

Mariann Villa, Erik T. Valestrand
og Johan Fredrik Rye (red.)

MIGRASJON OG MOBILITET – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

Migrasjon og mobilitet

Mariann Villa, Erik T. Valestrand og
Johan Fredrik Rye (red.)

Migrasjon og mobilitet

– HANDLINGER, MØNSTRE OG FORSTÅELSER I NORSK SAMMENHENG

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

Boka er utgitt med støtte fra Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet og Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

ISBN trykt bok: 9788202796129
ISBN PDF: 9788202755409
ISBN EPUB: 9788202796099
ISBN HTML: 9788202796105
ISBN XML: 9788202796112
DOI: https://doi.org/10.23865/noasp.181

Dette er en fagfellevurdert antologi med unntak av kapittel 1, som er et innledningskapittel.

Forsidebilde: Getty Images: jotily
Omslagsdesign: Cappelen Damm AS
Cappelen Damm Akademisk/NOASP
noasp@cappelendamm.no

Innhold

Forord

Denne boka springer ut fra forskningsgruppa «Migrasjon og mobilitet» ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap (ISS), Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). I likhet med bokas kapitler, favner gruppas forskningsaktiviteter et vidt spekter av teoretiske, metodologiske og tematiske perspektiv på migrasjon og mobilitet. Utgangspunktet for boka er at folks mangfoldige bevegelser på og mellom steder – enten det er hverdagslige rutiner omkring i lokalsamfunnet eller livslange migrasjonsreiser fra et land til et anna – er en del av mobiliteten i samfunnet. Begrunnelser for og konsekvenser av ulike former for migrasjon og mobilitet er tilsvarende mangfoldig. Vi ønsker å vise frem bredden i dette forskningsfeltet og inspirere til videre forskning på tvers av tematiske områder.

Forskningsgruppa ved ISS er ellers en del av Migration Hub-nettverket ved NTNU, og noen av kapittelforfatterne kommer også fra andre NTNU-institutter, samt Universitetet i Oslo (UiO). Boka er publisert med økonomisk støtte fra NTNU publiseringsfond for åpen publisering og Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO.

Takk til alle bidragsytere i boka for intern lesing og kommentering på hverandres kapitler. Dette har blant anna vært organisert i form av to bokseminar høsten 2021, på Brekstad i Ørland kommune og på NTNU campus Dragvoll, med finansiering fra strategiske forskningsmidler ved ISS.

Vi vil takke eksterne anonyme kolleger som har lest og gitt gode innspill til kapitlene. Vi vil også takke Cappelen Damm Akademisk for samarbeidet, og spesielt forlagsredaktør Ann Kristin Gresaker for god og tett oppfølging gjennom hele prosessen. Takk også til redaktør Maria Braadland for arbeidet med bokas omslag. Og tusen takk til forfatterne som formidler sin forskning i de ulike kapitlene.

Trondheim og Berkeley, februar 2023
Mariann Villa, Erik T. Valestrand og Johan Fredrik Rye
Redaktører

KAPITTEL 1

Migrasjon og mobilitet – en innledning

Mariann Villa, Erik T. Valestrand og Johan Fredrik Rye

Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: The chapter outlines some key developments in the phenomenon of migration and mobility in and to Norway. It reviews how various forms of migration and mobility are addressed in contemporary social science discourses and outlines how the volume's chapters add to the body of knowledge in the field by examining aspects of the phenomenon. The chapter advocates for a more holistic approach to the study of contemporary forms of migration and mobility, which may better integrate and cross-fertilize between the many different thematic, theoretical and methodological approaches to the study of migration and mobility, and outlines some key roads towards such a research strategy.

Keywords: migration, mobility, introduction, Norwegian context

Migrasjon og mobilitet i det 21. århundre

Migrasjon og mobilitet preger de fleste aspekter ved våre samfunn. Folk flytter fra et sted til annet, innenlands eller på tvers av statsgrensene, for noen år eller kanskje for resten av livet. Slik skaper de nye rammer for sine egne og andres liv, enten utgangspunktet er tvang og nød, krig og fattigdom, eller ønske om en ny livsstil, bedre jobb, bo nærmere familie, eller en kombinasjon av disse. Migrasjon og mobilitet former ikke bare folks egne hverdagsliv, men preger også våre felles sosiale omgivelser, enten det dreier seg om lokalsamfunn i distriktene eller nabolag i byene,

Sitering: Villa, M., Valestrand, E. T. & Rye, J. F. (2023). Migrasjon og mobilitet – en innledning. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 1, s. 9–34). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch1

nasjonale utfordringer med sosial, kulturell og politisk integrering og tilhørighet, eller globale miljøutfordringer.

Det er ikke utelukkende de mer «lange» (distanse) og «langvarige» (tidshorisont) flyttehandlinger som fanger samfunnsforskernes interesse. Også andre former for romlig mobilitet som har kortere steds- og tidshorisonter – som pendling til og fra arbeid, skole- og studiemobilitet, ferie- og fritidsreiser og mer dagligdagse bevegelser i lokalsamfunnet – skaper nye rammebetingelser for folk og for samfunn. Studiet av menneskers mobilitet favner også enda «kortere» bevegelser, som når Fincham et al. (2010, i Sheller, 2013, s. 50) inkluderer «mikro-mobilitet», det vil si hvordan kroppen er involvert i ulike aktiviteter, i registeret over mobilitetens mange ulike former, og når folkloristen Österlund-Pötzsch (2022) studerer mobilitet ut fra mennesker som går og måter å gå på. Salazar (2017, s. 5) bruker uttrykket «figures of mobility, from nomads to flâneurs and tourists» for å få fram mobilitetens mangfoldige empiriske uttrykk og hvordan disse på forskjellige vis alltid har vært sentrale i de samfunnsvitenskapelige og humanistiske vitenskapsdisiplinene.

Migrasjon og mobilitet representerer slik et bredt spenn av sosiale fenomener, som hver for seg og til sammen er innvevet i våre moderne hverdagsliv og de lokale, regionale, nasjonale og globale samfunnsformene. Forfatteren Salman Rushdie har en gang snakket om at «folk har føtter, ikke røtter» (se Eriksen, 2004). Røtter har – i overført betydning – betydning for menneskers stedstilknytning og identitet, men Rushdie-sitatet er et uttrykk for at bevegelse og mobilitet karakteriserer vår tids samfunn, slik blant annet mobilitetsforskerne Sheller og Urry (2006; Urry, 2007) hevder. I boka *Mobilities* argumenterer Urry (2007) for hvordan «issues of movement» – enten det er for lite eller for mye – er sentrale i folks liv på ulike nivåer. Andre toneangivende mobilitetsforskere beskriver mobilitet som vår tids nøkkelbegrep, for eksempel Cresswell (2006) i boka *On the Move. Mobility in the Modern Western World*. Lignende beskrivende samfunnsvitenskapelige boktitler er Castles et al.s (2014) *Age of Migration* og Massey et al.s (1998) *Worlds in Motion*, som begge har fått status som standardreferanser også utenfor mobilitet- og migrasjonsforskningen.

Samtidig er mobilitet som begrep og fenomen problematisert i forskningen. Urry (2007) utfordrer forståelsen av immobilitet som

utgangspunkt i sosiologisk tenking, selv om han ikke hevder at mobilitet i seg selv er et nytt fenomen. Geografisk mobilitet var kanskje like viktig for antikkens byer og sjøfarende imperier som den er for vår industrialiserte og moderne verden i det 20. århundre (Sheller, 2013, s. 45, 48). Bevegelser, «being on the move», er likevel regelen snarere enn unntaket i Urrys forståelse av de moderne samfunnene, og mobiliteten har en helt annen rekkevidde og hastighet i det senmoderne samfunnet.

Folk flest flytter imidlertid ikke over landegrenser, og for mange kan hverdagsliv være preget av *im*mobilitet. Slik sett er det heller *sedentarisme* – stedfasthet – som kjennetegner folk og samfunn framfor migrasjon. På verdensbasis er bare rundt tre prosent av befolkningen migranter. Denne prosentandelen har vært omtrent den samme siden 1960, selv om *antallet* migranter har steget (Forente nasjoner, 2017). Nordmenn flytter oftere enn de fleste andre europeere (Mårdalen, 2019). Likevel, for ti år siden bodde halvparten av den norske befolkningen ved 40-års alder i den kommunen de vokste opp i (Sørlie et al., 2012, s. 27–28), og de aller fleste bor på samme sted som for et år siden.

Men også de mer stedfaste og deres sosiale omgivelser er uløselig knyttet til forskjellige former for migrasjon og mobilitet. Migrasjons- og mobilitetspraksiser henger sammen med flyten av fysiske objekter (f.eks. varetransport) og symboler (f.eks. internett). Personer som sjelden eller aldri reiser ut av heimkommunen omgir seg med andre mennesker, ting og språk som kommer fra hele verden, som illustrert i uttrykket «den globale landsbyen» (McLuhan, 1962). Nye teknologier bidrar til at verden stadig «krympes» (Giddens, 1990; Harvey, 1989).

Det siste halve århundret har internasjonal migrasjon til Norge gradvis bidratt til utviklingen av et kvalitativt annerledes samfunn. Fram til 1967 var Norge et utvandringsland, i betydning at det var flere som utvandret fra Norge enn som innvandret. Fra slutten av 1960-tallet begynte det å komme arbeidsinnvandrere fra andre land enn de nordiske og vesteuropeiske (Gulbrandsen et al., 2021, s. 18). Etter hvert kom det også flere flyktninger eller familiegjenforente, før EU/EØS-utvidelsene i 2004 gav grunnlag for omfattende arbeidsinnvandring fra de baltiske og østeuropeiske landene. I dag er Norge et «innvandrerland» ved at 18,2 prosent av befolkningen enten er født i et annet land

eller er såkalte andregenerasjonsinnvandrere, som vil si at minst én av foreldrene er utenlandsfødte (Steinkellner, 2020). Dette preger det norske samfunnet sosialt, kulturelt, økonomisk og politisk. Norge er blitt en flerkulturell *melting pot* med et høyere innslag av innvandrere enn uttrykkets opphavsland USA. Det har konsekvenser for hele den norske befolkningen og storsamfunnet, ikke bare for innvandrerne og deres livsskjebner.

Trolig vil det norske samfunnet huse enda flere migranter og bli preget av dem og deres etterkommere i årene framover. Ifølge Statistisk sentralbyrås demografiske framskrivinger (middelalternativet) vil mer enn hver fjerde nordmann enten være født i utlandet (19,4 %) eller ha minst en utenlandsfødt forelder (7,2 %) i 2060 (Statistisk sentralbyrå, 2022).

Samfunnsvitenskapelige perspektiver på migrasjon og mobilitet

Som en refleksjon av samfunnsendringene, har migrasjon og mobilitet vokst fram som et kjernefelt i norsk og internasjonal samfunnsforskning. *Migrasjon* beskriver flytting og bytte av bosted (Odden, 2018, s. 21), der man skiller mellom flytting *innen* et land (intern migrasjon) eller *mellom* land (internasjonal migrasjon). De konseptuelle grensene mellom migrasjon og mobilitet er likevel flytende. For eksempel omtaler EU tredjelandborgeres flytting inn/ut av EU konsekvent som *migrasjon*, men flytting over grensene mellom EU-landene som *mobilitet*. I den norske forskningen omtales innenlands migrasjon som *flytting*.

Mens innenlands flytting har lengre tradisjon som forskningsfelt (se for eksempel Brox, 1980; Bøe, 1991; Foss et al., 1974; Orderud & Onsager, 1998), ble de internasjonale migrantene viet liten interesse i de norske samfunnsvitenskapelige forskningsmiljøene fram til 1980-tallet. I dag er internasjonal migrasjon derimot et hovedtema i norsk samfunnsforskning (Midtbøen, 2017), og forskere som studerer ulike aspekter ved internasjonal migrasjon finnes ved de fleste universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter. Og parallelt med demografiske studier har andre mobilitetsformer og -uttrykk vært studert, slik som endringer i kultur, identitet, boform og sosial kontakt.

Samme dreining sees utenfor norske forskningsmiljøer. Tidlige teoretikere og forskere var opptatt av flytting innenlands, mens migrasjonsforskningen etter hvert endte med å fokusere på *internasjonal* migrasjon. King og Skeldon (2010, s. 1620) hevder for eksempel at Castles et al.s «age of migration» (1993/2014) i praksis er en «age of international migration». Migrasjonsforskningsfeltet har derfor vært dominert av forskning på forskjellige grupper internasjonale migranter, spesielt de som har flyttet langt – gjerne på tvers av verdensdelene, og gjerne også på tvers av kulturer. Flytting innenlands har dermed havnet noe i forskningsskyggen av utenlandske statsborgere som flytter til Norge, og hvordan de er – eller snarere ikke er – integrert i det norske samfunnet.

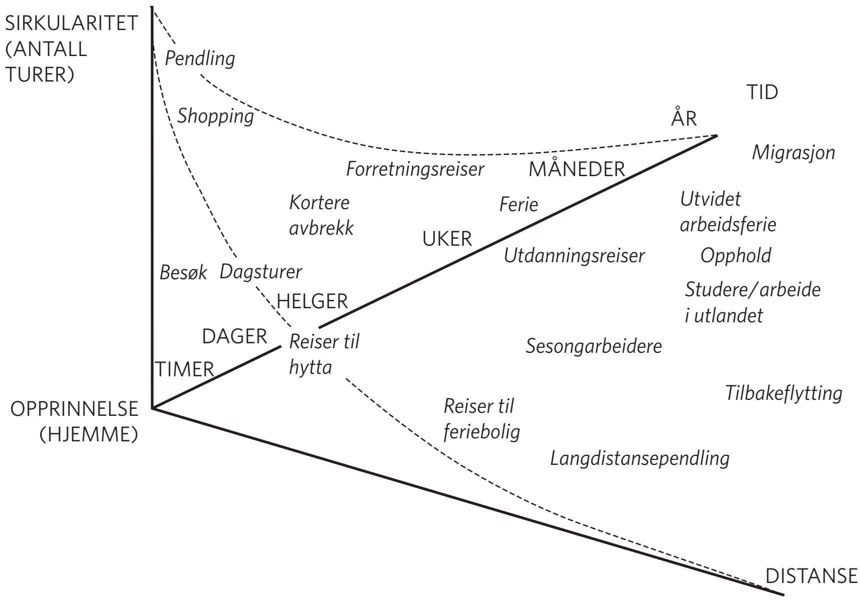
Som denne boka også viser, handler migrasjon og mobilitet om mer enn flytteprosesser og integrering av utenlandske – og ikke-europeiske – personer i det norske samfunnet. I «mobilitetsvendingen» (Sheller & Urry, 2006; Urry, 2007) er søkelyset på alt som beveger seg, inkludert det sosiale, identiteter, mennesker, ideer og ting. Slik knyttes steder og mennesker sammen på nye måter. Det blir spesielt klart i kapittel 4 om reproduktiv mobilitet, som er et fenomen som skaper komplekse forbindelser mellom mennesker og fysiske objekter på tvers av landegrensene, muliggjort av koblinger mellom nye teknologier, kroppslige råvarer og menneskelig arbeidskraft, markedsutvikling og statlige reguleringer.

Den analytiske utfordringen er å ikke se mobilitet som et avvik som skal forklares, og å utforske «the profoundly important interconnections between these mobilities that are central to making and maintaining complex connections in a 'networked society'» (Urry, 2002, s. 1). Det kan gjøres ut fra forskjellige teoretiske og metodiske perspektiver, slik som denne boka gir eksempel på. I resten av dette delkapitlet skisserer vi noen mer overordnede dimensjoner og analytiske rammeverk for å utforske mangfoldet av mobilitet og migrasjon.

Romlige og temporære dimensjoner – tid, rom og sted

For å fange opp – og knytte sammen – det store mangfoldet av empiriske fenomener i migrasjons- og mobilitetsforskningen, kan man se hvordan

de ulike sosiale praksisene på ulike måter er knyttet til tid, rom og sted (Bell & Ward, 2000; Hall, 2003, 2005). Dette kan illustreres ved hjelp av figur 1, som gir en konsentrert framstilling av de mange forskjellige migrasjons- og mobilitetsfenomenene og hvordan de kan sees som variasjoner av mer overordnende sosiale prosesser (Hall, 2003, 2005).

Figur 1. Framstilling av migrasjons- og mobilitetsfenomener langs tre akser. Fra «Reconsidering the geography of tourism and contemporary mobility», C. M. Hall, 2005 (se også Hall, 2003), *Geographical Research*, *43*(2), s. 132, John Wiley & Sons (oversatt til norsk av forfatterne). © Institute of Australian Geographers 2005. Gjengitt med tillatelse. Kan ikke gjenbrukes.

Den romlige dimensjonen viser til ulike stedsskalaer, fra lokalt til regionalt til nasjonalt og globalt. Migrasjon og mobilitet refererer slik til bevegelse mellom steder og kan analyseres ut fra bevegelsenes distanse (lang/kort).

Samtidig har all migrasjon og mobilitet også et temporært aspekt: Bevegelser i rom er uløselig knyttet til tid, og ulike former for migrasjon og mobilitet vil ha forskjellige tidsrytmer. Noen tar lang tid å gjennomføre (internasjonal migrasjon), andre har kortere tidshorisonter (innenlandsreiser). Samtidig kan de være lineære engangsforeteelser eller ha et sirkulært mønster. Noen bevegelser er både korte og kortvarige, som ei

helgereise til hytta i heimkommunen, andre er lange og langvarige, som å bosette seg i en annen verdensdel for resten av livet.

Den temporære dimensjonen inkluderer ulike tider og midlertidigheter i mobilitet og migrasjon. Dette kan være kort og lang tid for et opphold eller ei reise, og det kan knyttes til distanse eller type (eksempelvis lineær/sirkulær). Tidsaspekt kan ha ulik form og betydning. Tid viser både til objektiv tid (klokketid) og subjektiv (erfart) tid. Rosa (2015) skiller eksempelvis mellom forskjellige former for fenomenologiske tidsperspektiver: daglig tidsperspektiv, lengre tidsperspektiv og langt tidsperspektiv. Daglig tid relateres til rytmer i hverdagen, det lengre tidsperspektivet inkluderer et visst framtidsperspektiv, mens langt tidsperspektiv viser til det som kan kalles epoker. Slike ulike tidsperspektiver kan eksempelvis brukes av migrantarbeidere og arbeidsgivere for å håndtere kortsiktig prekært arbeid (O'Reilly & Scott, 2022).

Tidsaspektet ved migrasjon og mobilitet er komplekst og til dels uavklart innen forskningen. Migrasjon sees likevel som mer varig enn mobilitet. I praksis – for eksempel i norsk statistikk – er det først når skiftet av primærbosted har en forventet varighet på minst seks måneder at det regnes som migrasjon eller flytting. Samtidig er tidsaspektet ofte ikke lineært eller statisk. Begreper som retur-migrasjon, kjede-migrasjon og sirkulær migrasjon søker å fange det «uryddige» (tids)aspektet ved migrasjon og mobilitet. Utvalget som utreder videreutvikling av norsk integreringspolitikk, argumenterer for at

> arbeidsinnvandring som fenomen best kan forstås som et differensiert og temporalt fenomen. Denne forståelsen skiller seg fra oppfatninger av arbeidsinnvandring som mobil arbeidskraft og som migrasjon i klassisk forstand, der valget om å reise skjer på grunnlag av planer om permanent bosetting. (NOU 2022: 18, s. 29)

Nyere forskning peker også på at migranter kan bosette seg (semi)permanent i vertssamfunn, samtidig som de i betydelig grad flytter internt i det nye samfunnet. Dette framhever ikke bare ulike tidsaspekter i ulike kontekster, men også sammenhenger mellom internasjonal og nasjonal mobilitet (McCollum & Trevena, 2021).

Mobilitet er et bakteppe for teoretisering av steds*tilknytning*. Økende og ulike former for mobilitet mellom land og steder gjør at mennesker lever «multilokale» liv. Fysisk og psykisk tilstedeværelse deles mellom flere steder, og ifølge Halfacree (2012) får sosiale praksiser, identiteter og kollektive tilhørigheter en heterolokal karakter. Gustafson (2014) viser til fire aspekter ved menneskers mobilitet og stedstilknytning. Disse handler om at følelsesmessige bånd til steder kan utvikles av både mobile og immobile mennesker, selv om mening og innhold kan være ulikt; at det er stadig mer vanlig å føle tilknytning til flere steder; at mobilitet, geografisk nivå og stedstilknytning henger sammen, men ikke entydig hvordan; og at ny informasjons- og kommunikasjonsteknologi utfordrer tradisjonelle forståelser av mobilitet og sted, eksempelvis gjennom virtuell mobilitet og virtuelle steder.

Økende mobilitet og globalisering er et bakteppe også for nyere teoretiske innspill til å forstå sted (Berg & Dale, 2015, s. 33–35).[1] Castells (1996) hevder eksempelvis at det særegne ved steder forsvinner med økende globalisering, mens andre legger vekt på både homogenisering og differensiering av steder og at steder i en globaliseringsprosess kan bli både viktige og mindre viktige. Cresswell (2006) foreslår å skille mellom fysisk forflytning uten å være opptatt av meningen med flyttingen og forflytning som noe som handler om mening og steder, og argumenterer for at mobilitet bør forstås som det siste. Mobilitetspraksiser forstås da i et relasjonelt perspektiv, som noe som er med på å skape og framføre rom, steder og landskaper, noe begrepene *spacing*, *placing* og *landscaping* viser til.

I en gjennomgang av stedsteorier i norsk forskning konkluderte Berg og Dale (2004) med at den relasjonelle stedsforståelsen (Massey, 1993) dominerte. Dette er blitt den anerkjente måten å forstå sted på, ikke bare i akademia, men også i nasjonal politikk, kommuneplaner og lokale prosesser (Cruickshank, 2015, s. 87). Sted som relasjon er basert på at tid og rom blir komprimert under globaliseringen; det lokale blir kastet sammen (Massey, 2005) med det globale og finner en ny form. Senere forskning problematiserer dette og hevder at ved å legge for stor vekt på

---

1 For grundigere gjennomgang av teorier og nyere stedsforskning, se Aure et al. (2015) og Berg og Dale (2015).

representasjoner og symbolikk underkjennes det materielle, uforanderlige og stabile ved steder. Cruickshank (2015) søker for eksempel å forstå hvordan vaner, materialitet og minner bidrar til steders *treghet*.

Mobilitet/immobilitet

Mobilitet er også teoretisert som noe *ikke* altomfattende (Schiller & Salazar, 2013). Varianter av sedentarisme eller «siting culture» (Hastrup & Olwig, 1997) eksisterer parallelt med mobile kulturer. Analytisk betyr dette at mobilitet må sees i sammenheng med immobilitet (Adey, 2006). Hackl et al. (2016) poengterer at immobilitet og privilegier ikke nødvendigvis er gjensidig ekskluderende. De viser til kritikken av «mobilitetsparadigmet» (f.eks. Cunningham & Heyman, 2004; Schiller & Salazar, 2013; Shamir, 2005), som gikk ut på at de tidlige mobilitetsstudiene oversä de globale maktrelasjonene og sosiale hierarkiene som strukturerer og stabiliserer mobiliteten til visse grupper (Hackl et al., 2016, s. 21–22). Hackl et al. (2016) ønsker å bryte med dikotomien mobilitet/immobilitet, og argumenterer for at det finnes ulike mobiliteter i ulike former og relasjoner. Kapittel 5 i denne boka er en analyse av polske småbarnsfedres ønske om å bli værende i Norge på grunn av omsorgsforpliktelser som en form for immobilitet. Kapitlet peker på at mannlige arbeidsinnvandrere først og fremst har blitt studert som arbeidstakere, ikke som omsorgspersoner. Men nettopp samspillet mellom forsørgelse og omsorg hindrer mennene i å reise tilbake til heimlandet. Dette er eksempel på begrensninger og *entrapment* som også finnes *innenfor* mobilitetene – begrepsfestet som «bounded mobilities» (Hackl et al., 2016).

Klasse, makt og ulikhet

Andre dimensjoner for analyse av migrasjon og mobilitet er knyttet til ulike sosiale grupper og kategoriseringer, så som klasse, kjønn og etnisitet, og flere av kapitlene i boka tar opp slike dimensjoner. Klasseperspektivet er ellers kritisert for jevnt over å være fraværende i migrasjonsstudier (Scott, 2019; van Hear, 2014). Særlig har den internasjonale migrasjonslitteraturen sjelden anvendt et eksplisitt klasseperspektiv (Faist et al.,

2013; Fresnoza-Flot & Shonozaki, 2017), selv om sosial ulikhet ofte tas opp (Rye, 2019). Også i analyser av livsstilsmigrasjon (Oliver & O'Reilly, 2010), nasjonal migrasjon (Rye, 2011b) og «second home mobilitet» (Rye, 2012) er det sjeldnere at man ser eksplisitte klasseanalyser. Tilsvarende har tradisjonelle klasseanalyser (eksempelvis Bourdieu, 1990; Goldthorpe et al., 1980; Wright, 1994) i stor grad oversett den romlige betydningen i analyser av sosial mobilitet (Rye, 2019). I det moderne samfunnet beveger mennesker seg mellom og har tilhørighet til flere steder. Stor migrasjon til et sted eller lokalsamfunn påvirker den eksisterende klassestrukturen. Samtidig kan innvandrere eller transnasjonale migranter som skifter mellom heimlandet og nytt vertssamfunn oppleve å være i både multilokale, ustabile og inkonsistente klasseposisjoner (Rye, 2019). Polske migranter er ofte eksempel på middelklassetilhørighet i heimlandet og en mer prekær posisjon i mottakerlandet (Przybyszewska, 2020; Rye, 2019). Mobilitet mellom ulike lokaliteter, og ulike sosiale praksiser i ulike lokaliteter, kan også bety at migranter beveger seg i ulike klassestrukturer, eksempelvis som hytteeiere et sted og fastboende et annet (Rye, 2011a). Innenlands flytting (intern migrasjon) er derimot gjerne analysert som livsstils- og identitetsprosjekter hos personer som bevisst tar egne valg om å flytte (f.eks. Oliver & O'Reilly, 2010).

Engebrigtsens (2017) perspektiv er at maktrelasjoner på ulike nivåer får betydning for mobilitet og sted, enten man flykter fra overgrep eller flytter på seg for å bedre sin livssituasjon. Flytting av arbeidskraft der den er mest lønnsom eller flytting av arbeid der det er billigst er andre eksempel på mobilitet infiltrert i maktrelasjoner. Maktrelasjoner på feltet mobilitet og migrasjon kan også handle om hvordan migranter skal forstås (Engebrigtsen, 2017, s. 24); om de kommer som venner eller fiender, om de er der som verdige trengende eller snyltere og kriminelle.

Kapasiteten til å flytte eller reise (*motility*) er også ujevnt fordelt i samfunnet og langs faktorer som klasse, kjønn og etnisitet (Urry, 2007). Ulike segment i befolkningen har varierende motivasjon og evne til å være mobile og til å dra nytte av mobiliteten (Amit, 2007). Baumans (1996) metaforiske figur «turist» nyter eksempelvis friheten ved å reise, oppleve og konsumere stadig nye steder, mens «vagabond» representerer flyktningen, asylsøkeren og den nødlidende arbeidsmigranten – mennesker

som er tvunget til å flytte av strukturelle årsaker. Frihet til å reise og til å flytte kan både være et uttrykk for og generere ulikhet.

Binære begreper og disiplinær arbeidsdeling

Migrasjonsforskningen har vært preget av binære begreper, slik som tvungen/frivillig, midlertidig/permanent, heime/ute, før/nå eller stedfast/mobil (Manger, 2019). Simonsen et al. (2018) problematiserer slike statiske dikotomier om mobilitet, som i liten grad evner å fange den empiriske kompleksiteten. Engebrigtsen (2017) beskriver mer generelt migrasjonsforskningen som bestående av forhåndsdefinerte begreper og lite teoretisering, mange likeartede analyser av integrering og etniske minoriteters vei inn i majoritetssamfunnet, og ulike aspekter av «oss» og «dem». Den mest fundamentale utfordringen er likevel, ifølge King og Skeldon (2010), at migrasjonsforskningen tradisjonelt har gruppert seg etter nasjonal og internasjonal migrasjon. Dette har også resultert i disse to feltenes «silo-litteratur» med ulike begreper, metoder og politiske agendaer (King & Skeldon, 2010).

Innen samfunnsvitenskapene har de ulike fagdisiplinene utviklet ulike tradisjoner i sine studier av migrasjon og mobilitet. Samfunnsgeografene har gjerne teoretisert ulike former for mobilitet mellom ulike steder (horisontal mobilitet), slik som internasjonal og nasjonal migrasjon, fritidsreiser og reiser og mobilitet i hverdagen. Sosiologene har i større grad analysert aktørers mobilitet i sosiale hierarkier (vertikal mobilitet), både mellom og innen generasjoner og fra et klasseperspektiv. Antropologiens bidrag til forståelsen av migrasjon og mobilitet er ikke minst knyttet til etnografisk metode og hvordan fenomenene uttrykkes og oppleves «*from below*» og over tid (Simonsen et al., 2018). I dette ligger å stille spørsmål ved enheter og kategorier, forstå de relasjonene og bevegelsene som er signifikante for migrantene selv, forstå hvordan kompromisser nås, og synliggjøre migranters rolle som subjekter og dermed utvide deres posisjon fra å være offer for eksterne hendelser til også å være agenter for endring (Engebrigtsen, 2017).

På samme måte som migrasjon og mobilitet favner et bredt spekter av sosiale fenomener, preges samfunnsvitenskapene og deres forskjellige

disipliner av et teorimangfold. Disse speiler fagtradisjoner, metodologiske og nasjonale særtrekk, ikke minst fordi migrasjons- og mobilitetsforskning ofte har vært institusjonalisert i teoretiske og tematiske siloer. For eksempel har forskere i USA diskutert «rase» der europeere har brukt «etnisitet» (se f.eks. Andersson & Rye, under utgivelse). Ofte finnes det gode grunner til denne spesialiseringen, som når polske arbeidsinnvandrere studeres ut fra arbeidsmarkedsteori heller enn sosiokulturelle integreringsteorier. I studier av grensekryssende migrasjon blir statsteoretiske perspektiver mer relevante enn de regionale innfallsvinklene som preger studier av innenlandse flyttemønstre. Utfordringen er å vite hvilke perspektiver som er fruktbare for analyser av de forskjellige migrasjons- og mobilitetsfenomenene, noe som diskuteres i bokas kapittel 11 (se også Stachowski, 2021). Det er ikke minst viktig for å gjøre nytte av de ulike perspektuelle tradisjonene, både hver for seg og i fruktbare kombinasjoner. God forskning krever bred kjennskap til *hele* migrasjons- og mobilitetsfeltet med tanke på å kunne integrere perspektiver der de bidrar til nye innsikter, og iblant også aktivt kryssfertilisere de forskjellige perspektivene.

Sentrale teorier – en oversikt

Migrasjons- og mobilitetsforskningen har likevel vært preget av noen få dominerende perspektiver, der ulike «skoler» har utviklet hver sine tradisjoner. Som Odden (2018) peker på, er det gjerne nyttig å se denne migrasjonsteoretiske utviklingen i et kronologisk perspektiv, slik hun gjør med utgangspunkt i Castles et al.s arbeider (2014). Migrasjonsteori sorteres da som funksjonalistisk teori, historisk-strukturell teori og aktørorientert teori, samt som nyere perspektiver om aspirasjoner, evner og struktur (se skjematisk oversikt i Odden, 2018, s. 75–77).

Funksjonalistisk migrasjonsteori portretterer migrasjon hovedsakelig som et positivt fenomen som bidrar til mindre forskjeller i og mellom land. Eksempelvis kan den tidlige flyttingen fra bygd til by i Norge sees slik. Flyttingen skapte balanse i den regionale folketallsutviklingen og alderssammensetningen. Byene trengte arbeidskraft, og de tradisjonelt større barnefamiliene i bygdene hadde råd til å sende en andel unge til

mer sentrale strøk uten at det skadet lokalsamfunnene (Sørlie et al., 2012). I et historisk-strukturelt perspektiv er migrasjon sett som en tvungen prosess som forsterker ulikheter.

Segmentert arbeidsmarkedsteori, som også kan sorteres under et historisk-strukturelt perspektiv, prøver for eksempel å forklare hvordan migrasjon fører til en oppdeling i dårlige og gode jobber på arbeidsmarkedet (Odden, 2018). Mange norske bedrifter rekrutterer høyt kvalifisert arbeidskraft fra utlandet, men arbeidsinnvandrere dekker særlig behovet for lavt lønna og ufaglært arbeidskraft (Gulbrandsen et al., 2021, s. 51–52). I kystkommuner i Nord-Norge og på Vestlandet gjelder dette særlig arbeidskraft i fiskeoppdrett, fiskeforedling og verftsindustri. Mange typiske turistkommuner er også i kategorien med størst del arbeidsinnvandrere (Gulbrandsen et al., 2021, s. 51–52). Da koronapandemien brøt ut i 2020, ble det tydelig hvor avhengig landbruket og matvareindustrien var av arbeidsinnvandrere. Arbeidere slapp ikke inn i landet, og produksjonen ble redusert. Arbeidsinnvandrere og sesongarbeidere har tatt over manuelle jobber som nordmenn ikke vil ha, samtidig blir disse migrantene marginalisert, usynliggjort og utnyttet. Likevel opprettholdes et idyllisk bilde av en trippel gevinst ved arbeidsinnvandringen: Arbeidsgiveren får billig og god arbeidskraft, arbeidstakeren tjener bedre enn heime, og dennes familie og heimland tjener på det (Rye & O'Reilly, 2020).

Nyere perspektiver på migrasjonsprosessers kompleksitet, som det transnasjonale perspektivet, inkluderer i større grad hvordan migranter kan føle tilhørighet til ulike nasjonale kontekster, og hvordan migranter tilpasser seg til bosetningsland. Relasjonen mellom det transnasjonale og integreringsprosessen er et forholdsvis nytt felt i migrasjonsstudier (Stachowski, 2021). Integreringsdiskursen utvikles kontinuerlig i skjæringspunktet mellom begreper som assimilering og multikulturalisme, men utelater ofte transnasjonale bånd og praksiser i migranters hverdagsliv. Den «transnasjonale vendingen» innebærer en revurdering av nøkkelbegreper som integrering og assimilering fordi det ikke lenger bare er fokus på tilpasningsprosesser innenfor ett land. Internasjonale migranter har flere identiteter, og sterke bånd til heimlandet betyr ikke nødvendigvis svake bånd til vertslandet (Odden, 2018, s. 83). Med andre ord finnes flere og ulike transnasjonale praksiser, noe som belyses i flere av kapitlene i boka.

Siden 1980-tallet er aktørens rolle framhevet i den teoretiske forståelsen av migrasjonsprosessen. Den aktørorienterte migrasjonsteorien bør sees som en reaksjon på de tidligere og mer strukturelle forklaringene på migrasjon. Her framheves mangfoldet på de fleste analytiske nivåer, men er først og fremst brukt for å forklare migrasjonshandlingen på mikro- og mesonivå. Odden (2018) trekker også fram en migrasjonsforståelse der mennesker har ulike aspirasjoner og evner, men navigerer innenfor en strukturell ramme. I nordiske flyttemotivundersøkelser er det eksempelvis påpekt at underliggende prosesser, tvang, kompromiss og politikk kan skjule seg i flyttestatistikken og nyansere det som ellers forstås som frie valg (Aner, 2009; Lundholm, 2007).

Migrasjon, mobilitet og politikk

Flere argumenterer i dag for å inkludere ulike disipliner og teorier for å forstå migrasjon (Castles et al., 2014; Odden, 2018). Her er mikro-/makrodimensjonen sentral for å fange opp det empiriske tilfanget av studier, der henholdsvis individer, hushold, lokalsamfunn og nasjonale eller transnasjonale enheter er i det analytiske fokuset. Et makroblikk på migrasjon inkluderer overordnede, strukturelle faktorer, samarbeid mellom nasjonalstater og økonomisk-politiske forhold. Mikroblikket fokuserer på migranter og andre aktørers egne tanker, erfaringer og praksiser. Bokas kapitler plasserer seg langs denne dimensjonen, der noen belyser migrasjon og mobilitet fra enkeltpersoners og lokalsamfunns perspektiver, andre fokuserer på migranter som har krysset statsgrenser, eller på hvordan flytting og migrasjon fordeler seg langs gitte strukturer i det norske samfunnet.

Samtidig er det en viktig utfordring å koble mikro- og makroperspektivene og forstå de komplekse vekselvirkningene mellom nivåene. Former for migrasjon og mobilitet har implikasjoner langt ut over de enkelte individene og gruppene som flytter på seg, samtidig som deres handlingsvalg er formet av den samfunnsmessige konteksten. Cresswell (2006) peker derfor på at det å kontrollere og begrense mobiliteten også er en viktig del av det moderne samfunnet. Flytting og migrasjon er et politisert felt (Odden, 2018) og en «kamp om» mobilitet og sted (Engebrigtsen, 2017,

s. 21); en kamp om hvem som skal befinne seg hvor når og hvem som må reise og hvem som må bli. Det kan dreie seg om hvem som skal få komme inn i et land, eller hvor og hvordan en ønsker at bosettingen i et land skal være. Etter hvert som sentraliseringen tiltok i Norge, har det for eksempel fra 1970-tallet og fram til i dag vært et politisk prosjekt å opprettholde et desentralisert bosettingsmønster og redusere takten i fraflyttingen fra distriktene (Cruickshank, 2011), ut fra en tanke om at steder det flyttes fra etter hvert også tappes for ressurser. 99 kommuner har hatt folkevekst på grunn av nettoinnvandring (Gulbrandsen et al., 2021), og innvandrere er da sett som et verdifullt bidrag i distriktsutviklingen, noe medieoverskrifter som «Innvandring har berga folketalet på bygda» viser (Tjørhom et al., 2021).

Integrering av innvandrere har vokst fram som en av de største sosiale, økonomiske og politiske utfordringene i dagens Norge (Friberg & Midtbøen, 2017). Som et ledd i å videreutvikle norsk integreringspolitikk har et offentlig utvalg gjennomgått situasjonen til arbeidsinnvandrere og deres familiemedlemmer (NOU 2022: 18). Utvalget foreslår blant annet å styrke norskopplæringen for arbeidsinnvandrerne, og påpeker samtidig betydningen av et velorganisert arbeidsliv for å bidra til at innvandrere blir inkludert i det norske samfunnet. Friberg og Midtbøen hevder imidlertid at innvandringens langsiktige konsekvenser langt på vei vil avgjøres av hvordan det går med innvandrernes etterkommere, et tema som også diskuteres i kapittel 2, der «elendighetsperspektivet» som har preget deler av den norske migrasjonsdiskursen nyanseres.

Tilpassingen i bosetningsland, eller integrering, har ofte blitt forstått som det som skjer innenfor et land, og assimilering har gjerne vært det ideelle resultatet av integrering. Integreringsbegrepet er omdiskutert og favner om ulike forståelser. Kapittel 8 i denne boka beskriver en todelt integreringspolitikk rettet mot flyktninger og arbeidsmigranter, der den gjeldende politikkens underliggende antakelser definerer arbeid som en selvintegrerende faktor. Dette kommer også til uttrykk i distrikt-kommuners tilflyttingsarbeid. Grimsrud og Aure (2013) beskriver et hierarki der tilbakeflyttere og norske, nordiske og mellomeuropeiske barnefamilier som vil ha en landlig livsstil står øverst på ønskelista. Arbeidsinnvandrere har kommet til kommunene uten hjelp

fra tilflyttingsapparatet, og står sammen med flyktninger, asylsøkere og familiegjenforente på utsiden av den norske distrikts-diskursen; de som kommunene ikke vil ha eller ikke ser det som sin jobb å hjelpe (Grimsrud & Aure, 2013). Grimsrud og Båtevik (2016) tolker dette som et underliggende ideal om bofasthet.

Internasjonal migrasjonsforskning har dokumentert flyktningers marginaliserte posisjon i de vestlige samfunnene, inkludert Norge, blant annet gjennom diskriminering og rasisme. Regjeringens innføring av (midlertidig) kollektiv beskyttelse av flyktninger fra Ukraina og Integrerings- og mangfoldsdirektoratets (IMDI, 2023) anmodning til alle norske kommuner om å bosette disse, samt diverse kollektivselskapers initiativ til gratis buss til alle ukrainske flyktninger (Sandnes & Hamre, 2022), er også eksempel på at flyktninggruppers status kan endre både politikk og praksis.

Bokas bidrag

I denne boka brukes forskjellige perspektiver, teorier og metoder for å vise fram kompleksiteten i vår moderne tids former for migrasjon og mobilitet. I bokas kapittel 2, «Etterkommere av innvandrere i arbeidslivet – en bourdieusk klasseanalyse», ser Jorunn Kaasa og Marie Holm Slettebak på hvordan internasjonale migranter fra ikke-europeiske land har klart seg i det norske samfunnet. Kapitlet nyanserer et problemorientert perspektiv som ofte dominerer både samfunnsdebatt og samfunnsforskning. Kaasa og Slettebaks analyser gir et mer optimistisk inntrykk av hvordan innvandrere og deres etterkommere integreres i det norske samfunnet. Deres analyser av andregenerasjonsinnvandrere fra Pakistan, India, Marokko og Tyrkia – som representerte de største avsenderlandene på 1970-, 80- og 90-tallet – viser at disse jevnt over har lyktes like bra i det norske klassehierarkiet som andre. Forfatterne peker likevel på at etterkommerne velger andre utdanningsløp og finner derfor interessante kulturelle klasseforskjeller.

I kapittel 3, «Ulikhet i høyere utdanning: betydningen av klassebakgrunn, kjønn og bosted» vrir Alexander Zahl-Thanem søkelyset fra internasjonal til innenlands migrasjon, men fortsatt med fokus på hvordan

migrasjon er knyttet til suksess på det norske utdanningsmarkedet, og dermed også arbeidsmarkedet. Zahl-Thanem diskuterer hvordan norske ungdommers utdanningsvalg og -karrierer påvirkes av deres klassetilhørighet og bosted. Både klassebakgrunn og kjønn er vesentlige faktorer (middelklasseungdom, spesielt kvinner, tar oftere høyere utdanning), men også bosted avgjør hvem som ender opp på universitetene i landets mer urbane strøk (distriktsungdom tar mindre høyere utdanning enn andre). Kapitlet illustrerer hvordan utdannings- og yrkesvalg kan representere noe annet for distriktsungdom enn for ungdom som vokser opp i større byer, da behovet for å flytte eller pendle gjerne er større.

Disse to første empiriske kapitlene bygger på omfattende kvantitative registerdata som gir oversiktsbilder på migrasjons- og mobilitetsfenomenet. Bokas neste kapitler byr på et metodologisk skifte, fra kvantitative til kvalitative analyser, og åpner for mer detaljerte analyser av hvordan mobilitet, migrasjon og reiser utspiller seg i enkeltpersoners og familiers hverdagsliv. Kapittel 4 og 5 studerer hvordan vår samtids familieliv for mange er knyttet til grenseoverskridende migrasjon. I kapittel 4, «Reproduktive reiser: om å begrepsfeste et grensekryssende fenomen», problematiserer Ingvill Stuvøy hvordan vår folkelige – og samfunnsvitenskapelige – forståelse av reiser på tvers av grenser har implikasjoner for hvordan samfunnet (normativt) vurderer ulike former for migrasjon og mobilitet. Stuvøy utforsker hvordan vi kan forstå og teoretisere fenomenet reproduktive reiser, beskrevet som velstående vestlige pars reiser til fattigere land for å bli foreldre. I kapittel 5, «Å bli for barnas skyld: polske småbarnsfedres perspektiver på å bo med familie i Norge», utforsker Brita Bungum hvordan familiebånd både skaper migrasjonspraksiser og stedfasthet. Hun viser hvordan menns migrasjon påvirker og er påvirket av omsorgsforpliktelser for egne barn. Forfatteren diskuterer migrantfedres rolle som omsorgsgivere og deres muligheter for framtidige liv i Norge, og funnene sees i lys av transnasjonale perspektiver.

Erik Valestrands kapittel 6 «Hvem holder Norge rent? Renholdsbransjen og arbeidsstyrkens særtrekk – segmentert og kjønnet arbeid» presenterer et overblikk over arbeidsstyrken i renholdsbransjen. Valestrand ser dette sammen med tidligere bidrag på kjønnet og etnifisert arbeid og viser hvordan de tre største norske byene skiller seg fra hverandre i

arbeidsmarkedsutviklingen. Kjernen i dette kapitlet er hvordan migrasjonshandlingens konsekvenser utfolder seg på arbeidsmarkedet, og hvordan dette står i relasjon til klasse og etnisitet. Inga Sæthers kapittel 7, «'Du må bare leve med det' – om strukturelle føringer, handlingsrom og strategier blant sesongmigranter i landbruket», tar for seg arbeidsmigranters arbeids- og levekår i det norske sesonglandbruket, hvilke erfaringer de gjør seg og hvilke strategier de tar i bruk. Sæther diskuterer marginaliserende strukturer i et globalt og nasjonalt perspektiv, og hvordan disse legger føringer for sesongmigranters arbeids- og hverdagsliv. Ut fra dette diskuterer hun hvilket handlingsrom sesongmigranter har til å forme sin egen hverdag, via strategier som innbefatter tilpasning, omarbeiding og motstand. I kapittel 8, «Kategorienes konsekvenser: flyktningers og arbeidsmigranters erfaringer med integreringspolitikk i Norge», utforsker Linda Dyrlid og Turid Fånes Sætermo underliggende ideer og opplevde konsekvenser av den statlige norske integreringspolitikken for flyktninger og arbeidsmigranter. Mens det iverksettes tiltak for å ta imot og integrere flyktninger, er arbeidsinnvandrere en gruppe som ikke anses å ha behov for dette. Dyrlid og Sætermo retter et kritisk blikk på kategorisering og argumenterer for en tilnærming til integreringsstudier som retter mer oppmerksomhet mot makt- og ulikhetsstrukturer.

De to neste og siste empiriske kapitlene diskuterer hvordan migrasjon og mobilitet ikke bare former livene til de som migrerer eller reiser, men også lokalsamfunnene og de fastboende som det reises til. I kapittel 9, «Arbeidsinnvandring og lokalsamfunn – stedsidentiteter mellom kontinuitet og endring», analyserer Jakub Stachowski og Bente Rasmussen hvordan to ulike lokalsamfunn praktiserer å motta og innlemme migranter, og hvordan dette er del av en selvforståelse presentert i og om lokalsamfunnene. Forfatterne viser hvordan migranter verdsettes ulikt i ulike lokale kontekster. I det ene tilfellet er lokalsamfunnet framstilt som et åpent og kosmopolitisk sted med internasjonale migranter som en naturlig del av samfunnet. I det andre tilfellet er migranter satt pris på fordi de bidrar til lokalsamfunnets utvikling, samtidig som det jobbes for å beholde stedets «lokale identitet». Kapittel 10 av Mariann Villa, «Ein stad med gjennomtrekk. Om lokale innbyggjarar si oppleving av mobilitet»,

handler om de som er mottakere av migranter og turister. Villa analyserer hvordan fastboende på et turiststed opplever og håndterer at lokalsamfunnet i perioder er besøkt av store mengder turister og fritidsboere, og i tilknyting til turismen også har periodevis høy utskiftning og sirkulasjon av internasjonale arbeidsmigranter og innenlands til- og fraflyttere. Villa diskuterer hvordan mobilitet oppleves både som en kostnad og en berikelse for fastboende og lokalsamfunnet. Kostnadene utgjør noen truende brister i det som ellers kan sees som en samlende fortelling om at lokalsamfunnet alltid har vært avhengig av turismen.

De forskjellige kapitlene viser noe av mangfoldet innen migrasjons- og mobilitetsforskningen. Men hvordan forsker vi på migrasjon og mobilitet? Hvert bidrag er begrenset av dets tematiske, teoretiske og metodiske rammeverk, og Jakub Stachowski og Marie Holm Slettebak retter et kritisk blikk på nettopp dette i bokas siste kapittel. De demonstrerer behovet for mer selvrefleksiv forskning i kapittel 11, «Arbeidsinnvandringsforskningens blindflekker – en metodologisk refleksjon». Stachowski og Slettebak viser hvordan kategorisering av innvandrere, for eksempel kategorien «arbeidsinnvandrer», påvirker forskningspraksis og hvordan fenomener blir forstått. Videre diskuteres samfunnsvitenskapelig kontra samfunnsmessig forståelse og bruk av kategorier, og hvordan dette kommer til uttrykk som metodologisk nasjonalisme.

Et mangfoldig forskningsfelt

Bokas kapitler viser noe av mangfoldet av perspektiver, teorier og metodologier som preger forskningen innen migrasjon og mobilitet. I dag finnes ikke én dominerende forskningstradisjon på feltet, men flere (konkurrerende) perspektiver som møter hverandre, ofte på tvers av disiplinære grenser. Denne boka er et bidrag til videre utvikling av et forskningsfelt som kan oppsummeres langs flere dimensjoner.

Boka bidrar til å problematisere et grunnleggende analytisk skille mellom internasjonal og innenlands migrasjon og mobilitet. Wimmer og Schiller (2002, 2003) kritiserte migrasjonsforskningens «metodologiske nasjonalisme», som de mener overser den internasjonale migrasjonens genuine *transnasjonale* karakter – migranters hverdagspraksiser drar

veksler på og knytter sammen elementer på tvers av nasjonalstatene. Det transnasjonale perspektivet preger også flere av bokas kapitler, samtidig som analysene er forankret i den norske samfunnskonteksten. Boka bidrar også til å problematisere migrasjonsforskningens «metodologiske *inter*nasjonalisme», som er en grunnleggende antakelse om at folks mobilitet på tvers av statsgrensene bør sees som et eget forskningsobjekt: Det er først når migrantene reiser mellom stater at migrasjon oppstår som forskningsobjekt, og som separeres fra studier av innenlands mobilitet. Et slikt analytisk skille mellom migrasjon (som *inter*-statlig fenomen) og mobilitet (som *intra*-statlig fenomen) former også politisk-administrative praksiser, som når EU forstår – og dermed også regulerer – EU-borgeres flytting mellom medlemslandene som mobilitet heller enn migrasjon. Bokas kapitler viser derimot nytten av å studere ulike former for migrasjon og mobilitet som uttrykk for mer allmenne sosiale prosesser, også når de utfolder seg på tvers av romlige nivåer – enten migrantene flytter på tvers av lokalsamfunn, regioner eller nasjoner.

Vår agenda er å belyse mobilitet og migrasjon i empiriske studier, som delvis handler om så forskjellige temaer som internasjonal arbeidsmigrasjon, innenlands flytting, fertilitetsreiser, omsorgsforpliktelser, renholdsarbeid, integreringspolitikk og bofastes mottakelse av turister. Selv om fokus kan være migranter som krysser statsgrenser, belyser alle kapitlene mobilitet i norsk sammenheng. Dette innebærer mobilitet av folk på reise eller flyttefot, som endrer lokal kultur eller som demonstrerer trekk ved det større samfunnet, over flere geografiske nivåer (lokalt, regionalt, nasjonalt, internasjonalt og globalt), over flere temporale rytmer (mobilitet over kortere og lengre perioder), og ved hjelp av flere metoder (registerdata, intervju, samtaler og deltakende observasjon). Kapitlene tar for seg sosiale praksiser som har opphav i og er knyttet til migrasjon og mobilitet og diskuterer hvordan de kommer til uttrykk hos enkeltpersoner, familier, lokalsamfunn og storsamfunn.

Bokas kapitler viser også noe av det metodologiske mangfoldet i migrasjons- og mobilitetsforskningen, og det siste kapitlet diskuterer mer konkret noen metodologiske utfordringer og blindsoner ved konstruksjon av forskningsobjekt og logikken bak kategoriseringer i dagens norske migrasjonsforskning.

Vi argumenterer ikke for en generell mobilitets- eller migrasjonsteori eller ett spesifikt teoretisk perspektiv. Ambisjonen med boka har heller vært å formidle noe av bredden i forskningsfeltet «mobilitets- og migrasjonsfenomener», og bidragene kan sorteres under både nasjonal flytte- og turismeforskning og internasjonal migrasjonsforskning. Hvert av kapitlene drar på forskjellige teoretiske ressurser for å analysere forskjellige empiriske tema, og kan slik leses som enkeltstående bidrag til norsk migrasjons- og mobilitetsforskning.

Referanser

Adey, P. (2006). If mobility is everything then it is nothing: Towards a relational politics of (im)mobilities. *Mobilities, 1*(1), 75–94. https://doi.org/10.1080/17450100500489080

Amit, V. (2007). *Going first class? New approaches to privileged travel and movement.* Berghahn Books.

Andersson, M. & Rye, J. F. (under utgivelse). Gray racialization of white immigrants: The Polish worker in Norway. *Nordic Journal of Migration Research.*

Aner, L. G. (2009). *Udflytninger fra København. Børnefamiliers udflytninger og bostedsvalg i et hverdagslivsperspektiv* [Doktorgradsavhandling]. Københavns universitet.

Aure, M., Berg, N. G., Cruickshank, J. & Dale, B. (2015). Sted – nye teorier i en norsk kontekst. I M. Aure, N. G. Berg, J. Cruickshank & B. Dale (Red.), *Med sans for sted. Nyere teorier* (s. 13–29). Fagbokforlaget.

Bauman, Z. (1996). From pilgrim to tourist—or a short history of identity. I S. Hall & P. du Gay (Red.), *Questions of cultural identity* (s. 18–36). Sage Publications.

Bell, M. & Ward, G. (2000). Comparing temporary mobility with permanent migration. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, *2*(1), 87–107. https://doi.org/10.1080/146166800363466

Berg, N. G. & Dale, B. (2004). Sted – begreper og teorier. N. G. Berg, B. Dale, H. K. Lysgård & A. Løfgren (Red.), *Mennesker, steder og regionale endringer* (s. 39–60). Tapir Akademisk Forlag.

Berg, N. G. & Dale, B. (2015). Sted – noen nyere teoretiske tilnærminger og debatter. I M. Aure, N. G. Berg, J. Cruickshank & B. Dale (Red.), *Med sans for sted. Nyere teorier* (s. 31–46). Fagbokforlaget.

Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice* (R. Nice, Overs.). Stanford University Press.

Brox, O. (1980). Mot et konsolidert busettingsmønster? *Tidsskrift for samfunnsforskning, 21*(3/4), 227–244.

Bøe, L. (1991). *«Det kjem an på alt, det …»: ein studie av ungdoms planar for utdanning, yrke og lokalisering i Møre og Romsdal* (Rapport 9105). Møreforsking.

Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.

Castles, S., de Haas, H. & Miller, M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world* (5. utg.). Palgrave Macmillian. (Opprinnelig utgitt 1993)

Cresswell, T. (2006). *On the move. Mobility in the modern western world*. Routledge.

Cruickshank, J. (2011). «Det ska bo folk i husan …» – neoliberal distriktspolitikk. *Regionale Trender*, (1), 9–18.

Cruickshank, J. (2015). Hvordan forstå steders treghet? Betydningen av konflikt. I M. Aure, N. G. Berg, J. Cruickshank & B. Dale (Red.), *Med sans for sted. Nyere teorier* (s. 83–98). Fagbokforlaget.

Cunningham, H. & Heyman, J. (2004). Introduction: Mobilities and enclosures at borders. *Identities: Global Studies in Culture and Power, 11*(3), 289–302. https://doi.org/10.1080/10702890490493509

Engebrigtsen, A. I. (2017). Kampen om mobilitet og sted. Hva kan antropologien tilføre forståelsen av «migrasjonskrisen»? *Norsk antropologisk tidsskrift, 28*(1), 20–34.

Eriksen, T. H. (2004). *Røtter og føtter – identitet i en omskiftelig tid.* Aschehoug.

Faist, T., Fauser, M. & Reisenauer, E. (2013). *Transnational migration*. Polity Press.

Fincham, B., McGuinness, M. & Murray, L. (2010). *Mobile methodologies*. Ashgate.

Forente nasjoner. (2017). *International migration report 2017. Highlights*. Department of Economic and Social Affairs, United Nations. https://www.un.org/development/desa/publications/international-migration-report-2017.html

Foss, O., Salomon, R., Stordahl, E. & Østby, L. (1974). Flyttemotivundersøkelsen 1972. Teori og metode. Arbeidsnotat (Rapport nr. 2 IO 74/43). Statistisk sentralbyrå.

Fresnoza-Flot, A. & Shinozaki, K. (2017). Transnational perspectives on intersecting experiences: Gender, social class and generation among Southeast Asian migrants and their families. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *43*(6), 867–884. https://doi.org/10.1080/1369183x.2016.1274001

Friberg, J. H. & Midtbøen, A. H. (2017). Innvandrernes etterkommere: Teoretiske og komparative perspektiver. *Norsk sosiologisk tidsskrift, 1*(1), 5–14. https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-01-01

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Polity Press.

Goldthorpe, J. H., Llewellyn, C. & Payne, C. (1980). *Social mobility and class structure in modern Britain.* Clarendon Press.

Grimsrud, G. M. & Aure, M. (2013). *Tilflytting for enhver pris? En studie av tilflyttingsarbeid i norske distriktskommuner* (ideas2evidence rapport 4/2013). https://distriktssenteret.no/wp-content/uploads/2013/06/tilflytting-for-en-hver-pris.pdf

Grimsrud, G. M. & Båtevik, F. O. (2016). Velkommen til bygda? Tilflyttingsarbeidets tvetydighet. I M. Villa & M. S. Haugen (Red.), *Lokalsamfunn* (s. 283–302). Cappelen Damm Akademisk.

Gulbrandsen, F., Kulasingam, S., Molstad, C. S. & Steinkellner, A. (2021). *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldres fordeling på kommunenivå* (SSB-rapport 2021/8). https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/innvandrere-og-norskfodte-med-innvandrerforeldres-fordeling-pa-kommuneniva

Gustafson, P. (2014). Place attachment in an age of mobility. I L. Manzo & P. Devine-Wright (Red.), *Place attachment: Advances in theory, methods and applications* (s. 37–48). Routledge.

Hackl, A., Schwarz, J. S., Gutekunst, M. & Leoncini, S. (2016). Bounded mobilities: An introduction. I M. Gutekunst, A. Hackl, S. Leoncini, J. S. Schwarz & I. Götz (Red.), *Bounded mobilities. Ethnographic perspectives on social hierarchies and global inequalities* (s. 19–34). Transcript Verlag.

Halfacree, K. (2012). Heterolocal identities? Counter-urbanisation, second homes, and rural consumption in the era of mobilities. *Population, Space and Place*, *18*(2), 209–224. https://doi.org/10.1002/psp.665

Hall, C. M. (2003, 30. juni–5. juli). *Tourism and temporary mobility: Circulation, diaspora, migration, nomadism, sojourning, travel, transport and home* [Paperpresentasjon]. International Academy for the Study of Tourism Conference, Savonlinna, Finland.

Hall, C. M. (2005). Reconsidering the geography of tourism and contemporary mobility. *Geographical Research, 43*(2), 125–139. https://doi.org/10.1111/j.1745-5871.2005.00308.x

Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity. An inquiry of the origins of cultural change.* Blackwell.

Hastrup, K. & Olwig, K. F. (Red.). (1997). *Siting culture: The shifting anthropological object*. Routledge.

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. (2023, 3. januar). *Om bosetting av ukrainske flyktninger i kommunene.* https://www.imdi.no/ukraina/informasjon-til-kommunene-om-bosetting-av-ukrainske-flyktninger/

King, R. & Skeldon, R. (2010). «Mind the gap!» Integrating approaches to internal and international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 36*(10), 1619–1646. https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489380

Lundholm, E. (2007). *New motives for migration? On interregional mobility in the Nordic context* [Doktorgradsavhandling, Umeå universitet]. DiVA. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-1421

Manger, L. (2019). Utfordrar tidlegare tiders fokus på det stadfaste [Anmeldelse av boka *Movement and connectivity. Configurations of belonging*, av J. K. Simonsen, K. Larsen & A. I. Engebrigtsen (Red.)]. *Norsk antropologisk tidsskrift, 30*(2), 165–169. https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2019-02-06

Massey, D. (1993). Questions of locality. *Geography, 78*(2), 142–149.

Massey, D. (2005). *For space*. Sage.

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J. E. (1998). *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium.* Clarendon Press.

McCollum, D. & Trevena, P. (2021). Protracted precarities: The residential mobilities of Poles in Scotland. *Population, Space and Place*, *27*(4). https://doi.org/10.1002/psp.2438

McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man*. University of Toronto Press.

Midtbøen, A. H. (2017). Innvandringshistorie som faghistorie: Kontroverser i norsk migrasjonsforskning. *Nytt Norsk Tidsskrift*, *34*(2), 130–149. https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2017-02-03

Mårdalen, I. (2019, 28. oktober). *Her er kommunene vi flytter fra og til.* Forskning.no. https://forskning.no/demografi-samfunnsgeografi-samfunnskunnskap/nordmenn-pa-flyttefot-her-er-kommunene-vi-flytter-fra-og-til/1577827

NOU 2022: 18. (2018). *Mellom mobilitet og migrasjon. Arbeidsinnvandreres integrering i norsk arbeids- og samfunnsliv*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2022-18/id2950726/

Odden, G. (2018). *Internasjonal migrasjon. En samfunnsvitenskapelig innføring*. Fagbokforlaget.

Oliver, C. & O'Reilly, K. (2010). A Bourdieusian analysis of class and migration: Habitus and the individualizing process. *Sociology*, *44*(1), 49–66. https://doi.org/10.1177/0038038509351627

O'Reilly, K. & Scott, S. (2022). Harvest work, migration, and the structured phenomenology of time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2116565

Orderud, G. I. & Onsager, K. (1998). Flytting – mønstre og årsaker. En kunnskapsoversikt (Prosjektrapport 1998:6). Norsk institutt for by- og regionforskning.

Przybyszewska, A. (2020). *Downward professional mobility among Poles working and living in Norway* [Doktorgradsavhandling, Nord universitet]. Nord Open. https://hdl.handle.net/11250/2998679

Rosa, H. (2015). *Social acceleration. A new theory of modernity*. Columbia University Press.

Rye, J. F. (2011a). Conflicts and contestations. Rural populations' perspectives on the second homes phenomenon. *Journal of Rural Studies*, *27*(3), 263–274. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2011.03.005

Rye, J. F. (2011b). Youth migration, rurality and class: a Bourdieusian approach. *European Urban and Regional Studies*, *18*(2), 170–183. https://doi.org/10.1177/0969776410390747

Rye, J. F. (2012). En egalitær norsk hyttetradisjon? *Utmark – tidsskrift for utmarksforskning*, (2). https://utmark.org/portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2012-2/Rye_Utmark_2_2012.html

Rye, J. F. (2019). Transnational spaces of class: International migrants' multilocal, inconsistent and instable class positions. *Current Sociology*, *67*(1), 27–46. https://doi.org/10.1177/0011392118793676

Rye, J. F. & O'Reilly, K. (Red.). (2020). *International labour migration to Europe's rural regions*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003022367

Salazar, N. B. (2017). Key figures of mobility: an introduction. *Social Anthropology, 25*(1), 5–12. https://doi.org/10.1111/1469-8676.12393

Sandnes, K. & Hamre, M. (2022, 12. april). *Ukrainske flyktninger får gratis buss: – Vi må ikke forskjellsbehandle.* NRK. https://www.nrk.no/sorlandet/1.15931238

Schiller, N. G. & Salazar, N. B. (2013). Regimes of mobility across the globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 39*(2), 183–200. https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.723253

Scott, S. (2019). New middle-class labor migrants. I S. Ratuva (Red.), *Palgrave handbook of ethnicity* (s. 1729–1748). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-13-2898-5_95

Shamir, R. (2005). Without borders? Notes on globalization as a mobility regime. *Sociological Theory, 23*(2), 197–217. https://doi.org/10.1111/j.0735-2751.2005.00250.x

Sheller, M. (2013). Sociology after the mobilities turn. I P. Adey, D. Bissell, K. Hannam, P. Merriman & M. Sheller (Red.), *The Routledge handbook of mobilities* (s. 45–54). https://doi.org/10.4324/9781315857572.ch3

Sheller, M. & Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A: Economy and Space, 38*(2), 63–94. https://doi.org/10.1068/a37268

Simonsen, J. K., Larsen, K. & Engebrigtsen, A. I. (Red.). (2018). *Movement and connectivity. Configurations of belonging.* Peter Lang Verlag.

Statistisk sentralbyrå. (2022). *Nasjonale befolkningsframskrivinger.* https://www.ssb.no/befolkning/befolkningsframskrivinger/statistikk/nasjonale-befolkningsframskrivinger

Stachowski, J. (2021). *To be or to belong? Processes of (g)localised integration among Polish migrants in rural Norway* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. https://hdl.handle.net/11250/2978594

Steinkellner, A. (2020). *Nesten 15 prosent er innvandrere.* https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/nesten-15-prosent-er-innvandrere

Sørlie, K., Aure, M. & Langset, B. (2012). *Hvorfor flytte? Hvorfor bli boende? Bo- og flyttemotiver de første årene på 2000-tallet* (NIBR-rapport 2012:22). https://hdl.handle.net/20.500.12199/5515

Tjørhom, V., Lekand, A. & Dalaker, S. (2021, 12. april). *Innvandring har berga folketalet på bygda. Men no er det bråstopp.* NRK. https://www.nrk.no/norge/1.15408070

Urry, J. (2002, april). *Mobility and connections*. Department of Sociology, Lancaster University. https://ville-en-mouvement.pagesperso-orange.fr/telechargement/040602/mobility.pdf

Urry, J. (2007). *Mobilities*. Polity Press.

van Hear, N. (2014). Reconsidering migration and class. *International Migration Review*, *48*(1), 100–121. https://doi.org/10.1111/imre.12139

Wimmer, A. & Schiller, N. G. (2002). Methodological nationalism and beyond: Nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, *2*(4), 301–334. https://doi.org/10.1111/1471-0374.00043

Wimmer, A. & Schiller, N. G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: An essay in historical epistemology. *International Migration Review*, *37*(3), 576–610. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x

Wright, E. O. (1994). *Interrogating inequality. Essays on class analysis, socialism and marxism*. Verso Books.

Österlund-Pötzsch, S. (2022). Att gå för långt? Genre som metod för att studera rörelsemönster. *Tidsskrift for kulturforskning, 21*(1), 15–30. https://ojs.novus.no/index.php/TFK/article/view/2090/2060

KAPITTEL 2

Etterkommere av innvandrere i arbeidslivet – en bourdieusk klasseanalyse

Jorunn Kaasa og Marie Holm Slettebak

Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: The long-term effect of immigration will be determined by how descendants of immigrants fare. In this chapter, we use individual-level register data to compare the class position of descendants (aged 30–40) of immigrants from Pakistan, India, Morocco and Turkey with the population without immigrant background. Using a Bourdieusian class scheme, we contribute to the literature by studying class horizontally (cultural vs. economic capital) as well as vertically. We find that in the vertical class hierarchy, there are relatively small differences between employed descendants and the remaining population. This suggests that descendants are successfully integrated into the class structure. There are, however, clear horizontal class differences, as descendants are underrepresented in the cultural classes. This can partly be explained by descendants' educational choices. We discuss possible reasons for this inequality and its implications.

Keywords: descendants of immigrants, class, cultural capital, education, Bourdieu, Norway

Innledning

De siste tiårene har det vært en stor økning i internasjonal migrasjon. Andelen av den norske befolkningen som er innvandrere eller etterkommere av innvandrere har økt fra omtrent 1,5 prosent i 1970 til nesten

Sitering: Kaasa, J. & Slettebak, M. H. (2023). Etterkommere av innvandrere i arbeidslivet – en bourdieusk klasseanalyse. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 2, s. 35–57). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch2

19 prosent i 2022 (Statistisk sentralbyrå, 2022a). En sentral utfordring er å integrere innvandrere på arbeidsmarkedet, men mange innvandrere, spesielt fra lavinntektsland, befinner seg utenfor arbeidsmarkedet eller nederst i yrkeshierarkiet (Brochmann & Kjeldstadli, 2008; Friberg, 2016; Statistisk sentralbyrå, 2022b). For øvrig vil den langsiktige effekten av økt innvandring i stor grad avhenge av hvordan det går med innvandrernes etterkommere. Hvordan norskfødte etterkommere av innvandrere (heretter etterkommere) presterer på arbeidsmarkedet anses som en langsiktig test av den norske integreringsmodellen, fordi de har vokst opp i velferdssamfunnet, kan språket og har vært gjennom det norske utdanningssystemet (Henriksen & Østby, 2007).

Forskning på etterkommere i arbeid i Norge har lenge vært begrenset, fordi få har vært gamle nok til å være en del av arbeidslivet. Det var omtrent 189 000 etterkommere av innvandrere i Norge i 2020, 28 prosent av disse var myndige og 9,6 prosent var 30 år eller eldre. Dette innebærer at det har vært mulig å forske på etterkommere i utdanningssystemet, men vi vet enda lite om etterkommere i arbeidslivet. Etterkommere er en heterogen gruppe, med bakgrunn fra mange ulike land, men blant de over 30 år er 53 prosent etterkommere av arbeidsinnvandrere fra Pakistan, India, Tyrkia og Marokko. Disse etterkommerne har i stor grad foreldre som kom til Norge av samme årsak, og som har hatt et likt møte med det norske arbeidsmarkedet. Vi har derfor valgt å studere denne gruppen i dette kapitlet.

I forskningslitteraturen har det vært viet mye oppmerksomhet til hvordan etterkommere har klart seg i det norske utdanningssystemet (se f.eks. Birkelund & Mastekaasa, 2009; Bratsberg et al., 2012; Hermansen, 2016). Denne forskningen har skissert en polarisering, hvor etterkommerne enten har falt utenfor eller tatt høyere utdanning rettet mot eliteyrker. På grunn av etterkommernes alder, finnes det langt mindre forskning om etterkommere i arbeidslivet. Forskningen som finnes speiler resultatene fra utdanningssystemet: På den ene siden er etterkommere overrepresentert blant de som står utenfor arbeidslivet (Hermansen, 2013; Olsen, 2016), men på den andre siden er de også overrepresenterte i spesifikke eliteyrker som lege, jurist og økonom (Midtbøen & Nadim, 2019). Utover dette har vi begrenset kunnskap om hvordan etterkommerne er fordelt

i resten av yrkeshierarkiet. Skiller denne fordelingen seg fra den øvrige befolkningen? Er etterkommerne overrepresentert i de lavere klassene, slik foreldrene deres var? Eller er de derimot overrepresentert i de øvre klassene, slik forskningen på etterkommere i eliteutdanning antyder? I tillegg til å studere etterkommernes vertikale klasseposisjon, bidrar vi i dette kapitlet til forskningslitteraturen ved å studere klasse horisontalt – det vil si basert på den relative mengden kulturell og økonomisk kapital. Slik kan vi også undersøke etterkommernes plassering i de «kulturelle» og «økonomiske» klassene.

I kapitlet benytter vi norske registerdata til å undersøke etterkommernes fordeling i det norske yrkeshierarkiet ved å ta utgangspunkt i et bourdieusk klasseskjema som måler klasse både horisontalt og vertikalt. Analysen er todelt. Først gjennomfører vi en deskriptiv analyse der vi undersøker hvordan etterkommere er fordelt i klasseskjemaet sammenlignet med den øvrige befolkningen. Vi finner at etterkommere og den øvrige befolkningen har en relativt lik fordeling i det vertikale klassehierarkiet, men at det finnes signifikante horisontale klasseforskjeller. Videre, fordi vi observerer at etterkommere er klart underrepresentert i de kulturelle klassene, anvender vi logistisk regresjon for å prøve å forklare disse forskjellene. Vi finner at forskjellene delvis skyldes at etterkommerne også er underrepresenterte i utdanninger som assosieres med de kulturelle klassene.

En bourdieusk klasseanalyse

Ifølge Bourdieus (1984) teori om reproduksjon vil foreldrenes ressurser, både i form av økonomisk og kulturell kapital, ha stor betydning for barnas klasseposisjon. Derfor har vi valgt å benytte en bourdieusk klasseanalyse som tar utgangspunkt i at klasse kan måles vertikalt (basert på den totale *mengden* kapital) og horisontalt (basert på *typen* kapital). Bourdieu (1984) mener man kan konstruere det sosiale rommet av klasseposisjoner basert på to differensieringsprinsipp: økonomisk og kulturell kapital. Økonomisk kapital er alt som umiddelbart og direkte kan konverteres til penger eller den kan være institusjonalisert i form av eiendomsrett. I begrepet kulturell kapital inkluderes både «*kroppsliggjort*»

kulturell kunnskap, tilegnet over lang tid gjennom *sosialisering* og *objekter*, slik som bøker, kunst og instrumenter, samt *institusjonalisert kulturell kunnskap*, slik som titler og akademiske kvalifikasjoner (Bourdieu, 1986).

I det sosiale rommet fordeler aktørene seg langs to dimensjoner. Den vertikale dimensjonen måler samlet mengde kapital, uavhengig av type kapital. På «toppen» her finner man for eksempel universitetslærere og arbeidsgivere, mens man på «bunnen» finner ufaglærte arbeidere. Den horisontale dimensjonen måler den relative vekten av økonomisk eller kulturell kapital i den totale kapitalen. Til tross for at Bourdieu mener den vertikale dimensjonen er den viktigste, fremheves også de horisontale avstandene som betydningsfulle:

> Men sett fra en annen vinkel, det vil si ut fra den relative vekten av økonomisk eller kulturell kapital, stiller universitetslærere (som relativt sett er rikere på kulturell enn på økonomisk kapital) seg i klar kontrast til arbeidsgivere (som relativt sett er rikere på økonomisk enn på kulturell kapital) – og dette gjelder neppe bare i Frankrike. (Bourdieu, 1995, s. 34)

Det Bourdieu-inspirerte klasseskjemaet (ORDC-modellen) vi bruker i dette kapitlet er presentert i figur 1. Dette skjemaet er utviklet av Hansen et al. (2009) og er veletablert i norsk sosiologi (Hansen & Ljunggren, 2021). På toppen er overklassen, som samlet sett har mest kapital, etterfulgt av øvre og nedre middelklasse. Yrkene i disse klassene har til felles at de ofte krever høyere utdanning. Videre følger faglærte arbeidere, og ufaglærte arbeidere, som har minst kapital. Yrker i primærnæringene er utfordrende å plassere, da dette er en heterogen gruppe, og de er derfor i en egen klasse (men plasseringen nederst i hierarkiet i figur 1 bør ikke legges vekt på). For de tre øverste klassene måles klasse også horisontalt. Klassene til venstre har mer kulturell enn økonomisk kapital, mens klassene til høyre har mer økonomisk enn kulturell kapital.

I kapitlet er vi interessert i klasse med en komparativ tilnærming. Etterkommere av innvandrere har vokst opp i den samme egalitære velferdsstaten og har møtt det samme utdanningssystemet som den øvrige befolkningen. Samtidig forklarer Bourdieu (1986) hvordan både kulturell og økonomisk kapital er noe man tilegner seg over tid gjennom

sosialisering og arv. Derfor er det grunn til å tro at etterkommerne vil plassere seg ulikt i et bourdieusk klasseskjema fordi de har arvet en annen kulturell kapital enn den øvrige befolkningen. I tillegg vet vi at deres foreldre hadde lite økonomisk kapital. I de neste avsnittene vil vi diskutere dette mer inngående.

		KAPITAL +		
	Overklasse: kultur Professorer, kunstnere, regissører, sivilarkitekter	**Overklasse: balansert** Leger, jurister, sivilingeniører, psykologer, politikere, tannleger	**Overklasse: økonomi** Høyeste inntektsdesil (10 %) i økonomifraksjonen. Direktører og ledere i privat sektor, finansmeglere	
KK + **ØK –**	**Øvre middelklasse: kultur** Lektorer, journalister, bibliotekarer	**Øvre middelklasse: balansert** Ingeniører, spesialsykepleiere, fysioterapeuter, systemanalytikere	**Øvre middelklasse: økonomi** Prosentil 50–90 i økonomifraksjonen Samme type yrker som over	**ØK +** **KK –**
	Nedre middelklasse: kultur Lærere, førskolelærere	**Nedre middelklasse: balansert** Sykepleiere, politibetjenter, kontormedarbeidere, miljøarbeidere	**Nedre middelklasse: økonomi** Inntekter under medianen i økonomifraksjonen Samme type yrker som over	
		Faglært arbeiderklasse Helsefagarbeidere, snekkere, elektrikere, rørleggere, barnehageassistenter **Ufaglært arbeiderklasse** Butikkmedarbeidere, sjåfører, renholdere, hjelpearbeidere **Bønder, fiskere, skogsarbeidere**		
		KAPITAL –		

Figur 1. Oslo register data class scheme (ORDC-modellen) med yrkeseksempler, basert på Hansen et al. (2009).

Foreldregenerasjonens påvirkning på etterkommernes klasseposisjon

Slutten av 1960-tallet til midten av 1970-tallet anses som Norges første bølge med arbeidsinnvandring fra land utenfor Nord-Europa. De aller fleste kom fra Pakistan, men mange kom også fra Tyrkia, Marokko og India. I hovedsak var det menn som kom først, mens kvinnene kom senere som familieinnvandrere (Brochmann & Kjeldstadli, 2008). Arbeidsinnvandrerne ble i sin samtid omtalt som «fremmedarbeidere» – en betegnelse som antydet at de hadde en kulturell og religiøs bakgrunn fra land som lignet lite på Norge (Østby, 2017). Vi har begrenset kunnskap om arbeidsinnvandrernes sosioøkonomiske status i hjemlandet, men vet at i Norge ble de fleste ansatt som ufaglærte arbeidere i industrien eller i hotell- og restaurantnæringen (Brochmann & Kjeldstadli, 2008; Friberg, 2012; Korbøl & Midtbøen, 2022).

De mannlige arbeidsinnvandrerne som kom til Norge i denne perioden, hadde høy sysselsetning de første ti årene. Deretter opplevde de en stadig økende arbeidsledighet. I år 2000 var sysselsettingen i denne gruppen på 50 prosent, mot 87 prosent i sammenlignbar gruppe i den øvrige befolkningen. En stor andel mottok uføretrygd (Bratsberg et al., 2010). Omtrent tretti år etter ankomst til Norge befant arbeidsinnvandrerne seg altså helt i nedre sjikt av den sosioøkonomiske strukturen i Norge. Etterkommere av disse arbeidsinnvandrere har derfor vokst opp med et betraktelig lavere sosioøkonomisk utgangspunkt enn den øvrige befolkningen (Hermansen, 2017).

Det sentrale spørsmålet er hvordan foreldrenes posisjon påvirker etterkommerne. Vil de reprodusere sine foreldres posisjon i det norske arbeidsmarkedet, eller vil de fordele seg mer likt den øvrige befolkningen?

På den ene siden har etterkommerne et helt annet utgangspunkt enn sine foreldre. Mens mange innvandrere har utfordringer med å lære det norske språket, har etterkommerne vokst opp i Norge og har snakket norsk siden de var barn. Videre har etterkommerne vært gjennom det norske utdanningssystemet, og vil ikke ha problemer med at utdanningen deres ikke anerkjennes av arbeidsgivere, slik mange innvandrere opplever (Lunde & Rogstad, 2016). Flere argumenterer også for at den norske

velferdsstaten legger spesielt godt til rette for sosial utjevning, gjennom for eksempel gratis høyere utdanning (Duncan et al., 2011). Hermansen (2017) argumenterer for at den egalitære norske velferdsstaten paradoksalt nok kan gjøre integrering på arbeidsmarkedet vanskelig for innvandrere, men at den samtidig kan bidra til sterk oppadstigende mobilitet blant etterkommere i Norge. Dette forklares ved at innvandrerne med lavt kvalifikasjonsnivå får en dårlig tilknytning til arbeidsmarkedet fordi det generelle kvalifikasjonsnivået i Norge er høyt, noe som igjen gagner etterkommerne.

På den andre siden er det på langt nær slik at det norske utdanningssystemet eliminerer betydningen av sosial bakgrunn. Også i Norge har foreldrenes bakgrunn stor betydning for hvordan det går med barna i utdanning og arbeidsliv (se f.eks. Knudsen, 2021). Blant etterkommere av innvandrere vet vi at en stor andel av deres foreldre befinner seg nederst på inntektsstigen, med lite økonomisk kapital. Kulturell kapital er vanskeligere å måle, og kanskje spesielt for innvandrere. Tenker vi på kulturell kapital som ressurser i form av utdanning, tyder tallene på at utdanningsnivået er lavere for innvandrere fra Pakistan, Tyrkia, Marokko og India, sammenlignet med en norsk referansegruppe – men for femten prosent mangler vi data om utdanning (Bratsberg et al., 2010). I tillegg til manglende data, er det et poeng å påpeke at utdanningsnivået til de som kom til Norge fra Pakistan (den største gruppen blant de vi undersøker), er langt høyere enn utdanningsnivået til jevnaldrende i hjemlandet (Bratsberg et al., 2010). I en pakistansk kontekst kan innvandrerne derfor ha hatt en over gjennomsnittet god klasseposisjon og relativt mye kulturell kapital. I hvilken grad denne kapitalen er «overførbar» til Norge, er vanskelig å slå fast. Kindt (2017) argumenter for at etterkommernes høye utdanningsaspirasjoner, som gjerne omtales som «innvandrerdriv», bedre kan betegnes som et klassisk «middelklassedriv». For øvrig vil de fleste foreldrene mangle utdanning fra Norge, og vil derfor ha begrenset kunnskap om det norske utdanningssystemet. Dette kan være en ulempe for etterkommerne (Fekjær, 2007). Videre, hvis vi tenker på kulturell kapital mer generelt som kulturell kunnskap om norsk språk, historie og samfunn, er det sannsynlig at foreldrene vil ha mindre av denne typen kunnskap, og at etterkommerne derfor i mindre grad har tilegnet seg og

«kroppsliggjort» denne kunnskapen i løpet av oppveksten. Dette kan påvirke både deres ønske og mulighet for jobber tilhørende den kulturelle fraksjonen av Bourdieus klasseskjema. I tillegg til kulturell kapital, må også betydningen av sosial kapital nevnes. Tilgangen til relevante nettverk man kan dra nytte av i arbeidssammenheng kan være mindre for etterkommere av innvandrere. Samtidig argumenterer noen for at tilgangen til etniske nettverk kan være fordelaktig (Portes & Fernández-Kelly, 2008) og gi innpass i etniske nisjer (Midtbøen & Nadim, 2019).

I tillegg til at ulik kulturell og økonomisk bakgrunn kan påvirke etterkommernes klasseposisjon, kan også diskriminering ha betydning. Felteksperimenter utført i Norge, der falske jobbsøknader ble sendt ut til arbeidsgivere, har vist at det er systematiske forskjeller i sannsynligheten for å bli kalt inn til jobbintervju: Søkere med typiske pakistanske navn har betydelig lavere sannsynlighet enn søkere med typisk norske navn (Birkelund et al., 2014). Lignende eksperimenter også i andre land viser at etnisk diskriminering er et vedvarende fenomen som knapt har minsket over tid (Quillian & Midtbøen, 2021). Midtbøen og Kitterød (2019) finner at omtrent hver femte etterkommer oppgir å ha opplevd diskriminering i ansettelsesprosesser, og det er ingen signifikant forskjell mellom etterkommere og innvandrere. De finner også at respondenter ansatt i yrker med høy status rapporterer mer opplevd diskriminering enn respondenter ansatt i lavstatusyrker.

Etterkommere i utdanning og arbeidsliv: tidligere forskning

I den internasjonale litteraturen på feltet, der forskning fra det store innvandringslandet USA dominerer, er det ingen konsensus i svaret på spørsmålet om hvordan det går med etterkommere av innvandrere. På den ene siden finner man de som argumenterer for at etterkommere av innvandrere assimileres inn i «the American mainstream» og at betydningen av etnisitet over tid blir mindre (Alba & Barbosa, 2016; Alba & Nee, 2003). På den andre siden finner man de som argumenterer for at segmentert assimilering er en bedre beskrivelse: Noen assimileres inn i middelklassen og opplever oppadgående mobilitet, men for andre etterkommere er

det heller motsatt – de assimileres inn i underklassen (Portes et al., 2009; Zhou, 1997).

I Norge har det som nevnt blitt forsket mest på hvordan det går med etterkommere i utdanningssystemet. En viktig indikator på dette er fullføring av videregående skole. Vi vet at etterkommere av innvandrere har vært betydelig overrepresentert blant de som ikke fullfører videregående skole. Spesielt har etterkommere med foreldre fra Pakistan og Tyrkia hatt lave fullføringsrater, mens etterkommere med bakgrunn fra India har fullført videregående på lik linje med den øvrige befolkningen (Fekjær, 2007). Et interessant funn i denne sammenhengen er at foreldrenes utdanningsbakgrunn har mindre betydning for etterkommerne enn for den øvrige befolkningen (Fekjær, 2007; Støren & Helland, 2010). For øvrig finner Bratsberg et al. (2012) at gapet mellom etterkommere og den øvrige befolkningen har blitt betydelig redusert, og forskjellen i fullføring av videregående er nå nesten borte (Steinkellner, 2017).

Hermansen (2016) konkluderer med at forskningen i stor grad tegner et optimistisk bilde av etterkommeres utdanningsprestasjoner i Norge. Spesielt er etterkommeres deltakelse i høyere utdanning oppsiktsvekkende, da denne i snitt er betraktelig høyere enn i den øvrige befolkningen på samme alder (Hermansen, 2016; Steinkellner, 2017). Når man tar i betraktning etterkommernes sosioøkonomiske bakgrunn, blir dette faktum enda mer oppsiktsvekkende, og det blir igjen tydelig at innvandrerforeldrenes klasseposisjon (slik den er målt i Norge) har mindre betydning for etterkommerne enn den øvrige befolkningen.

Etterkommernes valg av studieretning i høyere utdanning har også fått oppmerksomhet i litteraturen. Forskningen viser at etterkommere tar utdanningsvalg med særlig søkelys på såkalte elite-yrker, slik som juss, medisin og økonomi (Midtbøen & Nadim, 2019). Videre er etterkommerne sterkt overrepresentert på farmasi- og odontologistudiene, men få tar lærerutdanning (Østby & Henriksen, 2013). I en studie av kapitalformer og utdanningsatferd blant unge voksne med indisk og pakistansk bakgrunn diskuterer Leirvik (2012) årsaken til at etterkommerne velger prestisjefylte profesjonsutdanninger. Foreldrene til etterkommerne kommer fra land med kastesystemer, som gir tydeligere klasseskiller enn i Norge. Erfaringer med «ekstreme klasseskiller mellom den ‘allmektige’

legen og den 'stakkarslige' skomakeren» fra hjemlandet kombinert med deres usikre posisjon i det norske arbeidsmarkedet fører til at foreldrene «pusher» barna til å velge høyere utdanning og bestemte utdanningsretninger som vil føre frem til godt betalte, trygge jobber med høy status (Leirvik, 2012, s. 206). Å ta fag som statsvitenskap eller kunsthistorie er derimot en «luksus», et selvrealiseringsprosjekt, som etterkommere ikke kan unne seg (Leirvik, 2012, s. 207).

Litteraturen om etterkommere i arbeidslivet er voksende, men fortsatt noe begrenset. Mest kunnskap har vi om arbeidsmarkedsdeltakelsen. Flere studier finner at etterkommerne har lavere sysselsettingsrate og høyere arbeidsledighet enn den øvrige befolkningen, men at de samtidig gjør det langt bedre enn innvandrere (Olsen, 2016; Støren et al., 2009). Hermansen (2013) finner at etterkommeres lavere sannsynlighet for å være sysselsatt også gjelder etter kontroll for eget utdanningsnivå, foreldres utdanningsnivå og sivilstatus. Videre finner Brekke og Mastekaasa (2009) at etterkommere av innvandrere har lavere arbeidsinntekter enn majoritetsbefolkningen med samme utdanningsnivå. Også i en studie av høgskoleutdannede finner Evensen (2009) at etterkommere av «ikke-vestlige» innvandrere (bosatt utenfor Oslo) har høyere sannsynlighet for å være uten inntektsgivende arbeid det første året etter eksamen. For øvrig viser Cools og Schøne (2019) i sin studie av masterutdannede at når man holder flere trekk ved utdanningen konstant, er det små forskjeller i ansettelser og inntekt mellom etterkommere og den øvrige befolkningen. Alt i alt peker allikevel forskningen i retning av at suksess i utdanningssystemet ikke nødvendigvis betyr suksess i arbeidslivet for alle etterkommere.

Forskning på etterkommeres klasseposisjon, som er fokus i dette kapitlet, er begrenset i Norge. Unntaket er Hermansens (2013) studie, der han i tillegg til sysselsetting studerer klasseposisjon basert på EGP-klasseskjema, et vertikalt klasseskjema med fem klasser. Han finner at etterkommere fordeler seg relativt likt som den øvrige befolkningen, men at ikke-vestlige etterkommere har høyere sannsynlighet for å arbeide i de to øverste klassene (øvre og nedre serviceklasse). Han konkluderer med at etterkommere har lavere sannsynlighet for å være i arbeid, men at de som er i arbeid har like god (om ikke bedre) tilgang på de «beste jobbene». Ved å bruke et

bourdieusk klasseskjema vil vi få inn en horisontal dimensjon, som ser på hvilke av de «beste jobbene» etterkommerne har tilgang på.

Data og metode

Analysen baserer seg på registerdata fra Statistisk sentralbyrå (SSB), tilgjengeliggjort for forskning via den digitale plattformen microdata.no. Analysepopulasjonen inkluderer alle personer mellom 30 til og med 40 år (født 1980 til 1990) som er bosatt i Norge i 2020. Den nedre grensen på 30 år er satt for å unngå å inkludere mange studenter som ikke har startet yrkeslivet. Den øvre grensen på 40 år er satt fordi det er relativt få etterkommere eldre enn 40 år.

Vi sammenligner to befolkningsgrupper. *Etterkommere av innvandrere* er personer født i Norge av to utenlandsfødte foreldre (N = 4 393). Vi ser kun på etterkommere av innvandrere født i Pakistan, India, Marokko og Tyrkia, da etterkommerne i den aktuelle aldersgruppen i stor grad har foreldre fra disse landene og foreldrene i hovedsak har innvandret på samme grunnlag. Dersom foreldrene har ulikt fødeland er det mors fødeland som gjelder. *Den øvrige befolkningen* består av personer uten innvandrerbakgrunn (N = 421 733). Dette er personer født i Norge av norskfødte foreldre.

Operasjonaliseringen av klasse er basert på data om yrke (STYRK08) i 2020. I tillegg brukes opplysninger om gjennomsnittlig inntekt (yrkesinntekt, kapitalinntekt, skattepliktige og skattefrie overføringer) fra 2018–2020 til å klassifisere den økonomiske fraksjonen. Klassifiseringen av yrker i de ulike klassene i ORDC-modellen følger i all hovedsak operasjonaliseringen gjort i den opprinnelig ORDC-modellen (Hansen et al., 2009), men med noen unntak: Selvstendig næringsdrivende er ekskludert fra analysen. Denne gruppen mangler yrkeskode og er derfor utfordrende å plassere i skjemaet. I den opprinnelige ORDC-modellen er de plassert i den økonomiske fraksjonen etter inntekt, men basert på informasjon om næring er det tydelig at mange jobber innenfor kunstneriske næringer. Vi ser for øvrig at selvstendig næringsdrivende er en såpass liten gruppe at deres plassering ikke har noen konsekvenser for analysen, og de er derfor ekskludert.

Av en populasjon på 521 418 personer, har nesten 82 prosent blitt kategorisert i en av klassene i ORDC-skjemaet. Omtrent 5,5 prosent er yrkesaktive, men har ikke blitt kategorisert (fordi de har ukjent yrke, uklassifisertbart yrke, eller er selvstendig næringsdrivende). Omtrent 12,8 prosent var ikke yrkesaktive og stod utenfor arbeidsmarkedet i november 2020. Denne gruppen er ikke i fokus i dette kapitlet og er derfor ekskludert fra analysen. I denne forbindelse er det likevel viktig å påpeke at etterkommere av innvandrere er svært overrepresentert i gruppen som står utenfor arbeidsmarkedet. 21,3 prosent av etterkommere klassifiseres her, mot 12,7 prosent av den øvrige befolkningen.

Tabell 1 viser deskriptiv statistikk for alle variablene brukt i de logistiske regresjonsanalysene. Vi viser antall og andel med verdien 1 for dikotome variabler, og gjennomsnitt og standardavvik for kontinuerlige variabler. I regresjonsanalysene analyseres den dikotome avhengige variabelen *kulturell klasse*, som skiller mellom de som tilhører den kulturelle delen av eliten, øvre og nedre middelklasse (1), og de som tilhører de økonomiske eller balanserte klassene (0). Arbeiderklassene er ekskludert. Den uavhengige variabelen *etterkommere* skiller mellom etterkommere av innvandrere og den øvrige befolkningen. I regresjonsanalysen utgjør etterkommere 2 962 personer. Det er færre enn i den deskriptive analysen, fordi arbeiderklassen er ekskludert. Videre kontrollerer vi for *alder i 2020*, *kjønn* og «*kulturutdanning*». Variabelen kulturutdanning er konstruert basert på norsk standard for utdanningsgruppering (NUS2000). Personer med høyere utdanning (nivå 6 eller høyere) innen humanistiske og estetiske fag, lærerutdanning/pedagogikk og samfunnsfag har fått verdien 1, mens personer uten høyere utdanning, eller med høyere

Tabell 1 Deskriptiv statistikk for variabler i regresjonsanalyser (N = 280 760)

	Antall (1)	Andel (1)
Kulturell klasse	52 015	18,53 %
Etterkommere	2 962	1,05 %
Kulturutdanning	64 600	23,01 %
Mann	130 561	46,50 %
	Gjennomsnitt	Std. avvik
Alder	34,96	3,19

utdanning i andre fag (for eksempel naturvitenskap, økonomifag eller helsefag) har fått verdien 0. Variabelen er ment å fange opp de utdanningsløpene som er mest relevant for arbeid i de yrkene som tilhører de kulturelle klassene i ORDC.

Empiriske analyser

Tabell 2 viser hvordan etterkommere av innvandrere plasserer seg i ORDC-klasseskjemaet sammenlignet med den øvrige befolkningen. Dersom man først fokuserer på de vertikale forskjellene (se totalen til høyre, samt nedre del av tabellen), ser man at etterkommere er overrepresentert i eliten, i nedre middelklasse og i den ufaglærte arbeiderklassen. De er noe underrepresentert i øvre middelklasse og i den faglærte arbeiderklassen. Etterkommere er også totalt fraværende i primærnæringene. Ut over disser forskjellene ser det ut til at etterkommerne plasserer seg relativt likt med den øvrige befolkningen i det vertikale klassehierarkiet.

Tabell 2. ORDC klasseskjema for etterkommere (N = 4 393) og øvrige befolkning (N = 421 733). Fordeling i prosent

	Kultur		Balansert		Økonomi		Total	
	Etter-kommere	Øvrige	Etter-kommere	Øvrige	Etter-kommere	Øvrige	Etter-kommere	Øvrige
Elite	1,0	2,0	9,6	5,8	2,3	2,0	*12,9*	*9,8*
Øvre middelklasse	0,8	2,3	12,3	14,2	9,2	8,1	*22,3*	*24,6*
Nedre middelklasse	4,7	7,9	14,9	14,1	13,1	9,4	*32,7*	*31,4*
Total	*6,5*	*12,2*	*36,8*	*34,1*	*24,6*	*19,5*	*67,9*	*65,8*
Faglært arbeiderklasse			14,1	20,2				
Ufaglært arbeiderklasse			18,6	13,4				
Primærnæring			–	0,6				

Likevel kommer det tydelig frem i tabell 2 at fokus på den vertikale klasseinndelingen skjuler noen klare forskjeller mellom etterkommere og den øvrige befolkningen som blir tydeliggjort av den horisontale

klasseinndelingen. I eliten og middelklassene skilles det mellom klasser basert på mengden økonomisk og kulturell kapital. Når vi fokuserer på denne horisontale klassedimensjonen, ser vi at etterkommere av innvandrere er tydelig underrepresentert i de kulturelle klassene. Dette gjelder både i den kulturelle eliten og i øvre og nedre middelklasse. Ved å se nærmere på yrkesgruppene i de kulturelle klassene ser vi at etterkommerne er tydelig underrepresentert i store yrkesgrupper slik som professorer/forskere, lektorer og grunnskole- og førskolelærere, men de er også underrepresentert eller fraværende i de fleste små yrkesgruppene som tilhører de kulturelle klassene. Totalt sett er andelen i de kulturelle klassene over dobbelt så høy i den øvrige befolkningen sammenlignet med etterkommerne, og forskjellen er statistisk signifikant.

I klassene med balansert mengde kulturell og økonomisk kapital er fordelingen totalt sett langt mer lik, og forskjellen er ikke statistisk signifikant. Det er for øvrig verdt å notere seg at etterkommerne er svært overrepresentert i eliten i den balanserte klassen, som i hovedsak kan forklares av at de er vesentlig overrepresentert i legeyrket. 6,2 prosent av alle etterkommere er leger, mot 1,4 prosent i den øvrige befolkningen. Videre er etterkommere overrepresentert i de økonomiske klassene, og forskjellen er signifikant, men dette skyldes først og fremst overrepresentasjon i nedre middelklasse.

I den neste delen av analysen vil vi ha fokus på de øverste tre klassene, som skiller mellom de ulike kapitalformene. Vi ser da på de horisontale klasseforskjellene, og ser bort fra de vertikale. Fordi det er tydelig at etterkommere av innvandrere er underrepresentert i de kulturelle klassene, går vi videre med en analyse av sannsynligheten for å tilhøre de kulturelle klassene. I tabell 3 bruker vi logistisk regresjon til å undersøke om forskjellen mellom etterkommere og den øvrige befolkningen skyldes forskjeller i utdanning. I tillegg kontrollerer vi for alder og kjønn. Vi har for øvrig også utført analysen på kvinner og menn separat (ikke vist) og finner det samme mønsteret for begge kjønn.

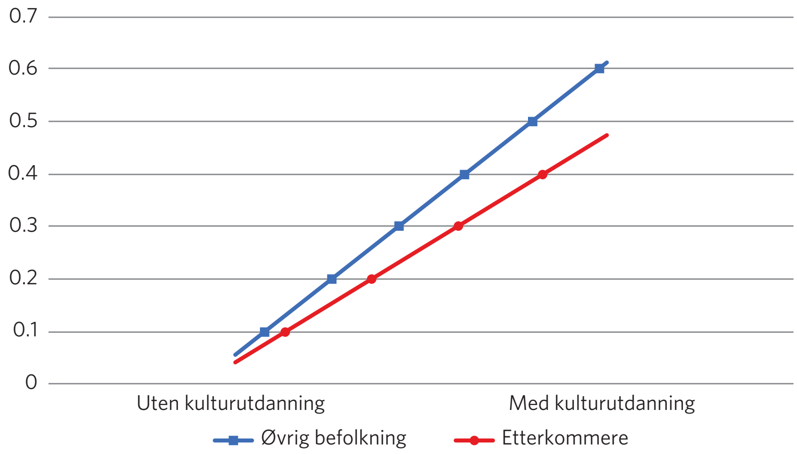
Modell 1 i tabell 3 viser at etterkommere av innvandrere har lavere sannsynlighet for å tilhøre de kulturelle klassene, sammenlignet med den øvrige befolkningen. Ved å beregne predikert sannsynlighet (AME,

Tabell 3. Logistisk regresjon av sannsynligheten for å befinne seg i de kulturelle klassene

	Modell 1				Modell 2			
	Koef.	St.feil	P-verdi	AME	Koef.	St.feil	P-verdi	AME
Etterkommere	–0,787	0,063	<0,001	–0,092	–0,408	0,075	<0,001	–0,036
Kulturutdanning					3,346	0,013	<0,001	0,558
Alder					–0,029	0,002	<0,001	–0,003
Mann					–0,424	0,013	<0,001	–0,039
Konstant	–1,475	0,005	<0,001		–1,678	0,069	<0,001	
N	280 760				280 760			
Pseudo R2	0,001				0,354			

average marginal effect) finner vi at etterkommere har 9,2 prosent lavere sannsynlighet for å tilhøre de kulturelle klassene sammenlignet med den øvrige befolkningen. Etter kontroll for kulturutdanning, alder og kjønn i modell 2 er forskjellen i sannsynlighet redusert til 3,6 prosent. Reduksjonen skyldes i sin helhet kontroll for kulturutdanning. Dette betyr at over halvparten av gapet mellom etterkommere og den øvrige befolkningen kan forklares av forskjeller i utdanning. Det gjenstår likevel en ikke ubetydelig forskjell. Videre ser vi at det er svært høy korrelasjon mellom kulturutdanning og tilhørighet i de kulturelle klassene. En person med kulturutdanning har 55,8 prosent høyere sannsynlighet for å tilhøre de kulturelle klassene, sammenlignet med en person uten kulturutdanning. Til slutt ser vi at alder har en negativ effekt, og at menn har noe lavere sannsynlighet for å tilhøre de kulturelle klassene.

I tillegg til at etterkommere i langt mindre grad har kulturutdanning, ser vi også at de etterkommerne som har slike utdanninger har lavere sannsynlighet for å tilhøre de kulturelle klassene. Figur 2 viser hvordan kulturutdanning har ulik effekt for etterkommere og den øvrige befolkningen, basert på en modell med et interaksjonsledd. Sannsynligheten for at etterkommere med kulturutdanning befinner seg i de kulturelle klassene er 47,3 prosent, mot 61,3 prosent i den øvrige befolkningen. Blant de som ikke har kulturutdanning, har den øvrige befolkningen rundt 5,4 prosent sannsynlighet for å befinne seg i de kulturelle klassene, mot 4,2 prosent for etterkommerne.

Figur 2. Sannsynlighet for å tilhøre de kulturelle klassene for etterkommere og øvrig befolkning med og uten kulturutdanning.

Oppsummert ser vi at etterkommernes underrepresentasjon i de kulturelle klassene først og fremst skyldes at etterkommere også er tydelig underrepresentert i de kulturelle fagfeltene i høyere utdanning. I tillegg er effekten av å ta disse utdanningene svakere for etterkommere.

Hittil har vi behandlet etterkommere som én gruppe. Nedenfor skiller vi mellom etterkommerne basert på deres foreldres fødeland. Tabell 4 viser at det er forskjeller innad i gruppen av etterkommere. Etterkommere av innvandrere fra Tyrkia og Marokko er i utgangspunktet noe underrepresentert i de kulturelle klassene, men forskjellen er relativt liten og forsvinner etter kontroll for utdanning. Etterkommere av innvandrere fra India og Pakistan er derimot langt mer underrepresentert, og gapet kan ikke forklares av utdanningsforskjeller. Ved å beregne AME finner vi at etterkommere av innvandrere fra India og Pakistan har henholdsvis 7,6 og 3,3 prosent lavere sannsynlighet for å tilhøre de kulturelle klassene, sammenlignet med den øvrige befolkningen.

Tabell 4. Logistisk regresjon av sannsynligheten for å befinne seg i de kulturelle klassene

	Modell 1				Modell 2			
	Coef.	St.feil	P-verdi	AME	Coef.	St.feil	P-verdi	AME
Landbakgrunn (Ref = Norge)								
Tyrkia	–0,332	0,144	0,021	–0,045	–0,286	0,181	0,113	–0,026
Marokko	–0,500	0,183	0,006	–0,064	–0,031	0,224	0,891	–0,003
India	–1,056	0,178	<0,001	–0,113	–0,933	0,206	<0,001	–0,076
Pakistan	–0,898	0,084	<0,001	–0,101	–0,375	0,099	<0,001	–0,033
Kulturutdanning					3,346	0,013	<0,001	0,558
Alder					–0,029	0,002	<0,001	–0,003
Mann					–0,424	0,013	<0,001	–0,039
Konstant	–1,475	0,005	<0,001		–1,679	0,069	<0,001	
N	280 760				280 760			
Pseudo R	0,001				0,354			

Diskusjon og konklusjon

Formålet med dette kapitlet har vært å undersøke hvordan etterkommere av innvandrere er fordelt i et Bourdieu-inspirert klasseskjema sammenlignet med den øvrige befolkningen. Vi presenterer to hovedfunn. Vårt første funn, i tråd med tidligere forskning (Hermansen, 2013), er at sysselsatte etterkommere av innvandrere fordeler seg relativt likt med den øvrige befolkningen langs den vertikale dimensjonen i klassehierarkiet. Vårt andre funn tilfører ny kunnskap: Vi finner betydelige horisontale klasseforskjeller, da etterkommere er underrepresentert i de kulturelle klassene. I det følgende vil vi begynne med å diskutere årsaken til at de vertikale klasseforskjellene er relativt små, før vi går videre med diskusjonen om de horisontale klasseforskjellene.

Sysselsatte etterkommeres vertikale klasseposisjon avviker lite fra den øvrige befolkningen. Da vi vet at deres foreldre har befunnet seg utenfor arbeidslivet eller nederst i det norske yrkeshierarkiet, betyr dette at mange etterkommere har opplevd stor sosial mobilitet. Funnet støtter ideen om at innvandrernes etterkommere over tid opplever strukturell assimilasjon (Alba & Nee, 2003), og at innvandrerbakgrunn mister sin betydning for

blant annet utfall i utdanningssystemet og arbeidslivet. Det er for øvrig viktig å påpeke at vi ikke har data om innvandrerforeldrenes posisjon i hjemlandet, og at det vi kaller stor sosial mobilitet for noen innvandrerfamilier kan oppleves som å gjenopprette familiens klasseposisjon etter å ha opplevd nedadgående mobilitet ved innvandring (Feliciano & Lanuza 2017; Kindt, 2017). Videre er det svært viktig å påpeke at denne studien fokuserer på sysselsatte etterkommere. Det kan derfor innvendes at vi presenterer et glansbilde av situasjonen, og at dets bakside er den relativt store andelen etterkommere som står utenfor arbeidslivet.

Ved å studere horisontale klasseforskjeller introduserer vi enda flere nyanser. I dette kapitlet har vi sett at den vertikale klasseinndelingen skjuler noen tydelige forskjeller mellom etterkommere og den øvrige befolkningen. Den horisontale klasseinndelingen, basert på Bourdieus (1984, 1986) ideer om kulturell og økonomisk kapital, viser at etterkommerne er tydelig underrepresentert i de kulturelle klassene. Vi finner videre at underrepresentasjonen først og fremst gjelder etterkommere med foreldre fra Pakistan og India, og at den langt på vei – men ikke fullstendig – kan forklares av hvilken utdanning etterkommerne har tatt.

Et sentralt spørsmål for diskusjon er dermed hva som er årsaken til at etterkommerne «velger bort» utdanninger som fører frem til yrker i de kulturelle klassene. Basert på funnene til Leirvik (2012) kan man argumentere for at noen utdanningsretninger (slik som kunsthistorie eller statsvitenskap) er aktivt valgt bort fordi de ikke leder frem til et konkret yrke og derfor anses som utrygge – som et luksuriøst selvrealiseringsprosjekt. En slik utrygghet kan begrunnes i manglende kunnskap om det norske utdanningssystemet og om norsk kulturliv, men også mangel på nettverk i disse yrkene. Likevel, selv om søken etter trygghet kan forklare at etterkommerne velger bort noen utdanninger, passer denne argumentasjonen dårlig for å forklare deres underrepresentasjon på en av de største kulturelle utdanningene, nemlig lærerutdanningen, som vanskelig kan anses som utrygg. På den ene siden kan lærerutdanningen ha blitt aktivt valgt bort – på grunn av manglende ressurser i form av kulturell kapital eller på grunn av dårlige opplevelser med norsk skole og statusen til norske lærere. På den andre siden kan det hende at lærerutdanningen (og andre kulturelle utdanninger) ikke nødvendigvis har blitt aktivt valgt

bort, men at andre utdanninger og yrker har blitt aktivt valgt. Både foreldrene, som kan ha opplevd nedadgående mobilitet ved flytting til Norge, og etterkommerne, som har vokst opp med begrensede økonomiske ressurser, kan ha høy motivasjon for å klatre langt i klassehierarkiet, når de ser muligheten for dette innenfor rammene av den egalitære norske velferdsstaten (Hermansen, 2017). Det ser for eksempel ut til at legeyrket har fått en spesielt høy status i det indiske og pakistanske innvandrermiljøet (Leirvik, 2012). Dette kan potensielt bidra til å forklare hvorfor spesielt disse gruppene er underrepresentert i de kulturelle klassene.

Vi finner for øvrig at utdanningsvalg ikke er hele forklaringen på underrepresentasjon i de kulturelle klassene. Det er oftere tilfellet for etterkommere (fra India og Pakistan) enn for den øvrige befolkningen at man har tatt kulturelle utdanninger, men befinner seg i den balanserte eller økonomiske klassen. Flere årsaker til dette kan nevnes. For det første er det selvsagt mulig at noen etterkommere fra India og Pakistan har valgt bort disse jobbene til fordel for andre yrker (som de anser har høyere status). Videre kan det tenkes at det å bli ansatt i flere av yrkene i de kulturelle klassene krever mer enn bare kulturell kapital i form av riktig utdanning, og at etterkommerne kommer til kort i konkurransen om disse jobbene fordi de i oppveksten har fått overført for lite kulturell kapital (Bourdieu, 1986) eller har kulturell kapital som ikke er tilpasset det norske samfunnet (Leirvik, 2012). Videre kan mangelen på (riktig) sosialt nettverk ha stor betydning i ansettelsesprosessen i mange yrker. Til slutt er det mulig at ulikheten reflekterer diskriminering i ansettelsesprosessen i disse yrkene. For eksempel finner Birkelund et al. (2014), når de undersøker ulike fagfelt, signifikant diskriminering innen undervisning (utenfor Oslo).

Dette kapitlet har vist et sammensatt bilde av hvordan det har gått med barna til de første gruppene med arbeidsinnvandrere i Norge. Ser man på den vertikale klasseposisjonen til sysselsatte etterkommerne, kan man konkludere med at vi ser et tilfelle av vellykket strukturell assimilering. Basert på kunnskapen vi har om foreldrenes klasseposisjon i Norge, kan vi konkludere med at mange etterkommere har opplevd stor sosial mobilitet, og det kan virke som om foreldrenes begrensede ressurser ikke har hatt så stor betydning. De horisontale klasseforskjellene nyanserer denne

konklusjonen. En mulig tolkning er at det norske velferdssamfunnet kan bidra til å utjevne ulikheter som skyldes økonomisk kapital, men at ulikheter forårsaket av kulturell (og sosial) kapital er vanskeligere å utjevne. For øvrig er det for tidlig å konkludere, da mer forskning er nødvendig for å forstå årsakene til etterkommernes underrepresentasjon i de kulturelle klassene. Et sentralt spørsmål i den forbindelse er om underrepresentasjon i de kulturelle klassene først og fremst gjelder for noen grupper av etterkommere (slik som etterkommere fra Pakistan og India), eller om det gjelder etterkommere generelt. Dette kan indirekte gi informasjon om mulige årsaker. Enn så lenge er majoriteten av etterkommere i Norge en ung gruppe som i stor grad går på grunnskolen eller er studenter. På lengre sikt vil det være interessant å undersøke klasseposisjonen til etterkommere av arbeidsinnvandrere fra EU og flyktninger fra for eksempel Afghanistan og Syria.

At etterkommere av innvandrere er underrepresentert i de kulturelle klassene, som inkluderer hele det norske utdanningssystemet, er problematisk av flere årsaker. At lærere ikke gjenspeiler mangfoldet i befolkningen kan potensielt være til hinder for integrering, da tidligere forskning har vist at minoritetslærere har en positiv effekt på minoritetselevers følelse av tilhørighet og deres ambisjoner (Atkins et al., 2014). Representasjon har derfor betydning – og kanskje spesielt i mange av yrkene i de kulturelle klassene.

Referanser

Alba, R. & Barbosa, G. Y. (2016). Room at the top? Minority mobility and the transition to demographic diversity in the USA. *Ethnic and Racial Studies, 39*(6), 917–938. https://doi.org/10.1080/01419870.2015.1081966

Alba, R. & Nee, V. (2003). *Remaking the American mainstream: Assimilation and contemporary immigration*. Harvard University Press.

Atkins, D. N., Fertig, A. R. & Wilkins, V. M. (2014). Connectedness and expectations: How minority teachers can improve educational outcomes for minority students. *Public Management Review*, *16*(4), 503–526. https://doi.org/10.1080/14719037.2013.841981

Birkelund, G. E. & Mastekaasa A. (2009). *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv*. Abstrakt Forlag.

Birkelund, G. E., Rogstad, J., Heggebø, K., Aspøy, T. M. & Bjelland, H. F. (2014). Diskriminering i arbeidslivet: Resultater fra randomiserte felteksperiment i Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim. *Sosiologisk tidsskrift*, *22*(4), 352–382. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2928-2014-04-02

Bourdieu, P. (1984). *Distinction.* Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. I J. Richardson (Red.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241–258). Greenwood Press.

Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften* (A. Prieur, Overs.). Pax Forlag.

Bratsberg, B., Raaum, O. & Røed, K. (2010). When minority labour migrants meet the welfare state. *Journal of Labour Economics*, *28*(3), 633–676. https://doi.org/10.1086/650546

Bratsberg, B., Raaum, O. & Røed, K. (2012). Educating children of immigrants: Closing the gap in Norwegian schools. *Nordic Economic Policy Review*, *3*, 211–251.

Brekke, I. & Mastekaasa, A. (2009). Arbeidsinntekt blant innvandrere og etterkommere av innvandrere. I G. E. Birkelund & A. Mastekaasa (Red.), *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv* (s. 199–217). Abstrakt Forlag.

Brochmann, G. & Kjeldstadli, K. (2008). *A history of immigration: The case of Norway 900–2000*. Universitetsforlaget.

Cools, S. & Schøne, P. (2019). Overgang fra utdanning til arbeid blant høyt utdannede etterkommere av innvandrere. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *60*(2), 140–165. https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2019-02-02

Duncan, G. J., Telle, K., Ziol-Guest, K. M. & Kalil, A. (2011). Economic deprivation in early childhood and adult attainment: Comparative evidence from Norwegian registry data and the U.S. panel study of income dynamics. I T. M. Smeeding, R. Erikson & M. Jäntti (Red.), *Persistence, privilege, and parenting: The comparative study of intergenerational mobility* (s. 209–234). Russell Sage Foundation.

Evensen, Ø. (2009). Høyt utdannete innvandreretterkommeres møte med arbeidsmarkedet. I G. E. Birkelund & A. Mastekaasa (Red.), *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv* (s. 179–197). Abstrakt Forlag.

Fekjær, S. N. (2007). New differences, old explanations: Can educational differences between ethnic groups in Norway be explained by social background? *Ethnicities*, *7*, 367–389. https://doi.org/10.1177/1468796807080234

Feliciano, C. & Lanuza, Y. R. (2017). An immigrant paradox? Contextual attainment and intergenerational educational mobility. *American Sociological Review*, *82*(1), 211–241. https://doi.org/10.1177/0003122416684777

Friberg, J. H. (2012). The 'guest-worker syndrome' revisited? *Nordic Journal of Migration Research*, *2*(4), 316–324. http://doi.org/10.2478/v10202-012-0002-z

Friberg, J. H. (2016). *Arbeidsmigrasjon. Hva vet vi om konsekvensene for norsk arbeidsliv, samfunn og økonomi?* (Fafo-rapport 2016:02). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/arbeidsmigrasjon

Hansen, M. N, Flemmen, M. & Andersen, P. L. (2009). *Memorandum. The Oslo Register Data Class Scheme (ORDC). Final report from the classification project.* Universitetet i Oslo.

Hansen, M. N. & Ljunggren, J. (2021). Arbeiderklassen i Norge – definisjon, sammensetning og endring. I J. Ljunggren & M. N. Hansen (Red.), *Arbeiderklassen* (s. 35–60). Cappelen Damm Akademisk.

Henriksen, K. & Østby, L. (2007). Etterkommerne – integreringens lakmustest. *Plan*, *39*(5), 30–37. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2007-05-06

Hermansen, A. S. (2013). Occupational attainment among children of immigrants in Norway: Bottlenecks into employment – equal access to advantaged positions? *European Sociological Review, 29*, 517–534. https://doi.org/10.1093/esr/jcr094

Hermansen, A. S. (2016). Barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv. I I. Frønes & L. Kjølsrød (Red.), *Det norske samfunn* (bind 1, s. 155–178). Gyldendal.

Hermansen, A. S. (2017). Et egalitært og velferdsstatlig integreringsparadoks? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, *1*, 15–34. https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-01-02

Kindt, M. T. (2017). Innvandrerdriv eller middelklassedriv? Foreldres ressurser og valg av høyere utdanning blant barn av innvandrere. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, *25*(1), 71–86. https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-01-05

Knudsen, K. (2021). Utdanning og ulikhet. I S. Grønmo, A. Nilsen & K. Christensen (Red.), *Ulikhet. Sosiologiske perspektiver og analyser* (s. 129–152). Fagbokforlaget.

Korbøl, A. & Midtbøen, A. H. (2022). *Den kritiske fase. Innvandring til Norge fra Pakistan 1970–1973*. Universitetsforlaget.

Leirvik, M. S. (2012). «Å ta kunsthistorie eller statsvitenskap er en luksus ikke alle kan unne seg»: Kan utdanningsatferd forstås ut fra ulike kapitalformer i etniske nettverk? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *53*(2), 190–216. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2012-02-03

Lunde, H. & Rogstad, J. (2016). *Kunnskapsstatus om godkjenning av utenlandsk kompetanse og kunnskapsstatus om diskriminering i arbeidslivet* (Fafo-notat 2015:05). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-notater/kunnskapsstatus-om-godkjenning-av-utenlandsk-kompetanse-og-kunnskapsstatus-om-diskriminering-i-arbeidslivet

Midtbøen, A. H. & Kitterød, R. H. (2019). Beskytter assimilering mot diskriminering? Opplevd diskriminering blant innvandrere og etterkommere av innvandrere i det norske arbeidslivet. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, *3*(5), 353–369. https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2019-05-04

Midtbøen, A. H. & Nadim, M. (2019). Ethnic niche formation at the top? Second-generation immigrants in Norwegian high-status occupations. *Ethnic and Racial Studies*, *42*, 177–195. https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1638954

Olsen, B. (2016). *Unge med innvandrerbakgrunn i arbeid og utdanning*. Statistisk sentralbyrå.

Portes, A. & Fernández-Kelly, P. (2008). No margin for error: Educational and occupational achievement among disadvantaged children of immigrants. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *620*(1), 12–36. https://doi.org/10.1177/0002716208322577

Quillian, L. & Midtbøen, A. H. (2021). Comparative perspectives on racial discrimination in hiring: The rise of field experiments. *Annual Review of Sociology*, *47*, 391–415. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-090420-035144

Statistisk sentralbyrå. (2022a). *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre.* https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere/statistikk/innvandrere-og-norskfodte-med-innvandrerforeldre

Statistisk sentralbyrå. (2022b). *Sysselsetting blant innvandrere, registerbasert.* https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/sysselsetting/statistikk/sysselsetting-blant-innvandrere-registerbasert

Steinkellner, A. (2017). *Hvordan går det med innvandrere og deres barn i skolen?* Statistisk sentralbyrå. https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/hvordan-gar-det-med-innvandrere-og-deres-barn-i-skolen

Støren, L. A. & Helland, H. (2010). Ethnicity differences in the completion rates of upper secondary education: How do the effects of gender and social background variables interplay? *European Sociological Review*, *26*(5), 585–601. https://doi.org/10.1093/esr/jcp041

Støren, L. A., Opheim, V. & Helland, H. (2009). Getting through closed doors? Labour market entry among ethnic minority and majority youth with low levels of formal education. *Journal of Education and Work*, *22*(4), 261–282. https://doi.org/10.1080/13639080903290413

Zhou, M. (1997). Segmented assimilation: Issues, controversies, and recent research on the new second generation. *The International Migration Review, 31*(4), 975–1008. https://doi.org/10.1177/019791839703100408

Østby, L. (2017). Arbeidsinnvandrere – fra hovedstadsfenomen til vanlig syn i hele landet. *Samfunnsspeilet, 3*. https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/arbeidsinnvandrere-fra-hovedstadsfenomen-til-vanlig-syn-i-hele-landet

Østby, L. & Henriksen, K. (2013). Innvandrere – hva vi nå vet og ikke vet. *Samfunnsspeilet*, *5*, 2–10. https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/innvandrere-hva-vi-naa-vet-og-ikke-vet

KAPITTEL 3

Ulikhet i høyere utdanning: Betydningen av klassebakgrunn, kjønn og bosted

Alexander Zahl-Thanem

Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: The link between class origin and educational attainment have been extensively studied in numerous countries. Additionally, a growing body of research shows that place is essential for understanding educational inequalities. Rural youth have been identified as a group commonly underrepresented in higher education in several countries. However, evidence on how class origin and youths' place of residence are intertwined in higher education participation is scarce. Based on population-wide administrative data of the Norwegian 1996-1998 birth cohorts, this chapter analyses the relationship between youths' class origin and higher education participation along an urban-rural axis. The results confirm previous research showing that social class, gender, and place are all contributing factors affecting youths' higher education participation. Further, the main results can be summarized as follows: (i) the relationship between class origin and higher education participation is somewhat stable along the urban-rural axis, (ii) gender inequality in higher education participation is more prominent in rural versus urban areas, disfavoring rural boys, and (iii) boys growing up in rural areas have a considerably lower probability of participating in higher education compared to their urban counterparts, even when comparing youth with the same class background. The findings suggest that place should be considered a significant factor that could affect youths' educational careers – alongside and in combination with other well-known factors, such as class and gender.

Keywords: educational inequality, higher education, youth, social class, place, mobility

Sitering: Zahl-Thanem, A. (2023). Ulikhet i høyere utdanning: Betydningen av klassebakgrunn, kjønn og bosted. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 3, s. 59–79). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch3

Introduksjon

I Norge er det et prinsipp om at alle, uavhengig av økonomiske, sosiale og kulturelle ressurser, skal ha tilgang til hele utdanningssystemet. Det skal med andre ord være evner, og ikke andre forhold, som skal avgjøre mulighetene i utdanningsoppnåelse ut over grunnskolen. De mange politiske reformene som har ligget til grunn de siste sytti årene har ut fra dette prinsippet hatt som mål å fremme sosial utjevning og med det også sosial mobilitet (Hjellbrekke & Korsnes, 2012, s. 109). Veksten i antall studenter de siste tiårene indikerer at det norske samfunnet beveger seg i full fart mot et kunnskapssamfunn der stadig flere tar høyere utdanning. Likevel er det rettet kritikk mot utdanningssystemet som en utjevningsmekanisme, og utdanning fremheves fortsatt som en viktig faktor for klassereproduksjon og overføring av sosial status fra foreldre til barn. Sammenhengen mellom sosial bakgrunn og hva man oppnår av utdanning er en av de sterkeste resultatene innenfor sosiologien (Hansen, 2005), og er dokumentert i en rekke nasjonale og internasjonale studier (Caspersen et al., 2012; Hertz et al., 2008; Shavit & Blossfeld, 1993; Thomsen et al., 2017; Wiborg & Hansen, 2018).

Videre har ulikhet i utdanning også et geografisk aspekt som tradisjonelt har fått langt mindre oppmerksomhet i ulikhets- og utdanningsforskningen, i alle fall utenfor en storbykontekst. En raskt voksende internasjonal litteratur viser imidlertid at ungdom fra rurale områder er underrepresentert i høyere utdanning. Dette finner vi eksempler på blant annet i Nederland (van Maarseveen, 2021), Canada (Newbold & Brown, 2015), USA (Byun et al., 2012) og Australia (Fray et al., 2020). I Norge har situasjonen vært mer uklar. Tidligere har norsk forskning kun vist til marginale utdanningsforskjeller mellom by- og distriktsungdom (Heggen, 2002; Helland & Heggen, 2018). Nyere studier, basert på analyser av yngre fødselskohorter, har derimot dokumentert både hvordan færre distriktsungdom *ser for seg* å ta høyere utdanning (Bakken, 2020) og at færre distriktsungdom faktisk *deltar* i høyere utdanning sammenlignet med ungdom fra mer sentrale områder (Rye, 2021).

Formålet med dette kapitlet å undersøke hva som skjer i skjæringspunktet mellom ungdoms sosiale klassebakgrunn og bosted langs en urban-rural akse når det gjelder rekruttering til høyere utdanning. Dette

med bakgrunn i at det her ligger flere sentrale og ubesvarte sosiologiske spørsmål om hvordan klassebakgrunn interagerer med *sted* når det gjelder utdanningsoppnåelse. Er det først og fremst distriktsungdom fra høyere sosiale klasser som deltar i høyere utdanning, eller er dette også tilfelle for distriktsungdom med for eksempel arbeiderklassebakgrunn? Er det forskjell mellom arbeiderklasseungdom på bygda og i storbyene, eller er det slik at barn og unge med lik klassebakgrunn har tilnærmet lik sannsynlighet for å studere ved en høyskole eller ved et universitet uavhengig av bosted? Og hvordan henger dette sammen med kjønn?

Kapitlet baserer seg på norske befolkningsregistre og analyser av fødselskohortene 1996–1998. Ved å analysere sammenhengen mellom ungdoms bosted, kjønn og klassebakgrunn når det gjelder rekruttering til høyere utdanning, bidrar kapitlet til den nåværende forskningen på ulikhet i utdanning. Dette er et forskningsfelt som tradisjonelt har viet lite oppmerksomhet til den geografiske dimensjonen. Etter denne introduksjonen vil jeg gjennomgå perspektiver på sosial og geografisk ulikhet i utdanning, før jeg videre vil skissere data og metodegrunnlaget, og til slutt presentere og diskutere resultatene fra analysene.

Perspektiver på ulikhet i utdanning

Overordnet handler sosial ulikhet i utdanning om både sosiale forskjeller i prestasjoner i skolen og om sosiale forskjeller i utdanningsvalg (Boudon, 1974). En sentral forklaring på ulikhet i prestasjoner har vært knyttet til kulturell reproduksjonsteori og Bourdieus beskrivelser av hvordan barn fra privilegerte familier der foreldrene har mye kulturell kapital («høy-status» holdninger, kunnskap, atferd m.m.) har betydelige fortrinn i utdanningssystemet (Bourdieu & Passerson, 1990). Argumentasjonen innebærer at kulturell kapital overføres både bevisst og ubevisst fra foreldrene til barna, og videre omdannes til gode prestasjoner i skolen, blant annet ved at kulturell kapital verdsettes av lærere og oppfattes som «akademisk briljans» (Jæger & Breen, 2016). Dette gjør at sosial ulikhet reproduseres fra en generasjon til den neste. Den senere tid har imidlertid betydningen av sosiale forskjeller i *utdanningsvalg* blitt stadig mer vektlagt, og det at også elever med samme prestasjoner i skolen tar ulike

utdanningsvalg etter sosial bakgrunn (Schindler & Lörz, 2012). Et eksempel fra Norge er en studie av Mariann Nordli Hansen (2011) som fant store forskjeller i valg mellom yrkesrettede og allmennfaglig utdanning også når elever med samme karakterer ble sammenlignet.

Det finnes flere forklaringer på hvorfor ungdom tar ulike utdanningsvalg som samsvarer med deres sosiale bakgrunn. En av de mest betydningsfulle trendene de siste tiårene er likevel gjenoppblomstringen av rasjonell valgteori. Forskningstradisjonen tar utgangspunkt i at ungdom og deres foreldre vurderer kostnader og belønninger ved ulike utdanningsvalg, samt sannsynligheten for å lykkes ved de enkelte utdanningsvalgene. Selv om tendensen er at folk velger rasjonelt, hevdes det at valgene likevel vil variere, da det sosiale og økonomiske utgangspunktet er forskjellig (Breen & Jonsson, 2005). I senere tid har det blitt utviklet nye rasjonelle valgteorier som i større grad forklarer ulikhetene i utdanningsoppnåelse med forskjeller i nytten og motivasjon individer får av utdanning fremfor at det primært handler om økonomiske og kulturelle ressurser i familien (Holm & Jæger, 2008). Et eksempel, og kanskje den mest innflytelsesrike av disse teoriene, er teorien om «relativ risikoaversjon» som er utviklet av Goldthorpe (Breen & Goldthorpe, 1997; Goldthorpe, 1996). Ifølge teorien, som er en videreutvikling av Boudons (1974) arbeid, er den grunnleggende motivasjonen bak utdanningsvalg et ønske om å opprettholde minst samme sosiale klasseposisjon som sine foreldre og på den måten unngå nedadgående sosial mobilitet.

Utdanningsforskningen har imidlertid blitt kritisert av flere for å bære preg av en skjult metrosentrisme der distriktsungdom har forblitt usynlige (Butler & Hamnett, 2007; Bæck, 2016; Paulgaard, 2015). Denne formen for «stedsblindhet» kan medføre at man tillegger individuelle egenskaper stor betydning, som i realiteten er forankret i ujevn distribusjon av muligheter mellom ulike geografiske områder (Paulgaard, 2015). Bæck (2016) introduserte konseptet *sted som mulighetsstruktur* som et ledd i å forstå og forklare hvordan ulike steder kan gi individuelle, strukturelle og kulturelle føringer for handlinger og valg relatert til utdanning. Dette innebærer å forstå utdanningsvalg ut fra konteksten hvor utdanningsvalgene blir gjort, både med de muligheter og barrierer som ligger der. Barn og unge som vokser opp i ulike geografiske omgivelser kan, med andre

ord, ha ulike motivasjoner bak sine utdanningsvalg rett og slett fordi virkeligheten utenfor skolebygningen ser forskjellig ut. Dette fremgår også i nyere norsk forskning som viser hvordan ungdoms fremtidsplaner kan være nært knyttet til deres opplevelse av tilhørighet til lokalmiljøet og de arbeidsmulighetene de ser for seg der (Eriksen & Andersen, 2021).

Med de store endringene i næringsstrukturen de siste tiårene, noe som inkluderer en storstilt avindustrialisering, ble også en viktig del av det tradisjonelle arbeidsmarkedet i distriktene redusert. Mange distriktskommuner har i dag utfordringer med nedadgående folketallsutvikling (NOU 2020: 15), noe som også har blitt fulgt av redusering og nedlegging av offentlige tjenester (Vik et al., 2022). Det har derfor blitt argumentert for at en slik ujevn utvikling kan bidra til at livssjanser og muligheter blir ulikt fordelt og strukturelt organisert på ulike måter som slår ut territorielt (Paulgaard, 2015). I dag har mange distriktskommuner fortsatt en relativt høy andel sysselsatte i primærnæringene, i bygg og anlegg, og i kommunal sektor, mens storbyene domineres mer av kompetansedrevet statlig og privat tjenesteyting, handel og reiseliv, og kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (NOU 2020: 15, s. 39–40). Dette gir følgelig utslag i utdannings- og kompetansekrav i lokalt næringsliv, med større krav om utdanning på høyskole- og universitetsnivå i byene. Likevel er mangel på riktig kvalifisert arbeidskraft en sentral utfordring i mange distriktskommuner, og med en aldrende befolkning i distriktene er det ventet et stort behov for kompetanse blant annet innen helse- og omsorgsyrkene (NOU 2020: 15).

Internasjonal forskning har lenge vist hvordan utdanningsvalg for ungdom i perifere områder også handler om et spørsmål om man ønsker å bli værende på hjemstedet (Pedersen & Gram, 2018; Thissen et al., 2010). Enkelte har pekt på at geografisk mobilitet, i form av flytting eller pendling, kan utgjøre barrierer for videre skolegang som følge av det innebærer ulike økonomiske og sosiale kostnader (Fray et al., 2020). Likevel finnes det også eksempler som viser hvordan ungdom aktivt benytter utdanning som en mulighet for å komme seg bort fra hjemstedet (Pedersen & Gram, 2018). Uansett illustrerer dette hvordan utdanning kan medføre ulike dilemmaer for distriktsungdom som sjeldnere er en problemstilling for ungdom som vokser opp i, eller nært, større byer med flere utdannings- og yrkesmuligheter. I Norge har 25 av 280 distriktskommuner et

fysisk studiested (Schei & Trædal, 2021), noe som innebærer at mange distriktsungdommer også i Norge er nødt til å pendle eller flytte for å kunne fysisk delta i høyere utdanning.[1]

Videre viser tidligere forskning at *kjønn* er en nøkkelfaktor for å forstå prosesser knyttet til bosted og utdanning (Stenseth & Bæck, 2021). Enkelte distriktssamfunn er dominert av arbeiderklasseyrker som er tradisjonelt mannsdominerte og forankret i en arbeidsmaskulinitet (Eriksen & Andersen, 2021). De lokale mulighetene kan derfor oppleves å være mer begrenset for jenter i enkelte distriktssamfunn enn hva det oppleves å være andre steder i landet, noe som også kan påvirke utdanningsvalg (se Bæck, 2016). Tidligere forskning har for eksempel vist hvordan jenter fra distriktene velger høyere utdanning som en strategi for å utvide sine fremtidige muligheter, mens gutter fremstår som mer tradisjonelle i sine valg (Dahlström, 1996, s. 269). Jenter som vokser opp i distriktene er en gruppe som tidligere har vært godt representert i høyere utdanning i Norge, noe som har blitt omtalt som «utkantjentenes stille revolusjon» – for å illustrere hvordan de fremdeles kan ha «kamper å kjempe» i møte med lokale kjønnede tradisjoner (Heggen, 2002).

Selv om både klassebakgrunn og bosted har vist seg å ha betydning for ungdoms utdanningsoppnåelse, så har skjæringspunktet mellom disse forholdene sjelden blitt viet særlig oppmerksomhet. Det finnes likevel enkelte unntak. For eksempel har enkelte internasjonale studier analysert hvorvidt lavere deltakelse i høyere utdanning blant ungdom i rurale områder skyldes at foreldregenerasjonen i distriktene har en annen sosioøkonomisk sammensetting enn foreldregenerasjonen i mer urbane områder (Newbold & Brown, 2015; van Maarseveen, 2021). Selv om disse studiene bekrefter at sosioøkonomiske forskjeller kan utgjøre en viktig delforklaring på geografiske forskjeller i ungdoms deltakelse i høyere utdanning, forklarer de likevel langt fra all geografisk variasjon. I Norge har enkelte undersøkt hvordan sosial klassebakgrunn påvirker flytting fra distriktene (Rye & Blekesaune, 2007), hvordan klassetilhørighet og sted interagerer når det gjelder ulike holdninger og praksisformer

1 Det finnes imidlertid desentraliserte og fleksible utdanningstilbud, noe som inkluderer digitale undervisningsformer, og det er et mål at det skal satses mer på denne typen utdanningstilbud fremover (Kunnskapsdepartementet, 2021).

(Hjelseth & Storstad, 2011), og hvordan klassebakgrunn og sted interagerer når det gjelder distriktsungdoms utdanningsplaner og syn på fremtiden (Eriksen & Andersen, 2021). Likevel er kunnskapen om hva som skjer i skjæringspunktet mellom sosial bakgrunn og bosted når det gjelder rekruttering til høyere utdanning svært begrenset, og formålet med dette kapitlet er derfor å analysere denne sammenhengen mer spesifikt.

Data og metode

Dette kapitlet bruker data fra tjenesten microdata.no, som er en plattform for analyse av registerdata med innebygd personvern. Datamaterialet som benyttes i analysene baserer seg på fødselskullene 1996–1998, og inkluderer personer som i en alder av 16 år var bosatt i en norsk kommune (n = 190 560). Valget av de tre fødselskullene har bakgrunn i ønsket om å analysere unge fødselskull som nylig har vært eller fortsatt er i høyere utdanning. Data som er benyttet er innhentet fra befolkningsregistrene Norsk utdanningsdatabase, Arbeidsmarkedsdata, Selvangivelsesregisteret og Folkeregisteret.

Hovedanliggendet i dette bokkapitlet er skillet mellom de som deltar i høyere utdanning på høyskole- og universitetsnivå og de som ikke deltar. Dette utgjør den avhengige variabelen i analysene. Selv om mange begynner med høyere utdanning etter videregående skole når de er rundt 19 år, så har flere et opphold på et par år før de tar fatt på studiene (Statistisk sentralbyrå, 2018). Analysene vil derfor undersøke hvorvidt ungdommene har begynt på høyere utdanning innen 22-årsalderen (hhv. 2018, 2019, og 2020), noe som tar høyde for kortere opphold som følger av verneplikt, folkehøyskole, forbedring av karakterer og lignende.

Forklaringsvariabler: klassebakgrunn, bosted og kjønn

Ungdommenes *klassebakgrunn* måles ved hjelp av informasjon om foreldrenes yrke (STYRK-klassifiseringen) og inntekt, og er kategorisert etter klasseskjemaet Oslo Register Data Class Scheme (ORDC) (Hansen et al., 2009). Det opprinnelige klasseskjemaet skiller mellom både mengde og

type kapital, mens det her vil benyttes en forenklet utgave som begrenser seg til de vertikale klasseinndelingene som følger av formålet med analysene (se tabell 1). Klassebakgrunn bestemmes av klasseposisjonen til mor og far det året ungdommene etter normert tid er ferdig med treårig videregående skole (hhv. 2015, 2016 og 2017). Ved ulik klasseposisjon til foreldrene, benyttes en dominanstilnærming der det brukes posisjonen til den av foreldrene som har den høyeste posisjonen i klasseskjemaet (Erikson, 1984).[2] Det var mulig å klassifisere 86,8 prosent av ungdommene etter ORDC-skjemaet i de utvalgte årskullene (n = 165 406). Manglende verdier skyldes tilfeller der det ikke finnes arbeidsmarkedsdata om verken mor eller far, og er her fjernet fra analysene. Tabell 1 viser ORDC-klasseskjemaet med eksempler på hvilke yrker som inngår i de ulike klassene.

Tabell 1. Forenklet ORDC-skjema med eksempler på yrkeskategorier

Kapitalvolum +
Overklasse
Professorer, kunstnere, musikere, regissører, leger, dommere, tannleger, ingeniører, administrative direktører
Øvre middelklasse
Lærere med mastergrad, bibliotekarer, journalister, underholdningsmusikere, konsulenter, spesialsykepleiere, fysioterapeuter, eiendomsmeglere
Nedre middelklasse
Lærere, barnehage- og primærlærere, sosialarbeidere, sykepleiere, politibetjenter, sekretærer, selvstendig næringsdrivende, finansielle rådgivere
Arbeiderklasse (faglært og ufaglært)
Hjelpearbeidere, elektrikere, snekkere, assistenter, renholdere, private sikkerhetsansvarlige, vaktmestere, sjåfører
Kapitalvolum –

Tabell med eksempler hentet fra Andersen og Ljunggren (2021).

Bosted er basert på ungdommenes folkeregistrert adresse når de var 16 år (hhv. 2012, 2013 og 2014). Det finnes mange definisjoner og operasjonaliseringer av den urban-rurale aksen (se Nelson et al., 2021). Jeg vil her ta utgangspunkt i Statistisk sentralbyrås sentralitetsindeks. Denne indeksen

2 Selv om en dominanstilnærming medfører at de øvre klassene blir noe større (se tabell 1), er de relative størrelsene på klassene som forventet ut fra andre registerdataundersøkelser av ungdom der det benyttes ORDC-klasseskjema og en dominanstilnærming (Andersen & Ljunggren, 2021; Ljunggren & Andersen, 2018).

definerer seks sentralitetsklasser, fra de mest sentrale til de minst sentrale kommunene i Norge. Kategoriseringen baserer seg på avstand til arbeidsplasser og servicefunksjoner med en vektet avstandsmotstand. Sentralitetsindeksen med seks kategorier vil bli brukt i sin helhet for å måle ulike grader av sentralitet (se tabell 2 for eksempler på kommuner

Tabell 2. Deskriptiv statistikk

	Prosent	n
Høyere utdanning*		
Høyskole/universitet	58,3	96 468
Ingen	41,7	68 940
Totalt	*100*	*165 406*
Fødselskull		
1996	33,9	56 117
1997	33,4	55 167
1998	32,7	54 123
Totalt	*100*	*165 406*
Kjønn		
Jenter	48,5	80 151
Gutter	51,5	85 257
Totalt	*100*	*165 406*
Klassebakgrunn		
Overklasse	15,8	26 130
Øvre middelklasse	36,9	60 997
Nedre middelklasse	24,8	41 024
Arbeiderklasse (faglært og ufaglært)	22,5	37 249
Totalt	*100*	*165 406*
Bosted (med eksempler)		
(1) Mest sentrale kommuner (*Oslo og nærliggende kommuner*)	14,1	23 314
(2) Nest mest sentrale kommuner (*Trondheim, Bergen, Stavanger …*)	24,6	40 647
(3) Mellomsentrale kommuner1 (*Kongsvinger, Lillehammer, Gjøvik …*)	26,5	43 854
(4) Mellomsentrale kommuner2 (*Østre Toten, Lindesnes, Steinkjer …*)	18,6	30 768
(5) Nest minst sentrale kommuner (*Vestnes, Alta, Verdal, Grue …*)	11,0	18 118
(6) Minst sentrale kommuner (*Lierne, Åfjord, Tydal, Lærdal …*)	5,2	8 670
Totalt	*100*	*165 406*

*Andel ungdom i høyere utdanning er her noe høyere enn hva som vanligvis oppgis i offentlig statistikk. Dette skyldes (i) at det her registreres utdanningsaktivitet for bosatt ungdom i alderen 19–22 år og ikke kun på ett bestemt tidspunkt i løpet av året, og (ii) at ungdom der begge foreldrene står oppført uten registrert yrkesaktivitet ikke inngår i analysene som følger at de ikke lar seg klassifisere i klasseskjemaet, og at disse gruppene deltar mindre i høyere utdanning.

som inngår i de ulike sentralitetskategoriene). Av totalt 356 kommuner i Norge, befinner 238 kommuner seg i de to mest usentrale kategoriene og 154 kommuner i de to mellomsentrale kategoriene, mens 30 kommuner befinner seg i de to mest sentrale kategoriene.

Videre er *kjønn* inkludert i analysene, og skiller mellom jenter og gutter. Tabell 2 viser deskriptiv statistikk over fordelingen på alle variabler som inngår i analysene.

Analysestrategi

For å estimere den relative betydningen av klassebakgrunn, oppvekstbosted og kjønn, benyttes logistisk regresjonsanalyse med *average marginal effects* (AME). Dette for å imøtegå noe av kritikken som i mobilitetsforskningen har vært rettet mot ikke-lineære sannsynlighetsmodeller på tvers av grupper og utfordringen med uobserverte variabler i logistisk regresjon (se Mood, 2010). For å vise samspillseffekter mellom ungdommenes klassebakgrunn, kjønn og oppvekstbosted er det videre predikert sannsynligheter for å delta i høyere utdanning ved ulike forutsetninger.

Resultater

Tabell 3 viser resultatene fra en logistisk regresjonsanalyse basert på fødselskohortene 1996–1998, der den avhengige variabelen måler om man deltar i høyere utdanning (= 1) eller ikke (= 0). Analysen er inndelt i to modeller, der modell 1 viser sammenhengen mellom sentralitet ved bosted og sannsynligheten for å delta i høyere utdanning. I tillegg vises sammenhengen mellom kjønn og høyere utdanning. I modell 2 inkluderes variabler som måler sammenhengen mellom ungdommenes klassebakgrunn og deltakelse i høyere utdanning. Den blokkvise inndelingen innebærer at man kan observere endringer i effekten av bosted før og etter at man har kontrollert for ungdommenes klassebakgrunn. Tabellen viser logit, standardfeil, p-verdi og average marginal effects (AME).

Modell 1 viser at det er en klar sammenheng mellom ungdommenes bosted og sannsynligheten for å ta høyere utdanning. Tendensen er en sentrum/periferi-gradient der sannsynligheten for å ta høyere utdanning

Tabell 3. Logistisk regresjonsanalyse. Avhengig variabel er hvorvidt man deltar i høyere utdanning (=1) eller ikke (=0)

	Modell 1			Modell 2		
	b (S.E.)	p-verdi	AME	b (S.E.)	p-verdi	AME
Konstant	0,465 (0,002)	0,000		–0,494 (0,019)	0,000	
Jenter (*referansekategori: gutter*)	0,989 (0,010)	0,000	0,230	1,053 (0,011)	0,000	0,229
Bosted (*referansekategori: mest sentrale kommuner*)						
Nest mest sentrale kommuner	–0,382 (0,018)	0,000	–0,080	–0,345 (0,019)	0,000	–0,070
Mellomsentrale kommuner1	–0,639 (0,018)	0,000	–0,138	–0,514 (0,018)	0,000	–0,106
Mellomsentrale kommuner2	–0,847 (0,019)	0,000	–0,187	–0,670 (0,020)	0,000	–0,140
Nest minst sentrale kommuner	–0,910 (0,021)	0,000	–0,202	–0,697 (0,022)	0,000	–0,146
Minst sentrale kommuner	–1,104 (0,027)	0,000	–0,247	–0,888 (0,028)	0,000	–0,188
Klassebakgrunn (*referansekategori: arbeiderklasse*)						
Nedre middelklasse				0,673 (0,015)	0,000	0,154
Øvre middelklasse				1,107 (0,014)	0,000	0,250
Overklasse				1,680 (0,019)	0,000	0,362
N	165 406			165 406		
Log likelihood	12 648			22 991		
Pseudo R	0,056			0,102		

reduseres jo mindre sentralt man vokser opp. For eksempel er sannsynligheten for å ta høyere utdanning i de minst sentrale kommunene 25 prosent lavere enn i de mest sentrale kommunene i Norge.[3] Videre viser modellen

3 Høyere utdanning er i dette bokkapitlet operasjonalisert ved å ta utgangspunkt i personer som er i høyere utdanning ved 22-årsalderen. Analysene fanger dermed ikke opp de som tar fatt på høyere utdanning etter å ha først vært aktive i arbeidslivet og/eller stiftet familie før de begynner med utdanning. En alternativ operasjonalisering kunne derfor ha vært å studere høyeste fullførte utdanningsnivå på et senere tidspunkt, noe som ikke var mulig på grunn av manglende data arbeidsmarkedsdata om foreldrene lenger tilbake i tid. Sensitivitetsanalyser viste imidlertid

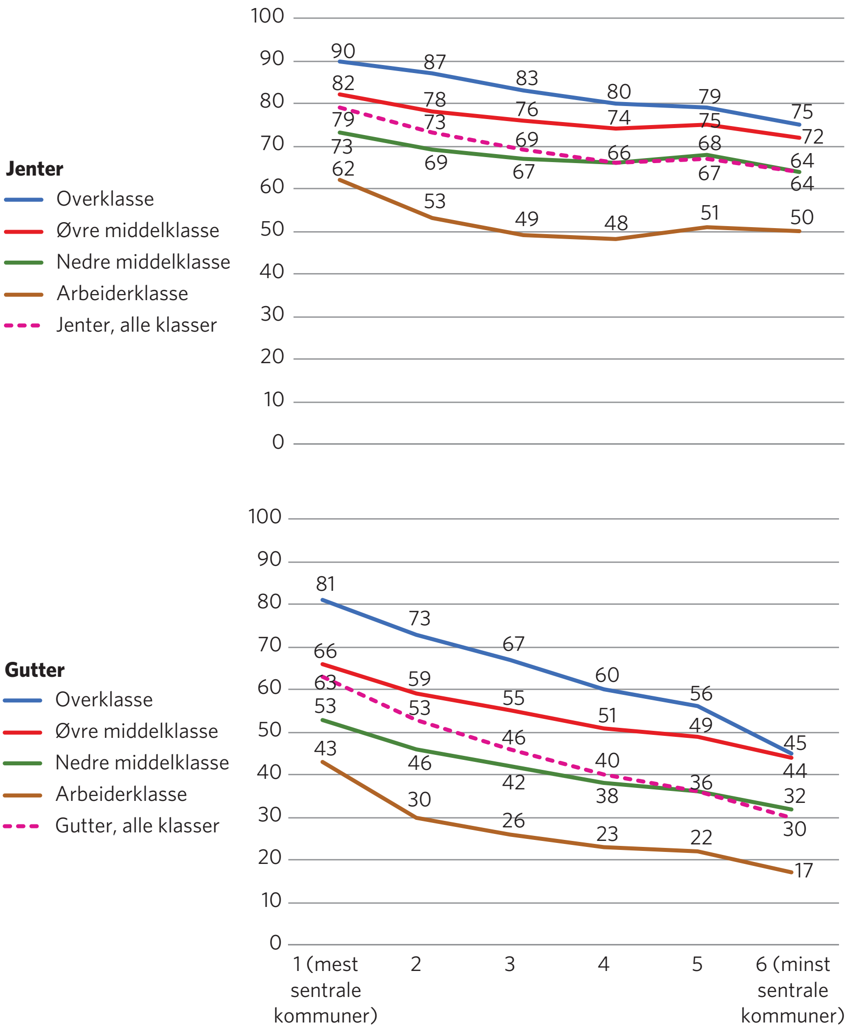
at sannsynlighet for å ta høyere utdanning er større for jenter enn for gutter, noe som er godt kjent fra tidligere (Statistisk sentralbyrå, 2020).

I modell 2 inkluderes variabler som måler ungdommenes klassebakgrunn. I samsvar med tidligere forskning viser analysen at ungdom med høyere klassebakgrunn har større sannsynlighet for å ta høyere utdanning enn ungdom med lavere klassebakgrunn. Det mest interessante i modell 2 er imidlertid hva som skjer med effekten av bosted etter at man kontrollerer for klassebakgrunn. Hvis de geografiske variasjonene som vi observerte i modell 1 utelukkende skyldtes at personer med samme klassebakgrunn bodde på samme sted, ville effekten i bostedsvariablene forvitret. Vi kan observere at klassebakgrunn forklarer bort deler av de marginale effektene av bosted (rundt en fjerdedel), men at bosted fortsatt har en betydelig effekt på deltakelse i høyere utdanning selv etter å ha kontrollert for ungdommenes klassebakgrunn. Med andre ord indikerer analysen at geografiske skjevheter i deltakelse i høyere utdanning ikke kun er en konsekvens av et reproduksjonsmønster som følge av at ungdom fra mindre sentrale områder jevnt over har lavere klassebakgrunn enn ungdom i sentrale områder.[4]

Analysen presentert i tabell 2 tar imidlertid ikke hensyn til samspillseffekter. Det er derfor fortsatt uklart hvordan klassebakgrunn, bosted og kjønn interagerer med hverandre. På den neste figuren vil det derfor bli presentert predikerte sannsynligheter for å ta høyere utdanning basert på logistiske regresjonsanalyser med samspillseffekter mellom bosted og klassebakgrunn for henholdsvis jenter og gutter. Ettersom slike samspillseffekter med så mange kategorier er svært komplekse å tolke i tabellform, vil de her bli presentert grafisk. Figuren er basert på predikerte logiter, omregnet til sannsynligheter med formelen for den inverse transformasjonen: $P = \frac{1}{1+e^{-L}}$

at de geografiske variasjonene var robuste også når man tok utgangspunkt i høyeste fullførte utdanning ved 30-årsalderen for eldre fødselskohorter.

4 Supplerende analyser (ikke inkludert) indikerer kun marginale geografiske variasjoner i grunnskolepoeng, noe som indikerer at geografiske variasjoner hovedsakelig handler om utdanningsvalg fremfor begrensninger i valg som følger av karakternivå, noe Helland og Heggen (2018) også har konkludert med.

Figur 1. Predikerte sannsynligheter for å delta i høyere utdanning for jenter og gutter, etter klassebakgrunn og sentralitet (n = 165 406)

Det er flere interessante forhold som fanges opp i figur 1. For det første viser figuren at den relative betydningen av klassebakgrunn er forholdsvis geografisk stabil når det gjelder sannsynligheten for å delta i høyere utdanning. Dette gjelder for både jenter og gutter. Det innebærer at i både sentrale og mindre sentrale kommuner er det ungdom med høy klassebakgrunn som har størst sannsynlighet for å ta høyere utdanning, mens sannsynligheten er lavest hos ungdom med arbeiderklassebakgrunn.

For det andre viser figuren at det er store forskjeller mellom jenter og gutter når det gjelder betydningen av oppvekstbosted. Mens det er relativt små geografiske variasjoner i sannsynligheten for å ta høyere utdanning hos jenter, er det hos gutter et mye tydeligere geografisk mønster der sannsynligheten for å ta høyere utdanning reduseres betraktelig jo mindre sentralt man vokser opp. Med andre ord er kjønnsforskjellene minst i de mest sentrale kommunene og størst i de minst sentrale kommunene.

Det tredje, og kanskje det mest interessante i figuren, er hva som skjer i skjæringspunktet mellom klassebakgrunn og utdanning hos gutter langs sentrum/periferi-aksen. Vi kan observere at sannsynligheten for å ta høyere utdanning hos gutter er gjennomgående lavere i mindre sentrale kommuner enn i sentrale kommuner, også når man sammenligner gutter med samme klassebakgrunn. Dette innebærer for eksempel at gutter som vokser opp i sentrale kommuner med middelklassebakgrunn har større sannsynlighet for å delta i høyere utdanning enn gutter med middelklassebakgrunn som vokser opp i mindre sentrale kommuner, tilsvarende som gutter med arbeiderklassebakgrunn i sentrale områder har større sannsynlighet for å ta høyere utdanning enn gutter med arbeiderklassebakgrunn i mindre sentrale områder. Tilsvarende mønster gjelder også for gutter med overklassebakgrunn. Selv om vi til dels også finner dette mønsteret for jenter, er det utvilsomt tydeligere hos gutter. Med andre ord er den relative betydningen av klassebakgrunn forholdsvis geografisk stabil, mens den geografiske gradienten er gjeldende for ungdom fra alle sosiale lag, spesielt hos gutter.[5]

Diskusjon og konklusjon

Uavhengig av om ungdom er bosatt i by eller distrikt, så viser resultatene i dette kapitlet at det er klare sosiale forskjeller knyttet til hvem som tar høyere utdanning og ikke. Ungdom fra høyere sosiale klasser har gjennomgående større sannsynlighet for å ta høyere utdanning enn ungdom

5 Det ble gjennomført sensitivitetsanalyser der foreldrenes klassetilhørighet ble byttet ut med foreldrenes høyeste utdanningsnivå. Dette for å undersøke resultatenes robusthet. Hovedmønsteret var likt, selv om det naturlig nok var avvik som følger av to ulike operasjonaliseringer av sosial bakgrunn.

fra lavere sosiale klasser, noe som samsvarer med tidligere norsk og internasjonal forskning (se f.eks. Thomsen et al., 2017). Slike ulikheter forklares vanligvis av at barn og unge har ulik tilgang på kulturell, økonomisk og sosial kapital i familien som på ulike måter kan føre til prestasjonsforskjeller i skolen og til ulike utdanningsvalg (Boudon, 1974; Bourdieu & Passeron, 1990). Alternativt kan det forklares som et utfall av en prosess der ungdom søker å opprettholde minst samme klasseposisjonen som ens egne foreldre (Breen & Goldthorpe, 1997). Uavhengig av hvilke forklaringer man legger til grunn, indikerer resultatene at rekruttering til høyere utdanning – både i storbyene og i distriktene – er forankret i vertikale reproduksjonsmekanismer.

Samtidig viser resultatene at distriktsungdom, særlig gutter, gjennomgående har lavere sannsynlighet for å ta høyere utdanning enn ungdom i mer urbane områder – også når man sammenligner ungdom med lik klassebakgrunn. Geografiske utdanningsforskjeller kan med andre ord ikke utelukkende forklares av ulik klassesammensetting blant den urbane og rurale foreldregenerasjonen. I stedet virker *sted* til å være av betydning for rekruttering til høyere utdanning for ungdom fra alle sosiale lag, også for ungdom med øvre middelklasse- og overklassebakgrunn. Hvordan kan vi forstå dette?

Forstått gjennom Bæcks (2016) beskrivelser av sted som mulighetsstruktur, kan vi forklare geografiske forskjeller i utdanning som en konsekvens av at by- og distriktsungdom ofte vokser opp i lokalsamfunn og miljøer som på mange områder er svært forskjellig. Det er derfor mulig at nytteverdien barn og unge (og deres foreldre) ser i høyere utdanning ikke kun springer ut av individuelle og familiære forhold, men at det også kan være forankret i de mulighetene stedet tilbyr i form av utdanning og arbeidsliv. For eksempel er det nærliggende å tro at barn og unge som vokser opp i en storby med et lokalt næringsliv som domineres av kunnskapsintensive næringer kan ha andre oppfatninger om nytteverdien av høyere utdanning enn hva som er tilfelle for ungdom som vokser opp i et distriktssamfunn med et mer ensidig næringsliv bestående enkelte hjørnesteinsbedrifter innen eksempelvis primærnæring og industri. I tillegg forutsetter deltakelse i høyere utdanning ofte også flytting eller pendling for ungdom som vokser opp i distriktene, da kun et fåtall av distriktskommuner har et fysisk

studiested (Schei & Trædal, 2021). Sted kan på en slik måte forstås å være førende for ambisjoner og utdanningsvalg hos barn og unge.

Gitt mønstrene i dette kapitlet, kan ambisjoner og utdanningsvalg tilsynelatende virke til å være forankret i både stedsspesifikke kontekstuelle forhold og i vertikale reproduksjonsprosesser. Dette er noe som samsvarer med tidligere forskning og kvalitative intervju med distriktsungdom og deres foreldre, der utdannings- og fremtidsplaner virker å handle om hvilke muligheter som ligger i utdanning og arbeidsliv lokalt, men samtidig påvirket av foreldrenes yrke og utdanning (Eriksen & Andersen, 2021).

Når færre distriktsungdom med høy klassebakgrunn tar høyere utdanning enn byungdom med høy klassebakgrunn, er en mulig forklaring at distriktsungdom sikter seg mer inn mot det lokale næringslivet og arbeiderklasseyrker som ikke fordrer høyere utdanning. Tidligere forskning har pekt på hvordan lokalt næringsliv i en del distriktssamfunn domineres av faglærte og ufaglærte arbeiderklasseyrker der identiteten kan være forankret i en type arbeidsmaskulinitet (Eriksen & Andersen, 2021; Paulgaard, 2015). Arbeidsmarkedet kan derfor fremstå som trygt og forutsigbart, men samtidig preget av strengt kjønnede normer. Dette er forhold som kan bidra med å forklare hvorfor kjønnsforskjellene er størst i distriktene, men det kan også bidra til å forklare hvordan sted kan føre til enkelte atypiske sosiale reproduksjonsmekanismer. For eksempel er det mulig at enkelte jenter i distriktene bruker høyere utdanning som et ledd i å bryte med et tradisjonelt kjønnsmønster (Heggen, 2002), men det kan også tenkes at enkelte gutter med høy klassebakgrunn sikter seg inn mot arbeiderklasseyrker i lokalt næringsliv dersom det er noe som fremstår som trygt, forutsigbart og sosialt akseptert. Tidligere forskning har blant annet vist hvordan enkelte gutter bevisst velger bort karriere til fordel for et liv på bygda (Bye, 2009), og det er mulig dette også kan være tilfelle for enkelte gutter med høy klassebakgrunn.

Likevel er det ikke opplagt at lavere deltakelse i høyere utdanning blant distriktsungdom med høy klassebakgrunn innebærer nedadgående sosial mobilitet. En alternativ forklaring kan være at barn og unge i byene tilhører øvre middelklasse- og overklassefamilier som er *annerledes* enn

i distriktene, der byungdom kan være mer avhengige av utdanning for å reprodusere sin sosiale klasseposisjon enn hva som er tilfelle for distriktsungdom. Det er for eksempel mulig at akademikere og andre privilegerte foreldre med mye kulturell kapital utgjør en større andel av overklassen og øvre middelklassen i byene enn utenfor byene, noe som gjør barna mer avhengige av utdanningssystemet for å kunne reprodusere posisjonen sin, mens det å overta et fiskeforetak eller et foretak innen industri ikke forutsetter høyere utdanning på samme måte. Med andre ord er det derfor mulig at distriktsungdom fra høyere sosiale klasser – som ikke tar høyere utdanning – fortsatt vil kunne reprodusere og opprettholde sin klasseposisjon, bare at dette skjer utenom utdanningssystemet. En mulig innvending mot resultatene er dermed at en vertikal klasseinndeling ikke er nok, men at man videre også bør analysere horisontale klassedimensjoner og kapitalsammensetting blant foreldre når man studerer geografiske klasseforhold.

Overordnet viser altså dette kapitlet at både klassebakgrunn og bosted har betydning for ungdoms deltakelse i høyere utdanning. Men innebærer dette at bosted og geografi har fått økt betydning i Norge i senere tid? Når dette kapitlet finner klare geografiske forskjeller mellom by og distrikt, skiller dette seg fra enkelte tidligere studier som kun har vist til marginale geografiske forskjeller i høyere utdanning. Mens både Rye (2021) og dette kapitlet – som begge finner klare geografiske forskjeller – tar utgangspunkt i yngre fødselskohorter (hhv. 1990–2004 og 1996–1998), har studiene som kun har vist til marginale geografiske forskjeller tatt utgangspunkt i eldre fødselskohorter (hhv. 1976–1981 og 1955–1983) (Heggen, 2002; Helland & Heggen, 2018). Dette *kan* indikere at utdanningsforskjellene mellom by og distrikt har økt over tid. I tilfelle vil dette være overraskende sett i lys av perspektiver som legger til grunn at globalisering, økende økonomisk og politisk integrasjon og økt mobilitet har redusert og komprimert avstander, mens det sammenfaller med perspektiver som tilsier at globalisering kan bidra til å skape og forsterke geografisk ulikhet som følge av ujevn utvikling mellom ulike steder (Paulgaard, 2015). Likevel er ikke dette alene grunnlag nok for å trekke en konklusjon om økte geografiske forskjeller, da studiene baserer seg på ulike operasjonaliseringer og til dels forskjellig datagrunnlag.

Det er derfor behov for flere studier som ser på forholdet mellom klassebakgrunn, bosted og utdanning, både i dag, men også hvordan dette har utviklet seg over tid.

Referanser

Andersen, P. L. & Ljunggren, J. (2021). Tillitsfulle vinnere? I J. Ljunggren & M. N. Hansen (Red.). *Arbeiderklassen* (s. 411–428). Cappelen Damm Akademisk.

Bakken, A. (2020). *Ungdata. Ung i Distrikts-Norge*. NOVA, OsloMet.

Boudon, R. (1974). *Education, opportunity, and social inequality: Changing prospects in Western society*. Wiley.

Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction in education, society and culture* (2. utg.). Sage.

Breen, R. & Goldthorpe, J. H. (1997). Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory. *Rationality and Society*, *9*(3), 275–305. https://doi.org/10.1177/104346397009003002

Breen, R. & Jonsson, J. O. (2005). Inequality of opportunity in comparative perspective: Recent research on educational attainment and social mobility. *Annual Review of Sociology*, *31*(1), 223–243. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122232

Butler, T. & Hamnett, C. (2007). The geography of education: Introduction. *Urban Studies*, *44*(7), 1161–1174. https://doi.org/10.1080/00420980701329174

Bye, L. M. (2009). «How to be a rural man»: Young men's performances and negotiations of rural masculinities. *Journal of Rural Studies*, *25*(3), 278–288. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.03.002

Byun, S., Meece, J. L. & Irvin, M. J. (2012). Rural-nonrural disparities in postsecondary educational attainment revisited. *American Educational Research Journal, 49*(3), 412–437. https://doi.org/10.3102/0002831211416344

Bæck, U.-D. K. (2016). Rural location and academic success—remarks on research, contextualisation and methodology. *Scandinavian Journal of Educational Research*, *60*(4), 435–448. https://doi.org/10.1080/00313831.2015.1024163

Caspersen, J., Hovdhaugen, E. & Karlsen, H. (2012). *Ulikhet i høyere utdanning: En litteraturgjennomgang for perioden 2002–2012*. NIFU. https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/handle/11250/280909

Dahlström, M. (1996). Young women in a male periphery – experiences from the Scandinavian north. *Journal of Rural Studies*, *12*(3), 259–271. https://doi.org/10.1016/0743-0167(96)00018-6

Eriksen, I. M. & Andersen, P. L. (2021). *Ungdoms tilhørighet, trivsel og framtidsplaner i Distrikts-Norge*. Velferdsinstituttet NOVA.

Erikson, R. (1984). Social class of men, women and families. *Sociology, 18*(4), 500–514. https://doi.org/10.1177/0038038584018004003

Fray, L., Gore, J., Harris, J. & North, B. (2020). Key influences on aspirations for higher education of Australian school students in regional and remote locations: A scoping review of empirical research, 1991–2016. *Australian Educational Researcher*, *47*(1), 61–93. https://doi.org/10.1007/s13384-019-00332-4

Goldthorpe, J. H. (1996). Class analysis and the reorientation of class theory: The case of persisting differentials in educational attainment. *The British Journal of Sociology*, *47*(3), 481–505. https://doi.org/10.2307/591365

Hansen, M. N. (2005). Utdanning og ulikhet – valg, prestasjoner og sosiale settinger. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *46*(2), 133–157.

Hansen, M. N. (2011). Finnes det en talentreserve? Betydningen av klassebakgrunn og karakterer for oppnådd utdanning. *Søkelys på arbeidslivet*, *28*(3), 173–189.

Hansen, M. N, Flemmen, M. & Andersen, P. L. (2009). *Memorandum. The Oslo Register Data Class Scheme (ORDC). Final report from the classification project*. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi (ISS), Universitetet i Oslo.

Heggen, K. (2002). Utkantjentene sin stille revolusjon. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, *2*(2). https://journals.oslomet.no/index.php/ungdomsforskning/article/view/1162

Helland, H. & Heggen, K. (2018). Regional differences in higher educational choice? *Scandinavian Journal of Educational Research*, *62*(6), 884–899. https://doi.org/10.1080/00313831.2017.1307276

Hertz, T., Jayasundera, T., Piraino, P., Selcuk, S., Smith, N. & Verashchagina, A. (2008). The inheritance of educational inequality: International comparisons and fifty-year trends. *Advances in Economic Analysis & Policy*, *7*, 1775–1775. https://doi.org/10.2202/1935-1682.1775

Hjellbrekke, J. & Korsnes, O. (2012). *Sosial mobilitet*. Det Norske Samlaget.

Hjelseth, A. & Storstad, O. (2011). Ekte mannfolk spiser ikke sushi? I M. S. Haugen & E. P. Stræte (Red.), *Rurale brytninger* (s. 63–90). Tapir Akademisk Forlag.

Holm, A. & Jæger, M. M. (2008). Does relative risk aversion explain educational inequality? A dynamic choice approach. *Research in Social Stratification and Mobility*, *26*(3), 199–219. https://doi.org/10.1016/j.rssm.2008.05.004

Jæger, M. M. & Breen, R. (2016). A dynamic model of cultural reproduction. *American Journal of Sociology*, *121*(4), 1079–1115.

Kunnskapsdepartementet. (2021). *Desentralisert og fleksibel utdanning ved fagskoler, høyskoler og universiteter*. https://www.regjeringen.no/contentassets/a8e31ac92f1244d0ac3644d4a1c08d03/desentralisert_og_fleksibel_utdanning_ved_fagskoler_hoyskoler_og_universiteter_210630_uu.pdf

Ljunggren, J. & Andersen, P. L. (2018). Vestkant og østkant, eller nye skillelinjer? I J. Ljunggren (Red.), *Oslo – ulikhetenes by* (s. 57–80). Cappelen Damm Akademisk.

Mood, C. (2010). Logistic regression: Why we cannot do what we think we can do, and what we can do about it. *European Sociological Review*, *26*(1), 67–82.

Nelson, K. S., Nguyen, T. D., Brownstein, N. A., Garcia, D., Walker, H. C., Watson, J. T. & Xin, A. (2021). Definitions, measures, and uses of rurality: A systematic review of the empirical and quantitative literature. *Journal of Rural Studies*, *82*, 351–365. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.01.035

Newbold, K. B. & Brown, W. M. (2015). The urban–rural gap in university attendance: Determinants of university participation among Canadian youth. *Journal of Regional Science*, *55*(4), 585–608. https://doi.org/10.1111/jors.12197

NOU 2020: 15. (2020). *Det handler om Norge. Utredning om konsekvenser av demografiutfordringer i distriktene.* Kommunal- og distriktsdepartementet. https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-15/id2788079/

Paulgaard, G. (2015). Oppvekst i tid og rom: Om betydningen av sted i studiet av ungdom. I M. Aure, N. G. Berg, J. Cruickshank & B. Dale (Red.), *Med sans for sted. Nyere teorier* (s. 117–132). Fagbokforlaget.

Pedersen, H. D. & Gram, M. (2018). «The brainy ones are leaving»: The subtlety of (un)cool places through the eyes of rural youth. *Journal of Youth Studies*, *21*(5), 620–635. https://doi.org/10.1080/13676261.2017.1406071

Rye, J. F., & Blekesaune, A. (2007). «The class structure of rural-to-urban migration: The case of Norway». *Young 15*(2):169–91. https://doi.org/10.1177/110330880701500204

Rye, J. F. (2021). *Distriktsungdom og utdanning: Studievalg, forløp og arbeidsmarkeder. Analyser av utdanningsstatistikk 2006–2019*. Distriktssenteret – Kompetansesenter for distriktsutvikling.

Schei, A. & Trædal, T. (2021, 8. juni). 1 av 8 studerer i distriktene. *Khrono.* https://khrono.no/1-av-8-studerer-i-distriktene/585291

Schindler, S. & Lörz, M. (2012). Mechanisms of social inequality development: Primary and secondary effects in the transition to tertiary education between 1976 and 2005. *European Sociological Review*, *28*(5), 647–660. https://doi.org/10.1093/esr/jcr032

Shavit, Y. & Blossfeld, H.-P. (1993). *Persistent inequality: Changing educational attainment in thirteen countries.* Westview Press.

Statistisk sentralbyrå. (2018). *Norske studenter blant de eldste i Europa*. https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/norske-studenter-blant-de-eldste-i-europa

Statistisk sentralbyrå. (2020). *Stort kjønnsgap i høyere utdanning blant unge*. https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/stort-kjonnsgap-i-hoyere-utdanning-blant-unge

Stenseth, A.-M. & Bæck, U.-D. K. (2021). Being able to stay or learning to stay: A study of rural boys' educational orientations and transitions. *Journal of Applied Youth Studies*, *4*(1), 15–30. https://doi.org/10.1007/s43151-021-00038-4

Thissen, F., Fortuijn, J. D., Strijker, D., & Haartsen, T. (2010). «Migration Intentions of Rural Youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, The Netherlands». *Journal of Rural Studies 26*(4), 428–36. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2010.05.001

Thomsen, J.-P., Bertilsson, E., Dalberg, T., Hedman, J. & Helland, H. (2017). Higher education participation in the Nordic countries 1985–2010: A comparative perspective. *European Sociological Review*, *33*(1), 98–111. https://doi.org/10.1093/esr/jcw051

Van Maarseveen, R. (2021). The urban–rural education gap: Do cities indeed make us smarter? *Journal of Economic Geography*, *21*(5), 683–714. https://doi.org/10.1093/jeg/lbaa033

Vik, J., Fuglestad, E. M. & Øversveen, E. (2022). Centre-periphery conflicts and alienation in a resource-based economy. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, *76*(4), 197–208. https://doi.org/10.1080/00291951.2022.2111270

Wiborg, Ø. N. & Hansen, M. N. (2018). The Scandinavian model during increasing inequality: Recent trends in educational attainment, earnings and wealth among Norwegian siblings. *Research in Social Stratification and Mobility*, *56*, 53–63. https://doi.org/10.1016/j.rssm.2018.06.006

KAPITTEL 4

Reproduktive reiser: Om å begrepsfeste et grensekryssende fenomen

Ingvill Stuvøy

Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: People are currently crossing borders and jurisdictions in search of ways to have the child they desire and to become parents. The question this chapter deals with is how we are to make sense of this reproductive traveling. Is it a case of consumerist tourism, where people combine vacation with infertility treatment, or are we dealing with a phenomenon of people in need of medical care but not getting it in their home countries? The argument posed here is that how we conceptualize this reproductive traveling matters for what we see – and the kind of knowledge we bring about. This is of significance in a world of not only increased mobility but also new type of relations: between those who travel in search of reproductive assistance and those who come to assist them.

Keywords: reproductive traveling, assisted reproduction, transnational reproduction, reproductive tourism

Introduksjon

Drømmen om barn har de siste tiårene brakt nordmenn på reise til land hvor mulighetene er flere og andre enn her til lands. Folk har reist til Spania, Tsjekkia og Finland for eggdonasjon, til Danmark for donorsæd, og til India, Ukraina og USA for surrogati. Disse norske reisende inngår

Sitering: Stuvøy, I. (2023). Reproduktive reiser: Om å begrepsfeste et grensekryssende fenomen. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 4, s. 81–102). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch4

i en tilsynelatende stadig større strøm av mennesker verden over som krysser landegrenser i søken etter nye muligheter for å bli foreldre. Til tross for at antallet reiser og reisende er vanskelig å tallfeste, hevdes de å utgjøre et fenomen som både er i kraftig vekst og illustrerende for det 21. århundre (Gürtin & Inhorn, 2011).

Utgangspunktet for dette kapitlet er at det ikke bare er tallfestinga som kan være vanskelig, men også hva vi rent faktisk skal kalle denne reisinga som har reproduksjon som siktemål. Det er nemlig langt fra enighet om hva vi skal kalle dette fenomenet, som i forskningslitteraturen figurerer under en lang rekke betegnelser. Som jeg vil vise i kapitlet, så handler dette ikke om språklig uenighet. Snarere avspeiler den manglende konsensusen forskjeller i hva det er forskere er opptatt av å synliggjøre og skaffe til veie kunnskap om.

Spørsmålene jeg tar for meg i dette kapitlet er hvordan vi best teoretiserer denne reproduktive reisinga, og hva forskjellige begrepsliggjøringer synliggjør og *ikke* synliggjør om forflytninger og relasjoner på tvers av landegrenser, sosiale lag og individuelle familier og personer. Et bærende argument i kapitlet er at måten vi begrepsfester empiriske fenomen har betydning både for hvordan vi «ser» fenomenet og for hva vi er i stand til å forstå og skaffe oss kunnskap om.[1] Dette er av betydning i forskningen på reproduktive reiser, men også mer generelt for hvordan forskere, studenter og andre nærmer seg forskjellige migrasjons- og mobilitetsfenomener (se også kapittel 8 og 11 i denne boka).

Gjennom kapitlet tar jeg for meg et utvalg av de begrepene som er blitt introdusert i forskningslitteraturen om reproduktive reiser, og eksemplifiserer og problematiserer hva slags innsikt disse begrepsliggjøringene bidrar til å bringe fram. Jeg starter imidlertid med en kort introduksjon til hva slags reproduktivt univers folk reiser ut i for å gi en forståelse av konteksten denne reisinga foregår i.

1 Donna Haraway (1988) skriver i en epokegjørende tekst om blikket (*vision*) som definerende for en kroppsliggjort forståelse av objektiv kunnskap. Hennes poeng er at vi alle «ser» verden fra et bestemt, situert sted i verden – og det er kun gjennom å ta dette på alvor at vi kan bidra med kunnskap om verden.

Det mobile egget: en verden av reproduktive muligheter

I 1978 kom verdens første «prøverørsbarn», Louise Brown, til verden. Hennes fødsel var en verdenssensasjon og den første i rekken av det som i dag, drøye førti år seinere, har blitt anslått til åtte millioner fødsler etter bruk av prøverørsmetoden (European Society of Human Reproduction and Embryology, 2018). Prøverørsbefruktning, eller in vitro-fertilisering (IVF), er en metode hvor ei eggcelle hentes ut av kroppen for så å plasseres i ei skål med tusenvis av sædceller. Befruktninga skjer ved at en av disse finner veien inn i eggcella (se Bioteknologirådet, 2022). Det oppsiktsvekkende med prøverørsmetoden er at befruktninga skjer utenfor kroppen, inne på laboratoriet. Medisinsk var dette et enormt gjennombrudd da det endelig lyktes i 1978. Sosialt har det fått nesten vel så store konsekvenser. Ved å befrukte egget på utsida av kroppen, i ei skål på et laboratorium, blir det nemlig mulig å sette det befrukta egget inn i en annen kvinne enn den egget opprinnelig kommer fra. Det befrukta egget blir mobilt. Da åpnes det opp for nye måter å bli foreldre på og nye måter å definere foreldreskap på; for hvem er egentlig mor hvis egget kommer fra en annen kvinne enn hun som bærer fram og føder barnet (Thompson, 2005)?

Prøverørsmetoden er i dag én av flere metoder som går under betegnelsen assistert befruktning. I Norge tilbys forskjellige metoder for assistert befruktning på offentlige sykehus og private klinikker, og i dag er rundt fem prosent av barna som blir født i Norge et resultat av slik behandling (Bioteknologirådet, 2022).[2] Hvilke metoder som er lov å tilby er regulert av bioteknologiloven. Den norske bioteknologiloven har vært kjennetegnet av en viss forsiktighet i møte med nye metoder og teknologiske nyvinninger.[3] Det har resultert i at lovgivninga lenge var mer restriktiv i Norge enn i våre naboland. Dette har etter hvert endret seg: først ved at lesbiske

2 Forskerne snakker gjerne om en naturalisering av assistert befruktning og metoder slik som prøverør. Den norske sosialantropologen Marit Melhuus (2012) har blant annet kommentert på det språklige skiftet som har skjedd de siste tiåra; fra at det først ble kalt *kunstig befruktning* kalles det i dag *assistert befruktning*.

3 Denne forsiktigheten betegnes gjerne som «føre-var-prinsippet» (se Melhuus, 2012).

par fikk adgang til assistert befruktning i 2009, og nå sist gjennom en større reform av bioteknologiloven i 2020, hvor blant annet eggdonasjon ble lovlig og enslige kvinner fikk tilgang på assistert befruktning (Stuvøy et al., 2021).

Restriksjonene som har vært i bioteknologiloven er sentrale for å forstå reproduktive reiser ut av Norge. Nordmenn har gjennom flere tiår reist til andre land for å få tilgang på reproduktive muligheter som ikke har vært tilgjengelige for dem i Norge. Denne reisinga foregår i kontekst av et globalt fertilitetsmarked, estimert til å omsette for 40 milliarder innen 2026 (Vertommen et al., 2021). Når folk reiser ut i dette markedet, kan det være fordi de tilhører en gruppe som ikke har eller har hatt tilgang på assistert befruktning i hjemlandet, slik som tilfellet har vært for lesbiske par og enslige kvinner i Norge. Det kan også handle om at behandlingsmetoden de søker ikke har vært lov. Eksempler på dette er eggdonasjon, som nylig ble lov i Norge, eller surrogati, som fortsatt er ulovlig i Norge, slik det også er i en rekke andre land. Begge disse to metodene kjennetegnes av at de involverer såkalte tredjeparter som bidrar enten med kjønnsceller eller ved å bære fram barnet. Disse tredjepartene utgjør arbeidskraften i det globale fertilitetsmarkedet og assisterer andre i deres reproduksjon.

Et slående kjennetegn ved forskningslitteraturen om reproduktive reiser er at det først og fremst har vært reisinga til de som assisteres – og ikke tredjepartene, de som assisterer andre – som har vært i fokus. Det er et poeng jeg vil komme tilbake til når jeg i det følgende presenterer og diskuterer begreper som har blitt brukt for å innfange reising i reproduksjonens navn. I tillegg til å hente eksempler og innsikter fra andres forskning, trekker jeg på min egen forskning på nordmenns surrogatireiser. I 2013 og 2014 intervjuet jeg norske heteroseksuelle og homofile par og enslige som hadde reist til USA, Canada og India for å få barn født av en surrogatmor (Stuvøy, 2018). Mitt fokus var på pengenes betydning i det som oftest var kommersielle surrogatiavtaler. Samtidig var det transnasjonale og grensekryssende aspektet ved fenomenet noe jeg stadig ble minnet om og hadde behov for å gripe fatt i. Det er også utgangspunktet mitt her. Jeg starter derfor begrepsdiskusjonen med en reiseskildring fra mitt eget feltarbeid.

Reiser i reproduksjonens navn

I januar 2013 reiste jeg fra Trondheim og til hovedstadsområdet for å intervjue det som var den aller første informanten i doktorgradsarbeidet mitt: Trine, en kvinne i 40-åra og mor til tvillinger. Tvillingene var født av en amerikansk surrogatmor, med sæd fra Trines mann og egg fra en amerikansk eggdonor eller eggselger. Etter mange år med forsøk på å få barn hadde Trine og mannen bestemt seg for å prøve det de så som sin siste utvei for å bli foreldre, nemlig surrogati. Surrogati var – og er – ulovlig i Norge, og Trine og mannen så derfor etter muligheter i andre land. Etter informasjonshenting fra en rekke nettsider, bestemte de seg for USA som sin surrogatidestinasjon. De satte seg på flyet for å besøke surrogatibyrået og klinikken som skulle bistå dem, og de ble etter hvert introdusert for «Erin», kvinnen som skulle bære fram barna deres.

Da jeg besøkte Trine, tok hun fram fotoalbumet hun hadde laget til tvillingene om deres egen tilblivelse. Hun viste meg bildene fra prosessen, der Trine og mannen over vel et års tid reiste fram og tilbake mellom USA og Norge: mellom stedet der barna ble unnfanget og vokste til, og stedet der barna seinere skulle vokse opp. Trine pekte på bilder fra da egget ble befrukta og satt inn i Erin, og bilder fra da Trine og mannen, vel hjemme i Norge, feiret at graviditeten var underveis: «Så da er vi jo gravide, men i USA – magen er i USA!» kommenterte Trine lattermildt. Hun viste også fram bilder fra tida de tilbrakte i USA rundt barnas fødsel, før de reiste over Atlanteren til Norge. Denne reisen er noe barna – som innen jeg var på besøk var blitt store nok til å prate – gjerne snakket om, ifølge Trine: «Så det snakker de om da, at '*først så var vi i magen til tante Erin, så fløy vi opp i himmelen og så kom vi hjem*'.»

Trines historie om hvordan hun og mannen ble foreldre til tvillinger utgjør et eksempel på den typen «nye skapelsesberetninger» som har kommet til i kjølvannet av utviklinga av assistert befruktning (Adrian, 2006). Sentralt i Trines historie er dessuten reisinga: Trine og mannen ble foreldre etter å ha reist fram og tilbake mellom USA og Norge, og barna ble til etter å ha vokst inne i Erins mage for så å bli migrert[4] til Norge av sine

4 Når jeg bruker begrepet *migrert* her, så spiller det på det faktum at barna er født i et land og så forflyttet til et annet etter en prosess med å få reisepapirer og etter hvert norsk statsborgerskap. Se også Myong (2016).

intenderte[5] foreldre, altså Trine og mannen. I min doktorgradsavhandling begrepsfestet jeg dette som en form for *reproduksjonsreising* – eller *reproductive traveling* på engelsk. Dette begrepet er hva antropologene kaller et emisk begrep (se f.eks. Eriksen, 2010, s. 44), hvilket betyr at jeg forsøkte å beskrive fenomenet med utgangspunkt i et begrep mine informanter selv brukte. Flere av mine informanter brukte det engelske ordet *journey* når de beskrev prosessen med å bli foreldre gjennom surrogati, et begrep de hadde overtatt fra surrogatibyråenes beskrivelse og innsalg av denne reproduksjonsmetoden (se også Speier, 2011).

Begrepet *reproduksjonsreising* gjenfinnes i forskningslitteraturen mer generelt (se f.eks. Whittaker & Speier, 2010), hvor det har blitt framhevet som nøytralt, i betydning ikke normativt ladet, og som et godt begrep fordi det er tett på de reisendes opplevelser (Inhorn & Patrizio, 2009). For min del var bruken av begrepet forankret i et ønske om å ta mine informanter og deres beretninger på alvor. I tillegg så jeg et potensial i begrepet ved at det lot meg utforske det emosjonelle og symbolsk betydningsfulle ved reisinga og den prosessen mine informanter gikk gjennom. Flyturene over Atlanteren var, for Trine og mannen og flere av de jeg intervjuet, del av en større «reise» mot det å bli foreldre: en reise med både opp- og nedturer som er innspunnet i ideer om «det gode (familie) liv» som ventet dem ved veis ende.

Reisebegrepet gjorde meg i stand til å se hvordan følelser og symbolske goder bidro til å motivere og legitimere den fysiske reisen de la ut på. Dette med legitimering var et sentralt poeng, og noe Trine selv var opptatt av i intervjuet med meg. Da jeg intervjuet henne, pågikk det en debatt om transnasjonal surrogati i Norge (se Andersen, 2013), og behovet for å legitimere «reisevirksomheten» sin var sterkt til stede hos flere av mine informanter. I debatten ble kritisk oppmerksomhet rettet nettopp mot de som reiste ut av Norge for å inngå surrogatiavtaler med kvinner i andre land, og mot det å være kunder i et fertilitetsmarked som har vokst fram parallelt med at reiser til eksotiske og varme strøk har blitt stadig

5 Begrepet *intenderte foreldre* er hentet fra den engelskspråklige betegnelsen som ofte brukes om de som skal bli foreldrene til barnet etter fødsel. Ordet 'intendert' henspiller på hvem det er som har en foreldreintensjon og er tilsiktet foreldrerollen.

vanligere og billigere. Det tar oss over til en annen begrepsliggjøring av fenomenet, nemlig som en form for turisme.

Reproduksjon med feriefølelse

I 2008 pekte det regjeringsoppnevnte Farskapsutvalget på «fertilitetsturisme» som en del av framtidas reproduksjon (NOU 2009: 5, s. 40). Utvalget var forsiktig med å mene mye om dette framtidsscenarioet i rapporten, men utvalgsleder Aslak Syse brukte rapportlanseringen som en anledning til å peke på «skumle trekk» knyttet til det han kalte «moderne fertilitetsturisme» og rettet særlig fingeren mot framveksten av surrogati i fattige land (Hoel, 2008). Syses kommentar skulle vise seg å være ganske forutseende; bare et par år etter var surrogati på forsida av flere av landets aviser og tema i en rekke stortingsdebatter. Når jeg griper fatt i hans kommentar her, er det først og fremst fordi han beskrev surrogati som nettopp fertilitetsturisme.

Fertilitetsturisme eller *reproduksjonsturisme* er en velkjent, men også omdiskutert begrepsliggjørelse av folks reproduktive reiser. En forløper til disse to begrepene – *prokreativ turisme* – ble introdusert allerede i 1991 av Bartha M. Knoppers and Sonia LeBris i deres gjennomgang av de juridiske, sosiale og etiske problematikkene knyttet til utviklinga av assistert befruktning (jf. Cohen, 2006). Seinere har reproduksjonsturisme og fertilitetsturisme kommet til og blitt hyppig brukt (Hudson et al., 2011, s. 677).

Ved å begrepsliggjøre reproduksjonsreiser som en form for turisme, framheves bestemte karakteristika ved fenomenet. Turisme er gjerne en midlertidig, tidsavgrensa reise orientert mot fritid, ferie og forbruk (se Bell & Ward, 2000). I sin bok *Fertility Holidays* viser Amy Speier (2016) hvordan nordamerikanere i søken etter en kur for infertilitet blir forbrukere som kombinerer kvalitets- og prisbevissthet knyttet til infertilitetsbehandling med sightseeing og feriering i Europa. Speier peker også på hvordan fertilitetsklinikkene aktivt bidrar til å skape feriefølelsen. Det samme poenget finner vi hos Charlotte Kroløkke (2016), som viser hvordan infrastrukturen for å ta imot solturister på Barbados er den samme som anvendes for å selge fertilitetsbehandling. Både Speiers og Kroløkkes

forskning illustrerer dermed hvordan fertilitetsindustrien og turistnæringen er tett sammenkoblet og sammen utgjør en sentral kontekst for at folk kan legge ut på disse reproduksjonsreisene (jf. Gürtin & Inhorn, 2011). Den strukturelle markedskonteksten trer dermed fram gjennom bruken av turismebegrepet som analyseredskap.

Begrepene fertilitets- og reproduksjonsturisme sørger dessuten for å plassere reproduktive reiser inn som del av det bredere fenomenet *helse-* eller *medisinsk turisme*, heretter omtalt som *helseturisme*. Helseturisme betegner det at folk reiser på tvers av landegrenser og store avstander for å få tilgang på medisinske, kirurgiske og kosmetiske inngrep og tjenester (Roberts & Scheper-Hughes, 2011). Synliggjøringen av forbindelsen mellom helseturisme og fertilitets- eller reproduksturisme er en styrke ved begrepene. En slik begrepsliggjøring gjør at folks reproduksjonsreiser ikke blir forstått som et avgrensa fenomen, men derimot som noe som inngår i bredere strukturelle tendenser knyttet til mobilitet, marked og helse (jf. Nahman, 2013).

Det betyr ikke at helseturisme og reproduksjonsturisme er ett og samme fenomen. Som Lisa Ikemoto (2018) har påpekt, er det sentrale forskjeller mellom reproduksjonsturismen og helseturismen. Det er blant annet en forskjell på at formålet med reisen er bedre helse for en selv eller, som i reproduksjonsturismen, å reise for å lage et nytt menneske, i mange tilfeller ved hjelp av andres kropper og reproduktive arbeid. Like fullt er det av verdi å forstå hvordan folks reiser for å bli foreldre inngår i og er del av bredere tendenser og strukturelle trekk knyttet til både markedsutvikling og statlige reguleringer. Eksempelvis var det Indias satsing på å bli en hoveddestinasjon for verdens helseturister som gjorde at myndighetene i 2002 åpnet opp for surrogati (Pande, 2014). De neste åra utviklet landet seg til en sentral destinasjon for folk, også nordmenn, som ønsket seg et barn som skulle bæres fram og fødes av en indisk surrogatmor. Surrogatiindustrien i India ble etter hvert møtt av mye kritikk, og strengere lovgivning ble innført i landet i 2015 (Rudrappa, 2017).

Det å forstå reproduksjonsreiser som en form for turisme er likevel omstridt i forskningsfeltet. Én innsigelse i den sammenheng er at begreper som fertilitets- eller reproduksjonsturisme feilaktig presenterer disse

reisene som avslappende feriering. Dermed innfanger man ikke hvor følelsesmessig og kroppslig krevende det kan være å streve med infertilitet (Inhorn & Patrizio, 2009). En annen innvending er at turismebegrepet ikke favner at folks motivasjon for å reise utenlands for assistert befruktning er varierte og sammensatte, knyttet til tilbud og lovverk i eget hjemland, kvalitets- og prisnivå, samt egen betalingsevne (Bergmann, 2011; Hudson et al., 2011). Til grunn for en slik innsigelse er at den enkeltes motivasjon for å reise står sentralt for å definere hva slags type mobilitet vi har med å gjøre. Det er det gode grunner til å mene; måten vi begrepsfester folks mobilitet bør, som sosiologen Karen O'Reilly (2003) har påpekt, være koblet til sosiale realiteter, inkludert folks erfaringer med spesifikke lokasjoner og situasjoner. Her kan det skytes inn at betydningen av eksisterende turismeinfrastruktur og det faktum at klinikkene selger sine tjenester som en form for ferie, nettopp er et uttrykk for sosiale realiteter. Det er uansett et viktig poeng at vi som samfunnsforskere tar folks egne beskrivelser og opplevelser seriøst, og utforsker hvordan de forstår sine egne reiser. Til det formålet kan andre begreper være mer hensiktsmessige.

I eksil fra reproduktive begrensninger

De som reiser fra Norge til for eksempel California i USA for å få barn gjennom surrogati omtaler sjelden, i min erfaring, dette som en ferie, slik turismebegrepet inviterer til. Dette til tross for at California både har sol og noen av verdens største turistattraksjoner. Snarere beskrev mine informanter fortvilelsen over det manglende tilbudet i Norge. De så få eller ingen andre måter de kunne bli foreldre på enn gjennom surrogati (se også Førde, 2018). I og med at surrogati er ulovlig i Norge, følte noen at de regelrett var tvunget ut på reise: til andre land hvor surrogati var tilgjengelig for dem, både juridisk og økonomisk.

Det er denne type beskrivelser fra de som legger ut på reise som har fått flere forskere til å ta avstand fra begreper som fertilitets- og reproduksjonsturisme. Marcia Inhorn og Pasquale Patrizio (2009) er blant de som har tydelig markert sin utilfredshet med turismebegrepet. De mener det er behov for andre og mer «pasient-fokuserte» begreper. Selv foreslår

Inhorn og Patrizio *reproduktivt eksil* som alternativt begrep; et begrep de henter fra fertilitetslegen Roberto Matorras (2005). Inhorn og Patrizio mener reproduktivt eksil i større grad innfanger opplevelsen mange har av å være tvunget til å reise utenlands av restriktivt regelverk eller mangelfullt eller for dyrt tilbud i hjemlandet. Inhorn (2012) har selv brukt begrepet reproduktivt eksil i analyser av hvordan indiske borgere reiser ut av India for å få tilgang på assistert befruktning ettersom den indiske fertilitetsindustrien først og fremst er opptatt av å selge tjenester til langt mer betalingsdyktige utlendinger. Elysa Ona Singer (2020) har også på interessant vis anvendt eksilbegrepet for å forstå situasjonen til mexicanske kvinner som legger ut på reise for å få tilgang på abort, som en konsekvens av at abort er ulovlig, stigmatisert, for dyrt eller på annet vis utilgjengelig for kvinnene der de bor.

Eksilbegrepet har likevel ikke fått fotfeste i litteraturen, annet enn at det ofte refereres til som en kontrast til turismebegrepet. Selv om flere sier seg enige i Inhorn og Patrizios kritikk av turismebegrepet, påpekes det at med reproduktivt eksil havner man fort i den andre grøftekanten, ved at man legger for stor vekt på tvang (Pennings, 2005). Eksilbegrepet antyder at noen er forvist fra landet eller har vært nødt til å flykte, noe som er lite treffende. Eksempelvis fant jeg at mine informanter reiser ut for å kunne returnere til Norge etterpå – og for å leve «det gode liv», slik det er normativt definert i Norge, med hus, baby og bil (Stuvøy, 2018). De var altså ikke forvist fra Norge, men benyttet seg av muligheten for å skaffe det de ønsket seg i utlandet.

Behovet for at begrepene skal innfange erfaringene til de som reiser utenlands i søken etter reproduktive muligheter, er det likevel oppslutning om i forskningsfeltet. Folks erfaringer er blant annet viktige for å forstå hvordan staters regelverk åpner og lukker for bestemte grupper og metoder. Hvem som (ikke) får tilgang på assistert befruktning og hva slags teknologi og metoder som er tillatt brukt, påvirker hvem som legger ut på reise (se f.eks. Melhuus, 2012). Statens rolle i folks reproduktive liv er viktig å forstå. Spesielt hvis vi er interessert i spørsmål om hvem det er som får anledning til å bli foreldre, og hvordan ekskluderende og diskriminerende logikker har vært med til å forme lovverk knyttet til reproduksjon, både i Norge og andre steder.

Et interessant begrep i den sammenheng er *transnational circumventive routes* (Bergmann, 2011), som ikke helt enkelt lar seg oversette til norsk. Første ledd (*transnational*) får fram at reproduksjonen foregår på tvers av landegrenser og statlige reguleringer. De to neste ordene betoner at folk finner seg reiseruter som gjør at de omgår hindrene de møter på sin ferd for å reprodusere seg. Begrepet ble introdusert for å beskrive reiser foretatt av enslige og par som på grunn av juridiske restriksjoner ikke har tilgang på assistert befruktning i eget hjemland. Det viktige med et begrep som *transnational circumventive routes* er at det retter oppmerksomheten mot samspillet mellom enkeltpersoners reproduksjons- og mobilitetspraksiser og de institusjonelle og strukturelle rammene som på den ene sida hindrer folks ønsker om å få barn, og på den andre sida muliggjør hvor det blir mulig for dem å få barn. Det er viktig for å forstå folks reiser i reproduktivt øyemed og, mer generelt, for å forstå folks mobilitets- og migrasjonspraksiser.

Grensekryssende reproduktiv omsorg

Rundt 2010 ble et nytt begrep populært blant forskere: Det som på engelsk heter *cross-border reproductive care* (CBRC), og som på norsk kan oversettes til *grensekryssende reproduktiv omsorg*. Begrepet har blitt promotert av sentrale forskere i feltet, særlig innenfor medisinsk og klinisk forskning, men også blant samfunnsvitere. En viktig samfunnsvitenskapelig fortaler for begrepet har vært nevnte Inhorn, som sammen med Zeynep Gürtin redigerte et temanummer om begrepet i 2011. Inhorn og Gürtin (2011, s. 668) presenterer CBRC som et paraplybegrep som kan forene et forskningsfelt der det – som dette kapitlet viser – eksisterer en rekke forskjellige betegnelser. De to beskriver CBRC som et nøytralt begrep, som i de enkelte analysene kan kombineres med andre mer nyanserte eller kritiske begreper. Denne argumentasjonen tyder på at Inhorn og Gürtin er mest opptatt å sørge for at forskere på tvers av disipliner og forskningsinteresser er i dialog med hverandre. De virker noe mindre interessert i spørsmålene om hva begrepet refererer til – og hva det gjør oss i stand til å se. Jeg vil likevel dvele litt ved nettopp disse spørsmålene.

Guido Pennings og kollegaer (2008, s. 2177), som var blant de første til å bruke begrepet, definerte CBRC som «movements by candidate health care recipients from one country or jurisdiction where treatment is unavailable for them to another country or jurisdiction where they can obtain the treatment they need. This also applies to persons looking for infertility treatment». Her er bevegelsene – *movements* – sentrale for å klargjøre hva som kjennetegner fenomenet. Samtidig kan det innvendes at begrepet CBRC retter oppmerksomheten ikke nødvendigvis mot å beskrive og forstå folks bevegelser, men heller mot bakteppet for at de reiser – nemlig adgang til det som kalles reproduktiv omsorg. Denne orienteringen kan sies å være i tråd med Inhorn og Patrizios etterlysning av mer pasientfokuserte begrep.

Orienteringen mot reproduktiv omsorg er interessant fordi oppmerksomheten flyttes vekk fra bevegelsen og over til at reisen handler om omsorg. Årelange feministiske diskusjoner av omsorgsbegrepet har gjort klart at omsorg er et tvetydig begrep, som på samme tid peker mot et behov, en tjeneste (*service* på engelsk) og en form for arbeid (se f.eks. Glenn, 2010; Wærness, 1984). I kontekst av reproduktive reiser er det et spørsmål om vi har å gjøre med et omsorgsbehov man er avhengig av å få dekket eller en (omsorgs)tjeneste man kjøper for å gjøre livet mer behagelig.[6] Eric Blyth og hans kollegaer (2011) har foreslått *cross-border reproductive services* som et alternativt begrep til CBRC. Ordet *services*, eller 'tjenester' på norsk, har den fordel at det gir mulighet for å innfange at det ikke handler om omsorgs*behov*, men snarere om kjøpekraft.

I feministiske diskusjoner om omsorg har det vært viktig å synliggjøre at noens omsorgsbehov krever andres omsorgsarbeid. I definisjonen til Pennings og kollegaer rettes oppmerksomheten mot mottakere av omsorg, eksemplifisert som de som reiser for å få tilgang på behandling for sin infertilitet. Det er altså de som søker fertilitetsbehandling – og som ønsker å bli foreldre – som skal motta omsorgen det er snakk om.

6 Den norske sosiologen Kari Wærness (1984) skiller mellom *omsorg* for de som er avhengige av det, slik som barn, syke og eldre, og *personlige tjenester* som ytes overfor voksne som i prinsippet kunne klart seg uten denne omsorgen, og hvor det ikke er snakk om gjensidighet, altså at man har omsorg for hverandre.

Implisitt sies det også at det er disse personene vi som forskere skal rette blikket vårt mot. Det gjør at for eksempel egg- og sæddonorer og surrogatmødre forsvinner ut av syne. Dette er ikke en innsigelse som kun kan rettes mot CBRC; det gjelder også for turisme- og eksilbegrepene. Det gir likevel mening å nevne det her, blant annet fordi fortalere for begrepet har pekt på behovet for å klare å se disse andre aktørene (Inhorn & Gürtin, 2011, s. 668). Det er imidlertid uklart hvordan CBRC-begrepet skal kunne løfte den oppgaven.

Spørsmålet om hvem som skal motta omsorg – og hvem vi som forskere «ser» ved hjelp av begrepene vi velger oss – er spesielt viktig i kontekst av et fenomen hvor vi vet at ulikhet preger relasjonene mellom de forskjellige aktørene som er involvert (se f.eks. Pande, 2016; Twine, 2015). De som reiser fra land som Norge er gjerne relativt velholdne – og de må også være det for å ha råd til å reise ut og betale for tjenester. Det står ofte i kontrast til de som utfører det påkrevde arbeidet. Etnografisk forskning har vist hvordan surrogatmødre og eggselgere rundt omkring i verden gjør dette arbeidet fordi de trenger penger for å ta vare på egne barn og familie, få tak over hodet, for å nedbetale gjeld, betale medisinske behandlinger for sine nærmeste eller ha råd til skolegang eller videre studier (Førde, 2017; Nilsson, 2020; Pande, 2014; Vlasenko, 2021).[7] Disse kvinnenes omsorgs- og forsørgeransvar overfor egne barn og andre familiemedlemmer er ofte det som leder dem til dette reproduktive arbeidet (Perler & Schurr, 2021). CBRC-begrepet klarer i liten grad å innfange at omsorg er på spill på forskjellige måter for de forskjellige aktørene som er involvert i fertilitetsindustrien. Begrepet innfanger heller ikke at den grensekryssende reproduksjonen ikke nødvendigvis innebærer at alle parter blir (like godt) ivaretatt. Det er også blitt påpekt av andre, som problematiserer hvordan omsorgsbegrepet brukes for å signalisere at det er noe (moralsk) godt som finner sted, uten at det nødvendigvis er tilfelle for alle involverte (Blyth et al., 2011).[8] Disse manglene ved CBRC-begrepet gjør at begrepet ikke er så samlende som

---

7 Det er mindre avdekket at økonomisk nød motiverer sæddonorer/-selgere. Det kan reflektere at prisen de får per donasjon er lavere, noe som for eksempel i USA gjør sæddonasjon til en noe mer alminnelig jobb man bedriver over lengre tid heller enn noe man gjør få ganger for å skaffe til veie store summer penger (Almeling, 2011).

8 Det innebærer at omsorg både kan oppleves som noe godt, men også som en plikt, en byrde og en tvang avhengig av om du er den som mottar eller utfører omsorgen (Glenn, 2010).

Inhorn og Gürtin la opp til da de redigerte sitt temanummer i 2011. Til det formålet kan det være at mobilitets- og migrasjonsbegrepene kan bidra, som vi skal se på nå.

Reproduktiv mobilitet og migrasjon

Nordmenns og andres reiser i søken etter (muligheten til å få et) barn inngår, som Charlotte Kroløkke og hennes kollegaer har poengtert, i en mer generell tendens av «accelerated mobility and migration of people, bodies, (reproductive) substances, technologies, knowledges and expertise» (Kroløkke et al., 2016, s. 1). I en bok fra 2016 begrepsfester de folks reiser i reproduktivt øyemed som en form for mobilitet, eller, som andre har kalt det, *reproduktiv mobilitet* (Speier et al., 2020).

Reproduktiv mobilitet åpner opp for å se folks reiser i søken etter å bli foreldre som ett av flere aspekt ved den måten reproduksjon og mobilitet virker sammen på. Speier et al. (2020, s. 107) peker i den sammenheng på parallellen mellom folks reiser til land hvor surrogati eller eggdonasjon er juridisk eller økonomisk tilgjengelig for dem og irske kvinners reiser til Storbritannia i åra før abortforbudet ble opphevet i 2019 (Murray & Khan, 2020). Videre, som Kroløkke et al. (2016, s. 5) framhever, er det ikke kun snakk om menneskelig mobilitet. Det handler også om forflytning og bevegelse av kroppslig materie, slik som egg og sæd, og av ekspertise, kunnskap og teknologier, som tas i bruk på nye steder. I min egen forskning fulgte jeg pengene som ble byttet med babyer og graviditet. Det var gjennom mobilisering av pengene – og helt konkret overføringen av norske kroner til indiske eller amerikanske bankkontoer – at graviditeten kunne settes i gang og, i siste ende, at barnet kunne overgis fra kvinnen som fødte barnet til de som skulle bli barnets foreldre (Stuvøy, 2018).

Både Kroløkke et al. (2016) og Speier et al. (2020) er eksempler på teoretiseringer som trekker aktivt på det som har blitt kalt «det nye mobilitetsparadigmet» (Sheller & Urry, 2006), orientert mot å innfange bevegelse i sin bredde som et ledd i å forstå sosialt liv. Speier og kollegaer ønsker i den sammenheng å forene forskningen på reproduksjon med det de kaller kritiske mobilitetsstudier, noe som innebærer et blikk for hvordan kjønn, rase og seksualitet virker inn i folks muligheter for mobilitet.

Også Kroløkke og hennes kollegaer er opptatt av det kritiske potensialet i det nye mobilitetsparadigmet, og understreker viktigheten av å utforske hvordan mobilitet er en ressurs som er ulikt fordelt. De påpeker hvordan den økte mobiliteten vi observerer i verden favner «some (but not all) bodies and human substances» (Kroløkke et al., 2016, s. 2).

Denne påminnelsen åpner opp for å tenke over *immobilitet*, altså fraværet av bevegelse. Et slående eksempel i den sammenheng er indiske surrogatmødre som gjennom svangerskapet måtte oppholde seg på «surrogathostel», under overvåkning og kontroll av fertilitetsklinikken, og avgrensa fra egne barn og familie (Hvidtfeldt, 2016; Pande, 2014). Samtidig er det ikke er sånn at de som assisterer andres reproduksjon alltid er immobile. Indiske og thailandske surrogatmødre har eksempelvis reist til – eller blitt fraktet til – henholdsvis Nepal og Kina, for å omgå juridiske restriksjoner eller forenkle prosessen for de intenderte foreldrene (Nilsson, 2022; Vertommen et al., 2021), mens sørafrikanske kvinner har reist til Thailand og India for å selge egg og, som noen av dem beskrev det, få en ferie til en eksotisk destinasjon med på kjøpet (Pande & Moll, 2018).

Begrepet *reproduktiv mobilitet* har et analytisk potensial fordi det åpner for å se og trekke linjer mellom mennesker og ting, og mellom forskjellige aktører. Det har stor verdi i et forskningsfelt hvor fenomenet det forskes på går på tvers av landegrenser, preges av ulikhet og maktrelasjoner og muliggjøres av koblingene mellom nye teknologier, kroppslige råvarer og menneskelig arbeidskraft, markedsutvikling og statlige reguleringer. Samtidig er det kanskje også dette nærmest altfavnende potensialet som blir begrepets akilleshæl. Som det har blitt påpekt om mobilitetsbegrepet mer generelt (Thimm & Chaudhuri, 2021), så blir reproduktiv mobilitet et bredt paraplybegrep som krever presisering og avgrensing for å kunne være anvendelig.

Et beslektet, men noe mer fokusert begrep, er *repro-migrasjon*, introdusert av Michal Rachel Nahman (2011, 2013). Nahman presiserer at hennes hensikt er å utforske hvordan reiser foretatt av de som ønsker å bli foreldre er forbundet med andre og bredere migrasjonsstrømmer. Det gjør det mulig å se nordmenns reiser for å bli foreldre som en parallell til utenlandske foreldres reiser til Norge for å sikre sine barn et liv uten krig,

vold, nød eller fravær av framtidsmuligheter. Repro-migrasjonsbegrepet retter oppmerksomheten mot at folks reiser – for reproduksjon, turisme, arbeid eller asyl – ofte foregår langs noen velkjente ruter, det vil si, der folk har reist før, av andre grunner (Franklin, 2011; Thompson, 2011). Samtidig åpner det for å analysere hvordan mulighetene for og nødvendigheten av å legge ut på reise er fordelt ulikt mellom forskjellige grupper. Et siste aspekt ved repro-migrasjonsbegrepet er at det forankrer folks bevegelser i en verden som er oppdelt i nasjonalstater, med sine statsborgerskaps- og migrasjonslover, og også migrasjons- og befolkningspolitikk. Det skiller repro-migrasjon som begrep fra reproduktiv mobilitet, som ikke leder forskerblikket mot staters rolle i folks reproduktive liv på samme måte.

Avsluttende diskusjon

Jeg innledet dette med kapitlet med å stille spørsmålet om hvordan vi best teoretiserer folks reproduktive reiser, og hva forskjellige begrepsliggjøringer av fenomenet gjør oss i stand til å se og ikke. Gjennom kapitlet har jeg tatt for meg forskjellige type begrepsliggjøringer, som *reproduktiv reising*, *fertilitets- eller reproduksjonsturisme*, *reproduktivt eksil*, *grensekryssende reproduktiv omsorg (CBRC)*, *reproduktiv mobilitet* og *repro-migrasjon*, og diskutert hva hver enkelt av disse gjør oss i stand til å se og forstå om forflytninger i reproduktivt øyemed.

Jeg startet gjennomgangen med *reproduktiv reising*, et begrep som la seg tett på beskrivelsene som mine og andres informanter ga av det å reise til utlandet for å få tilgang på fertilitetsbehandling. En styrke ved dette begrepet er at det gir mulighet for å utforske den sosiale og kulturelle meningen folk tilskriver egne reproduktive praksiser og forflytninger. Det er av verdi for å forstå hva dette handler om for de som reiser for å få barn og bli foreldre, og eventuelt også for de som assisterer andre i deres reproduksjon. Samtidig er det sånn at reproduktive reiser handler om noe mer og annet enn sosial og kulturell mening; strukturelle og materielle vilkår er også avgjørende. Et begrep som i større grad kan brukes til å innfange det, er *fertilitets*- eller *reproduksjonsturisme*. Begrepsliggjøringen av den reproduktive reisinga som en form for turisme gjør koblingen mellom

fertilitets- og turismeindustrien synlig – og, mer generelt, sørger for at den strukturelle markedskonteksten trer tydelig fram. Samtidig er det en rekke dimensjoner turismebegrepet ikke får fram, slik som opplevelser av å nærmest være tvunget ut på reise av restriktiv eller diskriminerende lovgivning eller priser som langt overstiger de man har råd til. Her kommer begrepet *reproduktivt eksil* inn – og også Sven Bergmanns begrep *transnational circumventive routes*. Disse begrepene er lansert som alternativer til turismeterminologien, noe som også kan sies å gjelde for begrepet *grensekryssende reproduktiv omsorg* (CBRC), som har blitt foreslått som et mulig samlende begrep i forskningsfeltet. Det er til gjengjeld ikke et uproblematisk begrep. Det er blant annet et spørsmål om omsorg er treffende for det som foregår, for alle involverte parter. I så måte er det kanskje mer potensial i begrepene *reproduktiv mobilitet* og *repro-migrasjon*, som begge gir mulighet for å sette folks reproduktive reiser inn i en bredere mobilitets- og migrasjonskontekst. Det åpner blant annet for å se at det er forskjellige «mobiliteter» på spill; det er ikke kun de som ønsker seg barn som legger ut på reise, men også de som assisterer dem – og også nedfryste egg- og sædceller, som fraktes fra ett land til et annet.

Oppsummert viser denne gjennomgangen at de forskjellige begrepene gjør oss i stand til å se forskjellige aspekter ved reproduktiv reising. Hvis vi nærmer oss fenomenet som en form for turisme, vil vi stille andre spørsmål enn hvis vi definerer dette som en form for omsorg på tvers av landegrenser. Og hvis vi, ved hjelp av begrepet reproduktivt eksil, retter blikket mot forholdet mellom den infertile borgeren og staten, ser vi noe annet enn hvis vi forstår disse reproduktive reisene som parallelle til fenomen som arbeidsmigrasjon, flukt fra krig eller søken etter et bedre liv for seg og sine nærmeste. Svaret på spørsmålet om hvordan vi best teoretiserer reproduktiv reising er kanskje ganske enkelt: Ingen av begrepene er i utgangspunktet bedre enn andre. Det avhenger av hva vi som forskere ønsker å forstå og rette oppmerksomheten mot – og hva vi, som forskningsfelt og samfunn, har behov for å skaffe kunnskap om.

Det kan likevel være nyttig å tenke over hva det er vi har behov for å se når vi ønsker å bidra med kunnskap om reiser slik som den Trine og mannen la ut på. I møte med transnasjonal surrogati ble det klart for

meg at jeg ikke bare kunne fokusere på mine informanters opplevelse av at norske myndigheter motarbeidet dem i deres streben etter å bli foreldre. Det var en viktig del av historien deres, men det var mange andre hensyn som også var viktige for å forstå reisene deres. En av mine innsigelser mot et begrep som *reproduktivt eksil* er at det retter for mye oppmerksomhet mot folks erfaringer av hindringer, og dermed mister av syne hvordan mulighetene som tilbys i andre land er med til å «lokke» folk ut på reise. Sagt på en annen måte, så legges det for stor vekt på push-faktorer og for liten vekt på pull-faktorer. Der synes jeg tross alt begreper som fertilitets- eller reproduksjonsturisme gjør en viktig jobb med å lede oppmerksomheten vår mot hva det er som frister på destinasjonsstedet. Et annet poeng for meg er at begrepene vi anvender for å forstå disse reisene må gjøre oss i stand til å tenke over relasjoner: relasjoner på tvers av landegrenser og mellom verdens rike og fattige land, på tvers av økonomiske skillelinjer og sosiale lag, og mellom de som blir assistert i sin reproduksjon og de som assisterer dem. Mobiliteten gjør at vi inngår i stadig nye relasjoner, på nye måter, og konsekvensene av dette er nettopp noe vi som mobilitets- og migrasjonsforskere må være i stand til å se og forstå. Da hjelper det med begreper som ser forskjellige bevegelser – og stillstander – i relasjon til hverandre.

Referanser

Adrian, S. (2006). *Nye skabelsesberetninger om æg, sæd og embryoner: Et etnografisk studie af skabelser på sædbanker og fertilitetsklinikker* [Doktorgradsavhandling, Linköpings universitet]. DiVA. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-7543

Almeling, R. (2011). *Sex cells. The medical market of eggs and sperm.* University of California Press.

Andersen, U. C. (2013). Offerposisjonens paradoks – offentlig debatt om surrogati. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *54*(1), 31–62. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2013-01-02

Bell, M. & Ward, G. (2000). Comparing temporary mobility with permanent migration. *Tourism Geographies*, *2*(1), 87–107. https://doi.org/10.1080/146166800363466

Bergmann, S. (2011). Fertility tourism: Circumventive routes that enable access to reproductive technologies and substances. *Signs*, *36*(2), 280–289. https://doi.org/10.1086/655978

Bioteknologirådet. (2022). *Assistert befruktning*. https://www.bioteknologiradet.no/temaer/assistert-befruktning/

Blyth, E., Thorn, P. & Wischmann, T. (2011). CBRC and psychosocial counselling: Assessing needs and developing an ethical framework for practice. *Reproductive Biomedicine Online 23*(5), 643–651. https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.07.009

Cohen, J. (2006). Procreative tourism and reproductive freedom. *Reproductive BioMedicine Online*, *13*(1), 145–146. https://doi.org/10.1016/S1472-6483(10)62028-7

Eriksen, T. H. (2010). *Små steder, store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Universitetsforlaget.

European Society of Human Reproduction and Embryology. (2018, 3. juli). *More than 8 million babies born from IVF since the world's first in 1978*. ESHRE. https://www.eshre.eu/Annual-Meeting/Barcelona-2018/ESHRE-2018-Press-releases/De-Geyter

Franklin, S. (2011). Not a flat world: The future of cross-border reproductive care. *Reproductive Biomedicine Online*, *23*(7), 814–816. https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.09.016

Førde, K. E. (2017). *Intimate distance. Transnational commercial surrogacy in India* [Doktorgradsavhandling]. Universitet i Oslo.

Førde, K. E. (2018). «Dette ble min eneste mulighet». *Tidsskrift for kjønnsforskning*, *42*(1–2), 29–46. https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2018-01-02-03

Glenn, E. N. (2010). *Forced to care: Coercion and caregiving in America*. Harvard University Press.

Gürtin, Z. & Inhorn, M. C. (2011). Symposium: Cross-border reproductive care. *Reproductive Biomedicine Online*, *23*(5), 535–676.

Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, *14*(3), 575–599. https://doi.org/10.2307/3178066

Hoel, P. A. (2008, 19. september). River ikke ned dagens farskap. *Vårt Land*, s. 4.

Hudson, N., Culley, L., Blyth, E., Norton, W., Rapport, F. & Pacey, A. (2011). Cross-border reproductive care: A review of the literature. *Reproductive Biomedicine Online*, *22*(7), 673–685. https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.03.010

Hvidtfeldt, K. (2016). Documentaries on transnational surrogacy in India. Questions of privilege, resepectability and kinship. I C. Kroløkke, L. Myong, S. W. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 117–131). Rowman & Littlefield International.

Ikemoto, L. (2018). Reproductive tourism. Equality concerns in the global market for fertility services. I O. K. Obasogie & M. Darnovsky (Red.), *Beyond bioethics: Toward a new biopolitics* (s. 339–349). University of California Press.

Inhorn, M. C. (2012). Reproductive exile in global Dubai: South Asian stories. *Cultural Politics*, *8*(2), 283–306. https://doi.org/10.1215/17432197-1575174

Inhorn, M. C. & Gürtin, Z. (2011). Cross-border reproductive care: A future research agenda. *Reproductive Biomedicine Online*, *23*(5), 665–676. https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.08.002

Inhorn, M. C. & Patrizio, P. (2009). Rethinking reproductive «tourism» as reproductive «exile». *Fertility and Sterility*, *92*(3), 904–906. https://doi.org/10.1016/j.fertnstert.2009.01.055

Kroløkke, C. (2016). ART in the sun: Assembling fertility tourism in the Caribbean. I C. Kroløkke, L. Myong, S. W. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 149–166). Rowman & Littlefield International.

Kroløkke, C., Myong, L., Adrian, S. W. & Tjørnhøj-Thomsen, T. (2016). Critical kinship studies: Kinship (trans)formed. I C. Kroløkke, L. Myong, S. W. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 1–12). Rowman & Littlefield International.

Matorras, R. (2005). ¿Turismo reproductivo o exilio reproductivo? [Reproduksjonsturisme eller reproduktivt eksil?]. *Revista Iberoamericana de Fertilidad y Reproducción Humana*, *22*, 85.

Melhuus, M. (2012). *Problems of conception: Issues of law, biotechnology, individuals and kinship*. Berghahn Books.

Murray, L. & Khan, N. (2020). The im/mobilities of 'sometimes-migrating' for abortion: Ireland to Great Britain. *Mobilities*, *15*(2), 161–172. https://doi.org/10.1080/17450101.2020.1730637

Myong, L. (2016). I never knew: Adoptee remigration to South Korea. I C. Kroløkke, L. Myong, S. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 271–288). Rowman and Littlefield International.

Nahman, M. (2011). Reverse traffic: Intersecting inequalities in human egg donation. *Reproductive Biomedicine Online*, *23*(5), 626–633. https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.08.003

Nahman, M. (2013). *Extractions: An ethnography of reproductive tourism*. Palgrave Macmillan.

Nilsson, E. (2020). Precarious pregnancies and precious products. Transnational commercial surrogacy in Thailand. I G. L. Griffin & D. Leibetseder (Red.), *Bodily interventions and intimate labour: Understanding bioprecarity* (s. 113–130). Manchester University Press.

Nilsson, E. (2022). *Thai surrogate mothers' experiences of transnational commercial surrogacy* [Doktorgradsavhandling, Uppsala universitet]. DiVA. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-472916

NOU 2009: 5. (2009). *Farskap og annen morskap. Fastsettelse og endring av foreldreskap*. Barne- og likestillingsdepartementet. https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2009-5/id549513/?ch=1

O'Reilly, K. (2003). When is a tourist? The articulation of tourism and migration in Spain's Costa del Sol. *Tourist Studies*, *3*(3), 301–317. https://doi.org/10.1177/1468797603049661

Pande, A. (2014). *Wombs in labor: Transnational commercial surrogacy in India*. Columbia University Press.

Pande, A. (2016). Global reproductive inequalities, neo-eugenics and commercial surrogacy in India. *Current Sociology*, *64*(2), 244–258. https://doi.org/10.1177/0011392115614786

Pande, A. & Moll, T. (2018). Gendered bio-responsibilities and travelling egg providers from South Africa. *Reproductive Biomedicine & Society Online*, *6*, 23–33. https://doi.org/10.1016/j.rbms.2018.08.002

Pennings, G. (2005). Reply: Reproductive exile versus reproductive tourism. *Human Reproduction*, *20*(12), 3571–3572. https://doi.org/10.1093/humrep/dei224

Pennings, G., de Wert, G., Shenfield, F., Cohen, J., Tarlatzis, B. & Devroey, P. (2008). ESHRE task force on ethics and law 15: Cross-border reproductive care. *Human Reproduction*, *23*(10), 2182–2184. https://doi.org/10.1093/humrep/den184

Perler, L. & Schurr, C. (2021). Intimate lives in the global bioeconomy: Reproductive biographies of Mexican egg donors. *Body & Society*, *27*(3), 3–27. https://doi.org/10.1080/23800127.2019.1573780

Roberts, E. F. S. & Scheper-Hughes, N. (2011). Introduction: Medical migrations. *Body & Society*, *17*(2–3), 1–30. https://doi.org/10.1177/1357034X11400925

Rudrappa, S. (2017). Reproducing dystopia: The politics of transnational surrogacy in India, 2002–2015. *Critical Sociology*, 1–15. https://doi.org/10.1177%2F0896920517740616

Sheller, M. & Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A: Economy and Space*, *38*(2), 207–226. https://doi.org/10.1068/a37268

Singer, E. O. (2020). Abortion exile: Navigating Mexico's fractured abortion landscape. *Culture, Health & Sexuality*, *22*(8), 855–870. https://doi.org/10.1080/13691058.2019.1631963

Speier, A. (2011). Brokers, consumers and the internet: How North American consumers navigate their infertility journeys. *Reproductive BioMedicine Online*, *23*(5), 592–599. https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.07.005

Speier, A. (2016). *Fertility holidays: IVF tourism and the reproduction of Whiteness*. New York University Press.

Speier, A., Lozanski, K. & Frohlick, S. (2020). Reproductive mobilities. *Mobilities*, *15*(2), 107–119. https://doi.org/10.1080/17450101.2020.1726644

Stuvøy, I. (2018). *Parenthood at a price: Accounting for the viability of transnational surrogacy* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. http://hdl.handle.net/11250/2564671

Stuvøy, I., Kirpichenko, M., Kristensen, G. K., Lie, M. & Moratti, S. (2021). Bioteknologiske framtider. Refleksjoner over endringene i bioteknologiloven fra et kjønnsforskningsperspektiv. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, *45*(2–3), 120–126. https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2021-02-03-05

Thimm, V. & Chaudhuri, M. (2021). Migration as mobility? An intersectional approach. *Applied Mobilities*, *6*(3), 273–288. https://doi.org/10.1080/23800127.2019.1573780

Thompson, C. (2005). *Making parents: The ontological choreography of reproductive technologies*. MIT Press.

Thompson, C. (2011). Medical migrations afterword: Science as a vacation? *Body & Society*, *17*(2–3), 205–213. https://doi.org/10.1177/1357034x11405549

Twine, F. W. (2015). *Outsourcing the womb: Race, class and gestational surrogacy in a global market*. Routledge.

Vertommen, S., Pavone, V. & Nahman, M. (2021). Global fertility chains: An integrative political economy approach to understanding the reproductive bioeconomy. *Science, Technology, & Human Values*, *47*(1), 112–145. https://doi.org/10.1177/0162243921996460

Vlasenko, P. (2021). *Global circuits of fertility: The political economy of the Ukrainian ova market* [Doktorgradsavhandling, Indiana University]. ProQuest. https://www.proquest.com/docview/2572567439?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true.

Whittaker, A. & Speier, A. (2010). «Cycling overseas»: Care, commodification, and stratification in cross-border reproductive travel. *Medical Anthropology*, *29*(4), 363–383. https://doi.org/10.1080/01459740.2010.501313

Wærness, K. (1984). The rationality of caring. *Economic & Industrial Democracy*, *5*, 185–211. https://doi.org/10.1177/0143831X8452003

KAPITTEL 5

Å bli for barnas skyld: Polske småbarnsfedres perspektiver på å bo med familie i Norge

Brita Bungum

Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: How do Polish migrant fathers in Norway reflect upon their own, their partner's and their children's sense of belonging and future? And how are the fathers' possibilities for care and breadwinning taken into these reflections? Based on qualitative interviews with migrant fathers from Poland, I use a transnational perspective and the new field of research on migrant fathers as caregivers. The results show that the fathers' care and consideration for their children's needs seems to create changes in these fathers' ways of "being" and "doing" transnational family life. A key finding is that children growing up, starting school, and beginning to take root themselves becomes an important reason for continuing to live in Norway.

Keywords: migrant fathers, care, transnational family life, children, immobility

Introduksjon

Dette kapittelet skal handle om polske migrantfedre som har etablert seg med partner og barn i Norge. Datamaterialet består av kvalitative intervjuer der småbarnsfedre fra Polen er de sentrale informantene. Intensjonen er å utforske de polske småbarnsfedrenes perspektiver på det å ha etablert seg med familie i kombinasjon med jobb i Norge. Hvilke refleksjoner gjør de seg om sin egen, sin partners og sine barns tilhørighet og fremtid i Norge? Hvilken betydning har mulighetene for omsorg og forsørgelse av barna

Sitering: Bungum, B. (2023). Å bli for barnas skyld: Polske småbarnsfedres perspektiver på å bo med familie i Norge. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 5, s. 103–123). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch5

i disse refleksjonene? Spørsmålene som reises i kapittelet er relevante for migrasjons- og mobilitetsforskningen fordi de handler om å få økt innsikt i polske migrantfedres perspektiver på livet med familie i Norge og hvorfor de, så langt, har valgt å bli værende. I mobilitetsforskningen etterlyses det en større oppmerksomhet om immobilitet, altså hvorfor folk velger å bli og ikke flytter (Schewel, 2019). Selv når det gjelder «migrantbefolkningen» reiser perioder med immobilitet viktige forskningsspørsmål, påpeker Schewel (2019), eksempelvis hvorfor noen migranter blir på reisemålet sitt mens andre reiser hjem eller videre (Halfacree & Rivera, 2012). Dette kapittelet kan slik sett være et bidrag til å få økt forståelse av immobilitet (Schewel, 2019) blant polske migranter i Norge.

Polsk arbeidsmigrasjon til Norge

Mens den «moderne arbeidsinnvandringen» fra slutten av sekstitallet og frem til 1975 var et hovedstadsfenomen i Norge, finner vi i dag utenlandsk arbeidskraft over store deler av landet (Rye & Slettebak, 2020; Østby, 2017). Mange polske arbeidsmigranter jobber i bemanningsbransjen og pendler hjem til familien i Polen. På samme tid er det en betydelig gruppe som har etablert seg i Norge med familie. Barn av innvandrere fra Polen er også den tredje største gruppen norskfødte med innvandrerforeldre i Norge (Dzamarija, 2016).

Arbeidsinnvandringen fra Polen har stagnert og blitt mindre siden den lå på topp i årene rundt 2010 (Statistisk sentralbyrå [SSB], 2020). Dette kan henge sammen med at arbeidsledigheten i Polen har gått noe ned (Eurostat, 2020). Resultatet av dette har også vært en minkende familieinnvandring fra Polen (SSB, 2020).

Polakker utgjør fremdeles den desidert største gruppen innvandrere i Norge. Selv om en stor andel av dem flytter hit med familie eller etablerer familie i Norge, er det er på samme tid også polske familier som hyppigst utvandrer fra Norge og hjem til Polen igjen. Tall fra Statistisk sentralbyrå viser at det er flest polske familier som flytter inn i Norge, men også flest polske som flytter ut (SSB, 2020). Det er med andre ord ikke uvanlig at polske familier, etter en periode i Norge, bestemmer seg for å ta med barna og reise hjem igjen til Polen.

De polske småbarnsfedrene i denne studien er altså en del av den store bølgen av polske arbeidsmigranter som har kommet til Norge. I motsetning til migranter som søker asyl og er flyktninger i Norge, tilhører de polske arbeidsmigrantene gruppen EU- og EØS-borgere, som har rett til å reise mellom hjemlandet og Norge så ofte de ønsker. De polske migrantene har også hyppig mobilitet mellom Norge og hjemlandet (Bell & Erdal, 2015).

Det som derfor kan sies å kjennetegne den polske migrasjonen til Norge, er midlertidighet: en flytter til Norge for noen år for å jobbe, for så å reise tilbake til Polen. På samme tid er det en betydelig andel mannlige polske arbeidsmigranter som i utgangspunktet har reist, ofte kanskje med tanke for en kortere periode, men som har valgt å bli værende i Norge. Enten har de etablert seg her sammen med partner og etter hvert fått barn, eller de har migrert sammen med ektefelle og barn fra Polen. Det er nettopp disse som har valgt å bli værende over en lengre periode med barn som vokser opp i Norge, som jeg er opptatt av her.

I kapittelet vil jeg se nærmere på hvordan polske småbarnsfedre reflekterer rundt spørsmålet om livet Norge og hva de tenker om fremtiden. Hvilke refleksjoner gjør de seg med tanke på å bli værende i Norge? Hensikten med kapittelet er å få økt kunnskap om deres erfaringer som arbeidsmigranter og familiefedre i Norge. For å gjøre dette vil jeg utforske hvordan et *transnasjonalt perspektiv* kan åpne opp for økt forståelse og innsikt i fedrenes tanker og praksiser.

Migrantfedre mellom omsorg og økonomisk forsørgelse

I forskning på arbeidsmigrasjon har mannlige arbeidsinnvandrere først og fremst blitt studert som arbeidstagere, ikke som omsorgspersoner. Det har derfor vokst frem en økende kritikk av manglende forskningssøkelys på fedre i migrasjonsfeltet (Dumitru, 2014; Yeates, 2012). Det vokser imidlertid frem et nytt forskningsfelt som utforsker mannlige migranters omsorgserfaringer (Baldassar & Merla, 2014; Palenga-Møllenbeck, 2013). I likhet med det internasjonale bildet har også Norge hatt lite forskning

på migrerende fedre. Mannlige arbeidsmigranter har hovedsakelig blitt studert som arbeidstagere (Arnholtz et al., 2015; Dølvik et al., 2006, 2009; Eldring, 2015; Eldring & Friberg, 2013; Eldring & Trevena, 2007). Men, feltet som handler om mannlige migranter og migrerende fedre ser nå ut til å åpne seg. I de senere år har noen studier satt søkelys på hvordan polske migrantfedre opplever og praktiserer likestilling og farsomsorg og sammenlignet hvordan foreldrepermisjonsordninger brukes i Norge og Polen. Forskningen tyder på at polske migrantfedre som bruker norske velferdsordninger for foreldre i Norge, praktiserer kjønnslikestilling som kan sies å være i tråd med idealene som er innebygget i den norske velferdsstaten (Bell & Pustulka, 2017; Bjørnholt et al., 2017; Bjørnholt & Stefansen, 2018; Korsvik & Warat, 2016; Pulstulka et al., 2015). I vår studie av polske migrantfedres bruk av fedrekvoten fant vi at ordningen ga fedrene tid og mulighet til å ha omsorg for barn. Det resulterte i at fedrene knyttet sterkere bånd til barna sine og lærte hvordan de skulle ta vare på dem, og de opplevde også emosjonelle gevinster av denne erfaringen (Bungum & Kvande, 2022).

Det er også med ståsted og bakgrunn i dette forskningsfeltet jeg vil sette søkelys på mannlige arbeidsmigranter som fedre med omsorg og ansvar for barn. Mens forskningen på dette feltet så langt har vært mest konsentrert rundt spørsmål om likestilling i familiene og småbarnsfedrenes deltagelse i omsorgsarbeidet for de minste barna, vil jeg her søke å få innsikt i hvilken betydning barnas oppvekst i Norge har for fedrenes refleksjoner rundt sin egen, sin partners og sine barns situasjon, tilhørighet og fremtid.

Hochschild påpeker at forskning på mannlige migranter «has focused on their role as economic providers, not on the emotional costs of their work» (Hochschild, 2013, s. 137). Slike emosjonelle kostnader for fedre kan handle om savn og sorg fordi de ikke får være hjemme og nær barna, men må reise til et annet land for å få en jobb som kan forsørge dem (Bungum & Kvande, 2022). I denne sammenheng kan emosjonelle kostnader også tenkes å være en del av det *transnasjonale familielivet* som kan handle om hvordan mulige ulikheter i polske og norske familienormer oppleves samt forståelser av og forhandlinger om ulike «måter å være» polsk småbarnsfar i Norge.

Doucet (2020) viser også hvordan omsorg og forsørgelse i hovedsak fungerer som binære motsetninger i forskningen på fedre. Farsinvolvering er definert av hva fedre gjør som omsorgspersoner, med lite hensyn til hvordan økonomisk forsørgelse også kan være en del av omsorgen for barn. Når forsørgelse blir gitt oppmerksomhet i farsforskningen, blir det satt i et negativt lys, hevder Doucet. I stedet for å fremheve de mulige komplekse konseptuelle forbindelsene mellom omsorg og økonomisk forsørgelse, vektlegges det vanligvis hvordan fedres ansvar for forsørgelse tar tid og oppmerksomhet bort fra omsorgen til barna. Hun argumenterer derfor for at vi trenger narrativer som ivaretar det konseptuelle og praksisbaserte samspillet mellom forsørgelse og omsorg (Doucet, 2020).

Jeg ser at Doucets bidrag til å overskride og utfordre motsetningene mellom omsorg og forsørgelse i farsforskningen kan være fruktbare i utforskningen av de polske migrantfedrenes refleksjoner om migrasjonserfaringer i dette kapittelet. Også med grunnlag i tidligere forskning (Bungum, 2008) vil jeg argumentere for viktigheten av å se at fedres og mødres muligheter til økonomisk forsørgelse gjennom arbeidslivet berører barns hverdag og livsvilkår i høyeste grad. Ikke bare indirekte, gjennom foreldrenes lønnsbetingelser og arbeidsvilkår som gjenspeiles i barns levestandard og klassetilhørighet, men også direkte gjennom hvordan barna opplever møte med foreldrene når arbeidsdagen er over (Bungum, 2008).

I den følgende analysen i dette kapittelet vil jeg derfor utforske nærmere hvordan samspillet mellom forsørgelse og omsorg kommer frem i polske migrantfedres refleksjoner om fremtid.

Transnasjonale familieliv i Norge

Begrepet «transnasjonal» ble introdusert i migrasjonsforskningen tidlig på nittitallet (Schiller, et al., 1992). Begrepet ble raskt mye brukt og omdiskutert i forskningsfeltet. Men, til tross for omfattende bruk i vitenskapelige debatter, er begrepene «transnasjonalisme» og «transnasjonal familie» fortsatt vanskelige å definere klart og tydelig (Slany et al., 2018, s. 17).

Diskusjonene om hva begrepet «transnasjonal» kan omfatte, og hvordan det kan presiseres, avgrenses og utvikles som teoretisk perspektiver mangesidige og komplekse. Jeg vil ikke å gå detaljert inn i dem her,[1] men jeg vil følge oppfordringen til Levitt og Dehesa (2017), som sier følgende i en diskusjon av transnasjonalisme: «We ask only that researchers know what they mean by the particular set of words they use and that they can explain why they use them» (Levitt & Dehesa, 2017, s. 1520). En grunnleggende definisjon av en transnasjonal familie kan innebære en observasjon av vedvarende bånd mellom familiemedlemmer og slekt på tvers av grenser flere nasjonale stater (McCarthy & Edwards, 2011, s. 187).

I arbeidet med dette kapittelet utforsker jeg hvordan transnasjonale perspektiv kan anvendes for å få økt innsikt i hvordan polske fedre med barn som vokser opp i Norge reflekterer over tilhørighet og fremtid. I denne sammenheng ser jeg Justyna Bell og Maria B. Erdal (2015) sitt bidrag om polske familier i Norge som fruktbart og relevant. De viser at hushold der foreldre drar fra barn i hjemlandet for å få arbeid i et annet land, slik at de lever adskilt i to eller flere forskjellige land, kan forstås som den mest intensive formen for transnasjonale familieliv. Videre skiller de mellom *transnasjonale foreldreskap* og *transnasjonale familieliv.* Transnasjonale foreldreskap innebærer at foreldre og barn lever oppsplittet ved at begge eller en av foreldrene pendler til et annet land for å jobbe, mens barna bor igjen i hjemlandet.[2] *Transnasjonale familieliv* innebærer derimot at foreldre og barn lever sine liv sammen i ett hushold, men i et annet land enn hjemlandet (Bell & Erdal, 2015). Transnasjonale familieliv kan på denne måten være et perspektiv eller en måte å forstå hvordan de polske småbarnsfedrene som jeg er opptatt av her, erfarer hvordan det er å jobbe og leve med familie i Norge.

Her handler det både om hvilke praksiser disse familiene har med tanke på å krysse landegrenser, men også om emosjonelle prosesser og forhandlinger om identitet. Bell og Erdal (2015) utforsker nettopp dette ved å bruke skillet mellom praksiser «ways of doing» og identitet «ways of beeing» (Levitt & Schiller, 2004). Det transnasjonale kan altså både

1 For interesserte lesere, se *International Migration Review* (2003), *37*(3).

2 EU-nettverket Children Left Behind anslår at 500 000 barn savner sin far, mor eller begge foreldrene som følge av arbeidsmigrasjon. http://www.childrenleftbehind.eu/

være «måter å gjøre» og «måter å være på». Førstnevnte gjelder konkrete grenseoverskridende praksiser, som eksempelvis det å reise ofte mellom Norge og Polen eller ha jevnlige besøk fra Polen. Mens måter «å være på» er noe mindre håndgripelig, men det kan handle om emosjonelle prosesser og forhandlinger om identitet og tilhørighet (Levitt & Schiller, 2004). Til sammen handler dette om den transnasjonale migrasjonsopplevelsen, og jeg ser det som en fruktbar inngang til å forstå mer av de polske småbarnsfedrenes situasjon og dermed få belyst de spørsmålene jeg er opptatt av i dette kapittelet.

Metode og gjennomføring av prosjektet

Datamaterialet som ligger til grunn for analysen av polske småbarnsfedres erfaringer med fedrekvoten er basert på arbeidet med prosjektet *Care Deficit, Transnational Fathers and the Norwegian Care Regime* ved Institutt for samfunnsforskning (NTNU) i samarbeid med Elin Kvande ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap (NTNU). Hovedmålsettingen med undersøkelsen var å fange fedrenes opplevelse av velferdsordninger for småbarnsforeldre i Norge. På bakgrunn av dette valgte vi en kvalitativ tilnærming med dybdeintervju som metode.

Arbeidet med å rekruttere informanter til intervju i prosjektet startet våren 2017. Det viste seg å være relativt krevende å få rekruttert polske småbarnsfedre til undersøkelsen. Siden mange av de aktuelle informantene snakket lite norsk eller engelsk hadde vi også utfordringer med språk og det å få formidlet hva prosjektet dreide seg om, at vi eksempelvis ikke representerte det norske barnevernet eller var et statlig organ som skulle kontrollere dem og derfor ønske tilgang på privat og sensitiv informasjon.

Ved hjelp av strategiske forskningsmidler fra Institutt for sosiologi og statsvitenskap (NTNU), fikk vi mulighet til å lønne en polskspråklig sosiolog; Magdalena Hołowińska, som forskningsassistent. Hun brukte kontakter som hun hadde i det polske miljøet, ulike Facebook-grupper og folk hun kom i kontakt med gjennom en lokal polsk kirke. Til tross for tilgang til det polske miljøet var det fortsatt ikke enkelt å få informanter til å stille opp. En begrunnelse for avslag kunne eksempelvis være at omsorg og barn var et tema som en mann ikke hadde noe å si om. Det

kan tenkes at de fedrene som sa ja til intervju i vårt prosjekt også er av dem som positive innstilt til at fedre skal delta i omsorg for barn.

Ved hjelp av forskningsassistenten fikk vi likevel rekruttert og intervjuet informanter til prosjektet. Forskningsassistenten deltok også i utformingen av intervjuguidene for å sikre at vi hadde en fellesforståelse av hva som var sentralt å komme inn på i samtalene. Halvparten av intervjuene ble gjennomført våren 2017, mens de resterende intervjuene ble gjennomført høsten 2017 og våren 2018.

Majoriteten av de elleve fedrene som er intervjuet bor i Norge sammen med barn og partner. Et par av dem har barn og familie som har flyttet tilbake til Polen mens de selv fortsatt jobber i Norge. Det er variasjon i utvalget når det kommer til utdanning og yrke. Seks av fedrene har fagbrev innen ulike felt, to er ingeniører, en jobber som ufaglært innen veiarbeid og to er akademikere ved et universitet. Med unntak av de to universitetsansatte, har alle i denne informantgruppen faste ansettelsesforhold i Norge. Ti av de elleve fedrene har også ett eller flere barn som er født i Norge. De fleste av disse fedrene er veletablerte med en botid med familien i Norge mellom 5–12 år på intervjutidspunktet, men noen av dem har i tillegg erfaring *med å forlate barn* og migrere til et annet land for å forsørge familie.

Alle fedrene i utvalget inngår i heterofile forhold på intervjutidspunktet, og ti av dem har også partner som er født i Polen, mens en er gift med en kvinne fra Asia. Alle partnerne til fedrene i utvalget er yrkesaktive, gjennomgående har flertallet av dem høy utdannelse fra Polen, men i motsetning til fedrene har få av dem fått relevant jobb i Norge. (Eksempelvis er en av dem utdannet psykoterapeut og pedagog, men jobber som renholder. En annen er lærerutdannet som lektor i Polen og jobber som assistent på skolefritidsordning (SFO) i Norge). Samtlige av informantene bor i en norsk by med et stort og aktivt polsk miljø, eksempelvis rundt den polske kirken og den polske foreningen.

Et viktig utvalgskriterium var at informantene skulle være småbarnsfedre med nylig erfaring med foreldrepermisjon og/eller kontantstøtte. Alle intervjuene inneholder imidlertid en avslutningsdel der fedrene får snakke om hvilke tanker og refleksjoner de har om fremtiden for seg selv, for familien og for barna. Skal de bli i Norge eller kanskje flytte tilbake

til Polen? Hvilken betydning har barnas oppvekst og liv i Norge for deres vurderinger av om de skal bli eller reise tilbake til Polen? Skal de investere krefter og tid til å lære norsk? Og hvilke konsekvenser vil det i så fall ha å la være? I dette kapittelet er det primært disse spørsmålene analysene vil bli konsentrert om.

På bakgrunn av informantenes situasjon belyser jeg hvordan de reflekterer rundt spørsmålet om fremtiden for seg selv og familien i intervjusamtalene. I analysen har jeg valgt å trekke frem tre av informantenes[3] historier. Dette er på samme tid et pragmatisk og et strategisk valg. Pragmatisk fordi det i et kapittel som dette rett og slett ikke er plass til alle informantenes historier, de ville i så fall blitt ganske korte og overfladiske. Strategisk fordi de tre informantene jeg har valgt ut, illustrerer likheter, men også forskjeller i utvalget. Likheter i informantenes historier handler om typiske og felles trekk ved opplevelser av å ha migrert og ha barn som vokser opp i Norge. Men, de tre informantene representerer også ulikheter i måter «å gjøre» og «måter å være på» som polske fedre i Norge. Det er også forskjeller blant de tre når det gjelder botid i Norge, antall barn, utdanning og klassebakgrunn, og dette tilfører variasjoner som kan få frem nyanser i analysen.

I den kommende analysen vil jeg bruke «det transnasjonale som en linse» (Levitt & Dehesa, 2017, s. 1520) for å få økt innsikt i de polske småbarnsfedrenes refleksjoner om livet i Norge med familien. Videre tar jeg med meg Doucets (2020) oppfordring om å utforske samspillet mellom omsorg og forsørgelse. Hensikten er å undersøke muligheter som kan ligge i å fremheve de mulige komplekse konseptuelle forbindelsene mellom omsorg og økonomisk forsørgelse.

Vanskelige spørsmål om fremtiden

Gjennomgående i intervjusamtalene ser jeg at det har vært vanskelig for småbarnsfedrene å si noe om hva de tenker om fremtiden. Det er et spørsmål som får frem ulike dilemma, motsetninger og kanskje

3 De tre informantene er anonymisert med fiktive navn i teksten.

ambivalens – og muligens noe de ikke setter ord på så ofte. Jeg har tenkt at kanskje nettopp derfor er disse refleksjonene interessante å utforske.

En av fedrene som hadde bodd lengst i Norge, var Antoni. Han og kona hadde bodd i Norge i ti år. De hadde tre barn som alle er født i Norge. Antoni var i midten av trettiårene på intervjutidspunktet. Familien må kunne sies å være etablerte, i den forstand at både Antoni og kona hadde fast jobb og de hadde kjøpt hus i Norge. De snakket begge norsk, selv om det gikk frem av intervjuet at kona nok behersket norsk best, trolig fordi hun brukte norsk på jobb. Antoni foretrakk engelsk på jobb, fordi han var mer bekvem med det. Antoni var fagutdannet innen dreneringsteknikk og hadde etter hvert fått en stilling som HMS-leder i et større firma innen bygg og anlegg. I tillegg til jobben ga han uttrykk for et stort engasjement for de tre barna. På intervjutidspunktet var han hjemme i permisjon med den yngste, og de to eldste gikk i barnehage og på skolen. Når han snakket om fremtiden, sa han:

> Det er veldig vanskelig å forutse hva som vil skje. Kona mi ønsker å flytte tilbake til Polen, men jeg vet jo at det ikke er realistisk. Her i Norge har vi et hus, barna går på skole og alt er organisert. Men, kanskje når barna blir store, så kan vi mer fritt bestemme hva vi vil gjøre … (Antoni, trebarnsfar og HMS-leder i bygg og anlegg)

Kona til Antoni var lærerutdannet som lektor i Polen. Hun hadde fått godkjent utdannelsen i Norge, men fikk likevel ikke relevant jobb i skolen og jobbet derfor som assistent i skolefritidsordningen (SFO). Dette var trolig en av grunnene til at hun ønsket seg tilbake til Polen. Men, det var også andre grunner til at Antoni holdt muligheten for å reise tilbake åpen. Han fortalte at de begge delte et savn etter Polen, det er et savn etter familie, etter det Antoni kaller «den polske kulturen». Savn etter familie og venner, etter livet i Polen, er noe som de fleste fedrene i denne studien trekker frem i intervjusamtalene. Selv om fedrene ikke lever i transnasjonale foreldreskap (Bell & Erdal, 2015) som innebærer oppsplittede familier der barn og ektefelle bor i et annet land, finner jeg i intervjuene at også det transnasjonale familielivet kan innebære emosjonelle kostnader (Hochschild, 2013) for fedrene. Når Antoni begrunnet hvorfor de likevel

ikke kunne reise tilbake til Polen, handler dette om barna som var etablert i barnehage og skole, om økonomi og om jobbsikkerhet. Det kan tolkes som at konas behov for en relevant jobb kommer i bakgrunnen, men Antoni mente også at hennes muligheter for fast jobb som lærer i Polen var svært små.

I Antonis refleksjoner var omsorgen for barna tett sammenfiltret med behovet for en trygg økonomisk situasjon. «I Polen har vi absolutt ingenting, ikke jobb, ikke et sted å bo. Vi er nødt til å tenke på barna og på økonomien», sa Antoni i intervjuet. Det er nettopp dette samspillet av forsørgelse og omsorg (Doucet, 2020) som kan se ut til å gjøre det umulig å reise tilbake til Polen.

Men til tross for at Antoni ikke så en tilbakereise som realistisk da vi snakket med han, utelukket han likevel ikke muligheten for dette en gang i fremtiden:

> Jeg kjenner jo mange norske, vi møtes på jobb og på treninger og så kjenner jeg samtidig mange polakker som bor her. Vi lever på en måte i to samfunn samtidig, det polske og det norske – begge er viktig. Men jeg vil alltid bli fremmed for det norske samfunnet, også aldri blir en del av deres samfunn, det kan være flere grunner til det, blant annet språkbarrierer … jeg snakker jo ikke helt flytende norsk dessverre … (Antoni)

Opplevelsen av «å leve i to samfunn samtidig» berører kjernen av hva et *transnasjonalt familieliv* kan innebære. Men, på samme tid uttrykte Antoni også at han «alltid vil bli en fremmed for det norske», og dette kan virke litt motsetningsfylt. Det kan også illustrere et poeng fra litteraturen om transnasjonalitet, nemlig at assimilering og varige transnasjonale bånd verken er uforenlige eller binære motsetninger. I stedet er det mulig å tenke på den transnasjonale migrasjonsopplevelsen som et slags spor en er forankret i, samtidig som en svinger mellom vertsland og transnasjonale forbindelser (Levitt & Schiller, 2004, s. 1003).

Hvis vi prøver å se på hvordan det transnasjonale familielivet «gjøres» som praksiser, fortalte Antoni – og de fleste andre fedrene i denne undersøkelsen – at familiene holdt tett kontakt med slekt og venner i Polen gjennom telefon-/videosamtaler og sosiale medier. Det var også svært

vanlig å reise på jevnlige besøk til Polen, men også å få besøk i Norge fra hjemlandet. For de fleste av fedrene vi snakket med var jule- og sommerferie ensbetydende med at familien dro til Polen. Vi fikk også et klart inntrykk i intervjuene med de polske fedrene at de hadde mange venner fra Polen i Norge. De fleste var en del av det polske miljøet i Norge, i den polske foreningen og i den polske kirken.

Antonis liv «i det norske samfunnet» handlet mest om jobben og arbeidsmiljøet der. Selv om han var ansatt i en stor norsk bedrift var det samtidig et internasjonalt miljø der det å snakke engelsk ble «det enkleste». I tillegg har Antoni noen aktiviteter utenfor jobb med kolleger, som trening eller sosiale arrangement i jobbsammenheng.

Barnas liv, derimot, var en tydelig del av det Antoni forbandt med det norske samfunnet. Jo eldre barna ble, jo tettere ble de knyttet til «det norske». Når Antoni bruker benevnelsen «det norske» setter han det i sammenheng med det norske samfunnet familien lever i. «Det norske» er også språket som det forventes at han behersker, men også den norske kulturen, og forventninger om norske «måter å være på» eller måter «å gjøre det på» som foreldre til barn som går i barnehage, på skole og på fritidsaktiviteter. Da barna ble født i Norge gjaldt det først og fremst for Antoni og kona å gjøre seg kjent med de norske permisjons- og velferdsordningene for barn og foreldre, men etter hvert som barna ble større gjorde «det norske» seg mer gjeldende. Først i barnehagen og deretter i skolen, noe som innebar foreldremøter, foreldresamtaler og arrangementer som juleavslutninger eller 17. mai-tog. Da det eldste barnet begynte på skolen ble det eksempelvis aktuelt med fritidsaktiviteter med forventet deltagelse av Antoni og kona. Barnet fikk venner på skolen som ble med hjem på besøk. Dermed ble det også mer kontakt med andre norskfødte foreldre og deres barn. Men, når Antoni sier han at han vil alltid bli en fremmed for det norske samfunnet, kan det kanskje forstås som «en måte å være på» i det norske og i det transnasjonale familielivet mellom Norge og Polen. Når barna snakker bedre norsk enn foreldrene kan det kanskje også oppsto en slags fremmedhet innad i familien? En slags dobbel eller familieintern transnasjonalitet? Antoni forklarer denne fremmedheten først og fremst med at han ikke snakker flytende norsk. Språk og språkbarrierer relatert til barna og familielivet er også et

tilbakevendende tema i alle intervjuene med småbarnsfedrene. Antoni mener at han bør bli bedre i norsk for barnas skyld, men at det ellers ikke er noe han har behov for på jobb eller for sin egen del, ettersom han og familien jo har mange polske venner. På samme tid var han opptatt av at barna skal lære polsk og kjenne tilknytning til Polen og polsk kultur. Antonis omsorgsprosjekt for barna kan forstås todelt. På den ene siden vil han bli bedre i norsk av hensyn til barna. På den andre siden ønsker han også å sørge for at barna også skal bli polske, beherske polsk språk og kjenne «polsk kultur».

Et godt land for barna

På intervjutidspunktet hadde Arthur og kona hans bodd i Norge i åtte år. De var begge yrkesaktive og i full jobb, men i perioden vi snakket med dem holdt kona på med å ta et norsk fagbrev. Arthur var i midten av trettiårene, ansatt i et firma i bygg- og anleggsbransjen, ufaglært, men hadde hatt fast jobb som arbeidsleder i samme firma de siste seks årene. De hadde to barn som begge var født i Norge, det eldste barnet var begynt på skolen. Arthur hadde nylig vært hjemme på permisjon med det yngste barnet, mens kona var i jobb. Arthur la stor vekt på barnas situasjon, da han skulle si hva han tenkte om fremtiden:

> Vi ser ikke for oss en framtid i Polen lenger, vi vil ikke flytte tilbake. Den eldste sønnen vår er allerede begynt på skolen, han snakker norsk, har venner her – så det ville ha blitt fryktelig vanskelig for han. Derfor er det ikke mulig for oss å flytte tilbake. (Arthur, tobarnsfar, arbeidsleder bygg og anlegg)

Arthur uttrykker empati med den eldste sønnen som nå snakker norsk og har fått venner på skolen, og dette blir en sentral del av begrunnelsen for familiens immobilitet.

Jeg ser en gjennomgående tendens i intervjuene at fedre som har barn i skolealder ser på det å flytte med familien tilbake til Polen som mindre aktuelt etter at barna er begynt på skolen. At det er vanskeligere å flytte etter at barna begynt på skolen, er en situasjon som mange norskfødte foreldre mest trolig også kan kjenne seg igjen i.

Selv om barna kan se ut til å slå rot i Norge, er likevel kontakten med polske venner i Norge og hyppige reiser tur-retur Norge–Polen utbredt som transnasjonale praksiser i de polske fedrenes familier:

> Vi har mange venner fra Polen her i Norge, men våre foreldre, søskenbarn og familie bor ikke her, så på en måte blir dette aldri et hjem for oss. Vi har trukket oss ut av hjemlandet vårt, og lever delt mellom to land. (Arthur)

Opplevelsen av å leve «delt» og av at Norge «aldri kan bli et hjem», slik Arthur forklarer det, er en typisk beskrivelse som jeg kjenner igjen fra flere av intervjuene. Savnet av hjemlandet som Arthur og de andre fedrene beskriver kan forstås som emosjonelle kostnader (Hochschild, 2013) som bæres av hensyn til barna i det transnasjonale familielivet. I likhet med Antonis refleksjoner ovenfor, er det hensynet til barna, som kommer først for Arthur, også nært knyttet til at han opplever at barna slår rot i Norge.

> Jeg mener at Norge er et godt land for barna å vokse opp i, men vi har likevel polsk blod [han ler] og vi savner Polen. På samme tid blir barna våre mer og mer norske, og de vil sikkert ikke være så sterkt knyttet til Polen som vi er. Barna er hovedgrunnen til at vi fortsatt skal bo i Norge – barna våre og kanskje i framtiden, våre barnebarn. (Arthur)

I samtalen var ikke Arthur kun opptatt av at det velge å jobbe og bo i Norge ga en trygg økonomisk situasjon for familien. I likhet med mange av de andre fedrene i utvalget sammenligner han også arbeidsvilkårene i Polen med de han og kona har i Norge. «Jeg jobbet så lange arbeidsdager i Polen, det var ikke tid til familie. Vi kom til Norge for å få et nytt liv», forklarte Arthur. De lange arbeidsdagene ville gitt mindre tid og overskudd til barna.

Tidligere forskning der barn har vært sentrale informanter, har vist at foreldres arbeidsvilkår smitter over på barnas hverdagsliv (Bungum, 2008; Galinsky, 1999; Jacoby & Näsman, 1983). Gode arbeidsvilkår for foreldre gir barn bedre livsvilkår. Det er denne ganske enkle, men ofte oversette sammenhengen som Arthurs refleksjoner kan illustrere her. Jeg vil også argumentere for at dette kan forstås som en del av det praksisbaserte samspillet mellom forsørgelse og omsorg (Doucet, 2020) der det å forsørge er tett sammenvevd med hvilke muligheter jobben kan gi for tid og omsorg for barna.

Transnasjonale akademikerliv – usikkerhet og ambivalens

To av fedrene vi intervjuet var akademikere, midlertidig ansatte ved et universitet. Den ene av dem, som vi har kalt «Emil», hadde også en ektefelle som hadde en midlertidig stilling i akademia. Vi så at i begge disse familiene med midlertidige stillinger var usikkerheten om de skulle bli i Norge forståelig nok større enn hos Antoni, Arthur og de andre fedrene i faste stillinger. Emil og kona hadde tidligere hatt stipend og gjesteforskerstillinger i Tyskland, der deres første barn også var født. På intervjutidspunktet hadde de bodd i Norge i snart fem år og hadde nylig fått et barn til, men fortsatt hadde ingen av dem fått fast stilling.

> Om fremtiden vår blir i Norge eller Polen – ja, det er et vanskelig spørsmål. Vi har begge kontrakter i ett og halvt år til. Da skal også vår eldste datter begynne på skolen. Det blir et godt tidspunkt til å bestemme om vi fortsatt skal bli her. Kanskje blir det en fast jobb, da blir det nok et lengre opphold i Norge, men ingenting er bestemt, for det avhenger ikke bare av oss. (Emil, midlertidig ansatt forsker)

Igjen kan vi se at skolestart for barna kan fremstå som et brekkpunkt, et punkt for ingen vei tilbake, for mange i den transnasjonale migrasjonsopplevelsen.

I samtalen med Emil kommer det også frem at han og kona ikke bare tenkte på hjemreise til Polen som en mulighet. De fulgte også nøye med på utlyste universitetsstillinger i flere europeiske land og var åpne for muligheten å reise videre fra Norge, bosette seg på nytt, hvis det klaffet slik at begge kunne få jobb. Inntrykket var også at begge arbeidet hardt for å få solide cv-er med prosjekter og publikasjoner, slik at de kunne øke mulighetene for å nå opp i konkurransen om fast stilling.

Usikkerheten med hensyn til fremtidige jobbmuligheter smittet også over på hvordan Emil reflekterte rundt det å lære seg norsk, også her begrunnet i hensynet til barna.

> Vi bruker mye tid til å lære oss norsk, slik at barna våre skal føle seg komfortable med å invitere venner hjem, men også for å bli bedre innlemmet her. Samtidig lever vi i denne usikkerheten, vi vet jo ikke hva som skjer neste år. Burde vi ha investert enda mer tid til å lære oss språket, eller er det helt unødvendig? (Emil)

Det ligger en ambivalens i Emils tanker rundt hvor mye tid og krefter som skal brukes på å lære seg norsk. Å bli bedre norsk vil også bety å bli en bedre far for barna, forutsatt at de skal bo i Norge. Det er samtidig et spenn her mellom denne omsorgen og hensynet til den akademiske karrieren som skal forsørge familien. Det er krevende å kombinere den usikre jobbsituasjonen med omsorgen for barna.

I «måter å gjøre» og «måter å være på» (Levitt & Schiller, 2004) i det transnasjonale familielivet skiller Emil seg noe ut fra de øvrige fedrene i utvalget. Han og kona deltar riktignok noe i den polske foreningen/kirken, har polske venner, og reiser til Polen i ferier med barna for å besøke familie. Likevel virker det ikke som de er like sterkt involverte og aktive i det polske samfunnet i Norge, som eksempelvis Antoni og Arthur ovenfor. Det virker snarere som de er mer dedikerte til arbeidet på universitetet og samarbeidet med kolleger i Norge og internasjonalt. De er polske arbeidsinnvandrere i Norge, men det synes som de vel så mye identifiserer seg som internasjonalt orienterte forskere og akademikere og forholder seg til et internasjonalt akademisk arbeidsmarked. Typisk nok har de ikke fått faste stillinger ved universitetet, og de er derfor er nødt til å arbeide mye og hardt for å oppnå dette. Det kan muligens handle om sosial klassetilhørighet og at de kanskje føler seg mer «hjemme», også kulturelt sett, blant kolleger i akademia enn eksempelvis i den polske foreningen.

Emil snakker heller ikke så mye om at han og kona savner Polen. Han forteller at de reiser ofte hjem for å besøke barnas besteforeldre, tanter, onkler og søskenbarn. Men usikkerhet med tanke på jobb og ambivalens med tanke på fremtiden for barna gir en «tomhet i tilværelsen», sier Emil – som også kan forstås som emosjonelle kostnader. Tanker om tilhørighet og fremtid i Emils refleksjoner handler her om denne «tomheten», der fremtiden fremstår som usikker preget av midlertidighet

Konklusjon: Barnas oppvekst endrer fedrenes liv

Hensikten med dette kapittelet har vært å utforske polske småbarnsfedres perspektiver knyttet til det å etablere seg med familie i kombinasjon med jobb i Norge. Her har jeg vært opptatt av hvilke refleksjoner fedrene gjør

seg om sin egen, sin partners og sine barns tilhørighet og fremtid i Norge og hvilke betydninger mulighetene for omsorg og forsørgelse av barna utgjør i disse refleksjonene.

Kapittelet kan leses som et bidrag til et nytt forskningsfelt der mannlige migranters omsorgserfaringer står sentralt (Bell & Pustulka, 2017; Bungum & Kvande, 2022; Bjørnholt et al., 2017, Bjørnholt & Stefansen, 2018; Korsvik & Warat, 2016). I analysen henter jeg i tillegg inspirasjon fra Doucet (2020), som etterlyser flere narrativ som ivaretar det konseptuelle og praksisbaserte samspillet mellom forsørgelse og omsorg.

For å kunne åpne opp for økt innsikt i polske småbarns fedres situasjon i Norge har jeg inkludert et *transnasjonalt perspektiv*, og anvendt skillet mellom praksiser, «ways of doing» og identitet, «ways of beeing» (Levitt & Schiller, 2004). Herunder har jeg funnet det fruktbart å forstå de polske småbarnsfedrenes liv i Norge som *transnasjonale familieliv.* Transnasjonale familieliv der foreldre og barn lever sine liv sammen i ett hushold, men i et annet land enn hjemlandet (Bell & Erdal, 2015).

Fedrene har selvsagt ulike måter «å være på» og måter «å gjøre» det transnasjonale familielivet på, og det er også variasjoner mellom de polske fedrene som blant annet kan handle om arbeidssituasjon, arbeidsvilkår og klassetilhørighet, slik jeg har vist ovenfor. Likevel finner jeg noen gjennomgående likheter i migrasjonserfaringene hos disse polske fedrene. Ønskene om å kunne forsørge barna på en forsvarlig måte er tett sammenvevde med hvilke muligheter jobben og arbeidsvilkårene kan gi for tid og omsorg for barna. Mange av fedrene fremhever nettopp dette med muligheten for en jobb med arbeidsvilkår som kan kombineres med å ha tid og overskudd til barna og familielivet, som en grunn til at de ønsker å bli boende i Norge. Gode arbeidsvilkår kobles her til mulighetene for å ha tid til omsorg og økonomisk trygghet for barna. Et sentralt funn er også at når barna vokser til, begynner på skolen og slår rot i Norge, blir dette også en svært viktig grunn for å bli boende. Jeg ser dette som relevant for mobilitetsforskningens etterlysing av forskning som gir forståelse av hvorfor folk blir og ikke flytter. Mine funn tyder på at det å ha barn som vokser opp, lærer norsk, begynner på skolen, får venner og slår rot gjør at

de polske fedrene og deres ektefeller innstiller seg på en periode med immobilitet.

I dette kapittelet har jeg vært opptatt av å sette søkelyset på polske arbeidsmigranter som fedre. Jeg har argumentert for at dette kan forstås som det Doucet (2020) etterlyser som mulige komplekse konseptuelle forbindelser mellom omsorg og økonomisk forsørgelse.

Når barna er små synes det som om fedrene i denne undersøkelsen ikke kjenner så stort behov for å snakke flytende norsk. De kan være polske i Norge med manglende norskkunnskaper, og det kan fungere sånn noenlunde greit. Fedrene forteller at de bruker engelsk eller har mange andre polske kolleger på jobb. De første årene i Norge er de også gjerne usikre på hvor lenge de skal bli boende i Norge. Fedrene kan riktignok føle seg utenfor og fremmede overfor det norske på grunn av språkbarrierer, de kan føle savn, de kan føle seg splittet og delt mellom to land. Dette kan forstås som emosjonelle kostnader som bæres for barna og familien. På den andre siden bor de sammen med barn og ektefelle i Norge i en by med tilgang på et stort lokalt polsk miljø med polske venner. Etter hvert som det transnasjonale familielivet får lengre varighet og de eldste barna vokser opp, ser jeg at behovet og ønsket om å bli bedre i norsk og å bli en del av det norske samfunnet, øker hos fedrene. Barnas betydning for fedrenes utvikling kan betegnes som en *emosjonell prosess* hos fedrene. Omsorgen og hensynet til barnas behov, ser ut til å være en kraft som skaper endringer i fedrenes måter å være og å gjøre det transnasjonale familielivet. Når barna skal begynne på skolen oppleves det som å stå ved en korsvei eller et slags punkt uten vei tilbake. Hvis familien skal returnere til Polen bør det skje før barna når skolealder, noe som også er en gjennomgående holdning blant fedrene. Det er nå behovet for å lære mer og bedre norsk også blir mer påtrengende og kanskje frustrerende for mange av fedrene. Ønsket om å bli bedre i norsk kan forstås som en del av fedrenes omsorgsprosjekt for barna slik at de skal få en god oppvekst i Norge, et prosjekt som er sammenvevd med forsørgeransvaret. Barnas oppvekst og liv i Norge ser på denne måten ut til å gradvis endre fedrenes migrasjonsopplevelse av det transnasjonale familielivet.

Referanser

Arnholtz, J. & Eldring, L. (2015). Varying perceptions of social dumping in similar countries. I M. Bernaciak (Red.), *Market expansion and social dumping in Europe* (kap. 4). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315766607

Baldassar, L. & Merla, L. (Red.). (2014). *Transnational families, migration and the circulation of care: Understanding mobility and absence in family life*. Routledge.

Bell, J. & Erdal, M. B. (2015). Limited but enduring transnational ties? Transnational family life among Polish migrants in Norway. *Polish Diaspora Review, 157*(3), 77–98. https://www.prio.org/publications/8872

Bell, J. & Pustulka, P. (2017). Multiple masculinities of Polish migrant men. *International Journal for Masculinity Studies*, *12*(2), 127–143. https://doi.org/10.1080/18902138.2017.1341677

Bjørnholt, M., Stefansen. K., Wezyk. A. & Merecz, D. (2017). The role of family policy regimes in work-family adaptions: Polish parents in Norway and Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, *6*(2), 31–50. https://doi.org/10.17467/ceemr.2017.12

Bjørnholt, M. & Stefansen, K. (2018). Same but different: Polish and Norwegian parents' work–family adaptations in Norway. *Journal of European Social Policy, 29*(2), 292–304. https://doi.org/10.1177/0958928718758824

Bungum, B. (2008). *Barndommens tid og foreldres arbeidsliv. En sosiologisk studie av barn og yrkesaktive mødres og fedres perspektiver på arbeids- og familieliv* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. http://hdl.handle.net/11250/268053

Bungum, B. & Kvande, E. (2022). Polish migrant fathers using parental leave in Norway. *Journal of Family Issues*, *34*(3). https://doi.org/10.20377/jfr-753

Dumitru, S. (2014). From «brain drain» to «care drain». Women's labor migration and methodological sexism. *Women's Studies International Forum*, *47*, 203–212.

Doucet, A. (2020). Father involvement, care and breadwinning: Genealogies of concepts and revisioned conceptual narratives. *Genealogy, 4*(14). https://doi.org/103390/genealogy 4010014

Dzamarija, M. T. (2016). *Barn og unge voksne med innvandrerbakgrunn. Demografi, utdanning og inntekt* (SSB-rapport 2016/23). http://hdl.handle.net/11250/2442882

Dølvik, J. K. & Eldring L. (2006). Industrial relations responses to migration and posting of workers after EU enlargement: Nordic trends and differences. *Transfer – European Review of Labour and Research*, *12*(2).

Døvik, J. K. & Visser, J. (2009). Free movement, equal treatment and worker rights: Can the EU solve its trilemma of fundamental principles? *Industrial Relations Journal, 2*, 491–509.

Eldring, L. (2015). Tåler den norske modellen arbeidsinnvandring? I B. Bungum, U. Fortseth & E. Kvande (Red.), *Den norske modellen* (s. 143–158). Fagbokforlaget.

Eldring, L. & Friberg, J. H. (2013). Europeisk arbeidsmobilitet: Utfordringer for de nordiske arbeidsmarkedene. *Søkelys på arbeidslivet*, *30*(1–2), 22–39.

Eldring, L & Trevena, P. (2007). *Polsk byggenæring i bevegelse* (Fafo-notat 2007:05). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-notater/polsk-byggenaering-i-bevegelse

Galinsky, E. (1999). *Ask the children. What America's children really think about working parents*. William Morrow and Company.

Halfacree, K., & Rivera, M. J. (2012). Moving to the countryside … and staying: Lives beyond representations. *Sociologia Ruralis, 52*(1), 92–114.

Hochschild, A. R. (2013). *So how's the family? And other essays.* California Press.

Jacoby, A. L. & Näsman, E. (1983). *Mamma pappa jobb. Föräldrar och barn om arbetets vilkor*. Arbeidslivscentrum.

Korsvik, T. R. & Warat, M. (2016). Framing leave for fathers in Norway and Poland: Just a matter of gender equality? *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research, 24*(2), 110–125. https://dx.doi.org/10.1080/08038740.2016.1182588

Levitt, P. & Dehesa, R. (2017). Rethinking «transnational migration and the re-definition of the state» or what to do about (semi-)permanent impermanence. *Ethnic and Racial Studies*, *40*(9), 1520–1526. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1308531

Levitt, P. & Schiller, N. G. (2004). Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, *38*(3), 1002–1039.

McCarthy, J. & Edwards, R. (2011). *Key concepts in family studies*. Oxford Polity.

Palenga-Möllenbeck, E. (2013). Care chains in Eastern and Central Europe: Male and female domestic work at the intersections of gender, class, and ethnicity. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, *11*(4), 364–383.

Pustułka, P., Struzik, J. & Ślusarczyk, M. (2015). Caught between breadwinning and emotional provisions: The case of polish migrant fathers in Norway. *Studia Humanistyczne*, *14*(2).

Rye, J. F. & Slettebak, M. H. (2020). The new geography of labour migration: EU11 migrants in rural Norway. *Journal of Rural Studies*, *75*, 125–131. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.01.014

Schewel, K. (2019). Understanding immobility: Moving beyond the mobility bias in migration studies. *International Migration Review*, *54*(2), 328–355. https://doi.org/10.1177/0197918319831952

Schiller, N. G., Basch, L. & Blanc-Schanton, C. (Red.). (1992). *Towards a transnational perspective on migration: Race, class, ethnicity and nationalism reconsidered*. Academy of Science.

Slany, K., Slusarczyk, M., Pustulka, P. & Guribye, E. (Red.). (2018). *Transnational Polish families in Norway. Social capital, integration, institutions and care.* Peter Lang.

Statistisk Sentralbyrå (2020). Økt arbeidsinnvandring i fjor. https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/okt-arbeidsinnvandring-i-fjor
Yeates, N. (2012). Global care chains: A state-of-the-art review and future directions in care transnationalization research. *Global Networks – A Journal of Transnational Affairs, 12*(2), 135–154.
Østby, L. (2017). Arbeidsinnvandrere – fra hovedstadsfenomen til vanlig syn over hele landet. *Samfunnsspeilet*, *3*.

KAPITTEL 6

Hvem holder Norge rent? Renholdsbransjen og arbeidsstyrkens særtrekk – segmentert og kjønnet arbeid

Erik T. Valestrand
Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: This chapter uses administrative register data to look at who is working in the Norwegian cleaning industry. The chapter presents an overview of the industry in Norway's three largest cities and differences in the industry's workforces in each city. As the cleaning industry is characterized by a large proportion of migrant employees, country of origin and reason for immigration are included. The main findings are that cleaning work still is feminized and ethnic work (despite earlier research that emphasized how men are taking over), although this varies between the cities. The chapter determines that Oslo is a special case when it comes to labor market dynamics in Norway and not necessarily a front-runner. With this as a backdrop, the chapter discusses the cleaning industry workforce's relation to Norwegian working life, precarious work, and its consequences.

Keywords: ethnic niches, migration, labor market segmentation, precarious work

Innledning

Helt siden 1970-tallet har renholdsbransjen vært karakterisert av dårlige arbeidsvilkår. Lave etableringskostnader har ført til at useriøse aktører enkelt har fått fotfeste i bransjen, og ved EU-utvidelsen i 2004 ble

Sitering: Valestrand, E. T. (2023). Hvem holder Norge rent? Renholdsbransjen og arbeidsstyrkens særtrekk – segmentert og kjønnet arbeid. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 6, s. 125–147). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch6

bransjen videre utfordret med tanke på pris og organiseringsgrad når billigere arbeidskraft ble mer tilgjengelig. Tidligere forskning på renholdsbransjen har fokusert på lønns- og arbeidsforhold (Andersen et al., 2016; Jordfald & Svarstad, 2020), kjønnsaspekter (Skilbrei, 2003), hvordan etnisitet og kjønn spiller en betydelig rolle hos arbeidsgivere ved ansettelsen (Orupabo & Nadim, 2020) og utdanning og kompetansearbeid (Aspøy, 2020). Arbeidsmarkedets nyanser risikerer å havne i skyggen hvis ikke geografisk variasjon blir sett i relasjon til etnisitet og kjønn og hvordan dette kommer til uttrykk i forskjellige norske byer. Renholdsbransjen har lenge vært preget av feminisert arbeid og migrantarbeid og er derfor interessant å kategorisere og diskutere som prekært arbeid.

For å belyse geografisk variasjon i renholdsbransjen, tar kapittelet utgangspunkt i Norges tre største byer: Oslo, Bergen og Trondheim. Variasjoner mellom byene, som størrelse, geopolitisk plassering, lokal historie og kultur legger til rette for romlig og geografisk sensitivitet, slik Peck (1989) hevder er nødvendig i analyse av arbeid og arbeidsmarked. Romlighet og migrasjon beskrives også som to aspekter som når det kommer til hvordan kjønnede praksiser påvirker hverandre og ikke kan ses som isolerte (Forsberg & Stenbacka, 2013; Johnson, 2008). Deler av forskningen som inkluderer et geografisk aspekt ved innvandreres deltakelse på arbeidsmarkedet har ofte gjort det innenfor et avgrenset område, ofte én by. Dette kan være bra for å eksempelvis få frem nabolagets påvirkning på sosioøkonomisk fremgang, men nabolag har vist seg å ha en mindre effekt på inntekt enn tidligere antatt (Hedberg & Tammaru, 2013). Fra et mobilitetsperspektiv er bynivå egnet nivå hvis romlighet skal inkluderes (Caglar, 2007; Glick-Schiller & Caglar, 2009).

En gjentakende antakelse i forskningen om renholdsbransjen er om arbeidslivets diffusjon – der Oslo ofte antas være «først i løypa» når det kommer til utvikling av arbeidslivet og resten av Norge kommer etter (Reisel & Brekke, 2013; Trygstad et al., 2011). Kapittelet undersøker slike antakelser, og spør derfor hvem det er som arbeider i renholdsbransjen i Norge og hvordan kjønn, fødeland og innvandringsgrunn fordeler seg blant renholdsarbeidere i Norges tre største byer. Renholdsbransjen har lenge vært preget av høy andel arbeidstakere med migrasjonsbakgrunn. Det er derfor interessant å inkludere landbakgrunn og

innvandringsgrunn i analysen sett opp mot andelen norske arbeidstakere, og diskutere hvilken relasjon deler av arbeidsstyrken i renholdsbransjen har til det norske arbeidslivet. Det er viktig å gi et overblikk av den institusjonelle utviklingen av bransjen, som er en av få bransjer med minimumlønn i Norge, og hvordan «innvandrerbransjer» ofte preges av prekært arbeid. I kapittelet brukes deskriptive registerdata som gir et øyeblikksbilde av renholdsbransjen i dag. Lokale arbeidsmarkedsformasjoner vises ved å inkludere et byperspektiv.

Kapittelet bidrar til migrasjons- og mobilitetsfeltet på flere måter. For det første med ny empiri på renholdsbransjen, da tidligere studier for det meste har utelatt innvandringsgrunn og utvikling av landbakgrunn sett over tid. For det andre har renholdsbransjen i liten grad blitt tolket inn i en mobilitetssammenheng der migrasjonshandlingens konsekvenser plassert i et rammeverk som utgjøres av arbeidsmarked, kjønn, etnisitet og by (lokalitet). For det tredje utfordres tidligere antakelser om arbeidslivets diffusjon (Reisel & Brekke, 2013; Trygstad et al., 2011) og tanken om at innvandring endrer kjønnssammensetningen i renholdsbransjen (Orupabo & Nadim, 2020).

Kapittelet fremhever at kvinner fortsatt er majoritet i renholdsbransjen (78,7 prosent nasjonalt): I Trondheim utgjør kvinner en andel på nesten 78 prosent, i Bergen 73 prosent og i Oslo 60 prosent. Kvinneandelen varierer mellom landbakgrunn, der Oslo har en lavere andel renholdere med norsk bakgrunn. Sett over tid er det en nedgang i andelen renholdere med norsk bakgrunn, samtidig som andelen fra Øst-Europa, Asia og Afrika har økt. Innvandringsgrunn skiller seg også mellom landbakgrunn, og nasjonalt utgjør kvinner flertall i alle innvandringsgrunner (arbeid, familie utdanning), utenom flukt. Søkelyset er på sammensetningen av arbeidsstyrken i renholdsbransjen, men samtidig plasseres migrasjonshandlingen i sentrum. Stor skjevfordeling i kjønnsbalanse i bransjen er vanskelig å forklare ved hjelp av klassisk migrasjonsteori der individers handlinger langt på vei forklares ut fra økonomisk rasjonalitet. Sammensetning i renholdsbransjen og renholdsarbeid som tradisjonelt feminisert og etnifisert arbeid bør forstås ut fra institusjonelle endringer i bransjen, lokale arbeidsmarkedsforutsetninger og hvilke muligheter dette gir.

Nedenfor presenteres først en kort gjennomgang av renholdsbransjen, institusjonelle endringer som har skjedd i bransjen de siste tiårene og den norske arbeidslivsmodellen. Videre følger en redegjørelse av segmentert arbeidsmarkedsteori og prekært arbeid. Etter det kommer en metodegjennomgang etterfulgt av analyse. Videre diskuteres det empiriske materialet opp mot klasse og segmentert arbeidsmarkedsteori, for å avslutningsvis å oppsummere en kort konklusjon.

Institusjonelle endringer i renholdsbransjen

Renholdsarbeid er et av få yrker som, verden over, har tette kvinnelige konnotasjoner. I Norge er yrket historisk sammenkoblet med husmorarbeidets historiske bakgrunn. En hjemmeværende husmor var et symbol på velstand og det moderne industrisamfunnets suksess, noe som stod i kontrast til det tradisjonelle jordbrukssamfunnet (Hagemann, 2009).[1] I løpet av 1960-tallet var dette i ferd med å endres: Velferdsstaten var mer etablert, og «husmorspolitikken» var dermed ikke lenger like nødvendig fordi voksne barn og gifte kvinner gjorde sitt inntog i arbeidslivet.

En ledende fortelling i forskningen på den moderne renholdsbransjen er at menn med innvandringsbakgrunn har blitt en sentral gruppe i bransjen (Orupabo & Nadim, 2020). Kvinner har lenge vært i flertall i renholdsbransjen, men andelen har gått noe ned: I 1970 var kvinneandelen på 94,8 prosent, i 2000 var den 90,9 prosent (Skilbrei, 2003). I 2014 hadde kvinneandelen falt til 78 prosent (Orupabo & Nadim, 2020). Orupabo og Nadim (2020) forklarer en synkende andel kvinner i Oslo med at arbeidsgiverne i ansettelsesprosessen legger vekt på at renholdsarbeid er tungt og krevende, og med hardere konkurranse må effektivisering av arbeidet vektlegges: Tradisjonell «husmorskunnskap» gir

1 Norske kvinners deltakelse i arbeidslivet var under moderniseringsprosessen i etterkrigstiden mye lavere enn i de andre nordiske land. På slutten av 70-tallet var kvinners yrkesdeltakelse blant de laveste i Europa. Dette kan til viss del forklares gjennom et tradisjonalistisk syn på familie og kjønnsroller, men selv om norsk kultur og politikk har hatt mer tradisjonalistiske normer og vært mindre sekularisert enn eksempelvis Sverige, handler dette også å plassere husmorspolitikken i et bredere sosialdemokratisk prosjekt der husmoren ble en forlengelse av velferdsstaten (Hagemann, 2009).

ikke lenger den samme fordelen som før, noe som åpner opp for menn. Lignende fremholder andre at andelen menn med innvandrerbakgrunn har økt mellom 2001 og 2011, spesielt i Oslo, og at utviklingen går mot at øvrige kommuner blir lik Oslo, der det kommer flere menn med innvandringsbakgrunn inn i bransjen (Reisel & Brekke, 2013; Trygstad et al., 2011).

Bransjen preges også av mye midlertidighet. I 2018 arbeidet halvparten i bransjen deltid (Trygstad et al., 2018). Renholdsbransjen preges av relativ lav organisasjonsgrad og mange enkeltpersonforetak (Steen, 2018). I motsetning av andre servicebransjer er ikke renhold preget av unge arbeidstakere, men kjennetegnes av arbeidstakere med høyere alder (Steen, 2018), der medianalderen i privat sektor i 2011 var 36 år, mens den i offentlig sektor var 49 år (Jordfald & Svarstad, 2020). Det er også stor forskjell i andel utenlandsfødte renholdere i offentlig sektor og den private renholdsbransjen. I 2011 var andel utenlandsfødte renholdere i offentlig sektor 34 prosent, mens i privat sektor var andelen på 76 prosent (Jordfald & Svarstad, 2020, s. 32). Forskjellen kan bero på at flere utenlandsfødte starter i privat sektor og går over til offentlig sektor eller bytter til jobber i andre bransjer etter hvert.

I løpet av de siste tiårene har renholdsbransjen gjennomgått flere institusjonelle endringer. 1994 ble det mulig for renholdere å ta fagbrev. I 2011 ble renholdsoverenskomsten allmenngjort, der det inngår at det skal være minstelønn og krav om at bestilleren skal stille med nødvendig utstyr. Allmenngjøring innføres kun i bransjer der det er dokumentert at utenlandske arbeidstakere risikerer å få dårligere lønns- og arbeidsvilkår enn normalt i bransjen. Selvstendig næringsdrivende omfattes ikke av allmenngjøringen fordi de ikke er klassifiserte som ansatte arbeidstakere. I 2012 ble det innført krav om individuelle HMS-kort og at alle bedrifter skal godkjennes av Arbeidstilsynet (godkjenningsordningen). Kravet om HMS-kort er innført for å gjøre det vanskeligere for useriøse bedrifter å få innpass i bransjen, og gjelder alle som utfører renholdsarbeid. Disse institusjonelle endringene er viktige og forteller mye om politisk vilje til å endre bransjen. Allmenngjøringen etter EU-utvidelsen i 2004 bør forstås som et tiltak for å unngå sosial dumping, mens muligheten til å ta fagbrev er en del av arbeidet med å profesjonalisere

bransjen, da renholdsarbeidet til stor del har blitt assosiert med ufaglært arbeid. Intensjonen med fagbrevet er også å styrke renholdsarbeidernes anerkjennelse.

De institusjonelle endringene beskriver også det som kalles «den norske arbeidslivsmodellen». Modellen beskriver den særegne måten Norge, og de andre nordiske landene, organiserer både velferdsstat og arbeidsmarked. Dølvik (2013) vektlegger kombinasjonen av en aktiv stat, sterke fagforeninger, koordinert lønnsdannelse og velferdsordninger. Det trekkes frem tre overordnede egenskaper for modellen (Andersen et al., 2014; Dølvik, 2013). For det første er arbeidslivet karakterisert av høy organisasjonsgrad og partene regulerer arbeidslivet i fellesskap. For det andre har staten en aktiv rolle i reguleringen av arbeidslivet, og samarbeidet er institusjonalisert gjennom flere ordninger og bidrar til forutsigbarhet. For det tredje er velferdsstatlige ordninger, med hensikten å bidra til utjevning av forskjeller, likestilling og deltakelse i arbeidslivet, en sentral del av modellen. De institusjonelle ordningene i renholdsbransjen, slik som allmenngjøring og HMS-kort, er tiltak som tar utgangspunkt i modellen. Allmenngjøringen av tariff i bransjen er dog mer et unntak enn regel i det norske arbeidslivet, men eksemplifiserer den «norske arbeidslivsmodellen» som skal sikre arbeidstakerne trygt arbeidsmiljø og anstendige lønnsvilkår.

Plattformmediert gig-arbeid har vokst frem de siste ti–femten årene og har blitt en større del av renholdsbransjen. Slikt arbeid tar i bruk digitale løsninger for å formidle arbeid og tjenester og har noen sentrale kjennetegn (Oppegaard, 2021). Den formelle organiseringen deler opp arbeidet i oppdrag. Arbeiderne jobber ofte på provisjon, og samtidig er gig-arbeiderne ofte klassifisert som selvstendige næringsdrivende. Arbeidet preges også av et teknologisk aspekt: Den digitale plattformen brukes for å koordinere markedet, håndtere kommunikasjon mellom kunde og arbeider og kontrollere arbeidsprosessen, og omtales ofte som «algoritmisk styring». I løpet av det siste tiåret har renholdsarbeid formidlet på digitale plattformer blitt en del av bransjen, men er ofte utenfor den tradisjonelle rammen av den norske arbeidslivsmodellen siden arbeiderne er karakterisert som selvstendig næringsdrivende og ikke ansatte arbeidstakere (Valestrand & Oppegaard, 2022).

Segmenterte arbeidsmarkeder og prekært arbeid

Innvandringspregede bransjer kalles i forskningen for innvandrernisjer (Friberg & Midtbøen, 2019; Waldinger, 1994). En teori som forklarer dannelsen av slike nisjer legger vekt på arbeidsforhold og hvordan arbeidsmarkedet er segmentert med utgangspunkt i arbeidsvilkår: en primærsektor med gode arbeidsvilkår, og en sekundærsektor utgjort av jobber med dårligere arbeidsvilkår (Doeringer & Piore, 1971). Mellom den primære og sekundære sektoren oppstår også et hierarkisk skille, der den sekundære sektoren oftere utgjøres av lavstatusarbeid. Arbeidstakere i denne sektoren har ofte majoritetsbakgrunn. Den tidlige segmenteringsteorien representerer en radikal innvending mot en klassisk økonomisk tankegang, der ulikhet på arbeidsmarkedet forklares med faktorer utenfor arbeidsmarkedet, eksempelvis utdanning. Segmenteringsteorien bryter med tanken om humankapital, og hevder at oppmerksomheten heller bør rettes mot forskjellige arbeidsvilkår og kvaliteten på jobbene, istedenfor på kvaliteten på arbeiderne (Peck, 1989).

Det å empirisk sette søkelys på bransjenivå gir andre forutsetninger for å analysere prekært arbeid. Prekærbegrepet inkluderer imidlertid også beskrivelser som kjønn, etnisitet og migrasjon i selve forståelsen av konseptet. Prekærbegrepet setter arbeidet inn i en historisk kontekst der det inngår i en beskrivelse av organisert kapitalisme til en kapitalisme som preges av fleksibilitet og segmentering (Valestrand, 2021). Renholdsarbeidets art gjør at arbeidere er ekstra utsatte for kjemikalier, muskel- og skjelettlidelser, hudplager og -sykdommer (Bakke et al., 2021), samtidig som bransjen er preget av høy midlertidighet, relativt lav lønn og et stort innslag av selvstendig næringsdrivende. Renholdsarbeid kan derfor beskrives som prekært.

Å ta utgangspunkt i sektorer eller bransjer som er preget av migranter, kvinner, lav inntekt, utsatthet og ustabilitet er en måte å konkretisere begrepet om prekært arbeid. Selv om det finnes argumenter for at mye arbeid er prekært, gir det ikke mening å studere prekært arbeid med utgangspunkt i bare ett av disse kriteriene. Segmentert arbeidsmarkedsteori og beskrivelsen av dualistiske arbeidsmarkeder ligger teoretisk

nært forståelsen av hva som er prekært arbeid ved at en forskjell mellom gode jobber og dårlige jobber tegnes opp. På den andre siden risikerer segmenteringsteorien å simplifisere arbeidsmarkedets konstituering: Selv om tilbudet av arbeidskraft er segmentert, er det sjelden segmentert i grupper som direkte samsvarer med etterspørselen av arbeidskraft. Arbeidsgivere fungerer også som ulikhetens arkitekter (Grimshaw et al., 2017), der yrkesmessig kjønnssegregasjon forsterkes av stereotypier om hvordan ulike kjønn bør agere på arbeidermarkedet (Chesters, 2021; Périvier, 2018). Andelen migranter og kvinner i renholdsbransjen kan ikke bli sett på som isolerte fenomen, uten må sees i lyset av et interseksjonelt perspektiv.

Metode

Data er hentet fra Statistisk sentralbyrå (SSB) og nettstedet microdata.no. Utvalget er basert på renhold som hovedarbeidsforhold, som i hovedsak er arbeidsforholdet med høyest avtalt arbeidstid. Variabelen omfatter bosatte personer 15–74 år i Norge som er sysselsatt som lønnstakere. I datamaterialet er kodene (STYRK08) for renholdere i private hjem (yrkeskode 9111) og renholdere i virksomheter (yrkeskode 9112) slått sammen til en kategori. Sammenslåingen skaper mulighet å lage tidsserie av renholdsbransjen siden variabelen før 2016 ikke gjør forskjell mellom renhold i virksomheter og i private hjem.[2] Renholdere i private hjem i datamaterialet utgjør i 2020 et antall på cirka 290, respektive cirka 56 569 for renholdere i virksomheter.[3] Renhold som utføres i egen regi av private og offentlige virksomheter eller selskap som er registrert under andre næringskoder fordi de tilbyr andre tjenester inngår ikke i datamaterialet. Heller ikke

2 Sammenslåing av STYRK08-koder er også ofte gjort i andre sammenhenger der renholdsarbeid beskrives, se eksempelvis Statens arbeidsmiljøinstitutts *Faktabok om arbeidsmiljø og helse 2021: Status og utviklingstrekk*.

3 Tidligere het kategorien «Renholdere i bedrifter», men f.o.m. 2014 dette ble endret til «virksomhet».

selvnæringsdrivende renholderne inngår i registerdataene, noe som er uheldig siden dette er en stor gruppe i renholdsbransjen. De som utfører svart renholdsarbeid, er heller ikke med i dataene. Fødelandvariabelen beskriver personens fødeland, det vil si morens bostedsland ved fødselen. Bostedsvariabelen viser hvor mange renholdere som har kommunen som bostedskommune ifølge adresse i folkeregisteret. Oslo, Bergen og Trondheim er valgt med utgangspunkt i størrelse og befolkningsmengde.

Kategoriseringen av landbakgrunn tar utgangspunkt i Statistisk sentralbyrås todeling (SSB, 2008). På grunn av heterogeniteten i datamaterialet har jeg valgt å utvide kategoriene og dele inn landene i fem grupper: *Norge*, *Øst-Europa*, *Vestlige land*, *Afrika*, *Asia* og *Øvrig* (Sentral- og Sør-Amerika, deler av Oseania og Karibia). Selv om kategorien *Øvrig* er tvilsom grunnet upresishet, er den imidlertid relativt liten sett til land og arbeidstakere i renholdsbransjen.

Selv om kategoriseringen kan kritiseres for å være grov, gir inndelingen mening når det kommer til landgrupper i bransjen og gir oversiktlige deskriptive data. Likevel forsvinner noen nyanser i generaliseringen – fremfor alt interne forskjeller mellom land i Afrika- og Asia-kategoriene. Eksempelvis er menn fra Afghanistan, Eritrea, Irak, Marokko, Pakistan, Sudan, Somalia, Sri Lanka og Syria i overtall jamført med kvinner fra samme land, i motsetning er kvinner i sterkt overtall i Filippinene, Litauen, Polen og Thailand (se tabell 1) (utfordringer med kategorisering diskuteres også i kapittel 11).

Kapittelet inkluderer også innvandringsgrunn. Alle med ikke-nordisk statsborgerskap som har kommet etter 1989 har blitt tildelt en av hovedårsakene flukt, familie, arbeid, utdanning eller andre årsaker. Dette betyr at innvandrere som kom før 1989 ikke omfattes av datagrunnlaget som beskriver innvandringsgrunn. Innvandrere fra de nordiske landene trenger ikke å oppgi grunn for innvandring, og inkluderes derfor ikke i kategorien vestlige innvandrere når det kommer til innvandringsgrunn. Innvandrere er registret som bosatte hvis de har bodd i Norge mer enn seks måneder. Personer med Norge som fødeland er naturlig nok ekskludert fra tabellen. Kategorien «annet» som innvandringsgrunn er fjernet fra tabellene grunnet lav andel (n 84).

Tabell 1. Antall kvinner og menn i renholdsbransjen i 2020, utvalgte land

	Mann	Kvinne	Total
Afghanistan	**247**	130	386
Brasil	24	229	252
Chile	163	208	368
Etiopia	274	351	623
Eritrea	**1173**	824	1997
Filippinene	297	2366	2662
Irak	**290**	206	487
Litauen	230	2732	2967
Marokko	**225**	156	375
Myanmar	116	245	352
Pakistan	**208**	125	336
Polen	486	5513	5999
Romania	226	742	966
Sudan	**204**	53	253
Somalia	**600**	504	1099
Sri Lanka	**598**	458	1055
Syria	**282**	113	401
Thailand	84	3788	3880
Tyrkia	243	241	472
Vietnam	51	414	473

Analyse

Nedenfor presenteres statistikk av arbeidstakere i renholdsbransjen. Kategorier som kjønn, etnisitet og geografi vises sjelden for seg selv i virkeligheten, derfor gir det heller ikke mening å dele opp analysen i kategorier hver for seg. Hensikten med analysen er å belyse de sammensatte mønstre som vises, og videre diskutere disse. Selv om renholdsarbeid er mer universelt og mindre avhengig av lokale geografiske forhold som for eksempel fiske og jordbruk, preges også renholdsbransjen av lokale forutsetninger. Det geografiske aspektet bør sees som et utgangspunkt for analysen, heller enn direkte sammenlignbare dimensjoner siden byene er forskjellige i størrelse, geografisk plassering, politikk, kulturhistorie og så videre.

Tabell 2. Renholdsbransjen i 2020 fordelt på fødeland, kjønn og by. Prosent

		Oslo (n 6505)	Bergen (n 3091)	Trondheim (n 2238)	Norge* (n 43566)	Total (n 55401)
Norge	kvinne	6,64	24,23	37,44	37,25	32,95
	mann	4,9	10,03	7,91	6,13	6,28
Øst-Europa	kvinne	15,62	24,46	12,91	18,4	18,18
	mann	2,11	3,66	1,61	2,19	2,23
Vestlig	kvinne	1,55	1,13	1,43	1,97	1,87
	mann	0,91	0,84	0,67	0,55	0,61
Afrika	kvinne	9,1	4,98	5,32	3,96	4,65
	mann	11,84	7,15	6,12	4,38	5,5
Asia	kvinne	16,57	13,26	15,82	15,66	15,63
	mann	14,97	3,4	3,93	3,32	4,71
Øvrig	kvinne	10,04	4,69	5	4,78	5,39
	mann	5,93	1,52	1,88	1,43	2
		100,18	99,35	100,04	100,02	100

*Oslo, Bergen og Trondheim ekskludert.

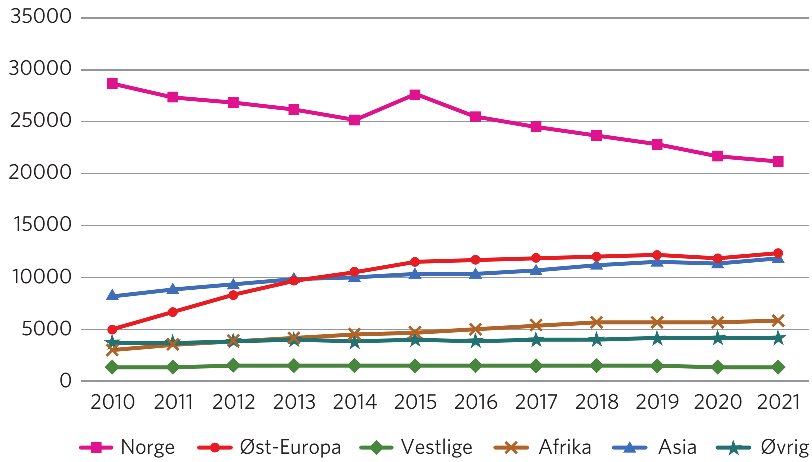
Et av hovedpoengene i tabell 2 er at renholdsarbeid, i likhet med resultat fra tidligere forskning (Orupabo & Nadim, 2020), er kjønnet. Samtidig skiller kjønnsforskjellene seg tydelig mellom både by- og landbakgrunn. Det er verdt å notere at Oslo har en lavere andel renholdere med norsk bakgrunn uansett kjønn sammenlignet med Bergen og Trondheim, og at asiatiske menn utgjør en større andel i Oslo enn i Bergen og Trondheim. Andelen menn med afrikansk bakgrunn utgjør den eneste kategorien der menn er i prosentuelt overtall, nasjonalt og i Oslo, Trondheim og Bergen. Samtidig er samme gruppe relativt liten og utgjør nasjonalt bare 5,5 prosent av renholdsbransjen. Oslo fremhever seg sett til andelen asiatiske menn, der andelen er på nesten femten prosent, sammenlignet med Bergen, Trondheim og resten av Norge. Sett til den totale andelen innvandrere i Oslo, som i 2020 var på 33,6 prosent (SSB, 2022a, 2022b), er andelen innvandrere overrepresentert jamført med renholdere med norsk bakgrunn. Derimot er andelen med norsk bakgrunn i Trondheim cirka 45 prosent (tabell 2), både kvinner og menn, hvilket står i kontrast til andelen innvandrere, som i 2020 var 16,1 prosent av antall innbyggere i Trondheim (SSB, 2022a, 2022b).

Den største forskjellen mellom norske menn (7,9 prosent) og kvinner (37,4 prosent) i tabell 2 finnes i Trondheim, mens den minste forskjellen mellom norske kvinner (6,6 prosent) og menn (4,9 prosent) finnes i Oslo. Tabell 2 viser også hvordan kjønnsfordelingen mellom renholdere med landbakgrunn fra Øst-Europa er stor. Andelen menn fra Øst-Europa er jevnt fordelt mellom byene, men utgjør bare et fåtall av andelen kvinner. Renholdere med vestlig bakgrunn uansett kjønn er relativt lav sammenlignet med andre landbakgrunner og varierer lite mellom byene.

Det er også interessante forskjeller mellom byene i tabell 2. Både Oslo og Bergen har lavere andel kvinnelige renholdere med norsk bakgrunn enn gjennomsnittet i Norge (32,95 prosent kvinner, 6,28 prosent menn), men andelen menn med norsk bakgrunn er større i Bergen. Den totale andelen arbeidstakere fra Øst-Europa varierer mellom 14,2 prosent i Trondheim, 17,7 prosent i Oslo og 28 prosent i Bergen, og viser noe av byenes særegenhet. Sammenlagt er det totale antallet kvinner i renholdsbransjen i Oslo cirka seksti prosent. I Bergen utgjør kvinner en andel på cirka 73 prosent. Trondheim, med en kvinneandel på 78 prosent, ligger nærmest det nasjonale gjennomsnittet på 79 prosent.

Andelen asiatiske menn i renholdsbransjen er størst i Oslo, også andelen afrikanske menn er overrepresentert i Oslo sett til nasjonalt gjennomsnitt. Oslo og Trondheim er i tabell 2 hverandres kontraster når det kommer til andel kvinner med norsk bakgrunn: I Trondheim utgjør kvinner nesten fem ganger så mange kvinner som menn, mens i Oslo er kvinner bare 1,35 ganger flere enn menn. Den største kjønnsforskjellen mellom menn og kvinner finnes blant de med østeuropeisk bakgrunn: Størst forskjell finnes i Trondheim, der det er åtte ganger flere kvinner enn menn, Oslo med 7,4 og Bergen med 6,7 ganger flere kvinner (tabell 2).

Tabell 2 indikerer noe av det samme mønsteret som tidligere forskning har vist, der renholdsarbeid er både kjønnet og etnifisert (Orupabo & Nadim, 2020; Skilbrei, 2003). Tabellen viser også hvordan det er store forskjeller mellom byer og hvordan både landbakgrunn og kjønn er representert i renholdsbransjen. Forskjellene mellom byene kan tenkes å ha grunn i hvordan renholdsarbeidere blir rekruttert til bransjen, for eksempel via etniske nettverk og stereotypiske forestillinger om egnethet (se f.eks. Friberg & Midtbøen, 2021).

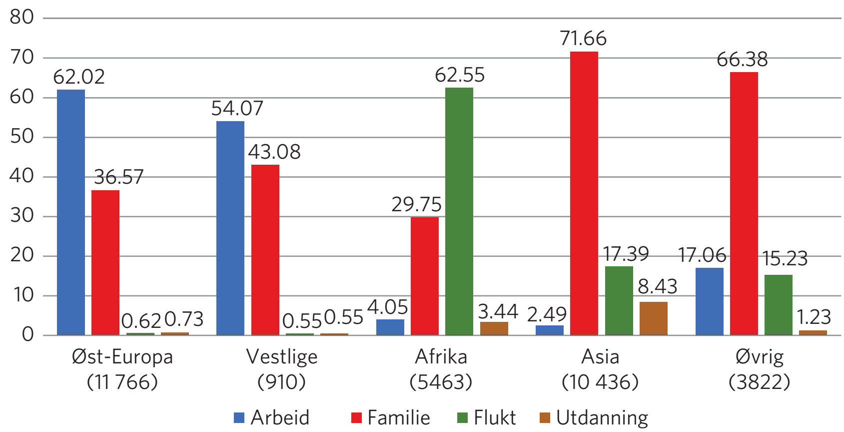

Figur 1. Antall arbeidstakere i renholdsbransjen fra 2010 til 2021 delt inn i landbakgrunn.

Figur 1 er en tidsserie og viser landgruppenes utvikling fra 2010 til 2021. En av de tydeligste trendene er at antall renholdere med norsk landbakgrunn har minsket, mens renholdere med bakgrunn fra Øst-Europa, Afrika og Asia har økt. Økningen av antall renholdere med norsk bakgrunn fra 2014 til 2015 kan forklares med endringen i hvordan inntekts- og arbeidsforhold har blitt innsamlet og målt etter innføringen av a-ordningen i 2015.[4] Innføringen av ordningen førte til mer detaljerte opplysninger, og resultatet er at flere arbeidstakere blir registrert. Økningen av antall norske renholdere fra 2014 til 2015 kan forklares med at flere midlertidige arbeidstakere ble inkludert i datamaterialet da a-ordningen ble innført. Gruppen med deltidsansatte har tidligere vært preget av norske kvinner som har arbeidet med renhold ved siden av eget husarbeid (se Skilbrei, 2003) og av arbeidstakere med høy alder (Steen, 2018). Det kan også være at oppgangen i kategorien for renholdere med norsk bakgrunn 2014–2015 blir visuelt tydeligere fordi trenden her er nedadgående, mens den for de andre kategoriene er oppadgående eller stabil i tillegg til at gruppens også er større i antall.

4 A-ordningen er en digital måte å samordne informasjon om inntekt og ansatte fra arbeidsgivere til NAV, SSB og Skatteetaten. Ordningen trådte i kraft 1. januar, 2015 med hensikten å forenkle og samordne rapportering.

Trenden er uansett at antall personer med norsk bakgrunn minsker, og at arbeidstakere med utenlandsk bakgrunn øker noe. Her er det også naturlig å anta at det også er forskjell mellom privat og offentlig sektor, noe tabellene dessverre ikke tar høyde for.

Figur 2. Renholdsbransjen i 2020 fordelt på, fødeland, innvandringsgrunn. Prosent (n 32 397)

Figur 2 viser fordeling av innvandringsgrunn og fødeland i renholdsbransjen. Verdt å notere, men ikke overraskende, er at arbeid og familie er hovedgrunner til innvandring blant personer med østeuropeisk bakgrunn. Blant personer med bakgrunn fra Afrika forekommer flukt oftere som innvandringsgrunn. For innvandrere fra Asia er familie den desidert mest oppgitte grunnen til innvandring, og arbeid en forholdsvis lite forekommende grunn til innvandring (2,49 prosent).

Utdanning som innvandringsgrunn er også relativt stor blant innvandrere med asiatisk bakgrunn. Interessant er at personer som kommer gjennom au pair-ordningen har utdanning som innvandringsgrunn (Dzamarija, 2013). Blant land i Asia utmerker Filippinene seg når det kommer til utdanning som innvandringsgrunn i renholdsbransjen sammenlignet med resten av asiatiske innvandrere. Blant personer fra Filippinene i renholdsbransjen 2020 har 71,22 prosent familie som innvandringsgrunn og 26,13 prosent har utdanning som innvandringsgrunn, noe som er desidert mer enn gjennomsnittet på rundt åtte prosent.

Tabell 3. Renholdsbransjen i 2020 fordelt på by, innvandringsgrunn og kjønn. Prosent

		Oslo (n 5111)	Bergen (n 1911)	Trondheim (n 1170)	Norge* (n 23 358)	Total (n 31 540)
Arbeid	kvinne	18,94	25,59	17,78	21,35	21,13
	mann	8,16	6,38	3,68	4,87	5,43
Familie	kvinne	32,85	40,71	42,48	47,01	44,14
	mann	14,77	7,33	6,54	5,15	6,88
Flukt	kvinne	6,05	6,23	8,89	8,33	7,87
	mann	13,46	10,57	13,76	10,07	10,75
Utdanning	kvinne	4,05	2,51	5,64	2,69	3,01
	mann	1,72	1,1	1,28	0,5	0,78
		100	100,42	100,05	99,97	99,99

*Oslo, Bergen og Trondheim ekskludert.

Når det kommer til innvandringsgrunn er det et par poeng som er verdt å trekke frem. Byene er ikke så forskjellige når det kommer til innvandringsgrunn som når det kommer til landbakgrunn (sammenlign tabell 1 med tabell 3). Det finnes noen forskjeller mellom byene i tabell 3: I Oslo er det eksempelvis færre kvinner enn i Bergen og Trondheim som har familie som innvandringsgrunn, men desto flere menn. Dette kan ved første blikk være noe paradoksalt, siden figur 2 viser store forskjeller mellom landbakgrunn og innvandringsgrunn, men kan nok til stor del forklares av bosetningsmønstre. Nasjonalt er familie den totalt sett største grunnen til innvandring (tabell 3). Kvinner utgjør et flertall i alle innvandringsgrunner nasjonalt utenom flukt. Oslo er i en særstilling også når det kommer til familieinnvandring på grunn av den høyere andelen menn. Interessesant er også at utdanning som innvandringsgrunn blant menn nasjonalt sett utvilsomt utgjør den minste andelen. At au pairer har utdanning som innvandringsgrunn (Dzamarija, 2013) kan forklare deler av den høyere andelen personer som har utdanning som innvandringsgrunn fra Asia (figur 2).

Et annet poeng som kan trekkes frem, er at selv om kjønnsdimensjonen blir sammensatt når landbakgrunn inkluderes, er kvinner majoritet i renholdsbransjen (menn med afrikansk bakgrunn som unntak), uansett innvandringsgrunn og by, og tross tidligere påstand om innvandrermenns bransjedominans (Orupabo & Nadim, 2020). Det er dog store

forskjeller mellom Oslo, Bergen og Trondheim. Dette viser hvordan renholdsarbeidet kan forstås som lokalt kjønnet, og at Oslo nok bør forstås ut fra konkret lokalisering, historie og betydning, uten å nødvendigvis representere en trend som senere vil spre seg til resten av landet når det kommer til kjønnsforskjeller i arbeidsmarkedet (se tabell 1).

Diskusjon

Segmenteringen i renholdsbransjen kommer til uttrykk på flere måter. Dels er yrket tydelig kjønnet, der majoriteten er kvinner, og dels er bransjen distinkt preget av arbeidstakere med migrantbakgrunn. Dette kan være et uttrykk for at migranter, uansett innvandringsgrunn, tar eller får en rolle i arbeidsmarkedssystemet og skaper tilsvarende muligheter for arbeidstakere med majoritetsbakgrunn å unngå dette arbeidsmarkedet (Piore, 1979, s. 42). En forklaring i lys av segmenterte arbeidsmarkeder kan være at arbeidstakere med norsk bakgrunn ikke søker seg til renholdsbransjen fordi yrket blir assosiert med migrantarbeid, og da mer i Oslo enn i de øvrige byene. Majoritetsbefolkningen er heller ikke nødt til å søke seg til yrket, ettersom de har andre muligheter på andre arenaer på arbeidsmarkedet. Dette varierer nok geografisk mellom byene, på samme måte som mellom rurale og urbane strøk. Særtrekkene i Oslo kan sees i lys av tidligere forskning om at større og mer globalt knyttede byer tilbyr flere muligheter (Caglar, 2007; Glick-Schiller & Caglar, 2009). Skjevfordelingen mellom norskfødte renholdere og renholdere med migrantbakgrunn i datamaterialet kan også tenkes forklart gjennom nettverksrekruttering og oppfattet egnethet for en viss type arbeid, hvilket innebærer at nye arbeidstakere kommer inn i bransjen gjennom eksempelvis etniske nettverk og stereotypiske forestillinger om egnethet (se f.eks. Friberg & Midtbøen, 2021; Orupabo & Nadim, 2020). Skjevfordelingen kan også være et resultat av begrensninger i datamaterialet da renholdere i offentlig sektor ikke er inkludert, og tidligere studier har vist at det er forskjell mellom andel utenlandsfødte renholdere i privat og offentlig sektor (Jordfald & Svarstad, 2020, s. 32).

Den høye andelen av innvandrere i Oslo viser uansett en sterk etnisk segregering i statistikken som er vist her, mens i Bergen og Trondheim

vises en sterkere kjønnsmessig segregering uavhengig landbakgrunn. Her er det flere faktorer som kan spille inn, men fordelingen forteller noe om hvilke muligheter som finnes på arbeidsmarkedet der konstituering av renholdsbransjen kan sies å manifestere betydelsen av hvordan sosial og geografisk mobilitet er knyttet til etnisitet og kjønn.

Selv om arbeidstakere i renholdsbransjen med norsk bakgrunn utgjør mindre enn halvparten av den private renholdsbransjen, utgjør kvinner fortsatt sammenlagt nesten åtti prosent av bransjen. Andelen kvinner forteller en historie om velferdsstatens utvikling (Hagemann, 2009) og om hvordan kvinners valg av arbeid har vært avgrenset. I diskusjonen om hvorfor noen jobber blir kvinnejobber, har det blitt argumentert at det finnes en underliggende antakelse at kvinner strukturelt blitt «presset inn» i kvinnejobber, men at dette er en rimelig enkel forklaring (Hakim, 1991). Skilbrei (2003) har tidligere vist hvordan renholdere har lagt vekt på at arbeidet kan kombineres med familieliv. Skilbrei (2003, s. 165) spør videre «hvorvidt dette skyldes kvinnenes prioriteringer og etterfølgende valg opp gjennom voksenlivet, eller om dette skyldes at de må tilpasse seg de materielle og normative rammene både i hjemmesfæren og i arbeidslivet». To tiår senere har andelen kvinner i den private renholdsbransjen ikke blitt dramatisk mindre.

Skilbrei (2003, s. 159) argumenterer for at man må se på kjønn og klasse som knyttet til hverandre i renholdsbransjen, samtidig som hun argumenterer for at det finnes analytiske grunner for å skille mellom både kjønn, klasse og etnisitet, da det er store interne forskjeller mellom disse gruppene. Kjønnsforskjeller kan også vise til en segmentering som ikke er skapt av arbeidsmarkedet, men av andre faktorer utenfor arbeidsmarkedet (Peck, 1989). Etniske hierarkier på arbeidsmarkedet kan også forstås som uttrykk for stratifiseringsprosesser i samfunnet for øvrig. Differensieringen av forskjellige etnisiteter på arbeidsmarkedet kan da gjenspeile arbeidsgivernes stereotypier. Etnisitet fremtrer som egnethet for å kunne utføre et visst arbeid (Friberg & Midtbøen, 2021). Orupabo og Nadim (2020) viser at arbeidsgivere i Oslo foretrekker spesifikke etnisiteter og kjønn for å kunne utføre renholdsarbeid. I tillegg til tilbud og etterspørsel av arbeidskraft, er staten en aktiv aktør ved å sette rammer som aktører på arbeidsmarkedet agerer innenfor. Renholdsbransjens

institusjonelle trekk reflekterer en endring av arbeidsmarkedet, som i forbindelse med EU-utvidelsen i 2004 ble åpnet for arbeidstakere fra flere europeiske land. Siden da har innvandrere utgjort en større andel av dette markedet. Der Norges ytre grensekontroll tidligere var en del av arbeidsmarkedsreguleringen i Norge, ble det etter 2004 enklere for østeuropeiske borgere å bli en del av norsk arbeidsliv. Allmenngjøring i renholdsbransjen 2011 bør forstås i lys av EU-utvidelsen, da denne ble innført som et institusjonelt svar på en politisk beslutning om å åpne grensene for et større arbeidsmarked.

Arbeidsmarkeder er lokalt segmentert, siden tilbud og etterspørsel av arbeidskraft er forskjellig avhengig av sted, og både endrer seg og endres av lokale forhold (Peck, 1989). Dette kan forklare forskjeller og Oslos særegenhet i kapittelets datamateriale. Personer med stor kulturell distanse til majoritetskulturen opplever oftere diskriminering (Midtbøen & Quillian, 2021). En konsekvens er da at disse gruppene utelukkes fra primære deler av arbeidslivet, og i stedet må ta mindre attraktive jobber i det sekundære arbeidsmarkedet.

Datamaterialet i dette kapittelet inkluderer ikke plattformmediert gig-arbeid eller selvstendig næringsdrivende renholdsarbeidere. Slike data hadde kunnet gi en bedre oversikt over renholdsbransjen i sin helhet, siden store deler av renholdsbransjen preges av enkeltpersonforetak (Steen, 2018). Renholdere i private hjem i datamaterialet utgjorde i 2020 et antall på cirka 290, i kontrast til renholdere i virksomheter på cirka 56 500, noe som indikerer at store deler av renholdsarbeidet i private hjem utgjøres av selvstendig næringsdrivende renholdere. Plattformmediert gig-arbeid utfordrer også tanken om arbeidsgiveren som ulikhetsarkitekt da arbeidet formidles via en digital plattform der arbeidsgivers rolle ikke er like sentral da arbeidstakere ikke er ansatte. Det er likevel rimelig å anta at kunden kan overta arbeidsgivers rolle som viderefører av stereotypier. De siste to tiårenes institusjonelle endringer i bransjen kan forstås som tiltak, både fra bransjens parter og politisk side for å inkludere renholdsbransjen i «den norske arbeidslivsmodellen». Slike bransjetiltak blir likevel ikke tilstrekkelig, ettersom det plattformmedierte gig-arbeidet ofte formidles i en juridisk gråsone der mange arbeidere er selvstendig næringsdrivende og arbeidstakerbegrepet mister sin juridiske stilling

(Valestrand & Oppegaard, 2022). Derfor kan deler av renholdsbransjen utgjøre «den norske arbeidslivsmodellens» randsone.

Konklusjon

Dette kapittelet har hatt som mål å diskutere segregasjon på arbeidsmarkedet i tre norske byer. Kapittelet plasserer dermed migrasjonshandlingens konsekvenser i et analytisk rammeverk der segmentert arbeidsmarkedsteori kan bidra til å forstå de kjønnede aspektene ved arbeid i et nytt lys som strekker seg ut over klassiske resonnement om humankapital (Grimshaw et al., 2017). Selv om nyere forskning har satt søkelys på andel innvandrere i renholdsbransjen, viser kapittelet forskjeller mellom Oslo, Bergen og Trondheim. Datamaterialet inneholder bare innvandrere som vært bosatt i Norge mer enn seks måneder, noe som betyr at mange av arbeiderne i renholdsbransjen har en mer langvarig relasjon til Norge enn arbeidsmigranter som er på kortere sesongarbeid.

Hovedfunnet i kapittelet er at renholdsbransjen fortsatt er kjønnet. Oslo har en lavere andel renholdere med norsk bakgrunn enn Bergen og Trondheim. I Oslo utgjør særlig menn fra Asia og Afrika en høyere andel enn det nasjonale gjennomsnittet, mens afrikanske menn er eneste gruppen som er i overtall sammenlignet med kvinner. I Oslo utgjør kvinner cirka seksti prosent, i Bergen er andelen kvinner 73 prosent og i Trondheim er kvinneandelen 78 prosent. Andelen norske kvinner er nesten fem ganger høyere enn menn i Trondheim, men størst forskjell mellom kjønnene er det blant renholdere med østeuropeisk bakgrunn. I Trondheim er det cirka åtte ganger flere kvinner enn menn, deretter Oslo med 7,4 ganger flere kvinner, og sist Bergen, med 6,7 ganger flere kvinner. Sett over tid er det en nedgang i andelen renholdere med norsk bakgrunn, samtidig som renholdere med bakgrunn fra Øst-Europa, Afrika og Asia har økt. Når det kommer til innvandringsgrunn, er arbeid og familie hovedgrunner blant personer med østeuropeisk bakgrunn. For personer med afrikansk bakgrunn er flukt en vanligere innvandringsgrunn, og blant personer fra Asia er familie den desidert vanligste innvandringsgrunnen. Nasjonalt sett utgjør kvinner

et flertall i alle innvandringsgrunner (arbeid, familie, flukt eller utdanning), bortsett fra når det gjelder flukt. Når det kommer til innvandringsgrunn, er det noe mindre forskjell mellom byene.

Renholdsyrket er et feminisert og etnifisert arbeid, og arbeidsstyrkens sammensetning varierer mellom Oslo, Bergen og Trondheim. Et empirisk funn i kapittelet nyanserer sammensetningen av arbeidstakere som har renhold som sitt hovedarbeid. På tross av tidligere forsknings påstand om at menn med innvandrerbakgrunn utgjør et betydelig antall i renholdsbransjen (Orupabo & Nadim, 2020), viser deskriptiv statistikk at kvinner fortsatt er majoritet, men at andelen kvinner varierer lokalt. Renholdsbransjen i Oslo må betraktes som et særtilfelle, ikke nødvendigvis en forløper. Sammensetningen av landbakgrunn for renholdsarbeidere varier også mellom byene. Her er det interessant å trekke frem at Bergen skiller seg ut med tanke på andelen kvinner fra østeuropeiske land. Kapittelet viser videre hvordan utformingen av arbeidsmarkedspolitikk bør ta hensyn til lokale variasjoner, spesielt i bransjer som preges av stor kjønnsubalanse og etnisk heterogenitet.

Referanser

Andersen, S. K., Dølvik, J. E. & Ibsen, C. L. (2014). *De nordiske aftalemodeller i åbne markeder: Udfordringer og perspektiver* (Fafo-rapport 2014:08). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/de-nordiske-aftalemodeller-i-abne-markeder-udfordringer-og-perspektiver

Andersen, R. K., Bråten, M., Nergaard, K. & Trygstad, S. C. (2016). *«Vi må ha is i magen og la tiltakene få virke»: Evaluering av godkjenningsordningen i renhold* (Fafo-rapport 2016:18). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/item/vi-ma-ha-is-i-magen-og-la-tiltakene-fa-virke

Aspøy, T. M. (2020). Job quality through upskilling? The case of the cleaning industry in the collective system of Norway. *Journal of Education and Work*, *33*(3), 229–241. https://doi.org/10.1080/13639080.2020.1754363

Bakke, B., Degerud, E., Gravseth, H., Hanvold, T., Løvseth, E., Mjaaland, B., Sterud, T. & Øygardslia, H. (2021). *Faktabok om arbeidsmiljø og helse 2021. Status og utviklingstrekk* (STAMI-rapport). https://hdl.handle.net/11250/2757495

Caglar, A. (2007). Rescaling cities, cultural diversity and transnationalism: Migrants of Mardin and Essen. *Ethnic and Racial Studies*, *30*(6), 1070–1095. https://doi.org/10.1080/01419870701599507

Chesters, J. (2021). Gender attitudes and occupational aspirations in Germany: Are young men prepared for the jobs of the future? *Work, Employment and Society*. https://doi.org/10.1177/09500170211017046

Doeringer, P. B. & Piore, M. J. (1971). *Internal labor markets and manpower analysis*. Heath Lexington Books.

Dzamarija, M. T. (2013). *Innvandringsgrunn 1990–2011, hva vet vi og hvordan kan statistikken utnyttes?* SSB. https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/_attachment/135482?_ts=140bf5cf4f8

Dølvik, J. E. (2013). *Grunnpilarene i de nordiske modellene. Et tilbakeblikk på arbeidslivs- og velferdsregimets utvikling* (Fafo-rapport 2013:13). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/grunnpilarene-i-de-nordiske-modellene

Forsberg, G. & Stenbacka, S. (2013). Mapping gendered ruralities. *European Countryside*, (1), 1–20. https://doi.org/10.24.2478/euco-2013-0001

Friberg, J. H. & Midtbøen, A. H. (2019). The making of immigrant niches in an affluent welfare state. *International Migration Review*, *53*(2), 322–345. https://doi.org/10.1177/0197918318765168

Friberg, J. H. & Midtbøen, A. H. (2021). Bortskjemte nordmenn og sultne innvandrere. I J. Ljunggren & M. N. Hansen (Red.), *Arbeiderklassen*. Cappelen Damm Akademisk.

Glick-Schiller, N. & Caglar, A. (2009). Towards a comparative theory of locality in migration studies: Migrant incorporation and city scale. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *35*(2), 177–202. https://doi.org/10.1080/13691830802586179

Grimshaw, D., Fagan, C., Hebson, G. & Tavora, I. (2017). A new labour market segmentation approach for analysing inequalities: Introduction and overview. I D. Grimshaw, C. Fagan, G. Hebson & I. Tavora (Red.), *Making work more equal* (s. 1–32). Manchester University Press.

Hagemann, G. (2009). Husarbeid og medborgerskap: Sosialdemokratisk husmorpolitikk i etterkrigstidens Skandinavia. *Arbeiderhistorie 2009* (s. 169–187). https://www.arbark.no/eldok/Arbeiderhistorie2009_8.pdf

Hakim, C. (1991). Grateful slaves and self-made women: Fact and fantasy in women's work orientation. *European Sociological Review*, *7*(2), 101–121. https://doi.org/10.2307/522653

Hedberg, C. & Tammaru, T. (2013). "Neighbourhood effects" and "city effects": The entry of newly arrived immigrants into the labour market. *Urban Studies*, *50*(6), 1165–1182. https://doi.org/10.1177/0042098012461674

Johnson, L. (2008). Re-placing gender? Reflections on 15 years of gender, place and culture. *Gender Place and Culture*, *15*(6), 561–574. https://doi.org/10.1080/09663690802518412

Jordfald, B. & Svarstad, E. (2020). *Renholderes lønnsbetingelser før og etter allmenngjøring: Privat og offentlig sektor* (Fafo-rapport 2020:13). https://www.fafo.

no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/item/renholderes-lonnsbetingelser-for-og-etter-allmenngjoring

Midtbøen, A. H. & Quillian, L. (2021). Forbigående fenomen eller permanent virkelighet? Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet på tvers av tid, sted og generasjoner. *Søkelys på arbeidslivet*, *38*(3–4), 182–196. https://doi.org/10.18261/issn.1504-7989-2021-03-04-02

Oppegaard, S. M. N. (2021). Regulating flexibility: Uber's platform as a technological work arrangement. *Nordic Journal of Working Life Studies*, *11*(1), 109–127. https://doi.org/10.18291/njwls.122197

Orupabo, J. & Nadim, M. (2020). Men doing women's dirty work: Desegregation, immigrants and employer preferences in the cleaning industry in Norway. *Gender, Work & Organization*, *27*(3), 347–361. https://doi.org/10.1111/gwao.12378

Peck, J. A. (1989). Reconceptualizing the local labour market. *Progress in Human Geography*, *13*(1), 42–61. https://doi.org/10.1177/030913258901300102

Périvier, H. (2018). Recession, austerity and gender: A comparison of eight European labour markets. *International Labour Review*, *157*(1), 1–37. https://doi.org/10.1111/ilr.12032

Piore, M. J. (1979). *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge University Press.

Reisel, L. & Brekke, I. (2013). *Kjønnssegregering i utdanning og arbeidsliv: Status og årsaker* (IFS-rapport 2013:04). Institutt for samfunnsforskning. http://hdl.handle.net/11250/177429

Skilbrei, M.-L. (2003). «*Dette er jo bare en husmorjobb»: Ufaglærte kvinner i arbeidslivet* (Nova-rapport 17/03). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Statistisk sentralbyrå. (2008). *Ny innvandrergruppering*. https://www.ssb.no/omssb/om-oss/nyheter-om-ssb/ny-innvandrergruppering

Statistisk sentralbyrå. (2022a). *Tabell 07108: Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre, etter region, statistikkvariabel og år*. https://www.ssb.no/statbank/table/07108/tableViewLayout1/

Statistisk sentralbyrå. (2022b). *Tabell 01222: Befolkning og kvartalsvise endringar, etter region, statistikkvariabel og kvartal*. https://www.ssb.no/statbank/table/01222/tableViewLayout1/

Steen, J. R. (2018). *Organisering i servicesektoren: En analyse av fagforbundenes innsats for å bedre rekrutteringen* (Fafo-rapport 2018:24). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/organisering-i-servicesektoren

Trygstad, S. C., Nergaard, K., Alsos, K., Berge, Ø. M., Bråten, M. & Ødegård, A. M. (2011). *Til renholdets pris* (Fafo-rapport 2011:18). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/til-renholdets-pris

Trygstad, S. C., Andersen, R. K., Jordfald, B. & Nergaard, K. (2018). *Renholdsbransjen sett nedenfra* (Fafo-rapport 2018:26). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/renholdsbransjen-sett-nedenfra

Valestrand, E. T. (2021). Prekærbegrepene – en teoretisk fristelse og forbannelse. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, *5*(6), 1–14. https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2021-06-02

Valestrand, E. T. & Oppegaard, S. (2022). Framveksten av plattformmediert gigarbeid i Norge og den «norske arbeidslivsmodellen. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, *6*(5), 25–43. https://doi.org/10.18261/nost.6.5.3

Waldinger, R. (1994). The making of an immigrant niche. *International Migration Review*, *28*(1), 3–30. https://doi.org/10.1177/019791839402800101

KAPITTEL 7

«Du må bare leve med det» – om strukturelle føringer, handlingsrom og strategier blant sesongmigranter i landbruket

Inga Sæther
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo

Abstract: Agricultural seasonal labour is associated with long hours, physically demanding work, and low wages, and is mostly performed by labour migrants. The macro structures that shape seasonal migrants' experiences are mostly constructed to fit employers' needs for flexible working hands, and thus contribute to the marginalisation of seasonal migrants. This chapter discusses the ways in which seasonal migrants express their agency by way of resilience, reworking, and resistance within a system of marginalising structures. Based on a qualitative study of seasonal migrants working at a Norwegian fruit and berry farm, I analyse the different ways in which seasonal migrants display agency within the realms of work, social relations, and housing conditions. The analysis shows how resilience at times is used as a coping strategy in day-to-day-life, and at other times as a way of working to improve conditions in the longer run.

Keywords: labour migration, seasonal agriculture, marginalisation, agency, qualitative methods

Sitering: Sæther, I. (2023). «Du må bare leve med det» – om strukturelle føringer, handlingsrom og strategier blant sesongmigranter i landbruket. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 7, s. 149–170). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch7

Innledning[1]

Dette kapitlet handler om øst- og sentraleuropeiske arbeidsmigranters arbeids- og levekår i sesonglandbruket, en sektor som er svært avhengig av utenlandsk arbeidskraft (Augère-Granier, 2021). Mer spesifikt handler det om hvilke erfaringer arbeidsmigrantene gjør seg og hvilke strategier de benytter seg av i møte med arbeid som er fysisk tungt, lavt lønnet, har lav status og er usikkert (De Haas et al., 2020). I hvilken grad tilpasser de seg forholdene, alternativt forsøker å omarbeide dem, eller også gjøre motstand for å bedre sine livsvilkår (Katz, 2004)?

Arbeidsmigranter står i et spesielt spenn: Som *arbeidere* er de svært utsatt for annenrangs behandling og befinner seg på mange måter i det regulerte arbeidslivets randsoner (Rye & O'Reilly, 2020b; Wright & Clibborn, 2019). Blant annet har de jevnt over dårligere kår enn majoritetsbefolkningen når det gjelder lønn, arbeidsoppgaver og bo- og arbeidsforhold (Rye & Scott, 2018; O'Reilly & Rye, 2020). Som *migranter* står de imidlertid i en sterkere posisjon enn for eksempel flyktninger og asylsøkere (De Haas et al., 2020). Arbeidsmigrasjon er i teorien en frivillig form for migrasjon, og arbeidsmigranter fra EU kan i prinsippet komme og gå, uten visumkrav og restriksjoner ved landegrensene (Friberg et al., 2013). Motivasjonen for de fleste er økonomisk; de kommer i hovedsak fordi de tjener bedre her enn i hjemlandet (Rye & O'Reilly, 2020b). Mange arbeidsmigranter er ressurssterke, med høy utdanning og erfaring fra middelklassejobber, slik at deres posisjon i Norge innebærer et fall i status og posisjon sammenlignet med hjemlandet (Rye, 2021). Arbeidsmigrasjon til Norge blir stort sett oppfattet som et gode, både av migrantene selv, fra statlig hold og av arbeidsgiverne (Friberg, 2016), selv om den etablerte trippel-vinn-tankegangen som ligger til grunn for denne oppfattelsen møter motstand i litteraturen (Şerban et al., 2021). På den ene siden befinner arbeidsmigranter seg altså ofte nederst på rangstigen i arbeidslivet, på

1 Takk til Grete Brochmann, Arnfinn H. Midtbøen og REM-gruppa ved ISS, UiO, for gode kommentarer på et tidlig stadium, og til Kamila Fiałkowska, Thomas Sætre Jakobsen og Laura Führer for uvurderlig hjelp. Takk også til gruppa Migrasjon og mobilitet ved ISS, NTNU, for et nyttig og hyggelig bokseminar, og til forlaget og fagfellen for konstruktive innspill. Arbeidet er tilknyttet GLARUS (*Global Labour in Rural Societies*) med støtte fra Norges forskningsråd (prosjektnummer 261854).

den andre siden er de relativt privilegerte og ressurssterke. Det er forholdet mellom disse to tilsynelatende motstridende posisjonene som diskuteres i dette kapitlet. Dermed er det behov for perspektiver som tar for seg både strukturene som ligger til grunn for sesongmigrantenes posisjon og handlingsrom. Dermed skal vi videre først se på det strukturelle rammeverket som legger føringer for arbeidsmigranters vilkår, og deretter på hvilke former for handlingsrom de har.

Fenomenet arbeidsmigrasjon har i løpet av de siste årene endret karakter fra å hovedsakelig foregå til byene, til å bli mer jevnt fordelt mellom urbane og rurale områder (Dufty-Jones, 2014; McAreavey & Argent, 2018). Fem millioner internasjonale migranter eller mer er estimert å bo i EUs rurale områder (Natale et al., 2019). En stor andel av arbeidsinnvandringen er sesongbasert og foregår til landbruket (Scott & Rye, 2021). De siste årene har det vært en stadig økende etterspørsel etter utenlandsk arbeidskraft i rural matproduksjon. Innenfor typisk rurale næringer som landbruk og matproduksjon utgjør migrantarbeidere majoriteten (Rye & Scott, 2018; Natale et al., 2019). Også til Norge utgjør arbeidsmigranter den største migrantgruppa (Fafo Østforum, 2022). Helt siden EUs utvidelser østover i 2004 og 2007 har Norge hatt betydelig arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa (Friberg, 2016). EUs hovedregel om fri ferdsel for arbeidstakere, som Norge er bundet til gjennom EØS-avtalen, gir innbyggere av medlemslandene rett til å reise til andre EU-/EØS-land for å søke arbeid (Friberg et al., 2013). Det har medført et skifte fra lokal til importert arbeidskraft i det norske arbeidsmarkedet. Industrier som bygningsarbeid, omsorgsarbeid, turisme og matproduksjon er nå mer eller mindre avhengig av importert arbeidskraft (Friberg, 2016; Rye & Scott, 2018). Dette ble særlig tydelig og resulterte i en akutt bemanningskrise for flere av disse sektorene da landegrensene ble stengt som følge av covid-19-pandemien i starten av 2020.

Marginaliserende strukturer

Marginalisering av arbeidsmigranter har lenge vært et tema i forskningen (O'Reilly & Rye, 2020; Wright & Clibborn, 2019). Marginalisering defineres gjerne som en prosess hvor individer eller grupper skyves mot

ytterkantene av hele eller deler av samfunnet på bakgrunn av sin identitet, tilhørighet, opprinnelse eller omgivelser (Vasas, 2005). Marginalisering kan forekomme på flere nivå. I denne sammenhengen skal vi snakke om marginaliserende strukturer, altså de globale og nasjonale geopolitiske rammeverk som legger føringer for arbeidsmigranters arbeids- og hverdagsliv, og som langt på vei regulerer hvilke muligheter og begrensninger de har. Da EU-utvidelsene østover i 2004 drastisk endret det norske arbeidsmarkedet, handlet mye av den norske debatten rundt det nye arbeidslivet om sosial dumping (Friberg et al., 2013). Lenge før EU-utvidelsene tok Piore (1979) i bruk begrepet segmentert arbeidsmarked, som betegner et todelt arbeidsmarked hvor migrantarbeidere blir tildelt plass i et sekundærmarked med lave lønninger og dårlige arbeidsforhold, samtidig som de stenges ute fra et primærmarked hvor jobbene er sikrere og fysisk lettere, hvor lønna er bedre og statusen høyere. Rye og Scott (2018) viser til at migrantarbeidere vanligvis har de minst attraktive og mest avmektige posisjonene i matproduksjonsindustrien, hvor de representerer og behandles som en annen type arbeidstaker enn lokal arbeidskraft. Marginalisering er dermed et viktig begrep for å forstå sammenhengen mellom arbeidsmigrasjon og det sekundære arbeidsmarkedet (Wright & Clibborn, 2019). O'Reilly og Rye (2020) peker på flere marginaliserende strukturer som er viktige for å forstå særtrekkene ved arbeidsmigrasjon til Europas rurale industrier. Blant disse er internasjonale avtaler som etableringen av EUs indre marked, som også Norge er bundet til gjennom medlemskap i Schengen og EØS (Friberg et al., 2013). Et annet er industrialiseringen av det europeiske landbruket, hvor gårdsbrukene blir større, men færre, og preges av globalt press. I tillegg kommer økende krav til konkurranse og effektivitet, noe som øker presset på bøndene om å få mest mulig arbeidskraft for lavest mulig utgifter (Geddes & Scott, 2010; Rye & Scott, 2018). Lansbruket har tradisjonelt vært i en særstilling når det gjelder unntak fra lover og regler knyttet til migrasjon og arbeidsforhold, ettersom selvforsyning er en viktig oppgave for myndighetene (Rye & Scott, 2018).

Videre fremhever O'Reilly og Rye (2020) noen faktorer som er mer spesifikke for arbeidsmigrasjon. Blant annet hvordan ulike regelverk

og direktiver som regel er utformet for å møte arbeidsgivernes, og ikke arbeidsmigrantenes, behov (Rye & Andrzejewska, 2010; Șerban et al., 2021). I tillegg blir arbeidsmigranters dårlige arbeids- og boforhold ofte oversett av myndighetene, og regelverket for disse forholdene blir ofte slapt håndhevet (Brovia & Piro, 2021; Rye & Andrzejewska, 2010). At migrantene kommer, bor og arbeider i flokk, samt at de skiftes ut så ofte, kan også være med på å videreføre problematiske aspekter ved arbeidsforholdene (Rye & Scott, 2018).

Indre strukturer kan også legge føringer for væremåter, tenkemåter og handlemåter, i tråd med Bourdieus (1990) begrep om habitus. Indre strukturer kan ta form av en migrasjonshabitus, altså en internalisering av migrasjon som en mulig strategi (O'Reilly, 2012). Med tiden vil en migrasjonsstrøm normaliseres, blant annet viser Stachowski og Fialkowska (2020) til enkelte områder i Polen hvor utmigrasjon har foregått i flere generasjoner. Videre er det ofte slik at aksepten for arbeidsforholdene er stor både blant arbeidsgivere og arbeidsmigranter. Mange migranter er bevisste på at de er marginaliserte i lokalsamfunnet og i arbeidslivet, samtidig som de normaliserer forholdene de lever under, og internaliserer oppfatningen av at arbeidet er hardt og livet utfordrende (O'Reilly & Rye, 2020).

I tillegg til strukturelle rammer kan også vi ta i betraktning noen tidsmessige dimensjoner ved sesongmigrasjon – altså se sesongmigranters strategier i lys av deres relasjon til tid. O'Reilly og Scott (2022) drar veksler på Rosas (2013) inndeling i daglig tid, lengre tid og historisk tid, og analyserer den fenomenologiske forståelsen av tid innenfor sesongarbeid i landbruket. Daglig tid forklares med den tiden hvor personer lever sine liv, altså et tidsperspektiv som er akkurat nå, syklisk og repetitivt. For sesongmigranter og arbeidsgivere kommer det frem i forståelsen av gårdsarbeid som midlertidig og fleksibelt. Samtidig har man også et lengre tidsperspektiv med et øye på fremtiden. Sesongmigranter tenker på fremtiden og forsøker å planlegge den samtidig som daglig tid utspiller seg. Den tredje tidsforståelsen innebærer at man i tillegg har bevissthet om historisk tid og hvordan ting var, eller hvordan man forestiller seg at ting var.

Handlingsrom

Hvilket handlingsrom opplever sesongmigranter at de har, innenfor den globale, nasjonale og lokale strukturelle konteksten de befinner seg i? Handlingsrom er nært beslektet med *agens*, et av sosiologiens klassiske begreper. Emirbayer og Mische (1998, s. 970) definerer agens som «det tidsmessig konstruerte engasjement hos aktører i ulike strukturelle miljøer – handlingens tidsrelasjonelle kontekster – som gjennom samspillet mellom vane, fantasi og dømmekraft både reproduserer og transformerer disse strukturene, som en respons på utfordringer som oppstår i ulike situasjoner» (min oversettelse). Denne litt romstore definisjonen snevrer vi inn til å handle om handlingsrommet arbeidsmigranter har, eller føler at de har, til å på ulike vis påvirke og forme sin egen hverdag og situasjon.

Agensbegrepet, som vi her baserer vår forståelse av handlingsrom på, har blitt kritisert for å være for vagt og favne for bredt (Coe & Jordhus-Lier, 2011). Innenfor konteksten av sesongmigranter skal vi derfor konkretisere begrepet ved å se på det i lys av Katz' (2004) inndeling i *tilpasning, omarbeiding og motstand* (min oversettelse; fra engelsk *resilience, reworking and resistance*). Tilpasning handler om å finne måter å holde ut på, altså strategier som individer og grupper tar i bruk for å tilpasse seg forholdene slik de er, og ikke for å endre de sosiale relasjonene eller de materielle forutsetningene som ligger til grunn. Eksempler på dette kan være at man justerer egne forventninger, leter etter rasjonelle grunner til at forholdene er slik de er, eller mobiliserer nettverk og sosial støtte. Omarbeiding på sin side viser til de strategier og forhandlinger som personer og grupper tyr til for å forsøke å forbedre forholdene, enten det er forhandlinger om lønn og arbeidsvilkår, at man ser seg om etter en bedre jobb eller man jobber mot å oppnå forfremmelser, opprykk eller andre former for posisjonering. Omarbeiding handler i stor grad om å forbedre sin posisjon innenfor et system, heller enn å gjøre endringer i selve systemet. Motstand, derimot, handler om å utfordre systemet, omforme strukturene og endre maktrelasjonene, snarere enn å tilpasse seg dem eller å posisjonere seg innenfor dem. Katz (2004) påpeker at det ikke er vanntette skott mellom tilpasning, omarbeiding og motstand, snarere kan de bygge på hverandre. For eksempel kan tilpasning være en strategi for å omarbeide og forbedre sin posisjon på et senere tidspunkt. Også motstand må noen ganger bygges

opp nedenfra og over tid, via tilpasning eller omarbeiding. Videre er det ikke slik at tilpasning eller omarbeiding må være bevisst eller vellykket (Rogaly, 2009). For denne analysens del er intensjonen å vise frem noe av bredden og spennet i handlingsrommet som finnes.

Metode

Det empiriske grunnlaget for analysen er et etnografisk feltarbeid og semistrukturerte kvalitative intervju, gjennomført i årene 2017–2020 i en norsk landbrukskommune. Kommunen, som har et innbyggertall på rundt 25 000, har en omfattende historikk med både frukt- og bærproduksjon og innleie av utenlandsk arbeidskraft. I de senere år har bøndene i området hyret inn rundt 1 500 migrantarbeidere i plukkesesongen. Arbeidsmigrasjon i landbruket dreier seg stort sett om sesongarbeid. Mange gårder har en liten stab som jobber året rundt med vedlikehold og forberedelser, men det store flertallet av arbeidsmigranter ankommer på våren og reiser igjen på høsten. Inkludert i feltarbeidet er tre sammenhengende uker med deltakende observasjon på en frukt- og bærgård under innhøstingsperioden i 2018, samt flere kortere besøk spredd over tre år på flere gårder, på kontorene til ulike lokale aktører, på sesongmigranters brakkerigger og i fast bosatte migranters hjem. Feltarbeidet besto av bærplukking, pakking, observasjoner, lunsjer og uformelle samtaler. I tillegg gjennomførte jeg tjue intervju, med henholdsvis tretten sesongmigranter, tre permanent bosatte arbeidsmigranter og fire bønder. Intervjuene med fastboende ble gjennomført på norsk, intervjuene med sesongmigrantene foregikk på engelsk, og sitatene i dette kapitlet er oversatt til norsk av meg. Alle intervjuene ble tatt opp med lydopptaker og transkribert ordrett. Intervjuene med fastboende foregikk enten hjemme ved informantenes kjøkkenbord, eller på kontorene deres, og ved et par tilfeller utendørs på gården. Intervjuene med sesongmigranter foregikk enten i lånte kontorlokaler på gården, utendørs på gården, eller inne på / utendørs ved brakkeriggene hvor arbeidsmigrantene var midlertidig bosatt.

Det er intervjuene med sesongmigranter som utgjør hovedgrunnlaget for analysen i dette kapitlet, selv om innsikter fra feltarbeidet og de

øvrige intervjuene spiller en viktig rolle. Intervjuene var løst strukturert inn i fortid, nåtid og fremtid, slik at både bakgrunn, hverdagen i Norge og fremtidsplaner ble dekket. Blant temaer som ble tatt opp var migrasjonsmotiver, arbeids- og utdanningsbakgrunn, familiens migrasjonshistorikk, arbeidshverdag, boforhold og sosiale relasjoner både i Norge og i hjemlandet. I tillegg snakket vi om fremtidsplaner, både kortsiktige og langsiktige, ønsket utfall av oppholdet og refleksjoner rundt egen situasjon spesielt og situasjonen for arbeidsinnvandring generelt. Tonen i intervjuene var jevnt over åpen, avslappet og god, antakelig preget av at informantene og jeg på intervjutidspunktet allerede hadde lagt bak oss et par uker med bærplukking og småprat sammen. Dermed hadde vi allerede opprettet et visst bekjentskap og lært litt om hverandres bakgrunn, interesser og humor, vi hadde mange knagger å hekte samtalen på fra tidligere samtaler, og vi hadde felles referanser til gården, arbeidsgiveren, de andre personene i plukkelaget, arbeidsoppgavene og lokalsamfunnet rundt. I analysearbeidet kategoriserte jeg intervjumaterialet etter ulike former for handlingsrom, både i form av handlinger og holdninger, normative vurderinger og refleksjoner.

Analyse

I analysen skal vi se på tre områder av sesongmigranters hverdagsliv i landbruket hvor spennet mellom marginalisering og agens trer frem: i arbeidshverdagen, i sosiale relasjoner og i boligsituasjonen på arbeidsstedet. Det er mye overlapp mellom disse områdene – bolig, for eksempel, inngår naturligvis i både arbeidsliv og sosialt liv for sesongmigranter som bor sammen på arbeidsplassen, men det er også områder som belyser ulike former for handlingsrom.

Arbeid

Arbeidsdagen for sesongmigrantene på gården starter som regel tidlig og slutter sent. For de fleste innebærer det å stå opp i sekstiden på morgenen, spise frokost og gå sammen det korte stykket fra brakkene bort til feltet hvor de skal jobbe. På gården foregår noe av produksjonen på friland

og noe i tunneler, og de ulike feltene er spredt utover et større område. Som regel har sesongmigrantene fått beskjed fra arbeidslederen kvelden før om de skal pakke eller plukke denne dagen, hvor de skal jobbe og kanskje hvor lenge. Men innhøstingsarbeid er uforutsigbart, og det kan komme endringer på kort varsel som følge av for eksempel væromslag, ordretilgang eller sykdom. Ikke sjelden kommer det derfor kontrabeskjed fra bonden til arbeidslederen og fra arbeidslederen til arbeidslaget i løpet av dagen, noe som medfører endringer i de oppsatte arbeidsoppgavene eller i forventet arbeidstid. Selve arbeidsdagen består som regel av en lang morgenøkt med plukking frem til lunsj. Arbeidslagene plukker, veier, stabler, henter ny emballasje og plukker videre. Arbeidsledere kvalitetskontrollerer etter kundens og arbeidsgiverens standarder. I lunsjpausen drar plukkelagene til brakkene, lager varmmat, spiser og slapper av litt før de går eller kjører tilbake til feltet. Noen ganger er det endringer i behovene og påfølgende omrokeringer i arbeidslaget – for eksempel trengs det flere på pakking og færre på plukking om det hoper seg opp på pakkelageret i løpet av dagen. Ofte blir det en kaffepause ute i feltet under ettermiddagsøkten. Mot ettermiddag eller tidlig kveld, når plukkingen nærmer seg slutten, forsvinner flere til pakking. Når dagens volum er ferdig pakket og emballert legger sjåførene ut på dagens siste tur, eller varene blir kjørt på kjølelager til utkjøring tidlig neste morgen. Intensiteten og lengden på arbeidsdagen varierer etter hvor man er i sesongen, men i høysesongen i juli og august er det ikke uvanlig med 12–15 timer lange dager.

For de fleste sesongmigrantene er det økonomi som er hovedårsaken til at de kommer til gården for å jobbe, ofte i kombinasjon med ønsket om enkelt og ukomplisert arbeid. De fleste har planer eller ønsker for livet i hjemlandet som de vil realisere ved hjelp av lønn fra sesongarbeid, som for eksempel reiser, bilkjøp, hus, utdanning, bryllup eller å forsørge familien. En informant som har jobbet på gården i fem sesonger forteller at «alt er bare ordnet, du bare kommer, jobber, bryr deg ikke om noe, og så drar du tilbake til Polen». De fleste sesongmigranter er klar over at de kommer dårligere ut enn lokalbefolkningen i både lønn og arbeidsforhold, og tilpasser seg en arbeidshverdag med tungt arbeid og lave lønninger fordi arbeidsforholdet er midlertidig og ukomplisert, og fordi lønnsnivået er høyt sammenlignet med hjemlandet.

Sesongmigrantene har flere strategier for å få tiden til å gå og ikke kjede seg. Noen ganger er det musikk, småprat, vitsing, sang, roping og latter som preger stemningen i plukkelaget, andre ganger er det mer stille og ettertenksomt. Under feltarbeidet, halvveis i en lang, varm dag med bærplukking hvor praten hadde dødd ut, bemerket min polske sidemann at «vi må jo snakke og synge litt, ellers er vi bare roboter som gjør robotarbeid». En annen informant vektlegger sammenhengen mellom arbeidsevne og samhold:

> Informant: Hvis det er dårlig stemning så vil du jo ikke jobbe. Hvorfor skulle du ville det? I vårt arbeidslag er det god stemning. Det hjelper masse. Å jobbe med noen du liker, du føler deg bra, du kjenner dem og stoler på dem. Når arbeidet er hardt må du kunne ha det gøy. […] Hvis du har problemer på gården så er det vanskelig å fungere. (Polsk mann, i førtiårene, sesongarbeider)

Som eksemplene over viser, finner sesongmigrantene forskjellige måter å gjøre det beste ut av situasjonen på. Underholdning og kameratskap har både en egenverdi og en instrumentell verdi, og er strategier for å holde ut heller enn strategier for å forbedre forholdene.

Det er jevnt over lavt sykefravær blant sesongmigrantene. De fleste har hørt om tilfeller av ulykker eller sykdom, men få har opplevd det selv. Sesongmigranter har som regel ikke opparbeidet rett til sykelønn. Hvis sykdom eller skade hindrer dem i å jobbe står de dermed uten inntekt. På spørsmål om hva de ville gjort om de ble ute av stand til å arbeide, mener de fleste informantene at de ville returnert til hjemlandet. I tillegg er organisasjonsgraden blant sesongarbeidere lav (O'Reilly & Rye, 2020), blant annet fordi kriteriene for og fordelene med medlemskap i fagforeningene er utarbeidet med tanke på helårsarbeid, ikke sesongarbeid. Mange informanter forteller om tidligere arbeidssteder, både i Norge og i andre land, som de forlot på grunn av misnøye med arbeidsoppgaver eller lønnsnivå. Disse stedene blir gjerne sammenligningsgrunnlag når de snakker om forholdene her og nå. En informant mener at arbeidsforholdene for bærplukking er bedre enn da hun pakket salat i Tyskland, en annen påpeker at eplehøsten i nabofylket var mye tyngre. Sesongmigrasjon kjennetegnes av høy geografisk mobilitet og løs tilknytning til arbeidsmarkedet

og -stedet, så bytte av arbeidssted er for mange en nærliggende omarbeidingsstrategi i møte med forhold hvor det er vanskelig å tilpasse seg.

En del av sesongmigrantene har jobbet i flere sesonger på gården, men det er jevnt over mye gjennomtrekk i staben. Arbeidsgiverne anslår at rundt tretti til førti prosent av sesongarbeiderne skiftes ut fra en sesong til neste. For å holde på arbeiderne er mange arbeidsgivere villige til å gi mer ansvar eller flere arbeidsoppgaver, som for eksempel arbeidslederansvar, forefallende gårdsarbeid utenom sesongen, kjøring og reparasjoner. Med nye ansvarsområder tilkommer gjerne bedre boforhold, lengre arbeidsperioder og høyere lønn. Blant sesongmigrantene som ikke har studier eller jobb i hjemlandet som venter etter plukkesesongen er det derfor mange som er villige til å returnere og utføre tunge og monotone oppgaver for å komme i posisjon til å forhandle med arbeidsgiver om dette. Vi kan dermed tolke mye av tilpasningen blant sesongmigrantene som en form for omarbeiding på lengre sikt, hvor målet er en forbedring på områder som lønn, arbeidsforhold eller boforhold. Imidlertid er det ikke alltid slik at sesongmigrantene er villige til å tilpasse seg, som illustrert av informanten under:

> Informant: Det var folk her som kom hvert år, og det er sant at de dro hjem, de hadde denne livsstilen hvor de dro og jobbet utenlands, vet du. De fleste var litt eldre folk som pleide å komme hit mange år på rad. […] Sannheten er at mange av disse folkene som pleide å komme hit, de vil ikke komme hit mer. Fordi de kom hit og ble fortalt at det ikke var noe arbeid til dem. […] Og når folk blir sendt hjem en gang, så kommer de ikke tilbake neste år. De tar ikke kontakt mer. (Polsk kvinne, 23, sesongarbeider)

Bakgrunnen for dette utsagnet er at flere sesongmigranter ble sendt hjem tidlig i sesongen på grunn av overbemanning. Innhøstingsarbeid kan være uforutsigbart, for eksempel kan frukt og bær bråmodne og kreve mange plukkere i en kort, men intensiv periode, eller modningen kan komme senere enn forventet og kreve færre plukkere, men i en lengre periode. De fleste frukt- og bærbønder driver med små marginer og har behov for en viss fleksibilitet i bemanningen, ettersom de sjelden har anledning eller økonomi til å la arbeidere gå uten arbeidsoppgaver. Dermed fikk denne gruppa kortere sesong og mindre inntjening enn

forespeilet. Ifølge informanten reagerte mange med å erklære at de ikke var interessert i å komme tilbake neste sesong.

Sosiale relasjoner

Arbeidsmigrantene forlater den hjemlige sosiale konteksten for å jobbe og bo en periode på et sted hvor man ikke kjenner så mange, noe som innebærer en språklig, kulturell og sosial omveltning (se blant annet kapittel 5 i denne boken). For sesongmigranter til landbruket er det også sånn at denne perioden er relativt hektisk og kortvarig. I tillegg foregår arbeidet i en forholdsvis isolert rural kontekst, og i en økonomisk kontekst hvor sesongmigrantene ikke er villige til å ha store utgifter til fritidsaktiviteter. Disse faktorene legger grunnlaget for at sesongmigrasjon kan være en sosial påkjenning. Sesongmigrantenes sosiale relasjoner danner komplekse mønstre på tvers av landegrenser, nasjonaliteter og bakgrunn. Noen ankommer med familiemedlemmer, kjærester eller venner. De fleste forholder seg til sosiale og familiære relasjoner i hjemlandet. Mange får nye venner underveis i oppholdet, og informantene forteller at de de drar på dagsturer, lager mat og fester sammen. Enkelte har reist utenlands for å jobbe i mange år, og har et etablert mønster med familie i hjemlandet og sesongarbeid i Norge. Informanten under har reist mellom Norge og Polen i femten år, og har kone og barn i Polen. Han og familien har tilpasset seg et liv hvor han er borte store deler av tiden. De er enige om at det er den beste strategien for dem økonomisk sett, selv om det er en livsstil som noen ganger tærer på:

> Informant: Det som er viktig for meg er familien i Polen. […] Hvis det er noe galt, hvis kona mi eller guttene er syke eller noe, så føler jeg meg dårlig også. Og det er vanskeligere å være her hvis det er noe galt med familien. Hvis de har det bra så føler jeg meg sterkere. (Polsk mann, i førtiårene, sesongarbeider)

Mens mange aktivt rekrutterer fra sin egen krets, skiller andre mellom venner hjemmefra og venner på jobben. Informanten under trekker opp tydelige grenser mellom relasjoner som oppstår på arbeidsplassen og allerede eksisterende relasjoner hjemmefra:

Intervjuer: Har du noen av dine polske venner hjemmefra her?

Informant: Her? Nei, jeg vil ikke ha vennene mine her. Fordi når jeg jobber så vet jeg at jeg jobber bra, men jeg vet ikke hvordan vennene mine ville gjort det her. Hva om det er for tungt for dem? Jeg vil ikke måtte tenke på det. (Polsk kvinne, 24, sesongarbeider)

Selv om rekruttering av venner og bekjente er en strategi som fungerer for mange, har den også sine fallgruver, som for eksempel at man kan risikere å bli assosiert med personer som ikke fungerer jobbmessig eller sosialt. Informanten vil derfor heller innlede nye bekjentskaper blant de andre sesongarbeiderne på gården. For mange dyrkes kontakten med hjemlandet litt avhengig av hvor lenge man skal bli, og det samme gjelder det å innlede nye bekjentskaper. En informant påpeker at «fordi vi er her i bare noen måneder […] så kan vi overleve uten nære relasjoner her». Det midlertidige aspektet ved sesongarbeid bidrar dermed til at sesongmigrantene tilpasser seg den sosiale konteksten de kommer til, som en slags sosial unntakstilstand. De fokuserer på å gjøre det beste ut av situasjonen, enten ved å holde kontakten med de der hjemme eller danne nye bekjentskaper på stedet.

Nye bekjentskaper er imidlertid ikke alltid friksjonsfritt. Flere av informantene forteller om uenigheter innad i eller mellom plukkelagene. Konflikter kan oppstå på grunn av oppfatninger om ulik behandling, hvor noen får fordeler fra arbeidsgiver eller har makt til å gi fordeler til sine venner, eller det kan dreie seg om uenigheter i lederstil og arbeidsetikk. Familier eller grupper blir trukket inn i konflikter mellom enkeltpersoner, og det blir vanskelig for de andre i gruppa å forholde seg nøytral. Flere informanter refererer til et tilfelle hvor et helt plukkelag gikk sammen om å klage til arbeidsgiver på en person fra et annet plukkelag, og stilte et ultimatum hvor kravet var at denne ene personen måtte sendes hjem, ellers ville de alle dra.

Informant: Det er en jente her, vi har problemer med henne hele tiden. Alle har problemer med henne. Hun går til [bonden] hele tiden, hun gjør så mye rart, så vi gikk [til bonden] som en gruppe. […] Så vi gikk i en stor gruppe dit, og så sa vi at vi vil ikke ha henne her. Men [bonden] sa at hun er da flink, men vi sa at hun er ikke

> flink. Vi vil ikke ha henne her. […] Vi snakket med [bonden], og vi sa at dette går ikke, folk vil ikke jobbe med henne. […] Han har ikke noe valg. Hun drar, alle vi andre blir. Men hvis hun blir, drar alle vi andre. (Polsk kvinne, 24, sesongarbeider)

Dette kravet fra sesongmigrantene resulterte i noen kompromisser og justeringer, som tilsynelatende gikk på tvers av generelle spilleregler om avskjed i norsk arbeidsliv. Dette ville ikke kommet i stand uten den samlede innsatsen fra sesongmigrantene, og er et tydelig eksempel på hvordan strategier om tilpasning ble lagt til side til fordel for omarbeiding.

Bolig

Denne relative isolasjonen blir ytterligere forsterket av boligforholdene. Boligstrukturen i rurale samfunn kjennetegnes ved at den er spredt utover større områder, og i motsetning til i store byer er det sjelden kapasitet til å tilby privat utleie til mange sesongmigranter. Den praktiske løsningen blir ofte at migrantene bor der hvor arbeidsgiveren/bonden tilbyr husvære. Dermed er sesongmigranter ofte bosatt sammen, nært arbeidsstedet, relativt segregert fra lokalbefolkningen og det øvrige lokalsamfunnet (Andrzejewska & Rye, 2012). Boligsituasjonen for sesongmigrantene i denne studien er forholdsvis representativ i så måte. Boligforholdene er forskriftsmessige, men av enkel standard, oppført for å huse sesongmigranter i sommerhalvåret. Sesongmigrantene bor i brakkerigger på et tun i gåavstand fra gården, hvor flere brakker er bygget sammen til enheter med en kapasitet på rundt tretti personer. Hver enhet har felles bad, kjøkken og oppholdsrom. De fleste soverommene er beregnet på to personer. Sesongmigrantene kan sjelden velge ut fra egne preferanser for bosted og boligstandard, og boligforholdene er tett knyttet opp mot arbeidsforholdene. For informanten under er dette merkbart i hverdagen, og han erkjenner at boligforholdene byr på utfordringer. Han konkluderer med en viss resignasjon, ved å understreke at det verken er en livstruende eller permanent ordning.

> Informant: Det minner om studentboliger, det er ganske likt. Selve stedet og mengden folk, du våkner om morgenen og kommer ut av

> rommet ditt og ser denne gjengen med folk og bare aaahhh. De bare lager kaffe, lager mat, der hvor DU vil lage kaffe og mat, de tar plass, og de vil prate sånn morgenprat, vet du. Det kan være at det er problemer med ulikhetene mellom folk, men i sånne store grupper vil det alltid være noen som, ja jeg vet ikke. Som ikke kan spyle ned i do ordentlig, eller noe. […] Så sånne ting er bare, hvordan skal jeg si det? Du må bare leve med det, det er en del av livet, av å overleve, av å samarbeide, man må jo finne ut av det på en måte. Men det er jo ikke noe livstruende akkurat […] det er ikke en permanent ordning, så jeg bryr meg ikke. (Polsk mann, 27, sesongarbeider)

For informanten over fremstår boligforholdene som ganske urokkelige strukturer, hvor han har lite annet valg enn å ta dem for det de er og tilpasse seg. Det er en strategi mange benytter seg av i tilfeller hvor boligforholdene er vanskelige, men ikke akutt vanskelige. Informanten under fokuserer mindre på den generelle trangboddheten og mer på noen spesifikke relasjonelle utfordringer. Hun har måttet ty til mer konkrete omarbeidingsstrategier for å kunne bo i brakkerigg med de andre sesongmigrantene:

> Informant: I huset hvor vi bor er det for mye dårlig stemning noen ganger. Det er et oppholdsrom, med kjøkken og stue, men det er dårlig stemning der. […] Jeg vil ikke være der. [Det er] en gruppe folk der som jeg ikke har lyst til å snakke så mye med. Jeg prøver å unngå dem. Vi har ikke de samme interessene. Jeg slapper heller av andre steder. De bare skaper sånne situasjoner, vi har hatt noen situasjoner her på gården hvor vi ikke … hvor vi kranglet. Jeg vil ikke være med dem. […]
>
> Intervjuer: Og da går du til det andre huset?
>
> Informant: Ja, eller til rommet mitt. Eller jeg er med andre folk utendørs. (Polsk kvinne, 23, sesongarbeider)

Generelt er det sånn at informantene fremhever mange positive aspekter ved at arbeidsgiver ordner bolig – det er billig, enkelt og ukomplisert. De negative aspektene, som tomannsrom og enkel standard, dårlig ventilasjon og det at man ikke bestemmer hvem man bor med, godtas

ofte fordi det er utenom normalen. Som en informant sier: «Jeg har jo en ordentlig leilighet hjemme.» For mange sesongmigranter er det et poeng i å bo så billig som mulig, ettersom motivasjonen er å spare penger. Gjennomgangstonen blant informantene tyder på at selv i de tilfellene hvor de materielle eller sosiale forholdene blir en utfordring, så tyr de fleste til fortellingen om at i det minste er dette en midlertidig og ekstraordinær boligsituasjon, og at standarden for det «normale livet» hjemme er noe helt annet. Dermed fremstår tilpasning som det beste alternativet for mange.

Avslutning

Så langt har vi sett på de strukturelle rammene som legger føringer for sesongmigrantenes handlingsrom, og hvordan de benytter dette handlingsrommet når det kommer til arbeid, sosiale relasjoner og boligforhold. EUs åpne grenser, industrialiseringen av landbruket og den sesongbetonte organiseringen av arbeidet er strukturer som former betingelsene som sesongmigranter lever og jobber under. Disse betingelsene åpner for muligheter, blant annet ved at sesongmigrantene står fritt til å ta jobber i EU- og EØS-land med et minimum av formaliteter og papirarbeid. Mange benytter anledningen til å ta på seg sesongarbeid mens de har sommerferie fra hjemlandets jobb eller studier, mens andre følger sesongene til ulike land og plukker bær i ett land, epler i et annet og kål i et tredje. Imidlertid er det også slik at arbeidsmigranter befolker de tyngste, mest lavtlønnede og prekære delene av arbeidslivet (Rye & Scott, 2018). Som vi så tidligere er regelverkene for arbeidsmigrasjon gjennomgående utformet for å dekke arbeidsgivernes behov. Fra analysen ser vi at i praksis vil det blant annet si at arbeidsgivere kan hyre inn sesongmigranter for sesongen og sende dem hjem før sesongslutt om nødvendig, uten at sesongmigrantene blir kompensert for dette. Det at arbeid i landbruket er sesongbasert og ustabilt brukes for eksempel som et argument for at arbeidsforholdene også må være det (Geddes & Scott, 2010; Scott & Rye, 2021). Analysen viser også hvordan de indre strukturene virker inn på sesongmigrantenes forståelse av egen situasjon, hvor de er bevisst den marginaliserte posisjonen de er i, men langt på vei normaliserer og

aksepterer forholdene. Avslutningsvis skal vi se på hvordan vi kan forstå sesongmigrantenes tilpasning, omarbeiding og motstand i lys av de tidsmessige og stedsmessige dimensjonene som også er med på å strukturere deres hverdag.

Tilpasning, omarbeiding og motstand

Jevnt over ser vi at informantene benytter seg av det handlingsrommet de oppfatter at de har, og at de er strategiske med tanke på å ta valg og grep i egne liv og i egen tilværelse. Som regel innebærer det ulike former for tilpasning. Innenfor konteksten av arbeid innebærer det for eksempel å fokusere på at det er ukomplisert og at inntjeningen er god, eller på å holde stemningen oppe i løpet av arbeidsdagen. Tilpasning til den sosiale omveltningen forbundet med sesongarbeid kan for eksempel innebære å danne nye bekjentskaper der man er, eller se på adskillelsen fra familie og venner som en del av en økonomisk strategi. Boligforholdene kan også tære på, men tilpasning her innebærer stort sett å fokusere på at det er midlertidig og forholdsvis billig, og at det er praktisk å bo nær arbeidsstedet. Et viktig poeng her er at forutsetningen for tilpasning er at situasjonen ikke er uholdbar. Tilpasning innebærer at sesongmigrantene har vurdert sin egen situasjon og konkludert med at selv om forholdene ikke er ideelle, så er de til å holde ut, vurdert opp mot alternativer som kanskje fremstår som uoppnåelige eller upraktiske. Tilpasning er altså ikke synonymt med håpløshet eller hjelpeløshet, men en strategi mange tar i bruk for å oppnå sine mål. Det å reise fra en geografisk og økonomisk kontekst til en annen kan i seg selv ses på som en form for handlingsrom, for eksempel når sesongmigranter sender penger hjem og dermed har inntekten i et land med høye lønninger og kostnader, og utgiftene i et land med lave lønninger og kostnader (Rye & Scott, 2018).

Hvis sesongmigrantene vurderer tilpasning som utilstrekkelig, er omarbeiding neste alternativ. Geografisk mobilitet som strategi er naturligvis utgangspunktet for sesongmigrasjon, men det kan også være en gjentakende omarbeidingsstrategi. Videre har sesongmigranter som regel en løs tilknytning til arbeidsplassen, og dermed lav terskel for å søke lykken andre steder. Alberti (2014) viser hvordan arbeidsmigranter

benytter seg av transnasjonale *exit powers* ved å slutte i uholdbare jobber, og dermed trosse arbeidsgivernes antakelse om at migrantarbeidere godtar dårlige lønns- og arbeidsforhold. På lengre sikt, hvis omfanget er stort nok, kan dermed individuelle former for omarbeiding (forlate jobben for å se etter bedre muligheter andre steder) i teorien utgjøre en form for motstand som tvinger frem strukturelle endringer nedenfra. Som analysen viser kan omarbeiding innebære å bytte arbeidssted, men kan også innebære små grep som tilbaketrekning fra vanskelige boforhold, eller større grep hvor sesongmigranter går sammen om å kreve endringer i arbeidsstokken av arbeidsgiver.

Direkte motstand blant arbeidsinnvandrere, i form av bevisste og organiserte handlinger som er ment å skulle medføre varig systemendring, er dokumentert i flere tilfeller i litteraturen (Corrado et al., 2017; Rogaly, 2009, 2021). Slike tilfeller er ikke lett å finne innenfor konteksten av arbeidsmigrasjon til det norske landbruket i dag (Coe & Jordhus-Lier, 2011; Rye & Scott, 2018). Det er heller ikke en ofte brukt strategi blant sesongmigrantene i denne konteksten. Migrantenes handlekraft i form av tilpasning og omarbeiding har som oftest begrenset virkning i varighet og utbredelse. I sesongarbeid i landbruket tenker arbeidsmigranter som oftest kortsiktig inntjening ved hjelp av midlertidig og sirkulær migrasjon, og ikke langsiktig karriere eller muligheter for forfremmelser. De anvender handlingsrommet de har til å enten tilpasse seg situasjonen eller til å ta grep for å forbedre de arbeidsmessige, sosiale eller materielle forholdene. Sesongmigrantene har som regel som ambisjon å få mest mulig ut av dette ene oppholdet, ikke å sette i gang strukturelle endringer. Det har de heller ikke noen større grunn til å anta at de er i stand til, all den tid de marginaliserende strukturene fremstår som konstante og urokkelige. Dermed fokuserer migrantene på å navigere innenfor rammene som settes av disse strukturene.

Tid og sted

Sesongmigrantenes handlingsrom må forstås som formet av strukturelle rammer, men også i sammenheng med stedlige og tidsmessige dimensjoner. De tidsmessige dimensjonene er viktige fordi tilpasning til forholdene her og nå har alt å gjøre med omarbeiding av fremtidige forhold.

Inndelingen i daglig tid og lengre tid (O'Reilly & Scott, 2022) tydeliggjør sesongmigrantenes strategi om å tilpasse seg her og nå fordi det åpner for økt handlingsrom i fremtiden, en form for utsatt tilfredsstillelse av økonomiske så vel som arbeidsmessige, sosiale og boligmessige behov. Når sesongmigranter tilsynelatende trekker på skuldrene av at de står i fysisk hardt, repetitivt og lavtlønnet arbeid som de ofte er overkvalifisert for, at de reiser fra familie og venner og samtidig er sosialt marginalisert i lokalmiljøet hvor de jobber, og at de tilbys substandard boligforhold, handler det ikke om likegyldighet overfor disse forholdene, men om tilpasning som en strategi for å få det bedre i fremtiden. Det innsnevrede handlingsrommet innenfor den fenomenologiske forståelsen av daglig tid trumfes dermed av forventningen om økt handlingsrom innenfor forståelsen av lengre tid. Å akseptere forholdene slik de er, innenfor forståelsen av daglig tid, handler dermed på den ene siden om de strukturelle begrensninger man oppfatter at man har, og på den andre siden om at tilpasning på kort sikt kan føre til et større handlingsrom på lengre sikt.

Denne tidsmessige dimensjonen har nær sammenheng med en stedsmessig dimensjon. Sesongmigranter inngår i komplekse transnasjonale relasjoner, som innebærer at de lever sine liv i en transnasjonal samtidighet (Hedberg, 2021). Det innebærer at de sjonglerer en del av livet i ett land og en annen del i et annet land, for eksempel ved å la daglig tid utspille seg i Norge, mens blikket for lengre tid er rettet mot hjemlandet. Mye av handlingsrommet og motivasjonen for sesongmigranter ligger i muligheten til å tjene penger i et land med høyt lønnsnivå og bruke dem i et land med lavere kostnader. Lønnsnivået i landbruket er blant de laveste i Norge, men sammenlignet med lønnsnivået i hjemlandet, er det likevel høyt. Arbeidsmigrantene opererer med et sett doble referanserammer, som innebærer at man sammenligner med forholdene og mulighetene og lønnsnivået i hjemlandet, og ikke i mottakerlandet (Rye & Andrzejewska, 2010; Waldinger & Lichter, 2003). Disse doble referanserammene er et resultat av de stedlige dimensjonene, og muliggjøres av at man forholder seg til to geografiske og økonomiske kontekster samtidig.

Strategier som tilpasning og omarbeiding kan innledningsvis virke i passive og strippet for handlingsrom, men forståelsen av stedsmessige og tidsmessige aspekter åpner for at vi kan se på tilpasningen som en form

for omarbeiding på lengre sikt, i tråd med Katz (2004) og O'Reilly og Scott (2022). Innenfor denne forståelsen av sesongmigrantenes tilpasning og omarbeiding kan motstand, som handler om å utfordre systemet og endre de strukturelle betingelsene, forstås som en kontraproduktiv strategi. Avveiningen synes å være at så lenge forholdene er «ikke ideelle, men greie nok», vil motstand bare underminere ens situasjon.

Referanser

Alberti, G. (2014). Mobility strategies, «mobility differentials» and «transnational exit»: The experiences of precarious migrants in London's hospitality jobs. *Work, Employment and Society*, *28*(6), 865–881. https://doi.org/10.1177/0950017014528403

Andrzejewska, J. & Rye, J. F. (2012). Lost in transnational space? Migrant farm workers in rural districts. *Mobilities*, *7*(2), 247–268. https://doi.org/10.1080/17450101.2012.654996

Augère-Granier, M.-L. (2021). *Migrant seasonal workers in the European agricultural sector.* European Parliamentary Research Service.

Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice* (R. Nice, Overs.). Polity Press.

Brovia, C. & Piro, V. (2021). Ghettos, camps and dormitories: Migrant workers' living conditions in enclaves of industrial agriculture in Italy. I C. Brovia & V. Piro (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (s. 52–69). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003022367-5

Coe, N. M. & Jordhus-Lier, D. V. (2011). Constrained agency? Re-evaluating the geographies of labour. *Progress in Human Geography*, *35*(2), 211–233. https://doi.org/10.1177/0309132510366746

Corrado, A., Perrotta, D. & de Castro, C. (2017). *Migration and agriculture: Mobility and change in the Mediterranean area*. Routledge.

De Haas, H., Castles, S. & Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6. utg.). Red Globe Press.

Dufty-Jones, R. (2014). Rural economies in the «age of migration»: Perspectives from OECD countries. *Geography Compass*, *8*(6), 368–380. https://doi.org/10.1111/gec3.12130

Emirbayer, M. & Mische, A. (1998). What is agency? *American Journal of Sociology*, *103*(4), 962–1023. https://doi.org/10.1086/231294

Fafo Østforum. (2022). *Statistikk*. https://fafooestforum.no/index.php/temasider/statistikk

Friberg, J. H. (2016). *Arbeidsmigrasjon: Hva vet vi om konsekvensene for norsk arbeidsliv, samfunn og økonomi?* (Fafo-rapport 2016:02). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/arbeidsmigrasjon

Friberg, J. H., Dølvik, J. E. & Eldring, L. (2013). *Arbeidsmigrasjon til Norge fra Øst- og Sentral-Europa*. Fafo. https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/eksterne-rapporter/arbeidsmigrasjon-fra-ost-og-sentral-europa-temanotat

Geddes, A. & Scott, S. (2010). UK food businesses reliance on low-wage migrant labour: A case of choice or constraint? I A. Geddes & S. Scott (Red.), *Who needs migrant workers?* (s. 193–224). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199580590.003.0007

Hedberg, C. (2021). Entwined ruralities: Seasonality, simultaneity and precarity among transnational migrant workers in the wild berry industry. *Journal of Rural Studies*, *88*, 510–517. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.04.008

Katz, C. (2004). *Growing up global: Economic restructuring and children's everyday lives*. University of Minnesota Press.

McAreavey, R. & Argent, N. (2018). New immigration destinations (NID) unravelling the challenges and opportunities for migrants and for host communities. *Journal of Rural Studies*, *64*, 148–152. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.09.006

Natale, F., Kalantaryan, S., Scipioni, M., Alessandrini, A. & Pasa, A. (2019). *Migration in EU rural areas.* Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/544298

O'Reilly, K. (2012). *International migration and social theory*. Macmillan International Higher Education.

O'Reilly, K. & Rye, J. F. (2020). The (re)production of the exploitative nature of rural migrant labour in Europe. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions*, (s. 228–245). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003022367-17

O'Reilly, K. & Scott, S. (2022). Harvest work, migration, and the structured phenomenology of time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–19. https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2116565

Piore, M. J. (1979). *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge University Press.

Rogaly, B. (2009). Spaces of work and everyday life: Labour geographies and the agency of unorganised temporary migrant workers. *Geography Compass*, *3*(6), 1975–1987. https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00290.x

Rogaly, B. (2021). Commentary: Agricultural racial capitalism and rural migrant workers. *Journal of Rural Studies*, *88*, 527–531. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.07.006

Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity*. Columbia University Press. https://doi.org/10.7312/rosa14834

Rye, J. F. (2021). De transnasjonale arbeiderne. I J. Ljunggren & M. N. Hansen (Red.), *Arbeiderklassen* (s. 145–162). Cappelen Damm Akademisk.

Rye, J. F. & Andrzejewska, J. (2010). The structural disempowerment of eastern European migrant farm workers in Norwegian agriculture. *Journal of Rural Studies*, *26*(1), 41–51. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.06.003

Rye, J. F. & O'Reilly, K. (Red.). (2020a). *International labour migration to Europe's rural regions*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003022367

Rye, J. F. & O'Reilly, K. (2020b). New perspectives on international labour migration to Europe's rural regions. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (kap. 1). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003022367-17

Rye, J. F. & Scott, S. (2018). International labour migration and food production in rural Europe: A review of the evidence. *Sociologia Ruralis*, *58*(4), 928–952. https://doi.org/10.1111/soru.12208

Scott, S. & Rye, J. F. (2021). Praised, prized, yet penalised: A critical examination of low-wage hiring queues in the global strawberry industry. *Journal of Rural Studies*. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.04.014

Șerban, M., Molinero-Gerbeau, Y. & Deliu, A. (2021). Are the guest-worker programmes still effective? Insights from Romanian migration to Spanish agriculture. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (s. 22–36). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003022367-3

Stachowski, J. & Fiałkowska, K. (2020). «Living on the edge?» A comparative study of processes of marginalisation among Polish migrants in rural Germany and Norway. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (s. 104–120). https://doi.org/10.4324/9781003022367-8

Vasas, E. B. (2005). Examining the margins: A concept analysis of marginalization. *Advances in Nursing Science*, *28*(3), 194–202. https://doi.org/10.1097/00012272-200507000-00002

Wright, C. F. & Clibborn, S. (2019). Migrant labour and low-quality work: A persistent relationship. *Journal of Industrial Relations*, *61*(2), 157–175. https://doi.org/10.1177/0022185618824137

KAPITTEL 8

Kategorienes konsekvenser: Flyktningers og arbeidsinnvandreres erfaringer med integreringspolitikk i Norge

Linda Dyrlid
Institutt for sosialt arbeid, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Turid Sætermo
NTNU Samfunnsforskning

Abstract: Why are labor migrants from EU countries viewed and treated as 'self-integrating' by Norwegian authorities, whereas resettled refugees are considered (very) 'integration-needy'? This chapter explores underlying ideas and lived consequences of Norwegian integration policies for one group of immigrants targeted by integration measures, and another seen as not needing them. The chapter's point of departure is the central role that paid work and economic self-sufficiency play in Norway's integration policies, although several studies have shown that this orientation also contributes to the persistence of social and economic inequalities. It is therefore relevant to explore which assumptions related to needs and capacity for integration immigrants in Norway are met with, what the consequences are, and how integration is understood and experienced in this context. Drawing on qualitative interviews with labor migrants and resettled refugees, this chapter explores how participation, inclusion, and belonging are understood and experienced when labor market attachment works as a premise. A central insight from the research is that individuals in both groups experience vulnerability in the Norwegian labor market and a lack of understanding on the part of the system. In the discussion we take inspiration from critical perspectives on categorization, and on discursive and political constructions of 'immigrant' and 'integration,' and argue in favor of perspectives on integration that address structures of power and inequality.

Keywords: integration policies, labor migrants, refugees, categorization

Sitering: Dyrlid, L. & Sætermo, T. (2023). Kategorienes konsekvenser: Flyktningers og arbeidsinnvandreres erfaringer med integreringspolitikk i Norge. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 8, s. 171–196). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch8

Innledning

Innvandringen til Norge har de siste årene antatt nye mønstre og gitt nye muligheter og utfordringer, blant annet som følge av arbeidsmigrasjon fra de østeuropeiske landene som ble innlemmet i EU i 2004, samt en rekordstor tilstrømming av flyktninger i 2015. Av Norges omtrent 800 000 innvandrere utgjorde i 2021 arbeidsinnvandrere fra Polen og Litauen de største nasjonale enkeltgruppene, totalt ca. 140 000 (Statistisk sentralbyrå [SSB], 2022a), mens flyktninger og familiegjenforente til sammen utgjorde i overkant av 240 000 personer (SSB, 2022b). Når innvandring til Norge tematiseres i politikk og i det offentlige ordskiftet, blir det ofte gjort i sammenheng med hva slags innvirkning det vil ha på velferdsstaten (se f.eks. Brochmann & Grødem, 2017). Hvilke spørsmålsstillinger som aktualiseres henger gjerne sammen med økonomisk utvikling og behovet for arbeidskraft, enten det dreier seg om hvilke rettigheter arbeidsinnvandrere skal ha, eller om hvor mange flyktninger vi skal ta imot og på hvilke vilkår. I tråd med slike diskurser er integreringspolitikken orientert mot lønnsarbeid og økonomisk selvforsørgelse både som mål, middel og forutsetning for integrering. Dette forklarer i stor grad hvorfor integreringspolitikken ensidig retter seg mot flyktninger og familiegjenforente. Siden arbeidsinnvandrere hovedsakelig er i arbeid, forventes de å være i stand til å integrere og å klare seg selv (Friberg et al., 2013).

En følge av fokuset på lønnsarbeid er altså at flyktninger og arbeidsinnvandrere forstås på helt ulike vis i politikken som ligger til grunn for norske offentlige integreringstjenester. Dette kapittelet handler om hvordan integreringspolitikken konstruerer arbeidsinnvandrere og flyktninger som forskjellig fra hverandre når det gjelder integreringsutfordringer, kapasitet til integrering og behov for bistand i denne prosessen. Videre utforsker det hvordan integrering som politikk og innramming bidrar til å forme innvandreres erfaringer med behov, utfordringer, forventninger og tilgjengelig støtte når det gjelder å bli en del av samfunnet. Kapittelets hovedanliggende er å diskutere følgene av den todelte integreringspolitikken basert på erfaringene til henholdsvis bosatte flyktninger og arbeidsinnvandrere, slik de selv forteller dem frem i intervjuer vi har gjennomført. Basert på dette materialet vil vi utforske følgende spørsmål: På hvilke måter skjer konstruksjonen av de to gruppene av innvandrere som «forskjellige»?

Hvilke antakelser og forestillinger om integrering ligger til grunn? Hvilke konsekvenser får dette for flyktninger og arbeidsinnvandrere?

Teoretisk henter vi inspirasjon fra kritiske perspektiver på hvordan innvandrere og integrering konstrueres, diskursivt og politisk. Vi vil adressere noe av det vi ser som relevante innvendinger mot integreringsbegrepet, men samtidig argumentere for at begrepet kan være nyttig redskap til å belyse prosesser som skaper sosial ulikhet og som setter vilkår for måter å høre til. Gjennom en slik refleksiv tilnærming til begreper, knytter vi oss også til nyere perspektiver på kategoriers tilblivelse og bruk, og spesielt kategoriers politiske og performative dimensjoner og hvordan dette påvirker opplevelser av annetgjøring (Dahinden et al., 2021). Aller først i kapittelet vil vi gjøre rede for integreringspolitikken overfor henholdsvis flyktninger og arbeidsinnvandrere, og den gjeldende politikkens underliggende antakelser knyttet til integrering og arbeid.

En todelt integreringspolitikk

Bak betegnelsen 'innvandrer'[1] skjuler det seg en mangfoldig gruppe som har hatt ulike veier inn til landet, på ulike historiske tidspunkt og på ulike oppholdsgrunnlag (Bø, 2019), så som flyktninger, familiegjenforente, arbeidsinnvandrere og andre (f.eks. irregulære migranter, kulturutveksling (au pairer) og internasjonale studenter). I Norge har vi siden 70-tallet hatt en politikk som kan betegnes som integreringspolitikk. I 2004 ble *introduksjonsprogrammet* (Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2021) innført som integreringspolitikkens viktigste redskap (Tronstad & Hernes, 2016). Introduksjonsprogrammet retter seg imidlertid kun mot flyktninger og familiegjenforente, som har det som omtales som «rett og plikt» til å gjennomføre programmet. Introduksjonsprogrammet er knyttet til etableringsfasen, nærmere bestemt de første to–tre årene etter ankomsten. Det foregår på heltid og består hovedsakelig av språkopplæring og kunnskap om hvordan det norske samfunnet er organisert, og med arbeidspraksis som en viktig komponent. Deltakelse er knyttet til en

1 Med innvandrer refereres det til en person som selv har innvandret, med to utenlandsfødte foreldre (Dzamarija, 2019). Betegnelsen brukes uavhengig av oppholdsgrunnlag.

økonomisk stønad (introduksjonsstønaden), som det trekkes i ved ugyldig fravær (Lillevik & Tyldum, 2018). Flyktninger må i hovedregelen gjennomføre introduksjonsprogrammet i kommunen der de er blitt bosatte, og dermed fungerer programmet også som et redskap til å styre flyktningenes geografiske bosted i programperioden (Sætermo, 2021). Jamfør introduksjonsloven (2004) er målet med programmet «å styrke mulighetene for nykommere til å delta på arbeidsmarkedet og i samfunnet og forbedre deres økonomiske uavhengighet» (§ 1). I den nye integreringsloven (2020), som ble innført i januar 2021, opprettholdes denne grunnleggende intensjonen, og kjerneprinsippene er fortsatt tidlig integrering og økonomisk uavhengighet.

I 2004 skjedde også en annen viktig endring i Norges innvandrings- og integreringspolitikk, idet EU-utvidelsen banet vei for den mest storstilte innvandringsbølgen i norsk historie (Friberg & Golden, 2014). Siden da har arbeidsinnvandrere fra Øst-Europa hvert år utgjort de største gruppene av innvandrere, både av de som er bosatt og de som ankommer. Da den «nye» arbeidsinnvandringen til Norge tok til, var hovedbekymringen at arbeidsmarkedet skulle oversvømmes av billig arbeidskraft (Dølvik et al., 2005). Oppmerksomheten omkring denne migrasjonen handlet for det meste om lønn, arbeidsvilkår og arbeidsmarkedskriminalitet (Dyrlid, 2017), og mindre om hvordan offentlige tjenester, skoler og lokalsamfunn var rigget for å ta imot de nye innbyggerne. Ifølge Staver (2021) er det viktig å merke seg hvordan arbeidsinnvandring i de senere år også har blitt skilt ut fra innvandringspolitikken for øvrig. Hun beskriver hvordan arbeidsinnvandring ble frakoblet fra annen innvandring da Innvandringsavdelingen, som tidligere hadde ansvar for politikkutforming for alle typer innvandring, i 2010 ble flyttet til Justisdepartementet, mens ansvaret for arbeidsmigrasjon ble igjen i Arbeidsdepartementet, senere Arbeids- og sosialdepartementet.[2] Denne sorteringen gjorde det mulig å utforme to ulike politikker for gruppene (Staver, 2021).

2 Mens ansvar for politikkutforming knyttet til ulike former for innvandring i dag er samlet i Arbeids- og integreringsdepartementet, har arbeidsmigrasjon sortert under følgende departement: Arbeids- og inkluderingsdepartementet (2006–2009), Arbeidsdepartementet (2010–2013), Arbeids- og sosialdepartementet (2014–2021) og Arbeids- og inkluderingsdepartementet (2022–) (jf. Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2018).

Mens det er etablert integreringstjenester og en omfattende introduksjonsordning for flyktninger, er tilbudene til arbeidsinnvandrere frivillige og minimale, og tilgjengelige tjenester er ofte private og kommersielle.[3] Likevel viser studier at mange arbeidsinnvandrere, selv etter å ha bodd i Norge i mange år, opplever manglende sosial integrering, utilstrekkelige norskferdigheter, særlig sårbarhet i arbeidsmarkedet og økonomisk marginalisering (se f.eks. Friberg et al., 2013; Stachowski & Rasmussen, 2021; se også kapittel 7 i denne boken). Dette illustrerer også hvor sterkt oppfatningen av arbeid som nøkkel til integrering står i dagens politikk: På bakgrunn av økonomisk selvforsørgelse oppfattes arbeidsinnvandrerne som i stand til å integrere seg selv, uten videre behov for bistand. Arbeidsinnvandrere i Norge er derfor blitt beskrevet som «usynlige» i diskurser og politikk knyttet til integrering (Dyrlid, 2017).

Integrering til arbeid

Det sterke fokuset på arbeid som nøkkel til integrering kan spores tilbake til 90-tallet, da det skjedde en dreining fra en integreringspolitikk som skulle sikre innvandreres levekår og deres mulighet til å bevare sin kulturelle egenart, til en politikk som er rettet mot – og problematiserer – innvandreres økonomiske produktivitet (Ihle, 2017). Arbeid fremholdes som kilden til selvstendighet og bedre materielle kår, men også som en arena for sosial integrering, der man kan utvikle nettverk og tilhørighet. I et mer overordnet perspektiv henger denne dreiningen nært sammen med nyliberale reformer i velferdsstaten, der den såkalte arbeidslinja er blitt bærebjelken. Harsløf og Seim (2008, s. 30) definerer arbeidslinja som en politikk som går ut på å «reformere trygde- og sosialpolitiske ordninger slik at de […] legger til rette for mest mulig deltakelse i arbeidslivet». Politikken har blitt sterkt kritisert, blant annet av Wahl (2009), som hevder at den er basert på en oppfatning om at det er individenes

3 Som borgere fra et EØS-land trenger ikke polske arbeidsmigranter med gyldig pass eller identitetskort å søke om oppholds- og arbeidstillatelse i Norge. Videre slår EØS-avtalen fast at de skal behandles likt med nasjonale borgere når det gjelder tilgang til offentlige tjenester, men de har ingen spesielle rettigheter når det gjelder integreringstjenester, inkludert rett til språkkurs.

svake arbeidsmoral og latskap som ligger bak manglende yrkesaktivitet. På denne måten blir arbeid «både et virkemiddel for å bedre økonomiske levekår, og for å bekrefte eller endre folks moral» (Rugkåsa, 2012, s. 49). Denne mistenksomheten preger også diskurser om innvandring og integrering. Samtidig peker Soysal (2011) på at parallelt med at arbeid fremstilles som veien til inkludering og løsningen på sosial ulikhet, ser vi generelt en stadig større uthuling av både muligheter, vilkår og rettigheter i arbeidslivet. Fleksibilisering har gjort arbeidslivet mindre trygt og forutsigbart for veldig mange, og for eksempel ekstrahjelper, tilkallingsvikarer og ansatte i ufrivillig deltid har dårligere jobbkvalitet enn andre når det gjelder forutsigbarhet og opplevd jobbsikkerhet (Ingelsrud et al., 2020). Tilgang på arbeidskraft har også gitt økt konkurranse og press når det gjelder lønns- og arbeidsvilkår (Dølvik et al., 2005; Rasmussen & Mjønes, 2015). I tillegg er mulighetene til å komme i jobb blitt færre for flere, blant annet fordi kompetansekrav og digitalisering har ført til at mange av de yrkene som tidligere var tilgjengelige for de med mindre formell kompetanse nå er utenfor rekkevidde (NOU 2017: 2). Flere studier har pekt på en utvikling mot et etnisk segregert arbeidsmarked i Norge, der visse innvandrergrupper dominerer enkelte nisjer (Friberg et al., 2013; Friberg & Midtbøen, 2017; Orupabo, 2016; Rogstad, 2021; se også kapittel 6 i denne boken). Innvandrere utgjør en økende andel av lavtlønte, og jobber oftere i yrker forbundet med lav sosial status, usikre arbeidsforhold, større helsemessig risiko og fare for oppsigelse (Olsen, 2019; SSB, 2019a, 2019b). Utviklingene i arbeidslivet har med andre ord hatt ugunstige, om enn ulike, følger for mange av de bosatte flyktninger og arbeidsinnvandrere i Norge.

Når det gjelder personer med flyktningbakgrunn i Norge viser statistikken at de har en vedvarende lavere grad av sysselsetting og lavere jobbsikkerhet sammenliknet med den øvrige befolkningen (Olsen & Bye, 2022. For mange av dem handler mye av utfordringene om å få innpass i et arbeidsliv med generelt høye krav om formelle kvalifikasjoner og gode språkferdigheter. Teoretisering og teknologisering preger i dag også yrker som tidligere var tilgjengelige for mange. Men også flyktninger med høyt utdanningsnivå opplever å ikke oppnå relevant arbeid. Flere studier har pekt på at viktige barrierer også ligger hos arbeidsgiverne,

gjennom manglende anerkjennelse av kvalifikasjoner, stereotypiske oppfatninger om innvandrere og diskriminering (Midtbøen, 2015; Rogstad, 2021; Vrålstad & Wiggen, 2017. Flyktninger er dessuten overrepresentert i yrker der man er sårbare for å ufrivillig miste jobben (Proba samfunnsanalyse, 2020). Å bli stående utenfor arbeidslivet har både økonomiske, sosiale og helsemessige følger, og levekårsundersøkelser viser at personer med flyktningbakgrunn er mer utsatt for utfordringer knyttet til fattigdom enn den øvrige befolkningen (Lima et al., 2020). Samtidig er det også slik at en del havner innenfor det Colic-Peisker (2009) beskriver som lav-kvalitetsjobber innenfor segmenterte deler av arbeidsmarkedet, som i realiteten kan føre til sosial eksklusjon, blant annet ved at individene fanges i det som kalles «cycles of disadvantage» (Leach et al., 2010).

Tross høy grad av sysselsetting viser studier at også arbeidsinnvandrere er sårbare i arbeidslivet. Arbeidsinnvandrere har blitt beskrevet som en slags reservestyrke som responderer på kapitalismens produksjonslogikk (Castles & Kosack,1972), og en del blir del av et *prekariat* (Standing, 2011). Betegnelsen favner mennesker som har havnet i en mer eller mindre permanent uforutsigbar og utrygg situasjon, som fleksibel arbeidskraft på korttidskontrakter, noe som skiller dem fra ordinært arbeidsliv med fast jobb. I Norge pekte de såkalte Polonia-studiene[4] i 2006 og 2010 (Friberg & Eldring, 2011; Friberg & Tyldum, 2007) på en utvikling i retning av etnisk segmentering i det norske arbeidsmarkedet og konkluderte med at de polske arbeidsinnvandrerne utgjorde en slags reservestyrke gjennom at færre fikk fast jobb, de hadde vanskeligere for å få overordnede stillinger og de opplevde mer stress og belastning på arbeidsplassen enn norske kolleger. Til tross for at mye har bedret seg siden Polonia-studiene, stiller Ødegård og Andersen (2021) spørsmål om vi ser en utvikling i retning av en arbeidsstokk inndelt i et mer permanent a- og b-lag. Arbeidsinnvandrere fra Polen og Litauen er fremdeles konsentrert i visse segmenter i arbeidslivet. 37 prosent av polske og 24

4 Polonia-studiene, som ble gjennomført i Oslo (2006 og 2010), i København (2008) og i Reykjavik (2010), hadde til hensikt å dokumentere både arbeidsforhold og levekår for polske arbeidsmigranter. Disse studiene var forankret hos forskningsstiftelsen Fafo i Oslo, og er de mest omfattende studiene av denne typen her til lands.

prosent av litauiske arbeidstakere innenfor bygg og anlegg mener at de tjener dårligere enn norske arbeidstakere med samme jobb (Ødegård & Andersen, 2021). Skillelinjene kommer også til uttrykk ved at mange opplever å være i et utenforskap. For eksempel fant Dyrlid (2017, 2018) at polske arbeidsinnvandrere erfarer at de blir gjenstand for negative stereotypier og stigmatisering, og Aure et al. (2016) skriver i sin studie at mange til tross for å være i arbeid ikke føler seg integrerte, og at de opplever å havne i arbeidsforhold hvor de har få muligheter til å bevege seg oppover på karrierestigen. Arbeidsplassen er preget av skillelinjer der ufaglært arbeid utføres av arbeidsinnvandrere, mens arbeidsformenn og mellomledere er norske (Aure et al., 2016).

Forskningen vi har beskrevet så langt viser altså at både flyktninger og arbeidsinnvandrere er særlig sårbare i dagens norske arbeidsmarked. Selv om arbeid forstås som nøkkelen til integrering og sosial utjevning, ser vi at strukturelle forhold i arbeidslivet fører til at integrering og bedre levekår ikke nødvendigvis blir utfallet av integreringsløpene, og at arbeidslivet på flere måter også kan virke ekskluderende og marginaliserende. Den politiske dreiningen mot lønnsarbeid som integreringsmål har likevel skapt noen nye forestillinger om hvem som har behov for hva slags integrering, hva det vil innebære å være integrert, og hvem som er «fritatt» fra forventninger om integrering. Hvordan mennesker som migrerer kategoriseres er et sentralt tema i migrasjonsforskning, der blant annet den dikotomiske forståelsen av migrasjon som enten frivillig eller tvungen problematiseres i flere nyere studier (Erdal & Oeppen, 2018). Dette, som er blitt kalt «migrasjonsforskningens binære paradigme», er relevant for vår studie fordi det peker på en naturliggjøring av en politisk, administrativ og juridisk kategorisering som tåkelegger de ofte uklare grenseoppgangene mellom tvungen og frivillig migrasjon. Videre har også underliggende antakelser omkring hva som forstås som «integrering» og hvem som forstås som integreringstrengende også de siste årene vært debattert og kritisert av en rekke integreringsforskere (Spencer & Charsley, 2021). I det følgende vil vi redegjøre for noe av den kritikken mot integreringsbegrepet og perspektivene på kategorisering som vi mener er mest relevant for problemstillingene i kapittelet.

Kritiske perspektiver på integreringens underliggende ideer

Integrering er i dag blitt et politisk nøkkelbegrep, og også et betydelig forskningsfelt (Sætermo et al., 2021). Imidlertid gir verken politikken eller forskningen noen klare svar på hvordan begrepet skal forstås og defineres. Utydeligheten handler blant annet om at begrepet både kan vise til politiske målsettinger og brukes som et analytisk begrep i samfunnsvitenskapen, samt at det også er et ord som etter hvert er blitt en del av alminnelig dagligtale, ofte uten et presist avklart meningsinnhold (Gullikstad et al., 2021; Rytter, 20219. Denne uklarheten er problematisk i integreringsforskningen, der det ofte kan være vage grenseoppganger mellom bruken av begrepet i studier av effekter av gjeldende politikk, og i studier som kritisk utforsker spørsmål knyttet til integrering som ide. Det siste har vært mye debattert de senere årene. Noen av de mest kritiske røstene hevder at på tross av en tilsynelatende allmenn enighet om mål om inkludering, deltakelse og anerkjennelse, hviler selve integreringsbegrepet på antakelser som kan være problematiske, motsetningsfulle og kan virke mot sin hensikt (Favell, 2018; Rytter, 2019; Spencer & Charsley, 2021). Fra dette perspektivet hevdes det at politikk og diskurser om integrering i realiteten bidrar til en negativ objektivisering av spesielle grupper som «andre» ved at de forstås som uintegrerte, eller til og med som lite integreringsdyktige eller villige (se f.eks. Anthias & Pajnik, 2014; Schinkel, 2018). Dette skjer eksempelvis ved at utfordringer personer kan oppleve knyttet til sysselsetting, samfunnsdeltakelse, sosial mobilitet og så videre fremstilles og behandles som «noe annet» for minoritetsgrupper enn for medlemmer av majoritetsbefolkningen. For minoritetsgrupper forstås utfordringene gjerne som «integreringsproblemer», og ofte forklares de også ut fra trekk ved minoritetsgruppene selv, snarere enn ut fra strukturelle barrierer og samfunnsmessige faktorer. Derfor argumenterer noen forskere for at integreringstenkning som hviler på forståelser av spesielle grupper som «lite integrerte» eller «ennå ikke integrerte» bidrar til å skape og befeste heller enn å viske ut forestillinger om et skille mellom «oss» og «dem», i strid med intensjonen. Integrering er et begrep med janusansikt, skriver Anthias (2013), fordi det gir inntrykk av å handle om

å inkorporere innvandrere i samfunnet, mens det i virkeligheten bidrar til å konstruere dem som «den andre» – det Vesterberg (2017) kaller «ekskluderende inklusjon». Olwig (2011) har for eksempel beskrevet offentlige integreringsprosjekter i de skandinaviske landene som forsøk på å forme innvandrere til «gode borgere» ut fra skandinaviske normer (se også Intke-Hernandez & Holm, 2015). Ut fra samme form for argumentasjon beskriver Jöhncke (2007) statlige integrasjonsprogrammer som en form for «sosial teknologi» som skal gjøre innvandrere bedre tilpasset til arbeidsmarkedet. Milani et al. (2021) har vist hvordan språk- og samfunnsfagskurs for nyankomne innvandrere kan forstås som uttrykk for disiplinær makt der deltakerne skal sosialiseres inn i visse normer og verdier. Integrering er altså ikke et nøytralt begrep, men ideologisk ladet (Olwig & Pärregård, 2011). Selv om integrering ofte beskrives som noe annet enn assimilering, er realiteten likevel den at det er innvandrere som må tilpasses, formes og oppdras (Anthias, 2013), mens majoritetsbefolkningen representerer de normative standardene og definerer hva som skal forstås som integreringsproblemer og -løsninger (Saharso, 2019). Integrering kan derfor forstås som en måte å styre og kontrollere innvandrere på, og grensene mellom «oss» og «dem»; slik at integrering ifølge Anthias (2013) blir det hun fra et foucauldiansk perspektiv omtaler som «a governmentality of difference». Det er derfor verdt å merke seg hva som ligger til grunn når enkelte migrantgrupper unnslipper statlige integreringsløp og ikke fremstilles som integrerings-trengende. Dette er et sentralt poeng for Schinkel (2018), som beskriver hvordan enkelte befolkningsgrupper (f.eks. majoriteten) ikke møtes med forventninger om integrering, men får det han kaller «dispensasjon» fra integrering. Vår empiri viser at dette er mer nyansert, idet arbeidsinnvandrerne får «dispensasjon» fra integrering, noe som til dels kan handle om antakelser om kulturell likhet og at de som gruppe ikke rasialiseres på samme måte som flyktningene. Det kan imidlertid også henge sammen med at samfunn og arbeidsmarked på mange måter smeltes sammen i integreringspolitikken, og at arbeidsinnvandrerne som produktive arbeidere derfor allerede kan sies å ha innfridd forventningene om integrering. Den samme tenkningen kan sies å ligge til grunn når innvandrere uten jobb ikke betraktes som integrerte (Masoud et al., 2021). I så måte er Andersons (2013)

perspektiver på migrasjonspolitikk som et redskap til å forme grupper av arbeidere som arbeidsgivere har behov for relevante, noe hun mener skjer samtidig som at politikken opprettholder en dikotomi mellom «oss» (innfødte) og «dem» (innvandrere) som former ideer om både tilhørighet og rettigheter. Ifølge Anderson virker den tilsynelatende dikotomien slik at den overskygger sårbarheten som kapitalismen påfører utsatte grupper på tvers av nasjonaliteter, og uavhengig av om man er migrant eller ikke.

De diskursive og politiske konstruksjonene av innvandrere som «de andre», som ligger til grunn for mye integreringstenkning, er bakgrunnen for at flere forskere har tatt til orde for at integreringsbegrepet rett og slett bør forkastes (Favell, 2019; Rytter, 2019; Schinkel, 2018). Forskere som ikke har en kritisk tilnærming til integrering bidrar til å reprodusere problematiske ideer om innvandrere, blir det hevdet (Schinkel, 2018). I denne studien følger vi i stedet Hadj-Abdou (2019), som foreslår å snu linsen motsatt vei og heller rette den mot integrering som ide, snarere enn mot de som er målgruppen for integreringspolitikken. Dette innebærer å studere hvem som får definisjonsmakt når det gjelder integreringens mål og midler, og hvilke underliggende antakelser disse hviler på. Å anvende en slik kritisk tilnærming mener hun at vil bidra til å bringe frem i lyset spørsmål knyttet til makt og ulikhet og forestillinger om tilhørighet, samt ambisjonene og hensiktene til de som har styringsmakt når det gjelder integrering. Dette perspektivet representerer en kritisk tilnærming til hvilke kategorier og begreper som blir til og som anvendes, og som har til hensikt å fange opp og problematisere konsekvensene av dem. For eksempel påpeker Gillespie et al. (2012) at selv om kategorier ofte fremstår som stabile og gjensidig utelukkende, er de alltid flytende og må ses i lys av spesifikke historiske og politiske kontekster. Kategorier er følgelig aldri nøytrale eller naturlige, men politisk og moralsk ladede, fordi de er utledet av historisk bestemte måter å forstå verden på og knyttet til spesielle interesser. Ulike kategoriseringer av migranter må forstås mot dette bakteppet, fordi hvordan man blir kategorisert bidrar til å forme både ens posisjon og rettigheter i samfunnet, og hvordan man representeres i offentlige diskurser (Dahinden et al., 2021). Samtidig er et kritisk perspektiv på kategorier viktig for å få frem kompleksiteten i migranters liv, som kan gå på tvers av både normative, diskursive, juridiske, politiske og

administrative kategoriseringer. Inspirert av disse perspektivene, argumenterer dette kapittelet for at kategoriseringer av migranter, i dette tilfellet knyttet til integreringsbehov, må forstås som konstruert og studeres gjennom en kritisk tilnærming, i lys av makts- og ulikhetsstrukturer.

Metodisk tilnærming

De empiriske materialet vi benytter kapittelet er hentet fra to kvalitative forskningsprosjekter vi har gjennomført, og som begge handler om integrering og tilhørighet for mennesker som har innvandret til Norge (Dyrlid, 2017, 2018; Sætermo, 2021). Det ene prosjektet fokuserte på polske arbeidsinnvandrere, med arbeid, identitet og tilhørighet som overordnet tematikk. Prosjektet var basert på dybdeintervjuer med femten menn og elleve kvinner i alderen 25–60 år i kombinasjon med deltakende observasjon. Det andre prosjektet utforsket forståelser, praksiser og erfaringer knyttet til integrering i ulike norske lokalsamfunn. I dette prosjektet ble det gjennomført dybdeintervjuer med atten bosatte flyktninger i alderen ca. 20–50 år, i tillegg til offentlige tjenester, arbeidsgivere, private tiltaksarrangører, lokale medier, politikere med flere i tre kommuner.

De empiriske eksemplene vi har valgt å benytte i kapittelet er strategisk utvalgte på bakgrunn av at de representerer erfaringer og refleksjoner knyttet til kapittelets tematikk som ofte kom frem i intervjuene. Eksemplene illustrerer noen av utfordringene som til en viss grad representerer erfaringer som deles av mange personer i de to gruppene, samtidig de også illustrerer forskjellene i opplevelsene av den integreringspolitiske innrammingen som ligger til grunn.

Begge prosjektene som materialet opprinnelig inngår i, benyttet narrativ analyse. For å utforske problemstillingene i dette kapittelet ser vi det som fruktbart å vise noen overordnede fortellinger vi analyserte frem i materialet. Narrativ analyse setter søkelys på hvordan mennesker lager og bruker fortellinger for å gjøre oss selv og våre liv forståelige både for oss selv og for andre (Phoenix, 2008). Utgangspunktet for narrativ analyse er todelt, ved at man ser på mennesket som et grunnleggende fortellende vesen, og på fortellingene som sosialt konstruerte (Riessman, 2002). Det innebærer at fortellingene på samme tid er personlige og unike, men

også formet av samfunnet vi lever i og gruppene vi inngår i. I analysen forholder man seg derfor ikke bare til innholdet i fortellingene, men også til fortellingenes sosiale dimensjon (Read, 2012). I dette kapittelet har vi identifisert fortellinger som favner temaer som var typiske og tilbakevendende, og ut fra dette mener vi det tegner seg opp to overordnede fortellinger om det å bli en del av det norske samfunnet, som vi presenterer i det følgende. Den første er basert på de intervjuede arbeidsinnvandrernes opplevelser, den andre på opplevelsene til bosatte flyktninger som har gjennomført introduksjonsprogrammet.

Arbeidsinnvandrerne forteller: omkostningene ved å være billig arbeidskraft

Det er en kald og klar høstkveld, og vi har blitt invitert til å delta på et møte i regi av den katolske kirken i samarbeid med en polsk forening. Møtet er i et forsamlingslokale i tilknytning til kirken. Rommet er fullsatt når møtet begynner. De aller fleste er menn, men også noen kvinner er til stede. Vi hører at det småprates på polsk. Stemningen er god. Intensjonen med møtet er at Arbeidstilsynet skal presentere sine arbeidsområder for polske arbeidsinnvandrere i Norge. For mange av arbeidsinnvandrerne er det vanskelig å skille de ulike norske etatenes virkeområder fra hverandre, mener arrangørene. Representanten fra Arbeidstilsynet blir introdusert av lederen for den polske foreningen og begynner sin powerpoint-presentasjon. Han forklarer hva som er fokusområder for Arbeidstilsynet, og hvordan de jobber. Presentasjonen er på norsk, men blir oversatt til polsk fortløpende av en innleid tolk. Etter presentasjonen blir det åpnet for spørsmål fra salen.

Spørsmålsrunden begynner svært gemyttlig, og mange har spørsmål om alt fra skatt, arbeidsulykker og trygderettigheter til forsikringer, oppsigelser og helseutfordringer. Spørsmål og svar blir fortløpende tolket. De fleste spørsmål viser seg å sortere under andre etater enn Arbeidstilsynet, og de får derfor ikke svar. Etter hvert kan man ane en kollektiv frustrasjon. Dialogen nedenfor, som finner sted etter cirka en halv time med spørsmål og (manglende) svar, viser stemningsendringen som har funnet sted:

Polsk mann 1: Kan Arbeidstilsynet sjekke om arbeidsgiver betaler skatt?

Arbeidstilsynet: Vi har med skatteetaten på noen inspeksjoner, men dette er en sak dere må ta opp med skatteetaten. Det er ikke Arbeidstilsynets ansvar …

Stemningen begynner å bli hissig. Flere snakker i munnen på hverandre, og kommentarer ropes på polsk. Representanten fra Arbeidstilsynet begynner å se utilpass ut. Han smiler usikkert og ser seg rundt.

Polsk mann 1: Vi får ikke svar på våre spørsmål og har mange problemer. Vi trenger hjelp! Vi har spurt skatteetaten for lenge siden. Hvor lenge skal vi vente?

Nå stilles spørsmålet med høyere stemme.

Arbeidstilsynet: Det er vanskelig å gi svar på hvordan andre etater behandler saker, men her kan man vise til forvaltningsloven. Man har krav på svar innen en viss tid …

Polsk mann 1: Vi må vite HVOR vi skal spørre. Vi får ikke hjelp! Hva slags konsekvenser har det hvis bedriften ikke betaler skatt, da?

Stemmen er fremdeles høy og frustrasjonen tydelig.

Arbeidstilsynet: Da må skatteetaten ta tak i det.

Det er nå generelt mer prating i salen.

Polsk mann 3 (roper fra salen, uten å be om ordet): Vi blir betraktet som billig arbeidskraft. Det er det vi er her!

Arbeidstilsynet: Arbeidstilsynet har et eget prosjekt for å forhindre utnytting. Vi har avdekket mange eksempler på for lav lønn og dårlige arbeidsforhold.

Polsk mann 4: Har Arbeidstilsynet ansvar for innlosjering? Mange polakker bor i biler i flere år?

Arbeidstilsynet: Vi sjekker innlosjering i forhold til loven.

Polsk mann 4: Hva sier loven? Det er visst ingen lov som sier at man ikke skal misbruke polakker i Norge!

Støttende kommentarer på polsk ropes fra salen, andre ler. Kommentarene i etterkant blir ikke oversatt for foredragsholderen. Stemningen i rommet er påtakelig endret. Etter dette avtar spørsmålene, og møtet avsluttes.

I løpet av møtet ble det tydelig at det å ta seg frem i et ukjent system, på et språk mange ikke behersket eller behersket dårlig, kunne fremkalle både sinne og avmakt. Andre var bekymret for at den situasjonen mange av de polske arbeidsinnvandrerne var i gjorde dem sårbare for utnytting i det norske arbeidsmarkedet.

Denne formen for sårbarhet var også et tema som kom til uttrykk i intervju med det unge polske samboerparet som vi har gitt navnene Marcin og Gabriela. Begge har erfaringer med at norsk arbeidsliv kan være utfordrende for arbeidsinnvandrere. Marcin uttrykker frustrasjon over det han ser på som utnytting av andre polske arbeidere. Imidlertid er også frustrasjonen rettet mot polakkene selv, som godtar det Marcin mener er utnyttelse. Mens polakkene liker å jobbe, er ikke nordmenn så glade i å jobbe hardt og jobbe lange dager, sier han. Det at de polske står på, samt at de ikke er bevisst rettighetene sine, er noe som utnyttes i Norge, mener han:

Marcin: De polske jobber fortere! Dette er problemet, fordi noen norske arbeidsgivere ser at du kan jobbe fortere for mindre penger, og de vil ha mer og mer og mer. De polske folkene sier ingenting, men de skulle kjempe for rettighetene sine.

Gabriela: Selv om polske får mindre penger enn norske arbeidere, er det bedre enn i Polen.

Marcin: I Oslo er det polakker som jobber for 15 kroner timen. Det er galskap!

Marcin er tydelig opprørt og rister på hodet når han forteller om dette. Også samboeren Gabriela har egne erfaringer fra arbeidslivet i Norge, og forteller at hun kom hit på grunn av lovnad om fast jobb i et firma som jobber med renhold. Det viste seg at det ikke var noen jobb klar, og at de ville ha henne til å vente på oppdrag uten lønn. Da hun ga beskjed om at hun heller ville finne annet arbeid var ikke dette populært hos arbeidsgiveren. De ville bare ha polakker som ekstraarbeidere, mener hun, noen de kunne ringe når de hadde masse arbeid. Selv hadde hun regninger å betale, og kunne ikke gå og vente uten betaling.

For manges polske arbeidsinnvandreres vedkommende beskrives arbeidet i Norge som en mulighet til å realisere planer og prosjekter de

ikke ville kunne oppnå i hjemlandet. For andre er ikke denne muligheten uten omkostninger. I eksemplene over går det frem hvordan arbeidsinnvandrere kan oppleve å være sårbare i møte med arbeidsmarkedet. Opplevde forventninger om å fylle rollen som billig arbeidskraft, å levere mer arbeid for mindre penger, er noe som går igjen i mange fortellinger. Narrativene som snakkes frem handler dermed både om sårbarhet, frustrasjon og opplevelsen av å bli gjort til et slags reservelag i den norske konteksten. Forventninger om at arbeidsinnvandrere skal «integrere seg selv» gjennom deltakelse i arbeidslivet blir ikke alltid realistiske når denne deltakelsen i all hovedsak skjer i segmenter i arbeidslivet hvor de er mer utsatte for utnytting gjennom forventninger om å representere billig arbeidskraft. Fortellinger om manglende muligheter til å lære språket, lite systemkunnskap og lite kontakt med norske kolleger kombinert med en opplevelse av annengjøring og utnytting gjør at man må stille spørsmål ved i hvor stor grad man kan forvente at arbeidsinnvandrere i denne situasjonen stort sett kan «integrere seg selv».

Flyktningene forteller: agens og umyndiggjøring

Når det gjelder opplevelsen av å bli behandlet som selvstendige og handlekraftige skiller erfaringene de polske arbeidsinnvandrerne beskriver ovenfor seg på mange måter fra erfaringene til de bosatte flyktningene vi intervjuet. I intervjuene med flyktningene tegnet det seg snarere et bilde av en hjelp til integrering som innebar et tap av råderett over egen hverdag, og en opplevelse av fratatt verdighet. Vi vil her presentere utsagn fra to intervjuer der slike opplevelser og følelser knyttet til integrering gjennom introduksjonsprogrammet kom særlig tydelig frem. Informantene var en eritreisk kvinne i trettiårene, som vi her har gitt navnet Haben, og en burundisk mann på samme alder, som vi har gitt navnet Daniel. Haben forteller at hun måtte etterlate sine to yngre barn hos foreldrene i hjemlandet da hun la ut på den farefulle ferden som etter hvert skulle ta henne til Norge. Det første hun gjorde etter ankomsten var å forsøke å finne ut hva hun måtte gjøre for å bli gjenforent med barna i Norge. «Det var svært vanskelig å finne ut av det», sier hun. Hun fikk ikke noe informasjon ved ankomsten og spurte derfor ansatte og beboere

på asylmottaket om hjelp, og søkte også etter informasjon gjennom en Facebook-gruppe av eritreere i Norge. Hun sier at hadde hun ikke insistert på å få informasjon, ville hun ikke ha fått vite hvor viktig det var å søke innen det første året. Hun legger til at hun vet om mange som ikke fikk vite dette og som trodde at de først måtte ha etablert seg ordentlig før de kunne søke om å få familien hit, mens det tvert imot er slik at etter at den første fristen er passert, blir familiegjenforening langt vanskeligere å oppnå, sier hun. Mens en går på introduksjonsprogrammet klarer en nemlig sjelden å oppfylle inntektskravet som da inntreffer.

Haben ble etter hvert bosatt i en liten kystkommune i Midt-Norge, der hun nokså raskt og på eget initiativ ordnet seg en liten leilighet hos en privat utleier, med tanke på at barna skulle bo nært skole. Det innebar å flytte fra den kommunale leiligheten hun var blitt tildelt, noe flyktningtjenesten var negative til og derfor ikke ville bistå henne med, forteller Haben. Hun var oppsatt av å begynne å tjene penger, sier hun, og mens hun ennå gikk på introduksjonsprogrammet begynte hun å oppsøke bygdas sykehjem og spørre om muligheten for arbeid, til tross for at hun ble rådet til å fokusere på norskopplæringen. Etter mange forsøk fikk hun endelig sjansen, og etter det sluttet de ikke å ringe, forteller hun, og nå føler hun at hun ikke kan si nei. Som tilkallingshjelp arbeider hun mye både på dagtid og nattestid, og hun er bekymret for hvordan all alenetiden vil påvirke de nyankomne barna.

I intervjuet fremsto Haben som en særlig målrettet person, og vi spurte henne om hun også oppfattet seg selv slik, men dette var hun uenig i: «*Alle* flyktninger er – eller har vært nødt til å bli – målrettede og ha evnen til å holde ut og stå på. Det er en uunngåelig del av det å ha opplevd flukt», understreker hun. Hun sier at hun kjenner alle de bosatte flyktningene fra Eritrea i bygda og forteller at nesten alle hadde manuelle jobber i hjemlandet. Mange er allerede i førtiårene og har aldri studert eller lært noe teoretisk før. Introduksjonsprogrammet blir for vanskelig for dem, forklarer hun:

> De opplever å sitte i klasserommet hele dagen mens de ikke forstår verken innholdet i undervisningen eller hvordan de skal bruke det. De er der bare fordi de er nødt til å være der, for ellers får de ikke penger. Det virker umulig å kunne få jobb og de ser ikke noen vei videre […] Etter intro ender de på kurs og tiltak

> som ikke leder til noe. Alt de vil er å jobbe og kunne spare til et hus, en ferie, slik som nordmenn. Men årene går, og det skjer ikke. Det er etter at de kom hit at de ble passiviserte, fordi de ikke lengre kontrollerer noe som helst. De går fra å ha klart seg gjennom ufattelig vanskelige forhold, til å ikke få lov til å bestemme over seg selv. For voksne mennesker som har gått gjennom det vi har, er det veldig nedverdigende.

Opplevelsen av maktesløshet og passivisering var et tilbakevendende tema i flere av intervjuer vi gjennomførte, blant annet med Daniel, som hadde bodd på tre ulike asylmottak og egentlig hadde hatt et ønske om å bo nært venner i en by i Sør-Norge, da han ble bosatt i en mellomstor by i Midt-Norge. Der strevde han med å finne ut av ting, forteller han, og følte at de ansatte i flyktningtjenesten ofte hadde lite tid og få svar på det han lurte på. For eksempel lurte han på hvordan han kunne fortsette studiene han hadde måttet avbryte i hjemlandet, men ble advart om at veien til studier er lang og hard. Veien til en jobb skulle imidlertid også vise seg å bli lang. «Flyktningtjenesten sier hele tiden at du må bli bedre i norsk, bedre i norsk, bedre i norsk», sier han oppgitt. «Det får man høre selv når man snakker ganske godt norsk. Samtidig ser vi at arbeidsinnvandrerne tvert imot ofte får jobb uten å kunne noe norsk. De kjøper seg hus her, mens vi [flyktninger] aldri får nok inntekt til det.»

Ifølge Daniel opplever flyktningene at målet om integrering og arbeid glir stadig lenger unna, og han mener dette gjør at de blir motløse, frustrerte og ikke minst skeptiske. Disse følelsene forsterkes dessuten gjennom at det blir mye negativt snakk dem imellom om hva det egentlig handler om når de ikke får sjansen, forteller han.

I utsagnene fra Haben og Daniel kommer det tydelig frem at til tross for at de er i målgruppen for offentlige integreringstiltak, opplever de at systemet er lite lydhørt eller til hjelp når det gjelder deres egne ønsker og planer. De forteller frem et integreringsløp som snarere bidrar til å passivisere flyktninger ved å respondere på utfordringene deres gjennom lite meningsfylte tiltak og urimelige forventninger. I denne fortellingen er både de selv og andre flyktninger i utgangspunktet fremtidsrettede og motiverte for arbeid og muligheter, fordi dette er nødvendige personlige egenskaper for å utholde flukt, og dette settes opp som en kontrast til det påtvungne, inngripende løpet som – om enn utilsiktet – fører til avmakt

og stagnasjon. I tillegg øker også mistroen til hjelpen de tilbys idet de opplever å bli stående på stedet hvil mens andre, europeiske innvandrergrupper får jobb og etablerer seg.

Integrering, makt og avmakt

Hvis vi ser fortellingene til henholdsvis arbeidsinnvandrere og flyktningene i lys av hverandre, ser vi at de på ulike måter handler om frustrasjoner over et system som virker ugjennomtrengelig og en opplevelse av utenforskap og umyndiggjøring. Fortellingene viser samtidig kontrastene, for eksempel ved at mange arbeidsinnvandrere til tross for at de er i arbeid opplever utenforskap og sårbarhet, mens for flyktningene er utfordringene at verken bistanden fra det offentlige eller egen motivasjon kan viske ut strukturelle barrierer i arbeidslivet, som bidrar til at de gjerne havner utenfor arbeid og i passivitet. Samtidig kan intervjuene på flere måter leses som *mot*-fortellinger til den dominerende politiske forståelsen av de to gruppenes behov og kapasitet. Det som kommer frem er at den ene gruppen, arbeidsinnvandrerne, opplever å ikke få den bistanden som de tydelig trenger, mens den andre gruppen, flyktningene, får en omfattende bistand som oppleves både umyndiggjørende og uomsettelig.

Fortellingene viser at den integreringspolitiske innrammingen av de to gruppenes behov ikke nødvendigvis samsvarer med gruppenes egne erfaringer, og altså at de to integreringsløpene ikke er formet av hva innvandrede enkeltpersonene trenger av bistand, men av den overordnede politiske innrammingen av dem som nærmest dikotomiske kategorier. Videre ser vi at konstruksjonen av dem som forskjellige med hensyn til kapasitet og muligheter for (selv)integrering får noen konsekvenser for både individene og samfunnet som ikke er tilsiktede eller hensiktsmessige, også dersom man legger ideer om arbeidslivets betydning for integrering til grunn.

Hvordan kan så de teoretiske perspektivene vi skisserte opp tidligere bidra i tolkningen av disse funnene? For det første bidrar de til å sette søkelys på at kategorier som for eksempel «arbeidsinnvandrer» og «flyktning» må forstås som konstruerte, både politisk, juridisk og diskursivt. At innvandringspolitikk etablerer kategorier er ikke noe nytt, og ofte

handler kategoriseringen om seleksjon, altså om å skille «ønskede» fra «mindre ønskede» innvandrere. Med utgangspunkt i Hawkins (1972) kan det sies at innvandringspolitikk ofte dras mellom et ønske om å slippe inn de «riktige borgerne» som skal passe inn i nasjonen, og de «riktige arbeiderne» som skal passe inn i arbeidsmarkedet. Med arbeidslinja i dagens politikk, kan det hevdes at disse smeltes sammen til en og samme ideelle person – det Anderson (2015) betegner som «the worker-citizen». Introduksjonsprogrammet kan i så måte forstås som en form for «social engineering» (Rytter & Ghandchi, 2020) som først og fremst skal forme flyktningene til å passe inn til arbeidsmarkedet. Imidlertid har dette arbeidsmarkedet få og trange dører, som i sin tur ofte leder til de segmentene i arbeidslivet der integrering er et mindre sannsynlig utfall. Rytter og Ghandchi (2020) hevder om det danske introduksjonsprogrammet at det resulterer i en form for «prekær inkludering», der flyktningene føres inn i arbeidslivets mest usikre og ugunstigste deler, og ikke kommer seg videre derfra. Ved å etablere en politikk som tar utgangspunkt i flyktninger som særlig integreringstrengende, tas oppmerksomheten bort fra ulikhetsstrukturer og ekskluderende mekanismer i arbeidslivet. Diskurser om integrering, skriver Anthias (2013), konstruerer flyktninger som «mennesker som trenger integrering» og dermed som «mangelfulle». Dette forsterkes ved at arbeidslivstilknytning kobles til moral og personlig karakter, mens det å stå utenfor arbeidslivet ofte fremstilles som forårsaket av manglende initiativ og lojalitet til fellesskapet.

Når det gjelder arbeidsinnvandrere kan fraværet av tilbud om bistand til integrering tolkes som et uttrykk for det motsatte, en insistering på at de representerer midlertidig, flyttbar og «frivillig» arbeidskraft. Deres dispensasjon fra krav om integrering er derfor tosidig: på den ene siden kan det handle om antakelser om at de allerede er integrerte fordi de har arbeid eller oppfattes som mindre kulturelt forskjellige fra den norske majoriteten, på den andre siden kan det også tolkes som en forståelse av dem som midlertidig, både som arbeidere og innbyggere.

På bakgrunn av de problematiske sidene ved integrering både som ide og praksis, er det kanskje nærliggende å tenke at begrepet ikke fanger det det anfører og derfor burde forkastes. Men det er likevel et faktum at migrasjon henger sammen med noen spørsmål om tilhørighet, makt og

ulikhet som det er nødvendig å belyse og drøfte (Klarenbeek, 2019). I så måte mener vi at studier av integrering ikke bare er mulig, men nødvendig. Vi har i denne analysen funnet Hadj-Abdous (2019) tilnærming nyttig, og hennes argument om at i stedet for å bruke integreringsbegrepet til å forsøke å si noe om ulike gruppers situasjon og inkorporasjon, kan en se på integreringsideer som et forskningsobjekt i seg selv, og analysere de eksplisitte og implisitte forståelsene og antakelsene som gjerne veves inn i integreringsbegrepet. Dermed kan begrepet bidra til å belyse for eksempel forståelser av hvem som oppfattes som innenfor/utenfor, og av hvordan «oss» og «dem» produseres og reproduseres gjennom politikk og forventninger knyttet til integrering. Vi har lagt dette perspektivet til grunn når vi her har utforsket ideer og forestillinger om integrering i norsk gjeldende politikk, og konsekvensene av disse for flyktninger og arbeidsinnvandrere i Norge. I analysen av vårt materiale viser fortellingene – og mot-fortellingene – nettopp at integrering i stor grad handler om slike antakelser, og om hvem som har definisjonsmakt når det gjelder integrering som mål, integrering som problem, integrering som krav og så videre. Poenget er altså ikke å argumentere mot alles rett til å få være en del av samfunnet, eller å motsi at noen har mer behov for bistand enn andre i disse prosessene. Kapittelet må heller forstås som et bidrag til en mer nyansert forståelse av integrering, der det settes søkelys på diskursiv makt og annetgjørende prosesser, og på kategorier som konstruerte virkeligheter.

Referanser

Anderson, B. (2013). *Us and Them? The dangerous politics of immigration control.* Oxford University Press.

Anderson, B. (2015). Immigration and the worker citizen. I B. Anderson & V. Hughes (red.), *Citizenship and its Others. Migration, diaspora and citizenship series*. Palgrave Macmillan, London (s. 41–57).

Anthias, F. (2013). Moving beyond the Janus face of integration and diversity discourses: Towards an intersectional framing. *The Sociological Review, 61*(2), 323–343. https://doi.org/10.1111/1467-954X.12001

Anthias, F. & Pajnik, M. (Red.). (2014). *Contesting integration, engendering migration: Theory and practice*. Springer.

Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2018, 18. juni). *Arbeids- og sosialdepartementets historikk.* https://www.regjeringen.no/no/dep/aid/ansvarsomrader-og-oppgaver-i-arbeids-og-inkluderingsdepartementet/historikk/id193/

Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2021, 15. oktober). *Introduksjonsprogram.* https://www.regjeringen.no/no/tema/innvandring-og-integrering/asd/Verkemiddel-i-integreringsarbeidet/introduksjonsprogram/id2343472/

Aure, M., Førde, A. & Magnussen, T. (2016). Lokalsamfunnet som integreringsarena. I M. Villa & M. Haugen (Red.), *Lokalsamfunn* (s. 410–430). Cappelen Damm Akademisk.

Brochmann, G. & Grødem, A. S. (2017). Den norske modellens møte med innvandring – et regime i endring. I M. A. Stamsø (Red.), *Velferdsstaten i endring: Om norsk helse- og sosialpolitikk* (3. utg., s. 362–381). Gyldendal Akademisk.

Bø, B. P. (2019). Den grenseløse innvandringskontrollen – et rettssikkerhetsproblem? *Nytt Norsk Tidsskrift*, *36*(3), 241–254. https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2019-03-07

Castles, S. & Kosack, G. (1972). The function of labour immigration in Western European capitalism. *The New Reasoner*, *73*, 3–21.

Colic-Peisker, V. (2009). Visibility, settlement success and life satisfaction in three refugee communities in Australia. *Ethnicities*, *9*(2), 175–199. https://doi.org/10.1177/1468796809103459

Dahinden, J., Fischer, C. & Menet, J. (2021). Knowledge production, reflexivity, and the use of categories in migration studies: Tackling challenges in the field. *Ethnic and Racial Studies*, *44*(4), 535–554. https://doi.org/10.1080/01419870.2020.1752926

Dyrlid, L. M. (2017). *Transnasjonalisme mellom stolthet og stigma: Polske migranters narrativer om arbeid, tilhørighet og posisjonering* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. http://hdl.handle.net/11250/2444405

Dyrlid, L. M. (2018). «Polakken kan»: Narrativer om polske migranters arbeid og tilhørighet i Norge. *Norsk antropologisk tidsskrift*, *29*(3–4), 124–145. https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2018-03-04-03

Dzamarija, M. T. (2019, 5. mars). *Slik definerer SSB innvandrere.* https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere/artikler/slik-definerer-ssb-innvandrere

Dølvik, J. R., Eldring, L. & Ødegård, A. M. (2005). *Lavlønnskonkurranse og sosial dumping. Utfordringer for det seriøse arbeidslivet* (Fafo-rapport 485). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/lavlonnskonkurranse-og-sosial-dumping

Erdal, M. B. & Oeppen, C. (2018). Forced to leave? The discursive and analytical significance of describing migration as forced and voluntary. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *44*(6), 981–998. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384149

Favell, A. (2019). Integration: Twelve propositions after Schinkel. *Comparative Migration Studies*, *7*(1). https://doi.org/10.1186/s40878-019-0125-7

Friberg, J. H. & Eldring, L. (2011). *Polonia i Oslo 2010. Mobilitet, arbeid og levekår blant polakker i hovedstaden* (Fafo-rapport 2011: 27). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/polonia-i-oslo-2010

Friberg, J. H., Djuve, A. B. & Elgvin, O. (2013). *Innvandrerne som skulle klare seg selv: Når EØS-avtalens frie flyt av arbeidskraft møter velferdsstatens bakkebyråkrati* (Fafo-rapport 2013:31). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/innvandrerne-som-skulle-klare-seg-selv

Friberg, J. H., Dølvik, J. E. & Eldring, L. (2013). *Arbeidsmigrasjon til Norge fra Øst- og Sentral-Europa* (Temanotat). Norges forskningsråd.

Friberg, J. H. & Golden, A. (2014). Norges største innvandrergruppe: Historien om migrasjon fra Polen til Norge og om andrespråkskorpuset ASK. *NOA – norsk som andrespråk*, *30*(2). http://ojs.novus.no/index.php/NOA/article/view/832

Friberg, J. H. & Midtbøen, A. H. (2017). Ethnicity as skill: Immigrant employment hierarchies in Norwegian low-wage labour markets. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 44*(9), 1463–1478.

Friberg, J. H. & Tyldum, G. (Red.). (2007). *Polonia i Oslo. En studie av arbeids- og levekår blant polakker i hovedstadsområdet* (Fafo-rapport 2007:27). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/polonia-i-oslo-en-studie-av-arbeids-og-levekar-blant-polakker-i-hovedstadsomradet

Gillespie, A., Howarth, C. S. & Cornish, F. (2012). Four problems for researchers using social categories. *Culture & Psychology, 18*(3), 391–402.

Hadj-Abdou, L. (2019). Immigrant integration: The governance of ethno-cultural differences. *Comparative Migration Studies, 7*(15). https://doi.org/10.1186/s40878-019-0124-8

Harsløf, I. & Seim, S. (2008). Fattigdom i en norsk velferdskontekst. I I. Harsløf & S. Seim (Red.), *Fattigdommens dynamikk* (s. 13–33). Universitetsforlaget.

Hawkins, F. (1972). *Canada and immigration: Public policy and public concern.* McGill-Queen's University Press.

Ihle, R. (2017). Integrering – samfunnsfellesskapets opptakskrav? *Plan*, *48*(1), 10–17. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2017-01-04

Integreringsloven. (2020). *Lov om integrering gjennom opplæring, utdanning og arbeid* (LOV-2020-11-06-27). Lovdata. https://lovdata.no/lov/2020-11-06-127

Intke-Hernandez, M. & Holm, G. (2015). Migrant stay-at-home mothers learning to eat and live the Finnish way. *Nordic Journal of Migration Research, 5*(2), 75–82. http://doi.org/10.1515/njmr-2015-0012

Introduksjonsloven. (2003). *Lov om introduksjonsordning og norskopplæring for nyankomne innvandrere* (LOV-2003-07-04-80). Lovdata. https://lovdata.no/lov/2003-07-04-80

Ingelsrud, M. H., Hansen, P. B. & Underthun, A. (2020). *Konsekvenser av atypiske tilknytningsformer for arbeidsforhold og partssamarbeid* (AFI-rapport 2020-08). https://hdl.handle.net/10642/9158

Jöhncke, S. (2007). Velfærdsstaten som integrationsprojekt. I K. F. Olwig & K. Pærregaard (Red.), *Integration. Antropologiske perspektiver* (s. 37–62). Museum Tusculanum.

Klarenbeek, L. M. (2019). Relational integration: A response to Willem Schinkel. *Comparative Migration Studies*, *7*(1). https://doi.org/10.1186/s40878-019-0126-6

Leach, L. S., Butterworth, P. & Strazdins, L. (2010). The limitations of employment as a tool for social inclusion. *BMC Public Health, 10*, art. 621. https://doi.org/10.1186/1471-2458-10-621

Lillevik, R. & Tyldum, G. (2018). *En mulighet for kvalifisering. Brukerundersøkelse blant deltakere i introduksjonsprogrammet* (Fafo-rapport 2018:35). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/en-mulighet-for-kvalifisering

Lima, I., Dahl, E. S., Furuberg, J. & Munch-Ellingsen, E. (2020). *Lavinntekt og levekår i Norge. Tilstand og utviklingstrekk* (Nav-rapport 4/2020). https://www.nav.no/no/nav-og-samfunn/kunnskap/analyser-fra-nav/analyser-sosiale-tjenester/lavinntekt-og-levekar-i-norge.tilstand-og-utviklingstrekk-2020

Masoud, A., Holm, G. & Brunila, K. (2021). Becoming integrateable: Hidden realities of integration policies and training in Finland. *International Journal of Inclusive Education*, *25*(1), 52–65. https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1678725

Midtbøen, A. H. (2015). Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *56*(1), 4–30. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2015-01-0

Milani, T., Bauer, S., Carlson, M., Spehar, A. & von Brömssen, K. (2021). Citizenship as status, habitus and acts: Language requirements and civic orientation in Sweden. *Citizenship Studie*s, *25*(6), 756–772. https://doi.org/10.1080/13621025.2021.1968698

NOU 2017: 2. (2017). *Integrasjon og tillit – langsiktige konsekvenser av høy innvandring*. Justis- og beredskapsdepartementet. https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2017-2/id2536701/

Olsen, B. (2019). *Færre på heltid blant innvandrere*. Statistisk sentralbyrå.

Olsen, B. & Bye, K. S. (2022). Flyktninger i og utenfor arbeidsmarkedet 2020. Statistisk sentralbyrå, Rapporter 2022/12

Olwig, K. F. (2011). Integration: Migrants and refugees between Scandinavian welfare societies and family relations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *37*(2), 179–196. https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.521327

Olwig, K. F. & Pærregård, K. (2011). *The question of integration. Immigration, exclusion and the Danish welfare state.* Cambridge Scholars Publishing

Orupabo, J. (2016). *Kvinnejobber, mannsjobber og innvandrerjobber*. Cappelen Damm Akademisk.

Phoenix, A. (2008). Analysing narrative contexts. I M. Andrews, C. Squire & M. Tamboukou (Red.), *Doing narrative research* (s. 64–77). Sage.

Proba samfunnsanalyse. (2020). *Hvorfor faller flyktninger ut av arbeidslivet?* (Rapport 2020-05). https://proba.no/rapport/hvorfor-faller-flyktninger-ut-av-arbeidslivet/

Rasmussen, B. & Mjønes, S. L. (2015). Bemanningsindustrien – en trussel mot den norske modellen i arbeidslivet. I B. Bungum, U. Forseth & E. Kvande (Red.), *Den norske modellen. Internasjonalisering som utfordring og vitalisering*. Fagbokforlaget.

Read, C. J. (2012). A place in the city: Narratives of «emplacement» in a Delhi resettlement neighbourhood. *Ethnography*, *13*(1), 87–101. https://doi.org/10.1177/1466138111432034

Riessman, C. K. (2002). Analysis of personal narratives. I J. Gubrium & J. Holstein (Red.), *Handbook of interview research* (s. 695–710). Sage.

Rogstad, J. (2021). Innvandrere og ulikhet. I S. Grønmo, A. Nilsen & K. Christensen (Red.), *Ulikhet: Sosiologiske perspektiver og analyser* (s. 321–344). Fagbokforlaget.

Rugkåsa, M. (2012). *Likhetens dilemma: Om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiøse norske stat*. Gyldendal Akademisk.

Rytter, M. (2019). Writing against integration: Danish imaginaries of culture, race and belonging. *Ethnos*, *84*(4), 678–697. https://doi.org/10.1080/00141844.2018.1458745

Rytter, M. & Ghandchi, N. (2020). Workers for free: Precarious inclusion and extended uncertainty among Afghan refugees in Denmark. I K. McKowen & J. Borneman (Red.), *Digesting difference. Migrant incorporation and mutual belonging in Europe* (s. 185–207). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-49598-5_9

Saharso, S. (2019). Who needs integration? Debating a central, yet increasingly contested concept in migration studies. *Comparative Migration Studies*, *7*(16). https://doi.org/10.1186/s40878-019-0123-9

Schinkel, W. (2018). Against «immigrant integration»: For an end to neocolonial knowledge production. *Comparative Migration Studies*, *6*(1). https://doi.org/10.1186/s40878-018-0095-1

Soysal, Y. N. (2011). Cosmopolitization of the nation and citizen: European dilemmas. *Berkeley Journal of Sociology*, *55*, 4–13.

Spencer, S. & Charsley, K. (2021). Reframing «integration»: Acknowledging and addressing five core critiques. *Comparative Migration Studies, 9*(1). https://doi.org/10.1186/s40878-021-00226-4

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.

Stachowski, J. & Rasmussen, B. (2021). From valued stayers to working hands? The social consequences of changing employment relations among Polish migrants in

farmed salmon industry in rural Norway. *European Countryside*, *13*(3), 565–583. https://doi.org/10.2478/euco-2021-0015
Statistisk sentralbyrå. (2019a). *Arbeidsmiljø blant lavtlønte. Lav lønn og tungt arbeid* (SSB Analyse 2019/14). https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/lav-lonn-og-tungt-arbeid
Statistisk sentralbyrå. (2019b). *Fortsatt vekst i sysselsettingen blant innvandrere.* https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/fortsatt-vekst-i-sysselsettingen-blant-innvandrere
Statistisk sentralbyrå. (2022a). *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre.* https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere/statistikk/innvandrere-og-norskfodte-med-innvandrerforeldre
Statistisk sentralbyrå. (2022b). *Fakta om innvandring.* https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere
Staver, A. B. (2021). Restriktiv eller selektiv? Innvandringspolitikkens ulike ansikter. *Nytt Norsk Tidsskrift*, *38*(3), 183–194. https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2021-03-02
Sætermo, T. (2021). «Hvordan gjør dere det i andre kommuner?» Fortellinger om integreringsarbeid mellom nærhet og avstand. I B. Gullikstad, G. K. Kristensen & T. Sætermo (Red.), *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (s. 203–223). Universitetsforlaget.
Sætermo, T. F., Gullikstad, B. & Kristensen, G. K. (2021). Å studere fortellinger om integrering i en lokalsamfunnskontekst: En introduksjon til et komplekst forskningsfelt. I B. Gullikstad, G. K. Kristensen & T. Sætermo (Red.), *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (s. 11–39). Universitetsforlaget.
Tronstad, K. R. & Hernes, V. (2016). Introduksjonsprogram for flyktninger i Norge, Sverige og Danmark. *Plan*, *48*(2), 28–34. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2016-02-06
Vesterberg, V. (2017). Rationalities of exclusionary inclusion: Constructing others while combating social exclusion. I A. Ålund, C.-U. Schierup & A. Neergaard (Red.), *Reimageneering the nation: Essays on twenty-first-century Sweden* (s. 141–163). Peter Lang.
Vrålstad, S. & Wiggen, K. S. (Red.). (2017). *Levekår blant innvandrere i Norge 2016* (Rapporter 2017/13). Statistisk sentralbyrå.
Wahl, A. (2009). *Velferdsstatens vekst – og fall?* Gyldendal.
Ødegård, A. M. & Andersen, R. K. (2021). *Arbeids- og levekår for bosatte arbeidsinnvandrere fra Polen og Litauen* (Fafo-rapport 2021:14). https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/arbeids-og-levekar-for-bosatte-arbeidsinnvandrere-fra-polen-og-litauen

KAPITTEL 9

Arbeidsinnvandring og lokalsamfunn – stedsidentiteter mellom kontinuitet og endring

Jakub Stachowski og Bente Rasmussen

Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: In this chapter, we explore attitudes, practices, and reactions to labour migration among stakeholders in two rural communities located by the Norwegian coast. Using qualitative in-depth interviews, we explore what the local narratives reveal about how labour migration affects the social dynamics of rural communities and understandings of local place identities.

The analyzed cases illustrate two different ways of responding to and incorporating the migrants, and how these approaches are related to perceptions and understandings of the communities themselves. In the first case, increasing labour migration fits into the community's narrative of place as open and cosmopolitan, with a long tradition of extra-local impulses and connections, as well as a current, ongoing transformation of the area. Thus, international migration appears to be an integral part of the local place identity. In the second case, the impact of migration is more profound, and the narrative more ambiguous. On the one hand, migrants are appreciated for how they stimulate the local community; on the other hand, their perceived impact is experienced as substantial, and the narratives reveal expectations of assimilation. Our analysis indicates a context-dependent variation of how international migration is viewed in different rural communities, and that increasing diversity may be accompanied by emerging social divisions.

Keywords: labour migration, rural areas, social change, place-identity, diversity

Sitering: Stachowski, J. & Rasmussen, B. (2023). Arbeidsinnvandring og lokalsamfunn – stedsidentiteter mellom kontinuitet og endring. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 9, s. 197–215). Cappelen Damm Akademisk.
https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch9

Innledning

Arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa til Norge i kjølvannet av EU-utvidelsene i 2004 og 2007 åpnet et nytt kapittel i norsk migrasjonshistorie. Siden 2004 har antallet øst- og sentraleuropeiske borgere i Norge økt betraktelig, og utgjør i dag ca. 200 000 personer (Statistisk sentralbyrå, 2021). Mange arbeidsinnvandrere har funnet veien til lokalsamfunn i distriktene tiltrukket av lokale arbeidsmuligheter (Rye & Slettebak, 2020; Søholt et al., 2012). Det er imidlertid stor variasjon blant kommunene når det gjelder antall innvandrere. Mens antall innvandrere har økt i mange norske kommuner de siste årene, har noen kommuner fått relativt få innvandrere, mens andre har opplevd en betydelig økning (Gulbrandsen et al., 2021).

Migrasjon og innvandring blir ofte diskutert i et nasjonalt perspektiv. Det nasjonale blikket på innvandring er en viktig kognitiv ramme som gjør nasjonalstaten til et «naturlig» utgangspunkt for migrasjonsanalyser (Wimmer & Schiller, 2003). Samtidig har innvandringen også et tydelig lokalt preg som viser betydningen av spesifikke regioner, steder, nabolag og generelt ulike typer lokalsamfunn (Schiller & Çağlar, 2009). Mens litteraturen lenge primært har fokusert på urbane områder, har innvandringens betydning for ikke-urbane områder også blitt studert de senere år. Forskningen har diskutert flere aspekter ved dette fenomenet, blant annet spørsmålet om arbeidskraft og lokale arbeidsmarkeder (Rye & O'Reilly, 2021), lokale integreringsprosesser (Jentsch & Simard, 2009; Rye & Scott, 2018), innvandrernes rolle i lokalsamfunnenes demografiske framtid (Aure et al., 2018; Rye, 2018) og reaksjonene som innvandring og mobilitet skaper i lokalbefolkningen (Gullikstad & Kristensen, 2021; Villa, 2019; se også kapittel 10 i denne boken). I dette kapitlet er vi interessert i hvordan arbeidsinnvandringen oppleves av lokalbefolkningen ved å analysere fortellinger fra lokale nøkkelinformanter i to norske kystkommuner.

De to kystkommunene kaller vi henholdsvis Kysthavn og Øyriket. Kommunene har til felles at begge har opplevd økt arbeidsinnvandring de senere år, men de har forskjellige migrasjonshistorier og ulike industrielle profiler. Kysthavn har lang erfaring med internasjonal innvandring. Kommunen har et heterogent arbeidsmarked og opplever behov for

arbeidskraft innen turisme, fiskeindustri, mekanisk industri og bygg. I Øyriket er arbeidsinnvandring et nylig fenomen hovedsakelig knyttet til den raske veksten innen lakseoppdrettsnæringen og arbeidskraftbehovet som den har skapt. I kapitlet utforsker vi hvordan økende innvandring forstås i lokale narrativer. Teoretisk bygger kapitlet på litteratur om forholdet mellom innvandring og samfunnsendring og stedsidentitet.

Migrasjon, samfunnsendring og sted

Internasjonal arbeidsinnvandring til lokalsamfunn langs norskekysten har aktualisert forholdet mellom de lokale og globale prosessene. Rurale områder påvirkes av prosesser som avfolkning, utvikling av lokale industrier og deltakelse i globale markeder som har skapt behov for billig og fleksibel arbeidskraft (Rye & O'Reilly, 2021; Woods, 2007). Innvandringen kan revitalisere næringslivet og øke befolkningen, men kan samtidig utfordre det tradisjonelle bildet av lokalsamfunnet. Innvandringen framstilles ofte som utløser av samfunnsendring, selv om styrken av denne påvirkningen er vanskelig å angi (Van Hear, 2010). Innvandring kan betraktes som et fenomen som i seg selv er i stand til å utløse samfunnsendring, men også som et resultat, og en del av, en større samfunntransformasjon (Castles, 2010). Portes (2010) problematiserer omfanget av samfunnsendringene som innvandring fører til. Han argumenterer for at innvandring som regel bare utløser såkalte «overflateendringer», det vil si synlige uttrykk av innvandreres nærvær slik som spesielle innvandrerbutikker eller bruk av offentlig rom, men som i liten grad gjennomsyrer hele samfunnet slik som normer, kultur og verdier. Samtidig trekker Portes (2010) fram tre viktige elementer. For det første vil andelen innvandrere i befolkningen ha betydning for samfunnsendringen, og jo større andel, dess større mulighet for at innvandrerne vil prege samfunnet. For det andre avhenger det av innvandringens varighet, og der er antakelsen at sirkulær migrasjon har mindre påvirkning enn permanent migrasjon, siden arbeidsinnvandrerne bare oppholder seg i landet i perioden de arbeider der. For det tredje er innvandrernes klassesammensetning av betydning; deres sosiale og økonomiske kapital og mulighetene for å omsette disse i en ny kontekst. Lavere klassetilhørighet kan bidra til å

etablere etniske enklaver der innvandrerne konsentreres, mens høyere klasseposisjon øker mulighetene til sosial mobilitet og tilpasning. Sett fra perspektivet til de to lokalsamfunnene vi analyserer her, er det derfor relevant å se på hvordan arbeidsinnvandrernes innflytelse oppleves av lokale informanter.

De lokale informantenes erfaringer og fortolkninger er viktige kilder til hvordan lokal identitet oppfattes. Identitet beskriver forholdet mellom forskjell og likhet (Jenkins, 2014) og betyr at noe, en gruppe, men også et lokalsamfunn eller sted, kan forstås ved å kontrastere det med et annet. Stedsidentitet har mange dimensjoner og viser hvordan mennesker skaper mening rundt stedets materielle, kulturelle og sosiale egenskaper (Gieryn, 2000; Lewicka, 2010). Stedsidentitet handler om hvordan de ulike aktørene oppfatter stedet og hvilke ideer, verdier, meninger eller interesser som knyttes til det (Røe, 2002). Med andre ord er ikke stedsidentitet nødvendigvis noe fastlagt. Steder kan videre beskrives som «åpne» eller «lukkete» basert på deres evne og vilje til å motta og absorbere nye impulser (Lewicka, 2010). Stedsidentiteten og forestillingene om hva stedet er, kan også være viktige elementer i regionutvikling og markedsføring av stedet (Peng et al., 2020).

En rekke studier har utforsket hvordan innvandreres stedspraksiser oppleves. I lokalsamfunn som kjennetegnes av større etnisk, kulturelt eller språklig mangfold, kan holdningene blant beboerne beskrives som «hverdagslig mangfold» (eng. *commonplace diversity*), det vil si at mangfoldet oppfattes som naturlig og ikke som en anomali eller noe uvanlig (Wassendorf, 2013). Pemberton og Phillimore (2016) har imidlertid vist hvordan innvandreres stedspraksiser oppfattes mer positivt der mangfold allerede er en del av stedets identitet, enn der det ikke er tilfellet. Når innvandrernes stedspraksiser ikke er i samsvar med det som er akseptabelt lokalt, kan praksisene betraktes som «patologiske» (Gill, 2010). Studier peker på at stor innvandring i utvalgte nabolag kan føre til økt spenning mellom innvandrere og lokalbefolkningen, avhengig av forholdet på det lokale arbeidsmarkedet, boligsituasjonen, infrastrukturen og så videre (Williamson et al., 2021).

Selv om forskning på innvandring og det lokale har konsentrert seg primært om urbane områder, er det også gjennomført en rekke studier

i rurale områder både i Norge og i andre land. I den norske konteksten viser forskningen at innvandring til lokalsamfunn kan resultere i ambivalente diskurser og holdninger blant lokalbefolkningen (Gullikstad & Kristensen, 2021; Villa, 2019; se også kapittel 10 i denne boken), og at ulike typer innvandrere og innflyttere vurderes på ulike måter og rangeres på hierarkisk vis (Berg-Nordlie, 2018; Grimsrud & Båtevik, 2016). Det er også forskjeller mellom lokalbefolkningens og innvandrernes vurderinger av innvandreres påvirkning på lokalsamfunn (Rye, 2018). Studier har vist at innbyggere i rurale strøk kan ha sterkere forventninger om at innvandrerne skal tilpasse seg lokale verdier, kultur og væremåter enn innbyggere i urbane strøk (Zahl-Thanem & Haugen, 2019), på tross av rådende framstilling av stedene som multikulturelle.

Det ovennevnte tankegodset danner bakgrunnen for våre analyser. De to lokalsamfunnene vi analyserer har opplevd betydelig innvandring de senere år, og i kapitlet undersøker vi hvordan de lokale nøkkelinformantene opplever arbeidsinnvandrernes påvirkning på de respektive stedene.

Metode, datagrunnlag og case

Det empiriske datamaterialet vi benyttet er samlet inn i to norske kystkommuner som har fått de fiktive navn Øyriket og Kysthavn. Datainnsamlingen foregikk i perioden 2017–2019 og ble gjennomført av en gruppe forskere som besøkte stedene flere ganger.

Forskerne gjennomførte semistrukturerte dybdeintervjuer med en rekke lokale nøkkelinformanter. Med nøkkelinformanter mener vi personer som gjennom sin posisjon og tilknytning til et fenomen har oversiktkunnskap, ekspertise og innsikter som forskeren er ute etter (Marshall, 1996). For dette prosjektet ble det rekruttert lokale aktører som kunne gi innblikk i praksiser, holdninger og effekter av arbeidsinnvandringen til kommunene. Dette var lokale arbeidsgivere i typiske industrier i kommunene som ansatte arbeidsinnvandrere, fagforeningsrepresentanter, lokale journalister og kommuneansatte med ansvar for innvandring og integrering. I forkant av feltarbeidet ble det utarbeidet kommunale profiler som oppsummerte sentrale kjennetegn ved lokalsamfunnene slik som næringslivet og den sosiale og etniske sammensetningen av

lokalbefolkningen. De første informantene ble rekruttert via telefon og e-post, mens videre rekruttering foregikk ved snøballmetoden. Det ble gjennomført tretten intervjuer med totalt sytten nøkkelinformanter i Kysthavn og ti intervjuer med ti nøkkelinformanter i Øyriket. Alle intervjuene ble gjennomført på norsk, og alle, bortsett fra ett, ble tatt opp.

Intervjuene dekket et bredt spekter av tema knyttet til lokale erfaringer med arbeidsinnvandring. Blant temaene som ble tatt opp var rekruttering og arbeidsforhold, bosetting og ulike aspekter knyttet til integrering, men også hvordan innvandringen preges av og preger den lokale konteksten. De sentrale posisjonene disse informantene hadde, gjorde at de var i stand til å formidle et komplekst bilde av fenomenet og gi både oversikts- og detaljkunnskap om arbeidsinnvandringen lokalt. Samtidig innebærer valg av nøkkelinformanter som empirikilde visse begrensninger. For det første kan vi ikke anta at deres perspektiv gjenspeiler holdningene og meningene til den generelle befolkningen, og for det andre hadde noen av informantene offentlige posisjoner, slik at deres uttalelser gjenspeiler den offisielle politikken (Marshall, 1996). Det har likevel vært viktig å studere disse informantenes forståelser, siden deres posisjoner innebærer makt til både å framstille og til å forme innvandringen lokalt.

Vår analytiske framgangsmåte innebar en uavhengig lesning og koding av datamaterialet med særlig vekt på arbeidsinnvandringens stedeffekter. Deretter ble datamaterialet gjennomgått og diskutert i lys av relevant teori og tidligere forskning på feltet.

To lokalsamfunn ble valgt til studien. Kysthavn ligger ved norskekysten og omfatter flere øyer. Historisk er regionen kjent for torskefiske og eksport av tørrfisk, men i dag er ikke fiske den viktigste næringen. Regionen har satset sterkt på aktiv turisme og markedsføres internasjonalt som en attraktiv turistdestinasjon. Turismen er i dag den viktigste næringen, men stedet har variert industri og fiskeindustrien er fremdeles viktig. De fleste innbyggerne jobber i serviceyrker. Kommunen har i dag rundt ti tusen innbyggere, hvorav rundt femten prosent har innvandrerbakgrunn. Siden 2004 har andelen innvandrere økt med over ti prosent.

Det andre lokalsamfunnet, Øyriket, består av to store øyer og tusenvis av mindre. Stedets historie er preget av tradisjonelt fiske, men siden 1980 har lakseoppdrett vært den dominerende næringen. I dag er stedet

hjemsted for flere store lakseprodusenter og andre sjømatprodusenter med tilhørende utstyrsleverandører. Den raskt ekspanderende industrien har vært en viktig årsak til arbeidsinnvandringen til kommunen. I dag har Øyriket over ti tusen innbyggere, og av disse er tjue prosent fra et annet land. Andelen personer med innvandrerbakgrunn har økt med over femten prosent siden 2004.

Lokalsamfunn og de uunnværlige innvandrerne

Kysthavn: Internasjonal innvandring som det normale

Kysthavn er et gammelt fiskevær basert på vinterfiske etter torsk og produksjon av tørket fisk for eksport til Sør-Europa. De siste 25 årene har antallet utflyttere fra lokalsamfunnet økt og andelen folk i primærnæringene gått ned, mens turismen har økt betraktelig. Denne utviklingen har skjedd i takt med økende innvandring. Informantene fortalte at fra deres perspektiv, hadde ikke lokalsamfunnet endret seg særlig mye. De mente at mobilitet alltid hadde preget stedet, og at lokalbefolkningen var vant til å være vertskap for folk fra hele verden. Allerede på 80-tallet tok kommunen imot flyktninger fra Chile og Sri Lanka. Srilankere fikk jobb i fiskeindustrien og ble meget godt mottatt. For tjue år siden kom det også innvandrere fra Polen som slo seg ned og fikk jobb i kommunen. Kysthavns lange innvandringshistorie gjør at nye innvandringsstrømmer ikke framstilles som noe særegent, men heller som en videreføring av gamle og kjente trender som hører «naturlig» til stedet (Pemberton & Phillimore, 2016). Som en informant påpekte: «Folk her er vant til andre nasjonaliteter. Det er ikke sånn: 'Kommer det fremmede?'» Intervjuene viste at innvandringen til Kysthavn var heterogen, både når det gjaldt nasjonaliteter og migrasjonsstatuser.

> Tidligere opplevde en nesten at hele Sverige flyttet til Norge [for å jobbe], eller hit, da, når det var sommer. I dag er det hele Sør-Europa. Vi har veldig mange nasjonaliteter som jobber her om sommeren. […] De snakker språket til de [turistene] som kommer, og de forstår interessene, og de blir veldig gode ambassadører for videre markedsføring. (Leder, reiselivsselskap)

Arbeidsinnvandrernes rolle i lokalsamfunnet var essensiell for det lokale næringslivet, noe som ble godt oppsummert av én av informantene: «Hadde det ikke vært for utenlandsk arbeidskraft her, så vet jeg ikke hvordan det hadde gått.» I informantenes fortellinger kom det tydelig til uttrykk en bekymring for stedets demografiske framtid. I denne sammenhengen ble arbeidsinnvandrerne som valgte å bosette seg med sine familier, framstilt som løsningen på den demografiske utfordringen som Kysthavn var konfrontert med. Selv om befolkningsveksten var lav og lå på mellom tjue og tretti personer per år, hadde den en viktig symbolsk betydning. Som en kommuneansatt som jobber med innvandring fortalte:

> Altså, strategien til kommunen er jo å få flest mulig til å ta bosted. Ordføreren er forferdelig opptatt av at de som jobber i kommunen, de må bo i kommunen. Og det smitter jo over på hva næringslivet skal gjøre, så ønsket vårt er jo at de store bedriftene innenfor fiskeri og innenfor verksted tilrettelegger for at unger og kjerringer kan komme til Norge.

Blant våre informanter som representerer ulike posisjoner i lokalsamfunnet, rådet det bred enighet om at innvandrerne fylte viktige funksjoner og var en viktig forutsetning for stedets utvikling.

Øyriket: Arbeidsinnvandring, lakseindustrien og voksesmerter

I Øyriket er situasjonen i lokalsamfunnet tett knyttet til lakseeventyret som har preget stedet de siste tiår, og lakseoppdrett og sjømat dominerer næringslivet. Lakseindustriens lokale suksess har vært avhengig av arbeidsinnvandring. Arbeidsinnvandrere kom til Øyriket på grunn av mulighetene til å finne arbeid i laksebedriftene, og mange slo seg ned med familien. Et viktig aspekt som informantene diskuterte, var innvandrernes sentrale betydning for industriens vekst og lokalsamfunnets utvikling. En lokal innvandringskoordinator sa følgende: «Det er positivt at det er arbeidsinnvandring. At folk ser på det som en ressurs og tenker at dette er bra, vi trenger alle vi kan få, takk og pris for at folk flytter hit.» Også de lokale arbeidsgiverne la vekt på at innvandrerne var

avgjørende for industrien. En av de lokale lakseprodusentene fortalte: «Vi hadde ikke klart oss uten [arbeidsinnvandrere]. Det gjelder alle [lokale oppdrettsprodusenter] […] vi har ikke tilgang på nok arbeidskraft ellers.» Den rådende framstillingen av innvandring som uunnværlig for lokalsamfunnet, ble imidlertid nyansert av andre informanter som la vekt på den raske utviklingen av industrien og mulige konsekvenser for arbeidsplassene. Diskusjonene om framtidige scenarioer inneholdt en bekymring over de langsiktige konsekvensene av de raske endringene. En annen lokal innvandringskoordinator reflekterte over dette:

> Det er et skjørt samfunn da, det står på veldig få føtter. Laksenæringen går så det griner nå, men det vet vi jo ikke hvor lenge varer. Så det er et industrieventyr som pågår akkurat nå. Vi vet fra andre plasser at det blir tøffere etter hvert. Ting kan skifte. Det kan jo skje noe i forhold til sykdom og sånn, det vet man ikke, så man ikke er like konkurransedyktig. Det andre er at teknologien går videre. Det er snakk om havmerder og snakk om andre måter å frakte fisk og andre måter å drifte det på som kanskje gir mindre lokal tilhørighet. Det kan jo skje i løpet av bare noen år egentlig. Det vet vi jo ikke.

Lakseindustriens suksess var en bærebjelke for lokalsamfunnet, men den skapte også sårbarhet. Den dominerende posisjonen og den dynamiske utviklingen skapte vekst, men opplevdes også som ambivalent når den endret stedets identitet. Når det gjaldt innvandring, reiste den også spørsmål om innvandrernes framtid i Øyriket. Den ekspansive veksten innen industrien innebar også en effektivisering av produksjonen med automatisering og robotisering av stadig flere oppgaver som medførte at det ville bli mindre behov for ufaglært arbeidskraft i framtiden. Endringene innen industrien kan derfor utfordre innvandreres posisjon og framtid lokalt.

Mangfoldet (u)synliggjøres

Kysthavn: Usynlig hverdagslig mangfold

I Kysthavn framstilles innvandringen til stedet som et fenomen som ikke fortjener særlig oppmerksomhet. I informantenes fortellinger framstår Kysthavns lange historie av internasjonale handelsforbindelser som en del av stedets kosmopolitiske identitet. Selv om den demografiske

sammensetningen av lokalsamfunnet har endret seg betydelig de senere år og forholdet mellom internasjonale innvandrere og norske innbyggere har blitt stadig skjevere, blir ikke dette presentert som noe usedvanlig. Innvandringen diskuteres som en forlengelse av gamle og kjente trender. Det kan forstås både som en naturalisering og en normalisering av mangfoldet (Wassendorf, 2013). De lokale holdningene illustreres blant annet av hvordan lokalavisa presenterer saker som gjelder personer med utenlandsk bakgrunn. En lokal journalist forklarte avisens tilnærming til det slik:

> Vi lager egentlig ikke noen bås-journalistikk for innvandrere. Vi skriver om de på lik linje med vanlige nordmenn når det er ting som de gjør eller ytrer i lokalsamfunnet. […]. Vi har kanskje et litt sånt uvanlig forhold til det, men vi prøver ikke å fokusere på opphavet til … vi har blitt så vant til den arbeidskraften og det er så mange av dem.

Lokalavisen velger å legge vekt på selve saken uten å framheve forskjellmarkører som etnisitet og nasjonalitet. På denne måten framstår personene i artiklene på like fot som alle andre i lokalsamfunnet. Denne strategien forklares med at innvandring til Kysthavn er normalen, ikke et fenomen som fortjener spesiell oppmerksomhet.

I andre intervjuer kom det fram en forskjell mellom hvordan lokale aktører forholder seg til ulike innvandrerkategorier som flyktninger og arbeidsinnvandrere. Mens de førstnevnte får oppmerksomhet fra kommunen som får ansvar for dem, er arbeidsinnvandrerne overlatt til seg selv. I intervjuet med lokale innvandringskoordinatorer kom dette tydelig fram.

> *Koordinator 1*: Vi har ikke noe integrerings- eller mangfoldstrategi i kommunen.
> *Koordinator 2*: Kun for flyktninger.
> *Koordinator 1*: Dette på grunn av at staten tar vare på flyktninger og asylsøkere. Og arbeidsgivere ordner deres arbeidskraft selv.

Som sitatet viser, har ikke kommunen en lokal integrerings- og mangfoldstrategi. Det lokale arbeidet som kommunen står for, er rettet mot flyktninger. Arbeidsdelingen mellom det offentlige og det private som informantene referer til, illustrerer et aspekt av norsk innvandrings- og

integreringspolitikk (se kapittel 8 i denne boken) og dens lokale uttrykk. I Kysthavn synliggjøres denne forskjellen ved at kommunen har ansvar for integrering av flyktninger, mens «ansvaret» for arbeidsinnvandrerne er overlatt til næringslivet. Flyktninger bosettes gjennom kommunen og betraktes som en ressurs de er opptatt av å beholde, mens arbeidsinnvandrerne må sørge for bosted og arbeid selv. Arbeidsinnvandrere og flyktninger behandles derfor forskjellig, noe som synliggjør effekter av den nasjonale bosettings- og integreringspolitikken lokalt.

Øyriket: Eksotisk på bygda

Øyriket har kort internasjonal innvandringshistorie, og fram til 2004 utgjorde innvandrerbefolkningen bare et fåtall. 2004 markerte imidlertid et viktig skille, og etter utvidelsen av EU steg antallet raskt, særlig innvandrere fra øst- og sentraleuropeiske land. Innvandrerne er synlige på mange måter, ikke bare i den lokale innvandringsstatistikken. Økende antall barn født av utenlandske foreldrene har ført til at lokale skoler og barnehager er blitt reddet fra nedlegging eller er gjenåpnet. Innvandrerne har kjøpt seg hus og etablert seg i grendene, i kommunesentret kan man høre flere språk og biler med utenlandske registreringsnumre er lett å legge merke til. Nasjonalitetene som finnes lokalt, polakker, litauere og bulgarere, har stiftet nasjonale foreninger som fungerer som arena for videreføring av deres kulturelle praksiser. Et tydelig uttrykk for dette er å arrangere «matdager» der nasjonale grupper lager matretter som er typiske for deres kultur. De mange måtene innvandrerne gjør seg synlige på lokalt, kan tolkes som overflateendringer (Portes, 2010). Det illustrerer at den lokale konteksten er åpen overfor nyankomne og gir dem rom til å praktisere og vise sine nasjonale og kulturelle identiteter. Kommunen og ulike lokale aktører har også engasjert seg i å få kontakt med innvandrerne og kartlegge de nyankomnes kompetanser og behov. Kommunen har vært opptatt av å legge til rette for innvandrerne slik at Øyriket skal være et attraktivt sted for dem å bo. Kommunen og det private næringslivet ser ut til å dele synet på arbeidsinnvandrernes sentrale rolle for lokalsamfunnet. Intervjuene viser at mens lokalbefolkningen anerkjenner innvandrernes bidrag og verdi for lokalsamfunnet, diskuterte

informantene også utfordringer innvandringen skapte. For eksempel har innvandrernes kulturelle praksiser fått oppmerksomhet i lokalavisen. En lokal journalist fortalte:

> De har noen andre høytider for eksempel. […] Jeg tror nok vi har en tendens til å framstille det som eksotisk. Ikke sant, når de har sånne polske navnefester, lysfester og bålbrenning. Jeg husker ikke helt hva det heter, men de brenner sånne dukker. Det var jo eksotisk å være med på dukkebrenning på Øyriket. Da har nok vi en tendens til å skrive det sett med norske øyne: «Å, se hva de gjør!» Mens vi burde nok heller ha skrevet om den konkrete tingen på samme måte som vi skriver om en julegudstjeneste her, hvis du skjønner?

Innvandreres kulturelle praksiser beskrives som eksotiske, noe som tydelig impliserer at de betraktes som annerledes enn det som er det etablerte og «normale» i lokalsamfunnet, og at de kulturelt sett oppleves langt fra det norske (Gill, 2010). Ved å legge vekt på hvordan de kulturelle praksisene avviker fra de norske, framheves nasjonalitet, etnisitet og kultur som sentrale markører som understreker forskjell mellom innvandrere og lokalbefolkningen.

Lokalt mangfold og lokale skiller

Kysthavn: Den prekære kosmopolismen

Den rådende framstillingen av Kysthavn som en kosmopolitisk smeltedigel med lang historie av internasjonale relasjoner knyttet til internasjonal handel og innvandring, er et viktig aspekt av den lokale identitetsdiskursen. Kysthavns kosmopolitiske ansikt har imidlertid også en annen side. Det lokale bildet av innvandringen kjennetegnes av et stort mangfold av nasjonaliteter, innvandringsårsaker og -statuser. Arbeidsinnvandringen til Kysthavn omfatter ikke bare personer fra øst- og sentraleuropeiske land, men også fra Sverige og land i Sør-Europa. Innvandrere ansatt i de lokale innvandrertunge bransjene har ulik tilknytning til arbeidsmarkedet, noe som også reflekterer deres status. Noen har fast ansettelse, noen er sesongansatte, enten direkte i bedriften eller gjennom bemanningsbyrå, men informantene fortalte også om utenlandske arbeidstakere som var leid inn illegalt og dermed ikke

hadde noen rettigheter i det norske samfunnet. Det store behovet for arbeidskraft lokalt og de bransjespesifikke måtene å organisere arbeidet på, gjorde at de utenlandske arbeidstakerne hadde ulike ansettelsesbetingelser og arbeidsforhold. En ansatt fra lokalt opplæringssenter for innvandrere fortalte:

> Innenfor hotellbransjen tror jeg det skjer veldig mye skittent. Der tror jeg ikke det er så mye som er ryddig og bra. Og vi vet tidligere, fra fiskebransjen, der hvor våre elever jobbet … altså, nå snakker jeg om asylsøkere. De var de siste på lista, og de kunne aldri takke nei – de måtte møte opp til alle overtidstimer, ellers ble de ikke kontaktet. Det finnes ikke lenger et mottak her, men før bodde det nesten to hundre personer på mottaket. Og hvis ikke du møtte opp når de trenger deg, så ringer jeg ikke tilbake … europeere er foretrukket, sånn at de er på … altså nordmenn, og så europeere ellers, og så er det asylsøkere på tredjeplass. Og det kom veldig tydelig frem.

Det varierte lokale arbeidsmarkedet viser at fortellingen til de lokale nøkkelinformantene om stedet som kosmopolitisk, er mer nyansert. Narrativet om stedet som multikulturelt handler først og fremst om den etablerte måten å tenke om stedet, men det eksisterer sammen med den prekære realiteten som mange av innvandrerne syntes å leve i (Woods, 2018). Som sitatet impliserer, kjennetegnes det lokale arbeidsmarkedet av hierarkisering der posisjonen avhenger av overlappet mellom innvandreres etnisitet og status.

Øyriket: Paternalisme og assimilerende tendenser

Som tidligere beskrevet har bevisstheten om økende mangfold i Øyriket stimulert flere av de lokale aktørene til å ta tak i innvandrerne og sette i gang en rekke initiativer. Intervjuene illustrerer hvilke forestillinger og antakelser som ligger til grunn for disse handlingene. Særlig gjelder det de lokale aktørenes oppfatninger om hva innvandring er og hva den bør være. Mens flere fortalte at lokalbefolkningen generelt var positivt innstilt til innvandring, viser intervjuene også at mange er opptatt av

hvordan innvandrerne tilpasser seg lokalsamfunnet. En av de lokale arbeidsgiverne reflekterte over det på følgende måte:

> De [innvandrerne] skal bli flinkere til å involvere seg i lokalsamfunnet, det å lære seg språket, at de ikke holder seg sammen med sine […]. Men det er klart, fritida til en arbeidstaker rår jo ikke arbeidsgiver over, så vi kan jo ikke si hva de skal gjøre. Vi kan invitere dem på arrangementer, vi kan oppfordre dem til å bli med på sosiale ting som skjer ute, men vi kan ikke tvinge dem. Så hva som skal til for at de skal integrere seg enda mer, det er vanskelig å si. Holdninger hos dem, hvordan skal man klare å snu dem til at de har lyst til å bli norsk, på en måte?

Sitatet indikerer holdninger som på den ene siden uttrykker bekymring over innvandrernes ve og vel etter mislykkede forsøk på å inkludere dem, og på den andre siden et eksplisitt ønske om at innvandrerne skal bli mer lik de lokale. Dette innebærer endring av holdninger, men også engasjement og deltakelse i lokalsamfunnet. Sitatet illustrerer også arbeidsgiveres paternalistiske holdninger, som tyder på at innvandrernes lokale tilpasning dreier seg om assimilering heller enn integrering. Målet er å gjøre dem lik majoritetsbefolkningen, og vekten er lagt på å understreke forskjellene mellom de som er kommet til lokalsamfunnet og de opprinnelige beboerne. En annen arbeidsgiver fra sjømatindustrien sa:

> Vi opplever jo på [sjømatindustribedrift] at vi har polakker og litauere som er fast ansatt, og vi arrangerer diverse sosiale settinger, sosiale happeninger gjennom jobb, men det er ikke så ofte at de har lyst til å være med … og samtidig tror jeg ikke at vi nordmenn har knekt koden på hvordan vi skal greie å nå inn til dem. Hva vi selger inn. At: «Vi ønsker at dere skal være her.» Kanskje er vi for opptatt av at vi vil at de skal bli norske, men hva er norsk? […] Vi har jo jaggu meg blitt et ganske multikulturelt samfunn, spør du meg, så jeg synes ikke det er bare vi nordmenn som skal si at vi ønsker at de skal bli norske, for da må vi heller spørre: Hva er norsk? […] Vi kaller dem våre nye landsmenn.

Sitatet illustrerer flere aspekter av hvordan de lokale informantene forstår innvandringens preg på lokalsamfunnet og hvilke responser det fører til. Det viser at innvandring lokalt er et nytt fenomen som lokalsamfunnet ikke helt har forstått enda, men som samtidig har ført til en

merkbar endring. Lokalsamfunnet betegnes som multikulturelt, og dette kan oppfattes som en årsak til endringen i den lokale «vi»-forståelsen. De paternalistiske og assimilerende holdningene, samt en opplevelse av at innvandrerne gjør lokalsamfunnet multikulturelt, tyder på at fenomenet trenger gjennom overflaten og berører spørsmål om den lokale identiteten i en mer grunnleggende forstand (Portes, 2010).

Konklusjon

I kapitlet har vi analysert hvordan internasjonal arbeidsinnvandring til to lokalsamfunn ved norskekysten oppleves av lokalbefolkningen. Vi har vist hvordan de ulike lokalsamfunnene forholder seg til økende innvandring og hvilke holdninger, reaksjoner og praksiser innvandringen fører til.

Selv om innvandringen har økt markant på begge stedene de siste årene, får den ulik oppmerksomhet i de lokale diskursene. Det som er felles for begge stedene, er bevisstheten om at innvandringen er en forutsetning for lokalsamfunnets vekst og utvikling. Den bidrar primært som tilfang av nødvendig arbeidskraft, men stimulerer også lokalsamfunnet demografisk. I begge lokalsamfunnene er det enighet om at innvandrernes vilje til å flytte til lokalsamfunnet har stor verdi. Internasjonal innvandring til norske lokalsamfunn i distriktene er en god illustrasjon på hvordan mange av disse stedene har blitt knyttet til og påvirket av globale endringer og trender (Woods, 2007). Den innebærer parallelle prosesser der det som er typisk lokalt, er forsøkt eksportert eller markedsført for å tiltrekke global interesse, mens global innvandring fører til at distriktssamfunn blir mer mangfoldige, nasjonalt, etnisk og kulturelt sett.

I kapitlet har vi vist hvordan lokale narrativ om innvandring kan relateres til lokale stedsidentiteter, forstått som de lokales oppfatninger om hva stedet er sosialt og kulturelt. Kysthavn illustrerer hvordan de lokale fortellingene i liten grad problematiserer innvandring. Vår analyse viser at stedet forstås som åpent og kosmopolitisk, noe som er knyttet til stedets lange historie av internasjonale handelsforbindelser og innvandring. På den måten forstås dagens innvandring som en fortsettelse av en kjent trend, og dermed ikke som noe unormalt (Pemberton & Phillimore, 2016). Dette narrativet om stedet gjør at den nye innvandringen tilsynelatende

lett kan innlemmes i stedets åpne og mangfoldige profil. Samtidig utfordrer det økende mangfoldet av etnisiteter, kulturer, typer innvandring og ikke minst tilknytninger til det lokale arbeidsmarkedet, det generelt positive bildet som formidles. Som illustrert, kan forestillingen om stedet som kosmopolitisk og åpent eksistere side om side med prekære arbeidsforhold og en tydelig hierarkisering av ulike innvandrergrupper i de lokale industriene.

I det andre lokalsamfunnet, Øyriket, er både forståelsen av og praksisene knyttet til innvandringen annerledes. Der er innvandring et nytt fenomen som har økt raskt og hatt større omfang. Det gjør at lokale aktører som næringsliv og lokale myndigheter inntar en aktiv holdning og forsøker å administrere mangfoldet. Oppfatningene av innvandringen preges av tvetydighet. På den ene siden bringer innvandrerne nye impulser til bygda, men på den andre siden oppfattes deres kulturelle praksiser og livsstiler fra hjemlandet som et uttrykk for annerledeshet og avstandtaking fra lokalsamfunnet. Det lokale narrativet viser at innvandrernes etnisitet og kulturelle praksiser oppfattes som markører for forskjell og et potensielt hinder for integrering. Disse holdningene og praksisene kan forstås i lys av den raske samfunnsendringen og hvordan oppfatningen av stedsidentiteten påvirkes av den. Det kan tolkes som at innvandringen ikke bare utløser overflateendringer, men potensielt også kan berøre noe mer grunnleggende ved hva lokalsamfunnet oppfattes som (Lewicka, 2010; Portes, 2010). Som konsekvens uttrykker de lokale holdningene og praksisene et ønske om assimilering snarere enn integrering; det vil si en forestilling om at innvandrerne bør bli lik den lokale majoritetsbefolkningen.

De analyserte casene illustrerer at økende innvandring til lokalsamfunn fører til ulike reaksjoner, og at disse reaksjonene er kontekstavhengige. Tidligere lokale erfaringer med internasjonal innvandring har betydning for hvordan lokale innbyggere og institusjoner opplever, forholder seg til og håndterer innvandring. Det er derfor viktig å ta hensyn til de spesifikke lokale forholdene for å forstå den lokale innvandringsdynamikken. Samtidig betyr ikke forskjellene nødvendigvis at noen lokalsamfunn er mer inklusive enn andre, eller at noen kontekster i større grad hindrer dannelsen av sosiale skiller. Som vi

har vist, kan økende mangfold lokalt være en kime til nye former for skillelinjer som manifesterer seg på ulike måter og er mer eller mindre eksplisitte.

Referanser

Aure, M., Førde, A. & Magnussen, T. (2018). Will migrant workers rescue rural regions? Challenges of creating stability through mobility. *Journal of Rural Studies*, *60*, 52–59. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.03.005

Berg-Nordlie, M. (2018). New in town. Small-town media discourses on immigrants and immigration. *Journal of Rural Studies*, *64*, 210–219. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.05.007

Castles, S. (2010). Understanding global migration: A social transformation perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *36*(10), 1565–1586. https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489381

Gieryn, T. F. (2000). A place for space in sociology. *Annual Review of Sociology, 26,* 463–496. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.463

Gill, N. (2010). Pathologies of migrants place-making: The case of Polish migrants to the UK. *Environment and Planning A, 42*(5), 1157–1173. https://doi.org/10.1068/a42219

Grimsrud, G. M. & Båtevik, F. O. (2016). Velkommen til bygda? Tilflyttingsarbeidets tvetydighet. I M. Villa & M. S. Haugen (Red.) *Lokalsamfunn* (s. 283–302). Cappelen Damm Akademisk.

Gullikstad, B. & Kristensen, G. K. (2021). «Vi er jo et mangfoldssamfunn». Mangfold som offentlig integreringsfortelling: (Re)produksjon av likhet og ulikhet? I B. Gullikstad, G. K. Kristensen & T. F. Sætermo (Red.), *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (s. 40–63). Universitetsforlaget. https://doi.org/10.18261/9788215042961-2021-02

Gulbrandsen, F., Kulasingam, A. S., Molstad, C. S. & Steinkellner, A. (2021). *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldres fordeling på kommunenivå*. https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/_attachment/446654?_ts=178440e5408

Jenkins, R. (2014). *Social identity* (4. utg.). Routledge.

Jentsch, B. & Simard, M. (2009). *International migration and rural areas: Cross-national comparative perspectives.* Ashgate. https://doi.org/10.1177/00943061103733511n

Lewicka, M. (2010). What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, *30*(1), 35–51. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.05.004

Marshall, M. N. (1996). The key informant technique. *Family Practice*, *13*(1), 92–97. https://doi.org/10.1093/fampra/13.1.92

Pemberton, S. & Phillimore, J. (2016). Migrant place-making in super-diverse neighbourhoods: Moving beyond ethno-national approaches. *Urban Studies, 55*(4), 733–750. https://doi.org/10.1177/0042098016656988

Peng, J., Strijker, D. & Wu, Q. (2020). Place identity: How far have we come in exploring its meanings? *Frontiers of Psychology*, *11*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00294

Portes, A. (2010). Migration and social change: Some conceptual reflections. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 36*(10), 1537–1563. https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489370

Rye, J. F. (2018). Labour migrants and rural change: The «mobility transformation» of Hitra/Frøya, Norway, 2005–2015. *Journal of Rural Studies*, *64*, 189–199. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.12.003

Rye, J. F. & O'Reilly, K. (2021). *International labour migration to Europe's rural regions*. Routledge.

Rye, J. F. & Scott, S. (2018). International labour migration and food production in rural

Europe: A review of the evidence. *Sociologia Ruralis, 58*(4), 928–952. https://doi.org/10.1111/soru.12208

Rye, J. F. & Slettebak, M. H. (2020). The new geography of labour migration: EU11 migrants in rural Norway. *Journal of Rural Studies*, *75*, 125–131. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.01.014

Røe, P. G. (2002). Sosiokulturelle stedsanalyser – et supplement til de tradisjonelle stedsanalysene. *Plan*, *34*(4–5), 76–81. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2002-04-05-07

Schiller, N. G. & Çağlar, A. (2009). Towards a comparative theory of locality in migration studies: Migrant incorporation and city scale. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *35*(2), 177–202. https://doi.org/10.1080/13691830802586179

Statistisk sentralbyrå (2021). *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre*. https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere/statistikk/innvandrere-og-norskfodte-med-innvandrerforeldre

Søholt, S., Aasland, A., Onsager, K. & Vestby, G. M. (2012). *«Derfor blir vi her» – innvandrere i Distriks-Norge* (NIBR-rapport 2012:5). https://www.imdi.no/arkiv/arkiverte-publikasjoner/derfor-blir-vi-her/

Van Hear, N. (2010). Theories of migration and social change. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 36*(10), 1531–1536. https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489359

Villa, M. (2019). Local ambivalence to diverse mobilities – the case of a Norwegian rural village. *Sociologia Ruralis*, *59*(6), 701–717. https://doi.org/10.1111/soru.12263

Wassendorf, S. (2013). Commonplace diversity and the «ethos of mixing»: Perceptions of difference in a London neighbourhood. *Identities. Global Studies in Culture and Power*, *20*(4), 407–422. https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822374

Williamson, R., Cubas Arias, M., Ozkul, D., Maas, C., Chulhyo, K., Koleth, E. & Castles, S. (2021). Migration and social transformation through the lens of locality: A multi-sited study of experiences of neighbourhood transformation. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 48*(13), 3041–3059. https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1929107

Wimmer, A. & Schiller, N. G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: An essay in historical epistemology. *International Migration Review*, *37*(3), 576–610. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x

Woods, M. (2007). Engaging the global countryside: Globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, *31*(4), 485–507. https://doi.org/10.1177/0309132507079503

Woods, M. (2018). Precarious rural cosmopolitanism: Negotiating globalization, migration and diversity in Irish small towns. *Journal of Rural Studies*, *64*, 164–176. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.03.014

Zahl-Thanem, A. & Haugen, M. S. (2019). Attitudes toward immigrants in rural Norway. A rural-urban comparison. *Sociologia Ruralis*, *59*(4), 685–700. https://doi.org/10.1111/soru.12251

KAPITTEL 10

Ein stad med gjennomtrekk. Om lokale innbyggjarar si oppleving av mobilitet

Mariann Villa

Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning[1]

Abstract: The chapter is a study of how long-standing residents perceive impacts of mobility and tourism in their local, rural community. Based on qualitative interviews over two periods, the author reveals how local inhabitants rely on historical traditions to explain an embodied familiarity with today's tourism and mobility. There are, however, objections to the present situation and ambivalence among the interviewees, referring to what has become an abundance of visitors and newcomers in transit, or to pressure on agricultural areas. Additionally, over the years national discourses on sustainable development and protection of the natural environment have influenced local contractors' inclination toward unlimited growth. Still, local inhabitants maintained a co-creative story of being in tourism through generations, and this seemed to be their basic thesis when navigating their ambivalence to local development.

Keywords: rural inhabitants, tourism, migration, perception of local community development

1 Første del av datainnsamlinga er gjort medan eg var tilsett på Ruralis (dåverande Bygdeforskning).

Sitering: Villa, M. (2023). Ein stad med gjennomtrekk. Om lokale innbyggjarar si oppleving av mobilitet. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 10, s. 217–236). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch10

Innleiing[2]

Dette kapittelet handlar om korleis innbyggjarar opplever å bu i eit lokalsamfunn prega av turisme og migrasjon. Lokalsamfunnet, her kalla Turiststaden, er i periodar besøkt av store mengder hytteeigarar og andre turistar. I tillegg er det, spesielt i tilknyting til turismen, utskifting og sirkulasjon av internasjonale arbeidsmigrantar og innanlandske til- og fråflyttarar. Ein dominerande diskurs på Turiststaden er at lokalsamfunnet er avhengig av turismen, og at turismen er avhengig av arbeidsmigrantar og tilflyttarar (Berg-Nordlie, 2018; Søholt et al., 2018). Likevel er det grensedraging og motstand i lokalsamfunnet (jf. Førde, 2020). I ein tidlegare publikasjon har eg vist ambivalensen som kjem til uttrykk ved at innbyggjarane på den eine sida legg vekt på at dei er van med mobiliteten, medan dei på den andre sida er metta av den same mobiliteten (Villa, 2019). I dette kapittelet utdjupar eg denne ambivalensen og diskuterer kvifor lokale innbyggjarar likevel synest å slutte opp om turismen på Turiststaden.

Turisme og hyttebygging er strategiar for lokal og regional utvikling, særleg i bygder med fråflytting, aldrande befolkning og mangel på arbeid (Kauppila et al., 2009; Ericsson et al., 2022). Migrantar som jobbar i eller i tilknyting til turismen, gjev folkevekst i distriktskommunar, og hytteeigarar som engasjerer seg i lokalsamfunnet og lokalt næringsliv, kan bidra til å ‘gjenopplive‘ rurale lokalsamfunn (Müller, 2021). Samtidig finst eit utviklingsdilemma (Sharpley, 2014, s. 37) der lokalsamfunn må vege mellom opplevde fordelar med mobilitet og turisme og negative konsekvensar for samfunn og miljø. Turismeutvikling som skal skape arbeidsplassar i bygda, kan ende med berre utanlandske tilsette (Viken, 2020), og stor migrasjon og mobilitet som skal vedlikehalde levedyktige lokalsamfunn, kan øydelegge det særeigne med stadar (Milbourne & Kitchen, 2014, s. 334–335). Turisme er difor og skildra som ei ‘forbanning

2 Takk til Susanne Søholt og Brit Lynnebakke for deltaking i datainnsamling (2014) og Sarah B. Evans-Jordan, Julie Katrine Flikke og John-Arne Skolbekken for deltaking i analysegruppe (2022). Prosjektet er støtta av Noregs forskingsråd/VAM, Grant 217149 (The multiethnic rural community: Exclusion or inclusion of immigrants? NIBR, OsloMet storbyuniversitetet) og Strategiske forskningsmidler, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU.

og velsigning' (Keen & Hall, 2004) og forholdet mellom turistar og lokalbefolkning som 'elsk–hat' (Mantecón & Huete, 2018).

Forsking har gjerne plassert innbyggjarar og besøkande i eit bytteforhold (Fan et al., 2019, s. 174–175). Lokalsamfunnet og innbyggjarane utvekslar tenester, varer, natur og miljø med besøkande, som dei så får noko igjen for. I teorien vil då innbyggjarane støtte turismen så lenge dei opplever at fordelane med turisme er større enn kostnadane. Økonomisk vekst bidreg til at lokale befolkningar støttar turisme. Derimot oppstår polarisering og konflikt om turismen resulterer i plassmangel, ulikskap, overdådig konsum, auka prisar, trafikkproblem, kompromiss mellom turisme og andre offentlege investeringar, eller når turismen i uønskt grad påverkar tradisjonell levemåte og verdiar (Hall, 2005; Barnett 2014, s. 11; Fan et al., 2019, s. 173–174). Hytteeigarar vert oppfatta som ei byrde dersom dei berre stiller krav og ikkje bidreg nok til vertssamfunnet sine behov. Er dei oppfatta å tilføre vertskommunen ressursar og elles ikkje fortrengje permanent busetting, er toleransen frå fastbuande si side større (Farstad, 2013).

Turiststaden er lokalisert i ein region prega av tradisjonell nasjonalromantisk bondekultur (Berg-Nordlie, 2018), og i mange tiår har bondelandskapet vore viktig for reiselivet og reiselivet ei attåtnæring for bøndene. Slik sett har lokalsamfunnet lenge vore del av det Flø (2021) kallar den nye økonomien. I den gamle økonomien produserte og eksporterte bygdene mat og fiber. I den nye økonomien inviterer ein folk til bygdene for å konsumere varene der, i tydinga landskapet, kulturen, estetikken og stemninga. Hytteområda og ei urban øvre middelklasse som kjem for å nyte det gode livet på landet, er ifølgje Flø representantar for den nye økonomien; dei stadig fleire fjellvandrarane og laushundane som er meir eller mindre fråkopla lokalsamfunnet (Flø, 2021, s. 79).

Dei nye utmarksbrukarane som følgjer veksten i hyttebygginga, er omstridde blant lokale innbyggjarar og næringsdrivande på Turiststaden. I tillegg opplever Turiststaden, som mange hyttekommunar, å ha eit utilstrekkeleg tenestetilbod og infrastruktur i dei mest besøkte periodane. Dette er og ei kjelde til konflikt mellom bufaste og deltidsinnbyggjarar i hyttekommunane. Alle kommunar pliktar å tilby offentlege tenester til dei som til ei kvar tid oppheld seg i kommunen (Overvåg, 2020).

Då regjeringa under koronapandemien våren 2020 innførte hytteforbod for ikkje å overbelaste kommunane sin kapasitet, utløyste det i enkelte hyttekommunar sterke reaksjonar både blant hyttefolk og fastbuande (Bratrud & Lien, 2021). Hyttefolk reagerte på at dei ikkje kunne opphalde seg på hytta, og lokalbefolkning reagerte på at hyttefolk ikkje tok omsyn til forbodet mot å vere på hytta. Lokalbefolkning og hyttefolk samarbeidde etter kvart for å redde både hytter og lokal handel, men Bratrud og Lien meiner at den spente situasjonen avdekte klasseskilje og meir latente konfliktar mellom hyttefolk og fastbuande, by og land, sentrum og periferi (Bratrud & Lien, 2021).

Ifølgje Cheong og Miller (2000) er utgangspunktet for mange studiar av lokalbefolkning og turisme at dei lokale er underlagt makta til turisten, som gjerne og har høgare klasseposisjon. Bytteperspektivet er på si side kritisert for å oversjå den sosiale og kulturelle samanhengen som innbyggjarar og turistar samhandlar i, og at konkret samhandling eller utveksling heller ikkje treng å finne stad (Sharpley, 2014, s. 45). Cheong og Miller (2000) analyserer forholdet mellom lokalbefolkning og turistar ved hjelp av Foucault si forståing av makt som noko relasjonelt, som kan gå begge vegar. Det utfordrar todelte framstillingar av vert/gjest og opnar for at lokalbefolkning og kan ha makt over turisten, til dømes i måtar å legge til rette for og møte turisten på. Vidare er verken hyttefolk, byfolk eller bygdefolk grupper med eintydige posisjonar, haldningar eller orienteringar (Arnesen & Kvamme, 2021, s. 144–145). Aasetre (2021) finn til dømes i sin studie av ein liknande turiststad at ein lokal kjerne vil ha vekst og meir hyttebygging, medan det i andre delar av lokalbefolkninga er meir betinga støtte til dette. Farstad og Rye (2013) problematiserer tilsvarande det dei seier er ei eksisterande forståing av at hytteeigarar og fastbuande ofte er i konflikt med kvarandre og har motstridande interesser i utviklinga av hyttekommunen. Dei finn at både hytteeigarar og fastbuande i norske hyttekommunar i all hovudsak er interesserte i å bevare 'idyllen' i sitt eige nærområde, medan dei er opne for meir utvikling og utbygging andre stadar i kommunen.

Ifølgje Sharpley (2014) finst det lite dokumentasjon på at vertssamfunn faktisk trekkjer tilbake støtta til turismen eller på andre måtar oppfører seg negativt mot turistar. Dei siste tiåra har det likevel vorte meir fokus

på korleis lokalbefolkninga har det og potensielle kostnadar av turisme (Lopes et al., 2019). Nyare nordisk second home-forsking har fokusert på miljøpåverknadar og spenningar i lokalsamfunnet (Müller, 2021), og i migrasjonsforskinga er det bekymring for korleis nye innbyggjarar påverkar vertssamfunnet (Rye, 2018). Ved å sjå mobilitet og migrasjon frå lokalbefolkninga sin ståstad imøtegår kapittelet det Halfacree og Rivera (2012, s. 92) kallar ein ubalanse i mobilitetsforskinga, som går ut på at ein helst har forska på dei som flyttar, og ikkje på dei som blir buande. Dette kapittelet er ein studie av mobilitet slik det artar seg på mottakarsida, det vil seie i ei lokalbefolkning som vert 'reist gjennom' (jf. Aure et al., 2018). Lokale innbyggjarar karakteriserer Turiststaden som 'veldig prega av menneske frå dei øvre sosiale laga, med mykje pengar', og studien er slik eit bidrag til forsking på kva påverknad velståande besøkande har på lokalsamfunn (Benson & O'Reilly, 2009, s. 621), samt kva tidsavgrensa signaturar desse etterlet seg (Nelson et al., 2019).

Om Turiststaden

Det var stille i gatene, på butikkane og i restaurantane då eg besøkte turiststaden i mars 2014. Det var utanom turistsesong, og det slåande fråværet av det som kunne ha vore turistar var følgt av ein annan observasjon; dei ulike utanlandske språka blant folk på gata. Eit tidsbilete som understreka noko internasjonalt, men likevel meir høyrbart enn synleg. Kommunen er typologisert som multikulturell (Søholt et al., 2018), men som ein innbyggjar sa, «eg legg merke til at det *ikkje* er mange innvandrarar her». Det speglar at det på feltarbeidstidspunktet var relativt få flyktningar og asylsøkarar på staden, og at dei utanlandske migrantane i hovudsak har vestleg, austeuropeisk og nordisk bakgrunn. I 2021 utgjorde internasjonale migrantar om lag 1/5 av innbyggarane i kommunen (https://www.imdi.no/), der arbeidsmigrantane hovudsakleg var knytt til turismen, enten på heilårs- eller sesongbasis (hotell, butikk, byggebransjen). Også store delar av anna lokalbefolkning arbeider i tilknyting til turisme.

Turiststaden er lokalisert i ein norsk fjellregion og har lang tradisjon som turistdestinasjon. Turismen er særleg bygd opp rundt vintersportsaktivitetar med ski og løyper i fjellet, men staden utviklar seg meir og

meir som ein heilårsdestinasjon. I vintersesongen kan det vere rundt 40 000 turistar og hyttefolk der det elles er 2500 fastbuande. Der er om lag ei hytte per fastbuande innbyggjar. I tillegg kjem hotell og fritidsleilegheiter til leige, samt at det er regulert for nokre tusen nye fritidsleilegheiter og hytter. Rundt sentrum av turiststaden er tradisjonelle jordbruksområde. Folketalet i kommunen sett under eitt har vore relativt stabilt dei siste 20 åra, men det er ein svak vekst i folketalet på turiststaden og nedgang og aldrande befolkning i bygdene rundt.

Lokale innbyggjarar snakka om hyttene som to grupper; dei meir beskjedne på den eine sida av turiststaden og dei store og dyre hyttene på den andre sida. Dette var eit synleg skilje på eldre og nyare hytter og ei utvikling som elles stemmer godt med slik Arnesen og Kvamme (2021) oppsummerer fritidsbustadstrukturen i fjellet: Dette er dei nye tettstadane i utmarka, lokalisert i stadig større hyttefelt to til fire køyretimar frå sentrale byregionar. Nye fritidsbygg er teknisk på høgde med vanlege einebustadar, og den store majoriteten er eigd av hushaldningar utanfor fjellområdet. Høgstandard fritidsbygg er ofte brukt på helgebasis både i snøsesong og barmarksesong, i tillegg til lengre opphald i klassiske ferieperiodar som påske, jul og nyttår (Arnesen & Kvamme, 2021, s. 124, 134).

I kapittelet viser eg korleis lokale innbyggjarar kan forhalde seg til folkeveksten og mobiliteten som følgjer med turismen, og korleis det trass kritiske haldningar synest å vere oppslutning om turismen på turiststaden.

Datamaterialet og metoden

Mitt møte med turiststaden starta i 2014. Då hadde eg eit fem dagars opphald der saman med kollegaer som jobba med ein større studie av korleis kommunar arbeider med integrering av migrantar (Søholt et al., 2018; Lynnebakke, 2021). Mitt fokus var korleis migrasjon og mobilitet var opplevd i lokalbefolkninga; blant dei bufaste.

I utgangspunktet søkte eg personar som var oppvaksne på staden, eller som hadde budd der lenge nok til å vere langtidsinnbyggjarar. I eit migrasjonsperspektiv er ein 'stayer' ein som alltid har budd der ein er fødd og oppvaksen, eller ein som ikkje har flytta innafor ein periode som

forskaren har definert. Alternativt, i eit immobilitetsperspektiv, er det dei ulike typane av bufaste, staden dei bur på og oppfatningane dei har, som er viktig (Stockdale & Haartsen, 2018). Fleire av dei eg har intervjua, er tilflyttarar eller tilbakeflyttarar, men alle har budd i området i mange år, og ingen gav uttrykk for at dei var på flyttefot. Dei har og i kraft av å vere lokale innbyggjarar ulike og overlappande roller og posisjonar i lokalsamfunnet, til dømes som turistvertskap og næringsdrivande og samtidig brukarar av turiststaden og gjestar i skianlegg (sjå Milwood & Maxwell, 2020, s. 244).

Før eg reiste til turiststaden, hadde eg nokre avtalar med personar som kunne representere lokalbefolkninga, enten ved å vere lokal innbyggjar eller gjennom verv eller posisjon i lokalsamfunnet kunne vite noko om lokale innbyggjarar. Eg rekrutterte desse første ved å ta direkte kontakt med lag og organisasjonar og med tilsette i kommunen. Utover det vart intervju avtalt meir spontant ved at eg eller kollegaene i løpet av opphaldet trefte nye personar å snakke med. I 2014 intervjua eg fem menn og sju kvinner som var fastbuande på eller like i nærleiken av turiststaden. Desse var i alderen 40–70 år. Dei fleste av dei hadde arbeidet sitt enten på turiststaden eller annan stad i kommunen. Nokre intervju gjennomførte eg åleine, andre saman med forskarkollegaene som var på turiststaden i same perioden. Intervjua som er gjennomførte på turiststaden, fann stad enten på jobben, på kafe eller heime hos folk.

I november 2021 innleia eg ein ny runde med intervju i lokalbefolkninga. Dette var planlagt som eit nytt mini-etnografisk feltarbeid på turiststaden, for å samle fleire lokalbefolkningserfaringar og utdjupe tema frå førre runde. Eg rekrutterte intervjupersonar gjennom oppslag om forskingsprosjektet i eit par lokale foreiningar, og fleire interesserte melde seg til prosjektet. På grunn av covid-19-pandemi og lokale smitteutbrot vart besøk satt på vent til 2022. I mellomtida gjennomførte eg intervju med fem lokale innbyggjarar gjennom Zoom og telefon. Desse var menn i alderen 30–70 år. Ein var pensjonist, dei andre jobba i eller i tilknyting til turisme, og desse intervjua supplerer materialet frå 2014. Intervjua varte for det meste rundt 60–90 minutt, og lydfilene er transkriberte. Dei som er intervjua digitalt eller via telefon, var enten heime eller på jobb.

Intervjusamtalane med lokalbefolkninga tok utgangspunkt i deira syn på utviklinga på turiststaden, og deira erfaring med og oppleving av dei ulike besøkande og nykommarane. Slik har eg fått ulike forteljingar og opplevingar av å vere innbyggjar på staden. Som Førde og Magnussen (2021, s. 252) seier, kan dette vere uferdige og pågåande forteljingar, og dei kan endre seg over tid eller i møte med seg sjølv eller andre forteljingar. Om eg gjekk tilbake til intervjupersonane for utdjuping, kan forteljinga endre seg. Likevel bidreg enkeltpersonar sine forteljingar med forståingar av lokalsamfunn og mobilitet som elles ikkje hadde vore tilgjengeleg for oss (sjå Sætermo et al., 2021, s. 25).

Eg har framheva nokre opplevingar og erfaringar slik dei kjem fram i samtalar med lokale innbyggjarar. Eg har sortert og presentert desse som ulike tema eller forteljingar. Dette er tema som eg tolkar som definerande spørsmål eller diskursar i lokalbefolkninga, og som kom fram i samtalar uavhengig av om personen eg snakka med, var positiv eller kritisk til mobiliteten, turismen og utviklinga i lokalsamfunnet. Det betyr at enkeltpersonar har gjeve innhald til fleire forteljingar, og at det på individnivå er nyansar som ikkje kjem fram i mi framstilling: Også dei som snakkar om at det kan bli for mykje turistar eller for mykje kaos i høgsesongar, ønskjer turistane tilbake etter ein stille periode. Bonden som vil verne beitemark og naturområde, seier at han står i mange leirar og vil både ha og ikkje ha turistskiløyper. Og også dei som snakkar mest om det positive med vekst og utvikling, ser nokon kostnadar med dette. Ikkje alle eg har intervjua, er siterte, men dei som er siterte, kan representere ein bodskap som fleire er inne på.

Dei lange linene – turisme i blodet

Det er fleire og ulike forteljingar i lokalbefolkninga om turiststaden og kva det inneber å bu på det ein av innbyggjarane kallar ein 'omskifteleg' stad. Gjennomgåande er likevel å sjå staden i perspektiv av dei lange linene.

Dette kan vere snakk om mobilitet frå vikingtida, om mobilitet i 'uminnelege tider', eller noko nærare, med dei nordiske gjestearbeidarane som deltok i bygginga av jernbana rundt førre hundreårsskifte, og etter kvart

dei første turistane som kom på ferdig jernbane. Og med meir turisme kom etter kvart fleire som på heilårs- eller sesongbasis arbeider i eller i tilknyting til turismen. «Det har alltid vore slik, heilt frå barndommen og så lenge eg kan hugse – sesongarbeidarar og slikt» (kvinne 50-åra).

Innbyggjarane snakkar med andre ord om mobilitet og migrasjon som noko som alltid har vore der, og som slik utgjer fundamentet for heile lokalsamfunnet. Det at ‘det alltid har vore slik’, gjer mobilitet og turisme til det normale (Søholt et al., 2018; Villa, 2019; kapittel 9 i denne boka). Det kan vere så normalt at ein ikkje tenkjer over det før det kjem ein forskar og spør om korleis det er å bu på turiststaden.

> Men jeg tenker vel ikke så mye over (…) med de sms-ene og mailene som du har sendt – så har jeg tenkt litt på – og det er klart at vi er jo en turistkommune – så litt sånn genetisk har du på en måte lært at det lønner seg å være høflig, for folk du ikke kjenner, for det er en del av pakka med å være i servicebransjen. Om du er service-[utydelig] eller ikke, så … du skjønner hva som er matnyttig. Det er nok en konsekvens av å bo her, på en måte … og … hvis vi ser en veldig kjent person så … ligger det på en måte i genene at da skal han få være i fred – da skal ikke vi skryte av det, liksom, for det er helt vanlig det, det er sånn det er her. Så vi skal liksom ikke lage noe styr ut av det. Det er sånn som det skal være, liksom. (Mann 40-åra)

> Alle kjenner nokon som jobbar i reiselivet. Alle har ein forståelse for at vi skal ha mykje gjester. Alle har ein forståelse for at … alle har ei sånn holdning om at gjestene dei – gjesten kjem først. Altså vertskap er jo noko som er i blodet til [dei lokale]. (Mann 30-åra)

Kunnskap om turisme er skildra som ein tilstand som går i arv; ein snakkar om å ha vertskap i blodet og i gena. Denne kroppslege tilnærminga antydar at ein automatisk veit korleis ein skal opptre i det offentlege rom for å gje besøkande integritet og konfidensialitet (Villa, 2019). I forteljinga om generasjonar med migrasjon og turisme vert det skapt eit bilete av korleis innbyggjarane ‘er’, og dei er slik enten dei jobbar direkte i turismen eller berre er lokalbefolkning i gatebiletet. Er ein ikkje direkte involvert i turismen, er det disiplinerande å kjenne nokon som jobbar i reiselivet – det i seg sjølv utløyser haldningar og praksisar som set gjesten først. Innbyggjarane på turiststaden ‘kan’ mobilitet, i tydinga er van med

og medvitne om korleis dei skal opptre i møte med gjestar og nykommarar. Alle synest å ha referansen til mobilitet som noko kjent og som alltid har vore i lokalsamfunnet. Men det er fleire forteljingar om korleis dette kjem til uttrykk i dag.

Ein sosial kostnad

Ei anna forteljing om mobiliteten som alltid har vore der, handlar om sosiale kostnadar som følgje av denne. Lokale innbyggjarar si oppleving av at turisme og til- og fråflytting har ført til tap av dialekt, kultur og identitet (Villa, 2019), er døme på sosiale kostnadar. «Nye mennesker hele tiden som kommer og går. Og hvem er jeg i alt dette», er ei skildring av korleis lokalbefolkninga tenkjer.

> Du ser jo det i sesongane – både påskeferie og alle – så blir jo me fastbuande borte. Det er jo turistane vi ser, ikkje sant? (Kvinne 50-åra)

> Du blir slipt av å ha masse turister rundt deg, og faren min og – han er oppvokst her – bodd her hele livet med få unntak – og han og knoter på østlandsk hvis han skal snakke med østlendinger – og det er fordi at det er vi opplært med – «du må snakke så folk forstår deg». Vi måtte bare stå med lua i handa når noen fra oslokanten kom hit. Det var ikke motsatt. (Mann 40-åra)

Dei sosiale kostnadane kan vere knytt til ulike måtar å vere usynleg på. Enten i form av å miste identitet (kven er eg i alt dette), vere underdanig (stå med lua i handa), tilpasse seg (snakke så folk forstår deg), forsvinne (bli borte i mengda), eller ved å ikkje bli prioritert. Kjensle av å verte usynleg kjem i det siste dømet fram som kritikk mot lokale myndigheiter, når innbyggjarane opplever at desse favoriserer turistar. «Mange er veldig lei turist – same søren så blir dei prioritert», seier ei kvinne (50-åra), «eg blir ikkje høyrt likevel, det har eg høyrt fleire – for dei føler at dei blir borte i mengda».

Det internasjonale arbeidsmiljøet i turismen har, i alle fall for nokre tiår sidan, vore opplevd som spanande og berikande (Villa, 2019). Samtidig representerer nye menneske som 'kommer og går', noko av det omskiftelege på turiststaden og vert ein annan sosial kostnad, slik lokalbefolkninga opplever det.

> Men det er jo også – det vet jeg – for det har jeg jo hørt at de sier at enkelte – eller en del innfødte – sier at de orker ikke å bli kjent med nye som flytter hit – fordi – så blir de kjent med de så reiser de igjen. Det er – de ser på de som noen sånne gjennomtrekksmennesker som de ikke helt orker å forholde seg til. (Kvinne 40-åra)

Erfaring over tid med 'gjennomtrekksmenneske'; tilflyttarar og migrantar som arbeider nokre sesongar eller år for så å flytte vidare, skaper ei form for sosial slitasje. Ein måte for dei lokale å stå i gjennomtrekken på er å la vere å investere tid og venskap i stadig nye nykommarar. Samtidig, og trass i at lokale innbyggjarar legg vekt på at dei er vane med mobiliteten, kan nykommarar sin flyttepraksis bryte med meir generelle forventningar i mindre lokalsamfunn om til dømes deltaking, integrering og sosial kontakt. Turiststaden er ikkje større enn at innbyggjarane kan ha oversikt over sambygdingar som kjem og går, og i det oversiktlege lokalsamfunnet er det forventningar om at tilflyttarar skal bli buande og vere ein del av lokalsamfunnet. Turistnæringa skaper gjennomtrekk, og eigenskapar ved lokalsamfunnet og forventningar til nabolaget kan forsterke opplevinga av gjennomtrekk som plagsamt.

Når mykje inn- og utflytting er opplevd som utmattande, er løysinga for nokon å distansere seg frå denne mobiliteten. Dette kan vere noko av bakgrunnen for at innvandrarar og nykommarar opplever lokalbefolkninga som reserverte (Lynnebakke, 2021). Søholt et al. (2018, s. 226) finn ein 'instrumental openness' og 'a tradition of impersonal friendliness' på liknande turiststadar. Det kan vere uttrykk for at lokalbefolkninga 'skjønar kva som er matnyttig' og handlar deretter i møte med turistar og nykommarar. Men det kan og vere eit uttrykk for å halde nykommarar på avstand fordi ein har erfart at desse ofte flyttar vidare.

Ein større kostnad?

Bønder og grunneigarar eg har snakka med, er med på turismeutviklinga ved at dei sel eller leiger ut hytter, eller bidreg til løypenett og kulturlandskapspleie, som kjem turistane til gode. I eitt tilfelle er landbruksdrifta lagt ned fordi det løner seg betre å drive med turisme.

> Ja – spiser jeg av utmarka til å lage [uklar lyd] til turismen. Leier ut hytter og selger. (…) Driver ikke som bonde – har aldri gjort det. Gården har ikke vært i drift siden 80-tallet. Det kan en også kalle turismens pris. I stedet for å jobbe knallhardt for å drive en bondegård, kan en hente ut og tjene mer – da har jeg heller lyst å gjøre det. (Mann 40-åra)

Bonden gjev opp landbruks- og matproduksjon fordi sal av hyttetomter er meir lønsamt, men det har samtidig nokre større kostnadar knytt til matproduksjon, mattryggleik, sjølvberging, kulturlandskap og naturmiljø. Farstad et al. (2008) fann at fleirtalet av norske hyttebrukarar støttar opp om å oppretthalde både busettinga i distrikta og omfanget av landbruket. Det tyder på at dei og ønskjer å ha hytte i levande lokalsamfunn, noko landbruket bidreg til med bufast befolkning og pleie av landskapet. Grunneigarar «sel unna no i stort monn», fortel ein bonde, som sjølv ikkje vil la meir av eigedomen sin gå til turistformål og i staden vil verne både utmark og villdyrliv i området. Det inneber at han mister turistar til andre og meir utbygde utfartsområde.

> Eg vil jo merke dette her økonomisk. Men så tenkjer eg at dette her er så viktig å kjempe for – fordi det eg ser no og frykter – det er at vi ikkje har noko landbruk i kommunen om ein generasjon fram i tid.

Tilhøva for neste generasjon gardbrukarar på turiststaden er ei anna bekymring i møte med utbyggarinteressene. I møte med turistar opplever bonden å bli skjelt ut når han ber dei respektere lov om bandtvang. Ikkje alle turistar er like, nokon er 'audmjuke', men grunneigaren konkretiserer her det som i kommunale dokument frå turiststaden er nemnt som potensielle interessekonfliktar og ulike haldningar mellom landbruket og hyttebefolkninga.[3] Bonden synest likevel å sjå vidare når han problematiserer eit vekstvenleg scenario for turiststaden:

> Vi mister sau til hund, det blir stadig meir og meir folk i beiteområda, det er folk der det aldri har vore sett folk før. Dei tek i bruk meir og meir område. Og inntil [mange tusen] nye bueiningar, og viss det er fire i snitt i kvar bueining, så vil jo det bli noko voldsomt med folk. Og kvar skal dei gjere av seg?

3 Kommunal plan (anonymisert).

Vekstoptimisme

Ei anna framstilling av korleis lokale innbyggjarar tenkjer om turiststaden er knytt til vekstoptimisme. Då er ikkje problemet kvar folk skal gjere av seg, for ein meiner at det er plass til fleire besøkande og at ein kan bygge fleire fritidsbustadar, kafear og restaurantar for desse. Meir folk og meir turisme er i staden peika på som *positivt* for lokal kultur og identitet, og fokuset er på *løysingar* på moglege problem og på å utvikle potensialet for vekst.

Ein representant for vekstoptimismen, som sjølv er direkte involvert i turistnæringa, uttalar seg slik:

> Det må vere meir fokus på kva lokalbefolkninga får igjen. For eit offer av eit naturområde eller … meir folk i sentrum, eller sånne ting då. Det trur eg. Men eg oppfattar jo at alle er veldig glad i gjestene som er her no. (…) For det var dei første som var tilbake igjen når vi opna etter koronaen. Fylte butikker og fekk liv igjen i butikker. (…) som har brukt meir tid på hytta – lagt igjen meir pengar i lokalsamfunnet her. (…) Det å la lokalbefolkninga få mulighet til å føle at det er positivt for vår kultur og vår identitet, og det bidreg til oss på en god måte, det trur eg blir viktigere framover. Eg trur ikkje – det er ikkje like akseptert at investorer nå i frå utenom bygda skal komme inn og bygge store ting og gjøre mye penger utan at det samtidig skal ha synleggjort kva det har bidratt med tilbake. For då blir det berre fleire folk i rundkjøringa, men det er fortsatt ikkje ungdomsklubb. (Mann 30-åra)

Ut frå ein vekstoptimistisk tankegang seier ein ikkje nei til utbygging, utanomlokale investorar eller ofring av naturområde, men fokuserer i staden på at lokal kultur og identitet har godt av meir utvikling på turiststaden. Utfordringa her er ikkje kva ein taper eller ofrar, men å vise kva lokalsamfunnet og lokalbefolkninga får igjen for meir vekst og større inngrep.

Andre måtar å uttrykkje glede over folkemengda på turiststaden kan vi finne hos bufaste som oppsøkjer sentrumsgatene og butikkane når turistane er der. Til forskjell frå dei som rømmer staden når turistane kjem (Villa, 2019), fortel ein mann at han 'søkjer turistane'. Han går medvite på butikken i dei mest hektiske periodane, der han

> står i kø. Går på skitur – i kø. Er i skibakken – i kø. Og det i seg sjølv – det har sin sjarm, da. Så – det gjer meg eigenleg ingenting. (…) Det er eigentleg heilt greitt å vere midt i den køen der, synest eg. (Mann 60-åra)

Dette er innbyggjarar som trivst i dei folksame periodane. «Det er ikkje sånn at vi blir invadert av folk vi ikkje kjenner ansikta til», seier ein mann. Han fortel at dei lokale får nye kjenningar og venner blant hyttefolket, og han observerer gjensynsglede blant dei lokale når hyttegjestane kjem tilbake. Han meiner at folkelivet bidreg til at «det følest litt urbant, sjølv om det er på fjellet». Og i slike tilfelle kan lokalsamfunnet unngå nokon av dei typiske og mindre attraktive kulturkarakteristikkane som gjerne vert tildelt det som er utanfor urbane område. Mennene som er sitert her, gjev i staden uttrykk for ei kjensle av å vere på rett stad og på ein stad som verda kjem til (Oklevik et al., 2019; Stenbacka & Bygdell, 2018).

Vi er alle i turisme?

På tvers av dei ulike forteljingane og samtalane eg har hatt med lokale innbyggjarar, kan ei felles orientering og forståing for å vere i turisme oppsummerast om lag slik: Vi er alle i turisme. «Det er dette vi lever av, og det kommunen vår lever av. Det er berre slik det er. Og det må vere slik dersom lokalsamfunnet skal overleve», seier ei kvinne i 50-åra.

Dette turisme-vi-et inkluderer ikkje berre aktørane som faktisk har arbeid eller eigedom i turismen, men innbyggjarar generelt og 'vi' som lokalsamfunn som lever av dette. Dei dominerande lokale økonomiske interessene er i turismen, og ein tek vertsrolla på vegner av lokalsamfunnet. Dei lokale uttrykkjer her ei ansvarskjensle som føreset ein viss integrasjon i og engasjement for lokalsamfunnet og sambygdingane (jf. Stenbacka & Bygdell, 2018). Ein erkjenner ikkje berre sambygdingar sitt levebrød, men ser turismen som 'alle' sitt levebrød. Og som lokal innbyggjar betalar det seg bokstavleg tala å vere imøtekommande fordi det gagnar turistnæringa og lokalsamfunnet som lever av dette.

Eit opplevd særpreg frå turismen kjem til uttrykk hos ein tilflyttar som fortel om då han i byrjinga prøvde å 'komme under huda' på folk på turiststaden:

> Eg hugsar jo på ein måte førsteinntrykket. (…) Det var storband her, så eg hekta meg på det (…) Så sa eg: «Skal vi ikkje lage ein storbandaftan?» Nei, det var ikkje noko tema – folk kom ikkje, nei måtte spele på hotella. (…) Det var ein heilt ny måte å tenkje på, at det var hotella, og reiselivsnæringa, som på ein måte var motoren. Og det var ikkje noko vits i å spele storband for lokalbefolkninga, for folk kom ikkje på det. Det var hotella som var oppdragsgjevarane.

Ein storbandaftan måtte finne stad på reiselivet sin arena. I alle fall var det opplevd som utenkjeleg at nokon skulle komme om det vart eit slikt arrangement utanfor reiselivsarenaen. Dette kan forståast som ei kollektiv oppslutning om eller orientering etter reiselivet, slik det kom til uttrykk i det daglege.

Avsluttande diskusjon

Søholt et al. (2018) finn det dei kallar ei lokal kosmopolitisk haldning på turiststaden og i andre rurale lokalsamfunn med mykje mobilitet og migrasjon. Dei forklarar dette med ei uttrykt positiv haldning til migrantar og arbeidsinnvandring. Den positive haldninga er likevel betinga av at ein opplever innvandring som viktig for å vedlikehalde og utvikle næringar og lokalsamfunn. Woods (2018, s. 164–166) argumenterer for at det finst kosmopolitiske strøymingar i rurale lokalsamfunn når nye innflyttarar tilfører samfunnet noko nytt (som idear, erfaring, kunnskap), eller når fastbuande skaper ein gjestfri atmosfære for nykommarar og besøkande. Når slike tilstandar eksisterer på visse vilkår, slik Søholt et al. (2018) viser, definerer Woods (2018) det som 'precarious rural cosmopolitanism'. Trass ei betinga positiv haldning til nykommarar kan lokale innbyggjarar på turiststaden vere atmosfæreskaparar fordi dei veit korleis dei skal opptre i møte med turistar, nykommarar eller framande. Dei er imøtekommande og skildrar ei gjesten-kjem-først-haldning som dei sjølve forklarar er utvikla over generasjonar med turisme og mobilitet i lokalsamfunnet.

Haldninga og praksisen til innbyggjaren som har lært at det lønner seg å vere høfleg, kan spegle dei lokale som underlagt turisten. Omgjering av lokal kultur, natur og lokalsamfunn til ei vare som skal seljast (jf.

Flø, 2021) kan vere ytterlegare døme på dette. Men Cheong og Miller (2000) si tolking av makt som relasjon opnar for at lokalbefolkning og kan ha makt over turisten. Til dømes ved å sette seg imot ein viss type utvikling, forfølgje eigne rettar og interesser, eller kontrollere åtferda til turistane på subtile og uformelle måtar når dei treffest ansikt-til-ansikt. Den medvitne imøtekommande innbyggjaren på Turiststaden kan vere ein slik 'aktivist' som utøver ei form for sosial kontroll over turisten og styrer denne inn i lokale 'tradisjonar og manerar' (Cheong & Miller, 2000, s. 382).

I den lokale vekstoptimismen på Turiststaden er det og observert ei ny bevisstheit rundt berekraft, klima og miljø, og med det kritiske haldningar til store utbyggingar. Dette speglar ein nasjonal kritisk diskurs rundt natur- og miljøbelastning frå hyttebygging (jf. Aasetre, 2021) som utviklingsaktørar på Turiststaden må forhalde seg til. Berekraftig utvikling og vekst er og basert på sosial rettferd (Ericsson et al., 2022). Det inneber at lokalbefolkning skal ha eigarskap i turismen og kontroll med ressursane som er brukt og godane som vert skapt (Kauppila et al., 2009). Eigarskap og kontroll kan ha ulik form, og definisjonsmakt over eigen posisjon eller situasjon kan vere eitt uttrykk for det. Bratrud og Lien viser korleis hyttefolk under koronapandemien provoserte lokalbefolkninga med å seie at lokalbefolkninga var avhengige av hyttefolket og difor burde stoppe hytteforbodet. Avhengigheit mellom lokale og hyttefolk vart avstandsskapande (Bratrud & Lien, 2021). På Turiststaden seier lokale innbyggjarar sjølve at dei og lokalsamfunnet er avhengige av turismen. Meir enn kven som er avhengig av kven, synest det å spele ei rolle kven som definerer dette avhengigheitsforholdet.

Lewis (2016, s. 232) finn at langtidsinnbyggjarar i ein bydel med mykje nytilflytting opprettheld og skaper nytt fellesskap gjennom å snakke om eit tapt fellesskap. Innbyggjarar på Turiststaden opprettheld og skaper ei forståing for mobilitet og turisme gjennom å snakke om at det alltid har vore slik på Turiststaden. Forteljinga og opplevinga av at 'vi er alle i turisme' gjev nokre premissar og føringar for å handle til beste for turismen. Ein gjev plass og atmosfære til turistar og nykommarar og får eit levedyktig lokalsamfunn tilbake. Dersom dette byttet (jf. Fan et al., 2019) mellom innbyggjarar og besøkande liknar ein dårleg handel; dei

lokale gjev for mykje eller får tilbake noko anna enn det dei ønskjer, vert turisme-vi-et utfordra. Slike utfordringar kjem til uttrykk i forteljingane om kostnadar – som for landbruket og naturressursane og i sosial omgang med nykommarar.

Referanser

Arnesen, T. & Kvamme, S. (2021). Fritidsbygg i fjellområdet – en egen boligstruktur? I F. Flemsæter & B. E. Flø (Red.), *Utmark i endring* (s. 123–150). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.151.ch5

Aure, M., Førde, A. & Magnussen, T. (2018). Will migrant workers rescue rural regions? Challenges of creating stability through mobility. *Journal of Rural Studies, 60*(mai), 52–59. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.03.005

Barnett, J. (2014). Host community perceptions of the contributions of second homes. *Annals of Leisure Research, 17*(1), 10–26. https://doi.org/10.1080/11745398.2014.886156

Benson, M. & O'Reilly, K. (2009). Migration and the search for a better way of life: A critical exploration of lifestyle migration. *Sociological Review, 57*(4), 608–625. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2009.01864.x

Berg-Nordlie, M. (2018). New in town. Small-town media discourses on immigrants and immigration. *Journal of Rural Studies, 64*(november), 210–219. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.05.007

Bratrud, T. & Lien, M. E. (2021). Hytta, bygda og byen: Forhandling om tilhørighet i krisetid. *Norsk Antropologisk Tidsskrift, 32*(2), 55–71. https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2021-02-02

Cheong, S.-M. & Miller, M. L. (2000). Power and tourism. A Foucauldian observation. *Annals of Tourism Research, 27*(2), 371–390. https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00065-1

Ericsson, B., Øian, H., Selvaag, S. K., Lerfald, M. & Breiby, M. A. (2022). Planning of second-home tourism and sustainability in various locations: Same but different? *Norsk geografisk tidsskrift*, *76*(4), 209–227. https://doi.org/10.1080/00291951.2022.2092904

Fan, D. X., Liu, A. & Qiu, R. T. (2019). Revisiting the relationship between host attitudes and tourism development: A utility maximization approach. *Tourism Economics, 25*(2), 171–188. https://doi.org/10.1177/1354816618794088

Farstad, M. (2013). Local residents' valuation of second home owners' presence in a sparsely inhabited area. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 13*(4), 317–331. https://doi.org/10.1080/15022250.2013.863062

Farstad, M. & Rye, J. F. (2013). Second home owners, locals and their perspectives on rural development. *Journal of Rural Studies, 30*(1), 41–51. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.11.007

Farstad, M., Rye, J. F. & Almås, R. (2008). Fritidsboligfenomenet i Norge. Fagnotat om utvikling i bruk av fritidsboliger, utarbeidet på oppdrag fra Kommunal- og regionaldepartementet. Notat 11/08. Norsk senter for bygdeforskning.

Flø, B. E. (2021). Mot ei framtid for utmarksbeite – om beiting, sjølvkjensle og forståing mellom folk. I F. Flemsæter & B. E. Flø (Red.), *Utmark i endring* (s. 67–92). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.151.ch3

Førde, A. (2020). Uro i turismens tidsalder. Stadkvalitetar under press. I R. Almås & E. M. Fuglestad (Red.), *Distriktsopprør. Periferien på nytt i sentrum* (s. 260–274). Dreyers forlag.

Førde, A. & Magnussen, T. (2021). Flere Farger Bodø – om å skape nye krysskulturelle fellesskap. I B. Gullikstad, G. K. Kristensen & T. F. Sætermo (Red.), *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (s. 246–264). Universitetsforlaget. https://doi.org/10.18261/9788215042961-2021

Hall, C. M. (2005). *Tourism. Rethinking the social science of mobility*. Pearson Education.

Keen, D. & Hall, C. M. (2004). Second homes in New Zealand. I C. M. Hall & D. K. Müller (Red.), *Tourism, mobility and second homes: Between elite landscape and common ground* (s. 174–195). Channel View Publications.

Halfacree, K. H. & Rivera, M. J. (2012). Moving to the countryside … and staying: Lives beyond representations. *Sociologia Ruralis, 52*(1), 92–114. https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00556.x

Kauppila, P., Saarinen, J. & Leinonen, R. (2009). Sustainable tourism planning and regional development in peripheries: A Nordic view. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 9*(4), 424–435. https://doi.org/10.1080/15022250903175274

Lewis, C. (2016). 'Regenerating community'? Urban change and narratives of the past. The *Sociological Review, 64*(4), 912–928. https://doi.org/10.1111/1467-954X.12418

Lopes, H. D. S., Remoaldo, P. & Ribeiro, V. (2019). Residents' perceptions of tourism activity in a rural North-Eastern Portuguese community: A cluster analysis. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, (46), 119–135. https://doi.org/10.2478/bog-2019-0038

Lynnebakke, B. (2021). 'I felt like the mountains were coming for me.' The role of place attachment and local lifestyle opportunities for labour migrants' staying aspirations in two Norwegian rural municipalities. *Migration Studies, 9*(3), 759–782. https://doi.org/10.1093/migration/mnaa002

Mantecón, A. & Huete, R. (2018). Urbanization, tourism and migrations: Interrelationships and challenges in Spain. I R. Tremblay & O. Dehoorne, (Red.), *Entre tourisme et migration* (s. 55–73). L'Harmattan.

Milbourne, P. & Kitchen, L. (2014). Rural mobilities: Connecting movement and fixity in rural places. *Journal of Rural Studies, 34*(april), 326–336. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2014.01.004

Milwood, P. A. & Maxwell, A. (2020). A boundary objects view of Entrepreneurial Ecosystems in tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management, 44*(september), 243–252. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.06.008

Müller, D. K. (2021). 20 years of Nordic second-home tourism research: A review and future research agenda. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 21*(1), 91–101. https://doi.org/10.1080/15022250.2020.1823244

Nelson, P. B., Lilley, C. & van Gemeren, M. (2019, 13.–15. mars). *Geographies of rural gentrification in time and space.* 6th International Rural Workshop, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU Trondheim.

Oklevik, O, Gössling, S, Hall, C. M., Jacobsen, J. K. S., Grøtte, I. P. & McCabe, S. (2019). Overtourism, optimisation, and destination performance indicators: A case study of activities in Fjord Norway. *Journal of Sustainable Tourism, 27*(12), 1804–1824. https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1533020

Overvåg, K. (2020). Koronakrisen avslører manglende hyttepolitikk. Kronikk, Universitetet i Agder. Publisert 20. mai 2020 https://www.uia.no/nyheter/koronakrisen-avsloerer-manglende-hyttepolitikk

Rye, J. F. (2018). Labour migrants and rural change: The "mobility transformation" of Hitra/Frøya, Norway, 2005–2015. *Journal of Rural Studies, 64*(november), 189–199. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.12.003

Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Progress in Tourist Management, 42*(juni), 37–49. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.10.007

Stenbacka, S. & Bygdell, C. (2018). The cosmopolitan farmer: Ideas and practices beyond travel and internationalization. *Journal of Rural Studies, 61*(juni), 63–72. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.06.001

Stockdale, A. & Haartsen, T. (2018). Editorial introduction: Putting rural stayers in the spotlight. *Population, Space and Place, 24*(4), e2124. https://doi.org/10.1002/psp.2124

Sætermo, T. F., Gullikstad, B. & Kristensen, G. K. (2021). Å studere fortellinger om integrering i en lokalsamfunnskontekst: En introduksjon til et komplekst forskningsfelt. I B. Gullikstad, G. K. Kristensen & T. F. Sætermo (Red.), *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (s. 11–39). Universitetsforlaget. https://doi.org/10.18261/9788215042961-2021

Søholt, S., Stenbacka, S. & Nørgaard, H. (2018). Conditioned receptiveness: Nordic rural elite perceptions of immigrant contributions to local resilience. *Journal of Rural Studies, 64*(november), 220–229. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.05.004

Viken, A. (2020). *Turismens paradokser. Turisme som utvikling og innvikling*. I samarbeid med Benonisen, R., Ekeland, K., Førde, A., Nilsen, R., Nyseth, T., Olufsen, C., Sletvold, O. & Svensson, G. Orkana Akademisk.
Villa, M. (2019). Local ambivalence to diverse mobilities – the case of a Norwegian rural village. *Sociologia Ruralis, 59*(4), 701–717. https://doi.org/10.1111/soru.12263
Woods, M. (2018). Precarious rural cosmopolitanism: Negotiating globalization, migration and diversity in Irish small towns. *Journal of Rural Studies, 64*(november), 164–176. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.03.014
Aasetre, J. (2021). Kampen om utmarka: Hytter, beitemark eller urørt natur? I F. Flemsæter & B. E. Flø (Red.), *Utmark i endring* (s. 93–121). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.151.ch4

KAPITTEL 11

Arbeidsinnvandringsforskningens blindflekker – en metodologisk refleksjon

Jakub Stachowski og Marie Holm Slettebak

Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: This chapter is a methodological reflection on the construction of scientific objects in migration research. Drawing on literature that discusses different aspects of categorization and classification of social groups, and their implications, we analyze the construction of the phenomenon 'labour migration from Eastern and Central Europe to Norway'. We reflect upon how categories such as 'labour migration' and 'Eastern and Central Europe' are defined and their implications for both the research practice and representation of the phenomenon. We highlight three aspects: 1) the nuances of the categories 2) the overlapping and diffusing boundaries between categories as used in general discourse vs. by the researchers, and 3) the problematics of methodological nationalism. We conclude that reflexivity is a precondition for a more comprehensive understanding of this increasingly complex phenomenon.

Keywords: social categories, reflexivity, construction of research objects, labour migration, Eastern and Central Europe

Innledning

Migrasjon er et av vår tids mest brennende og betente temaer, og migrasjonsforskning er i dag et profesjonalisert felt med egne tidsskrifter, konferanser og andre dedikerte fora. Feltet er tverrfaglig og kjennetegnes av et stort teoretisk mangfold, noe som også gjør at det betegnes som

Sitering: Stachowski, J. & Slettebak, M. H. (2023). Arbeidsinnvandringsforskningens blindflekker – en metodologisk refleksjon. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 11, s. 237–258). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch11

fragmentert (Brettel & Holliefield, 2000). Institusjonalisering og profesjonalisering av migrasjonsforskning har etter hvert også ført til økende interesse for metodologiske problemstillinger (Dahinden, 2016). I dag finnes det flere bidrag til litteraturen som setter aspekter ved migrasjonsforskning under et kritisk forstørrelsesglass og argumenterer for et behov for å bryte med forutinntatte og etablerte måter vi tenker og forsker på migrasjon (se f.eks. Dahinden, 2016; Schinkel, 2018; Wimmer, 2007). I dette kapitlet bidrar vi med en metodologisk refleksjon rundt hvordan migrasjon og migranter konstrueres som forskningsobjekter. Mer spesifikt er vi interessert i fenomenet «arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa til Norge», som siden 2004 har fått en betydelig forskningsoppmerksomhet og har blitt studert fra flere hold. I kapitlet kaster vi et kritisk blikk på hvordan fenomenet konstrueres, og hva er implikasjoner av forskningspraksiser.

Kapitlet er skrevet av to forfattere som de siste årene har hatt dette fenomenet som hovedinteresse. I kapitlet vil vi bruke vårt eget forskningsfelt som utgangspunkt for refleksjon. Vi er opptatt av å kritisk utforske forholdet mellom kunnskapsproduksjonen og den sammensatte konteksten den produseres i. Dette forholdet omhandler en rekke aspekter, slik som forskeres forforståelser, antagelser, forventninger, identitet, forpliktelser eller lojaliteter både av personlig og institusjonell art, men også spørsmål knyttet til metode- og teoretiske valg som til sammen er av betydning for forskningen (Hammersley & Atkinson, 1995; May & Perry, 2017). Noe forenklet sagt, handler refleksiviteten om at forskeren og forskningspraksis bør være studieobjekter på lik linje med det som studeres.

Kapitlet har en følgende struktur: i de to neste seksjonene presenterer vi litteratur som omhandler generelle betraktninger om konstruksjon av forskningsobjekter, og hvilke implikasjoner disse har for migrasjonsforskning. I kapitlets analytiske del diskuterer vi logikken bak kategoriseringen av fenomenet, vi viser hvordan betegnelsen «arbeidsinnvandring» kan hemme en mer nyansert forståelse av fenomenet, og vi diskuterer forholdet mellom forskning på arbeidsinnvandring og metodologisk nasjonalisme. Gjennom kapitlet refererer vi til eksisterende forskningsbidrag på feltet for å illustrere våre argumenter.

Konstruksjoner i samfunnsforskning

Våre refleksjoner om hvordan begrepet «arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa» konstrueres, bygger på litteraturen om konstruksjoner av forskningsobjekter i samfunnsvitenskapen, noe som har blitt beskrevet som en sammensatt oppgave (Swedberg, 2021). Som utgangspunkt tar vi for oss Bourdieu, Chamboredon og Passerons (1991) epistemologiske eksperimenter, som handlet om å undersøke forskerens posisjon og rolle i konstruksjonen av forskningsobjektet. Det de kalte for «det epistemologiske bruddet» handlet om å bryte med etablerte forståelser av sosiale fenomener som ofte stammer fra aksept av alminnelige og naturaliserte forestillinger og ideer (eng. *common sense*) om hvordan ting er. Forskere står dermed foran en krevende oppgave om å utfordre slike pre-konstruerte ideer og overvåke hvordan disse påvirker utforming av forskningsspørsmål og tilnærminger. Bourdieu et.al. (1991) understreker imidlertid at et slikt radikalt grep er vanskelig å oppnå, og dermed oftere er et uttalt ønske heller enn faktisk forskningspraksis. For oss, er deres anbefaling et påskudd til å utforske hvordan fenomenet arbeidsinnvandring konstrueres og hva som er implikasjonene av de spesifikke konstruksjonene. Bourdieus et.al. (1991) refleksjoner er beslektet med Elias' (1956) argument om at samfunnsforskere, akkurat som alle andre samfunnsmedlemmer, er produkter av en spesifikk historisk og sosial kontekst, og at dette er av betydning for hvilke spørsmål de stiller og hvordan de tilnærmer seg fenomener som studeres.

Kategorisering og klassifisering er viktige kognitive mekanismer som gjør realiteten begripelig, håndterlig og forståelig. Dermed er de også sentrale mekanismer i konstruksjoner av forskningsobjekter. De kan defineres som inndelingsformer basert på bestemte, utvalgte egenskaper som individer har til felles, for eksempel kjønn, rase, klasse, nasjonalitet, etnisitet og så videre (Jenkins, 2016), og antas å ha betydning for en gruppe og prege dens livssituasjon. Kategorisering er et tveegget sverd. På den ene siden forenkler kategorier realiteten og reduserer dens kompleksitet, og muliggjør dermed generalisering. På den andre siden er det slik at noen kategorier treffer bedre enn andre, og det er diskutabelt om de alltid har betydning slik de er definert av forskere. Et godt eksempel er klasse, et fenomen som enten kan utforskes som konstruert av forskere eller som

noe som folk identifiserer seg med og som, potensielt sett, utgjør en form for politisk felleskap. Vi kan dermed skille mellom det Brubaker (2004) kalte for praksiskategorier (*categories of practice*) og analytiske kategorier (*categories of social analysis*), noe som tilsvarer distinksjonen mellom alminnelige, folkelige og analytiske kategorier.

Gillespie et al. (2012) skiller mellom fire egenskaper knyttet til kategorier. For det første har sosiale kategorier innebygd et perspektiv, noe som betyr at de er konstruerte fra bestemte posisjoner og interesser, og ikke er sanne objektivt sett. For det andre har kategorier en historisk komponent, det vil si at de ikke er utviklet fra et nøytralt nullpunkt hver gang de anvendes. For det tredje kan mennesker eller grupper som kategoriseres bevege seg mellom kategorier, noe som betyr at ulike kategorier kan gjøre seg relevante eller miste sin betydning på ulike tidspunkter og kontekster. Og for det fjerde kan mennesker eller grupper som kategoriseres vise motstand mot å bli betegnet på spesifikk måte. Disse egenskapene illustrerer at kategorisering er en sammensatt prosess som inneholder elementer av både makt og avmakt, aksept og motstand. Det reflekterer Bourdieus (1991, s. 21) syn på klassifisering som en kamp som handler om

> struggles over monopoly of the power to make people see and believe, to get them to know and recognize, to impose the legitimate definition of the divisions of the social world and, thereby, to *make and unmake groups*. What is at stake here is the power of imposing a vision of the social world through principles of di-vision which, when they are imposed on a whole group, establish meaning and a consensus about meaning, and in particular about the identity and unity of the group, which creates reality of the unity and the identity of the group.

For Bourdieu er klassifikasjoner ikke bare anskuelsesmåter, men også handlinger. Ved utforskning av klassifiseringsprosesser er det viktig å skille mellom ulike aktører og grupper som både kategoriserer og kategoriseres.

Konstruksjoner av innvandring

De mer generelle betraktningene om konstruksjonen av forskningsobjekter og kategorisering har stor betydning for å forstå logikken i disse prosessene i migrasjonsforskning. I migrasjonsforskningen er selve

migrant-begrepet noe som betegnes som et «grunnleggende omstridt begrep» (eng. *essentially contested concept*) (Jacobs, 2018). Det er blant annet vanskelig å fastsette hvem en innvandrer er; ulike land og aktører definerer og teller innvandrere på ulike måter, og begrepet innvandrer inneholder en normativ komponent. Kategorien migrant eller innvandrer fylles med ulike innhold avhengig om den er diskutert som en juridisk kategori, noe man forsker på, eller noe som diskuteres i det offentlige ordskiftet (Anderson, 2019). Samtidig er disse måtene å forholde seg til migrasjon ikke atskilt fra hverandre, og kan være både overlappende og motsigende (Anderson, 2019). Kategorisering av innvandrere kan være et resultat av en bestemt diskurs og representasjon, det vil si en spesifikk måte å snakke eller framstille en gruppe på (O'Doherty & Lecouteur, 2007). Den symbolske verdien som tilskrives ulike kategorier eller grupper, for eksempel noen spesifikke nasjonaliteter eller innvandrergrupper, kan være med på å bestemme posisjonen til den bestemte gruppen i det aktuelle samfunnshierarkiet (Anthias, 2001). Kategorisering er kontekstavhengig, og kategorier kan være fleksible, deres grenser flytende og de kan mobiliseres på ulike tidspunkter avhengig av formål (O'Doherty & Lecoteur, 2007). Den kan også involvere selv-kategorisering, det vil si hvordan et individ eller en gruppe oppfatter seg selv, og hvordan de tror at andre definerer dem (Jacobs, 2018; Wimmer, 2007).

Staten er en viktig aktør som regulerer flere aspekter ved innvandringen. Den er også sentral når det gjelder måten innvandrere kategoriseres og klassifiseres. Som påpekt av Starr (1992) er staten nødt til å kategorisere mennesker – når den lager lover, krever skatt, tilbyr goder eller samler inn statistikk. Kategorisering synliggjør både hvilke grupper som er viktige for staten og hvordan disse skal behandles (O'Doherty & Lecoteur, 2007). Slik sett danner kategorier et grunnlag for politikkutvikling. For eksempel har kategoriene implikasjoner for integrasjonspolitikk og er med på å definere hvilke grupper som skal eller ikke skal integreres og på hvilken måte.

Flere har stilt seg kritisk til hvilke kategorier som aksepteres a priori og defineres og anvendes som sentrale i migrasjonsforskningen. I sin kritikk av de rådende epistemologiene innen migrasjonsforskning, postulerer Dahinden (2016) det hun kaller for avmigrantisering (eng. *demigrantize*),

noe som kan oppnås på tre måter: For det første kan man skille mellom folkelige definisjoner og analytiske konsepter. For det andre kan man studere migrasjonsgrupper, ikke som separate, men som en del av hele befolkningen. For det tredje kan man bruke mer generelle sosiologiske teorier og ikke kun migrasjonsspesifikke. Forskere har også stilt spørsmål ved betydningen av etnisitet som en utslagsgivende kategori (Wimmer, 2007), og argumentert for utforskning av prosesser som grensesetting og konstruksjoner av migrasjon i stedet for aksept og bruk av forutgitte essensialistiske kategorier (Isofides, 2018; Jones, 2008).

Det sies at internasjonal migrasjon utfordrer det epistemologiske fundamentet i sosiologien ettersom det på mange måter setter spørsmålstegn ved vår forståelse av hva samfunnet er (Andersson, 2007). Sagt annerledes, utfordrer innvandring det «forestilte fellesskapet» (Anderson, 2016) med sitt narrativ om felles historie, territorium og identitet til sine medlemmer. Det forestilte fellesskapet er en sterkt kognitiv ramme som gjør at vi kan forestille oss inn- og utgrupper til tross for at hvert medlem kjenner kun et fåtall andre medlemmer. Forståelsen av samfunnet som hovedkonsept i sosiologien og utviklingen av nasjonalstaten har preget migrasjonsforskningen betydelig (Chernilo, 2011, s. 99). I denne sammenhengen har såkalt «metodologisk nasjonalisme» blitt en fengende epistemisk struktur som bygger på tre relaterte premisser: (1) gjennom å overse nasjonalismens rolle i dannelse av moderne samfunn, (2) gjennom naturalisering av nasjonalstaten som blir et «tatt for gitt utgangspunkt» for samfunnsanalyser, og (3) gjennom en territoriell avgrensing hvor sosiale prosesser studeres innad i politiske og geografiske nasjonale grenser (Wimmer & Schiller, 2003, s. 578). Som påpekt av Chernilo (2011) er diskusjonen og forskningspraksisen rundt metodologisk nasjonalisme paradoksal, ettersom den på den ene siden kritiseres sterkt, og på den andre siden forblir et utbredt perspektiv. Integrering og assimilering er gode eksempler på fenomener som er sterkt preget av den metodologiske nasjonalismen, og som ofte assosieres med den nasjonale konteksten innvandrere skal integreres i eller adaptere seg til. Litteraturen om transnasjonalisme utfordrer dette synet ved å gi mange eksempler på innvandreres praksiser og identifikasjoner på tvers av to eller flere nasjonale kontekster, noe som viser at deres liv verken objektivt og subjektivt

lar seg redusere til en enkelt stat. Nasjonalstaten er dessuten kun en av mange mulige analyseenheter ved siden av for eksempel familie, organisasjoner eller lokalsamfunn. En ureflektert måte å bruke nasjonalitet, ofte i sammenheng med etnisitet og kultur, er både essensialiserende og homogeniserende, ettersom den overser betydning av andre kategorier og ikke tar i betraktning interne variasjoner innad i nasjonale innvandrergrupper. Metodologisk nasjonalisme kan være en kombinasjon av pragmatisme og manglende epistemologisk refleksjon, men er veldig ofte en illustrasjon på begrensningene som forskere møter, for eksempel i form av manglende data.

Det som interesser oss i dette kapitlet er forskeres (ikke)refleksive forhold til konstruksjoner av fenomenet arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa. Vi skal bruke det ovennevnte teoretiske rammeverket for å analysere utvalgte aspekter ved dette.

Å konstruere «arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa» som forskningsobjekt

I det følgende vil vi reflektere over ulike aspekter knyttet til konstruksjoner av fenomenet «arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa til Norge» i forskningen. Mer spesifikt skal vi diskutere tre aspekter: (1) Hvilke antagelser ligger bak kategoriseringen? (2) Hvilke implikasjoner har de? (3) Hva er koblingen mellom arbeidsinnvandring og metodologisk nasjonalisme?

Kategoriseringens innfløkte logikk

Kategorien «arbeidsinnvandrere fra Øst- og Sentral-Europa» er sammensatt av tre kategorier: (1) «innvandrer», (2) «*arbeids*innvandrer» og (3) «Øst- og Sentral-Europa». I det følgende diskuterer vi logikken bak disse kategoriene.

Definisjonen av *innvandrer* er ikke gitt, men varierer i ulike land og over tid. Statistisk sentralbyrå (SSB) definerer innvandrere som «personer som selv har innvandret til Norge, og som er født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre og fire utenlandsfødte besteforeldre» (Dzamarija,

2019). Definisjonen er blant de «strengeste» i Europa (Social- og indenrigsministeriet, 2020). For eksempel er det (etter forfatternes kunnskap) ingen andre land som inkluderer besteforeldre i definisjonen. Den norske definisjonen virker derfor å være noe unik: Ikke bare må man være født i et annet land, men verken foreldre *eller besteforeldre* kan være født i Norge. Det er altså ikke kun selve handlingen – å innvandre, å flytte til et nytt land – som er viktig: man skal ikke ha noen tilknytning til Norge i form av slektskap to generasjoner bak; i så fall blir man ikke kategorisert som «innvandrer». På den andre siden blir man heller ikke definert som innvandrer hvis alle ens slektninger er innvandrere, men man selv er født i Norge. Dette har for øvrig endret seg over tid: Fram til 2008 ble norskfødte med innvandrerforeldre gruppert sammen med foreldrene i «innvandrerbefolkningen» (Andreassen, 2008).

Til tross for at definisjonen i dag er «streng», er resultatet likevel at en svært heterogen gruppe mennesker blir plassert i samme kategori. For å sette det på spissen vil en millionær fra Sverige, en ufaglært arbeider fra Polen og en flyktning fra Afghanistan havne i samme kategori. De kan ha svært lite til felles, bortsett fra at de er innvandrere. Dette er ikke problematisk i seg selv, men det blir ofte lite meningsfullt å si noe overordnet om kategorien, for eksempel om økonomisk situasjon eller integrering. Det oppstår dermed et behov for å sortere innvandrere i ulike kategorier. I Norge gjøres dette i all hovedsak basert på informasjon om to forhold: Hvor innvandreren kommer fra (fødeland) og hvorfor innvandreren kom til Norge (innvandringsgrunn). I det følgende vil vi diskutere grupperingen av ulike fødeland, og herunder kategorien «Øst- og Sentral-Europa». Deretter kommer vi tilbake til innvandringsgrunn og kategorien «arbeidsinnvandrer».

Fødeland er en variabel med svært mange verdier, noe som skaper behov for å gruppere land sammen. Hvilke land som blir gruppert sammen er overhodet ikke gitt. Dette varierer selvsagt avhengig av hva man skal studere, men grupperinger endrer seg også over tid og blir påvirket av for eksempel rådende diskurser, (stor)politikk og, ikke minst, innvandringsstrømmene. Korbøl (2000) skriver at i 60-tallets tabeller over innvandring til Norge kan man finne kategorien «Verden ellers», som bestod av «hele Sør-Europa, hele Øst-Europa, hele Afrika og Asia, hele Sør- og

Mellom-Amerika og alle selvstendige øyer i alle hav» (Korbøl, 2000, s. 173). I takt med endringene i innvandrersammensetning, har kategoriene SSB bruker blitt noe mer nyanserte. Samtidig skaper nye migrasjonsstrømmer behov for nye forenklinger i form av grupperinger. Helt fram til 2008 delte SSB verden inn i to: vestlig og ikke-vestlig (Høydahl, 2008), der «Vesten» bestod av Vest-Europa, Nord-Amerika og Oseania. Alle andre land ble «ikke-vestlige», noe som ikke er så ulikt den tidligere restkategorien «Verden ellers». Innvandrere fra Øst- og Sentral-Europa var dermed en del av kategorien «ikke-vestlige» innvandrere, men Berlinmurens fall og utvidelsen av EU har siden påvirket kategoriseringen. I dag er inndelingen vestlig/ikke-vestlig erstattet av flere kategorier. I den europeiske konteksten skiller SSB ofte mellom Norden unntatt Norge; Vest-Europa unntatt Norden; EU-land i Øst-Europa og Øst-Europa unntatt EU-land, men hvilke land som inngår i de ulike kategoriene er ofte ikke gjort rede for eller diskutert (se f.eks. SSB, 2022). Betegnelsen «arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa» brukes til å omtale innvandrere fra landene som ble medlemmer av EU gjennom de tre siste utvidelsene som fant sted i 2004, 2007 og 2011. Landene i regionen som ble EU-medlemmer i 2004 var Tsjekkia, Estland, Ungarn, Latvia, Litauen, Polen, Slovakia og Slovenia. I 2007 ble EU utvidet med to ytere land, Romania og Bulgaria, og i 2013 ble Kroatia medlem.

I forskningen omtales innvandringen fra disse landene på ulike måter. I den engelskspråklige litteraturen finner man blant annet betegnelser som *new European migration*, *intra-European labour migration* eller *post-accession migration*. Avhengig av forskningsfokus eller tilgjengelige data, danner man landskohorter og bruker forkortelser som EU8, EU10 eller EU11 for å vise til aggregerte, systematiske og utslagsgivende effekter av innvandring fra disse landene.

Definisjon på området som betegnes som Øst- og Sentral-Europa er lang fra tydelig. Det omfavner et stort nasjonalt, etnisk, kulturelt og språklig mangfold, og landene i EU som tilhører området har totalt en befolkning på rundt hundre millioner mennesker (forfatternes beregning). Batt (1998, s. 1) mener at det er lettere å definere hva Øst- og Sentral Europa *ikke* er enn hva det er, noe som illustrerer kategoriens tvetydighet. Vanskeligheter med å tydelig definere hva Øst- og Sentral-Europa

betyr har å gjøre med den geopolitiske lokaliseringen mellom øst og vest og de turbulente historiske omstendighetene som preget regionen, som blant annet innebar omdefinering av grenser og folkeforflyttinger. Stokes (1999) nevner tre grove skillelinjer som definerte forskjell mellom Øst- og Sentral-Europa og Vest-Europa. Den første linjen markerer skillet mellom den katolske og ortodokse grenen av kristendommen, og hvordan kirkene preget utformingen av europeiske samfunn og kultur. Den andre linjen er skillet mellom et kulturelt område dannet av det osmanske imperiet på den ene siden og de europeiske imperiene, slik som det habsburgske, prøyssiske og russiske, på den andre. Det tredje skillet er sosioøkonomisk og refererer til forskjellen mellom det generelt rike vestlige Europa og det generelt mindre rike Øst-Europa.

Kategorien tilegnes ulikt meningsinnhold avhengig av om den betraktes utenfra eller innenfra. Øst- og Sentral-Europa er ikke kun en geopolitisk enhet, men også en mektig mental kategori med dype historiske røtter og assosierte forestillinger om hva som utgjør dens «essens». Ved å bygge på Edward Saids ide om orientalisme, beskrev Wolff (1994) at grunnlaget for konstruksjonen av det vi i dag kaller Øst- og Sentral-Europa ble dannet lenge før Churchills profetiske ord om fall av jernteppet. Wolff (1994) argumenterer for at forestillingen om Øst-Europa som underutviklet, men også vilt og barbarisk ble rådende allerede under opplysningstiden. En slik representasjon hjalp å konstruere bildet av Vesten, som på den tiden enda ikke var født. I tillegg til den vestlige diskursen er området også gjenstand for en intern definisjonsstrid. Et godt eksempel er Milan Kunderas (1984) kjente og debatterte essay der han argumenterer for et tydelig skille mellom Sentral- og Øst-Europa og forklarte hvorfor disse bør anses som forskjellige. Kunderas (1984) argument handler om at Sentral-Europa anses som en del av Østen på basis av det politiske systemet den ble en del av etter 1945, men kulturelt sett hører til Vesten. Kundera (1984) påpeker at skillet mellom Sentral- og Øst-Europa og førstnevntes orientering mot Vesten også må forstås som et uttrykk for motstand mot russisk påvirkning. Kunderas essay har vært gjenstand for debatt og ble kritisert blant annet for å introdusere et kunstig skille og for å være reduksjonistisk i sin framstilling (Riabchuk, 2021). Eksemplet illustrerer at kategorien og definisjonen på Øst- og Sentral-Europa er

tvetydig, sett både utenfra og innenfra. Kommunismens innflytelse på landene i Øst- og Sentral-Europa og arven den etterlot er avgjørende for hvordan området betraktes. Dette på tross av at kommunismens fall markerte en begynnelse på nedbryting av skillet mellom øst og vest gjennom globalisering, internasjonalisering, demokratisering og introduksjon av markedsliberale mekanismer, noe som kulminerte i EU-utvidelser østover (Dingsdale, 1999). Disse prosessene har ført til et noe mer nyansert blikk på regionen, som ikke lenger kunne oppfattes som en monolitt, men heller som bestående av flere sub-regioner, slik som den sentraleuropeiske (Polen, Tsjekkia, Slovakia og Ungarn), den baltiske (Latvia, Litauen og Estland), den østlige (Moldova, Ukraina og Belarus) og den balkanske (landene fra det gamle Jugoslavia, Bulgaria, Romania og Albania). Denne inndelingen gjenspeiler det faktumet at utviklingen i de enkelte landene etter kommunismens fall har blitt forskjellig og har dreid seg om aspekter som forholdet mellom nasjonal og internasjonal politikk, økonomisk situasjon, vestlig påvirkning og de enkelte landenes interne evalueringer av historien (Dingsdale, 1999). Den utydelige grensen mellom vest og øst kan problematiseres videre ved å bruke Tyskland som eksempel. Mens den østlige delen av Tyskland var en kommunistisk stat fram til Berlinmurens fall i 1989, er det ikke vanlig å betrakte den delen av landet som verken Sentral- eller Øst-Europa – hele Tyskland blir definert som «Vesten». Et annet eksempel er de baltiske landene Estland, Latvia og Litauen. Disse inkluderes i kategorien Øst- og Sentral-Europa på grunn av sin fortid, selv om er de på mange måter søker tettere forhold til Norden. De ovennevnte nyansene reflekterer Gillespie et al.s (2012) argument om at kategoriene verken er nøytrale eller dannes fra et nullpunkt, men kommer fra en rekke spesifikke forutbestemte antagelser. Kompleksiteten og forskjellene mellom disse landene, de spesifikke kontekstene, er sjelden problematisert i forskningen.

Et viktig aspekt er koblingen mellom denne kategoriseringslogikken og forskningspraksis. Forskere står i teorien helt fritt til å konstruere sine egne kategorier, men ofte vil offisiell statistikk legge føringer for forskningen (i tillegg til at forskning også kan påvirke hvordan statistikk lages). Det er derfor ofte samsvar mellom SSBs kategorier og forskningsobjektene i akademia. I lys av diskusjonen ovenfor kan man spørre seg om det

alltid er nødvendig å reprodusere kategorien «Øst-Europa» eller «Øst- og Sentral-Europa». I Norge vil slike studier i praksis først og fremst studere innvandrere fra Polen, den mest tallrike gruppen som i dag teller over 100 000 personer, og litauere, den andre største nasjonalgruppen, som i dag teller 65 000. De andre nasjonalitetene med mer beskjeden tallrepresentasjon, for eksempel slovenere eller tsjekkere, vil ha liten betydning i for eksempel en statistisk analyse.

Arbeidsinnvandrer – en fetisjistisk kategori?

De ulike migrasjonskategoriene reflekterer det som refereres til som «kategorisk fetisjisme», det vil si en rigid kategorisering som ikke tar høyde for at grensene mellom kategoriene ofte er diffuse og at gruppene som kategoriene omhandler ikke er homogene (Apostolova, 2015; Crawley & Skleparis, 2018). I denne delen tar vi for oss spørsmålet om på hvilken måte kategorien «arbeidsinnvandrer» kan anses som en slik kategori og hvilke implikasjoner det har for forskningspraksis.

SSB har siden 1990 laget statistikk om innvandringsgrunn for ikke-nordiske innvandrere basert på fem hovedårsaker til innvandringen: arbeid, familie, flukt, utdanning og annet. Skillet mellom de ulike innvandringsgrunnene er i noen grad juridisk og reflekterer hvilket grunnlag de har fått opphold på, men SSBs variabel er laget for demografisk bruk, og avspeiler ikke direkte registreringene i utlendingsforvaltningen (Dzamarija, 2019). Med andre ord virker det som at kategoriene antas å ha betydning ut over det rent juridiske. Kategorien arbeidsinnvandrer omhandler alle personer som kommer til Norge på grunn av arbeid. I all hovedsak blir voksne innvandrere fra Øst- og Sentral-Europa plassert i kategorien arbeid (80 %[1]), men noen er også kategorisert som familieinnvandrere. Vi mener det er viktig å ikke blindt benytte seg av disse kategoriene, men reflektere over hva som er forskjellen. I tilfellet med innvandrere fra EU-land handler skillet mellom arbeid og familie ofte kun om hvem som ankom først (ofte mannen, og skillet er derfor også kjønnet). Men ektefellen som

1 Tall basert på data fra microdata.no

følger etter skal som regel inn i arbeidslivet og har kanskje en jobb klar, på samme måte som arbeidsinnvandreren.

SSBs definisjon av en arbeidsinnvandrer er bred, og det har i utgangspunktet ingen betydning hva slags arbeid innvandreren kommer for å utføre. I forskningslitteraturen har det for øvrig blitt konstruert en rekke kategorier og underkategorier. Ved å velge en bestemt kategori signaliserer forskere hva som er hovedfokuset i en gitt forskningskontekst. I sin klassiske betydning, betegner kategorien «arbeidsinnvandrer» personer som forflytter seg på grunn av jobbmuligheter, spesielt i ufaglærte yrker, med hensikt å forbedre sin materielle situasjon (Piore, 1979). Denne definisjonen er rådende også i den norske diskursen og forskningen på arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa. Det er rettet betydelig oppmerksomhet mot utforskning av innvandreres arbeidsforhold og deres posisjon på det norske arbeidsmarkedet. Denne forskningen har belyst at mange arbeidsinnvandrere befinner seg i prekær situasjon i bunnsjiktet av det norske arbeidsmarkedet (Friberg, 2016). Samtidig er denne forskningen i tråd med den klassiske forståelsen av en «arbeidsinnvandrer» som betegner en gruppe med relativt lav sosial status, som impliserer midlertidighet og som legger vekt på arbeid som et dominerende aspekt ved innvandreres situasjon. At kategorien arbeidsinnvandrer vekker bestemte assosiasjoner kan illustreres ved å se på andre typer internasjonal mobilitet som handler om arbeid, men som likevel ikke assosieres med denne betegnelsen. Et godt eksempel i denne sammenhengen er kategorien *expat* (eng. *expatriate*), som blant annet referer til høyt utdannede personer, ofte ansatt i multinasjonale bedrifter, personer som flytter på grunn av utdanning, såkalte livsstilsinnvandrere, eller simpelheten til innvandrere fra rikere land. Felles for disse gruppene er at de innehar en mer privilegert posisjon i samfunnet, og at deres mobilitetsmuligheter kjennetegnes av større frihet. Denne kategorien forsøkes å skilles fra både betegnelsen «innvandrer» og «arbeidsinnvandrer», som ofte assosieres med lavere klasseposisjon og vekker konnotasjoner til ulike samfunnsutfordringer (Sayad, 2004). Med andre ord handler det ovennevnte om forskjeller og overlapp mellom praksiskategorier og analytiske kategorier, samt deres konsekvenser for hvordan fenomenet oppfattes og oversettes til forskningspraksis (Brubaker, 2004).

Et annet aspekt ved denne diskusjonen, er tid. Det viktig å påpeke at det har gått nesten tjue år siden arbeidsinnvandringen fra Øst- og Sentral-Europa til Norge begynte. Fenomenet er fortsatt relativt nytt, men det har også blitt veldig komplekst. Selv om mye av forskningen fokuserer på arbeidsrelaterte problemstillinger, finnes det også studier som argumenter for viktigheten av en mer holistisk analyse (se f.eks. Przybyszewska, 2021; Stachowski, 2021). Pawlaks studie (2018) viser for eksempel til interne klassedistinksjoner blant polske innvandrerne i Norge. Han demonstrerer hvordan polske innvandrerne fra middelklassen distanserer seg fra kategorien arbeidsinnvandrer, som de hovedsakelig assosierer med menn som jobber i byggebransjen. Et tilsynelatende homogent bilde av arbeidsinnvandringen fra Polen utfordres også av Sapieżyńska (2022), som viser variasjon i klassetilhørighet og livsstil blant de polske innvandrere i Norge. Andre studier viser til hvordan kategorien arbeidsinnvandrer kan miste sin betydning med tiden. Stachowski og Rasmussen (2021) illustrerer hvordan innvandrerne gradvis forankrer livene sine i Norge, og mer spesifikt i lokalsamfunn, og hvordan dette kan gjøre kategorier som arbeidsinnvandrer eller etnisitet mindre relevante. Dyrild (2018) har utforsket polske innvandreres subjektposisjoner og måter de motstår, forhandler, men også aksepterer de rådende framstillingene om arbeidsinnvandring i Norge. Dette illustrerer en kontrast mellom kategoriene som anvendes og hvordan en bestemt gruppe framstilles på et diskursivt nivå og hvordan medlemmene i denne gruppen motstår det de oppfatter som reduksjonistisk (Bourdieu, 1991; Jacobs, 2018). De ovennevnte studiene viser en mer nyansert side av arbeidsinnvandringen, der arbeid kun er ett av flere sentrale aspekter i innvandreres tilværelse.

Arbeidsinnvandring og metodologisk nasjonalisme

Metodologisk nasjonalisme handler om å sette likhetstegn mellom nasjonal stat og samfunn (Wimmer & Schiller, 2003). Andersson (2007, s. 60) påpeker at norsk sosiologi har vært (og er) opptatt av den nasjonale konteksten og særlig problemstillinger knyttet til velferdsstat, noe som reflekterer at metodologisk nasjonalisme har hatt en sterk posisjon.

I tilfelle arbeidsinnvandring til Norge ligger fokuset ofte på en interesse i og en viss bekymring over implikasjoner av denne innvandringen for den norske velferdsstaten og dens framtid (NOU 2011: 7).

Tilgangen til data i kvantitative og kvalitative studier er et viktig poeng hva angår koblingen mellom metodologisk nasjonalisme og utforskning av arbeidsinnvandring. I kvantitativ forskning er datasettene ofte konstruert av andre enn forskeren selv, noe som betyr at forskerne har mindre kontroll over dette sentrale aspektet ved forskningen (Swedberg, 2021). Videre kan man si at begrensningene som kvantitative data inneholder kan føre til at problematiske epistemologiske aspekter ignoreres (Jacobs, 2018). På den andre siden har kvalitative forskere blitt beskrevet som for opptatt av dekonstruksjon og kompleksitet (Jacobs, 2018). Sagt annerledes, risikerer den ene tilnærminger å reprodusere de problematiske aspektene, mens den andre risikerer en overdreven problematisering. I begge tilfellene kan resultatet bli uønsket.

Norske registerdata er blant verdens beste, og åpner for forskning på svært mange ulike problemstillinger knyttet til migrasjon. Samtidig er det slik at norske registerdata naturlig nok er nettopp «norske»: De er samlet inn i Norge og beskriver personer som er eller har vært bosatt i Norge. Vi vet når innvandreren kom til Norge, hva personen jobber med i Norge, hvor høy inntekt hen har og så videre. Vi har derimot *ingen* data om innvandreren utenfor Norge. For å få slike opplysninger må vi spørre innvandreren selv, via spørreskjema eller intervju. Dessverre er dette ofte ikke et alternativ. Konsekvensen er at den norske konteksten blir rammen for analysen, til tross for at verden ikke stopper ved Norges grenser. Dette er ikke problematisk i seg selv, men kan potensielt bli det hvis man ikke har et bevisst forhold til det.

La oss for eksempel se på studier av innvandreres klassetilhørighet og sosial mobilitet. Kvalitative studier har vist at innvandreres klassetilhørighet og klasseidentifikasjon er langt fra åpenbare. Vi har allerede vist til studier om hvordan polske innvandrere i Norge aktiverer klasseskiller innad (Pawlak, 2018; Przybyszewska, 2021), men dersom vi retter søkelyset mot klasseposisjon i både opprinnelses- og vertssamfunnet, blir flere aspekter aktuelle. Blant annet kan vi stille spørsmål om hvilken klassestruktur som har mest betydning for innvandrere,

hvorfor og til hvilken tid? Andre relevante spørsmål er hvilken samfunnskontekst som er viktigst for innvandrere, hvilke klasseaspirasjoner de har og hvilke strukturelle muligheter for å oppnå dem som finnes. Arbeidsinnvandreres «doble referanserammer», det vil si evalueringer innvandrere gjør ut fra kontekst i hjemland eller mottagersamfunn, synliggjør hvilken av kontekstene som har større betydning. Innvandreres forhold til de respektive kontekstene illustrerer viktigheten av tidsaspektet. De kan bli relevante i ulike faser av innvandringen og betydningen av den ene og den andre kan endre seg med tid (Przybyszewska, 2021; Rye, 2018). Hvis man ikke tar i betraktning innvandreres levde realitet, noe som i dette tilfellet betyr å ta hensyn til hvordan de forholder seg til både hjemlandet og til Norge, risikerer man en ufullstendig forståelse.

I kvantitative studier, særlig ved bruk av registerdata, er det ikke mulig å ta hensyn til transnasjonale klasseforståelser. Dette kan være utfordrende, for eksempel i studier av intergenerasjonell mobilitet, der man sammenligner sosioøkonomisk status i to generasjoner. Sammenhengen mellom foreldre og barns sosioøkonomiske status er godt dokumentert, og generelt kan det antas at barna gjennom sosialisering «arver» ulike ressurser foreldrene besitter. Mange studier viser for øvrig at barn av innvandrere opplever svært stor sosial mobilitet, og at foreldrenes sosioøkonomiske status dermed har mindre betydning (se f.eks. Hermansen, 2016). Her er det viktig å huske på at foreldrenes sosioøkonomiske status *i Norge* kan være et svært dårlig mål på ressursene de faktisk besitter, da mange innvandrere opplever nedadgående sosioøkonomisk mobilitet når de ankommer et nytt land, og at dersom vi hadde hatt opplysninger om deres status i hjemlandet, kunne resultatene sett annerledes ut.

Et annet eksempel relatert til det ovennevnte er forskning på integrering, som innebærer særlig høy risiko for å reprodusere det nasjonale perspektivet. Sentrale kritiske innvendinger i debatten om integrering gjelder dens normative preg, utfordringer knyttet til å definere hva innvandrere skal integreres inn i, og spørsmål om i hvilken grad integrering er en prosess der begge partene tilpasser seg hverandre (Schinkel, 2018). Integrering og det beslektede begrepet assimilering impliserer at

det legges stor vekt på den nasjonale konteksten. Det transnasjonale perspektivet utfordrer en slik tankegang ved å vise at innvandrere ikke bare forflytter seg fysisk mellom to eller flere land, men utvikler komplekse identiteter som ikke lar seg enkelt kategorisere ut fra ett enkelt nasjonalt perspektiv.

Faist (2012) har påpekt at selv om nasjonalstat har blitt til en naturlig analyseenhet i migrasjonsforskningen, er den kun én blant mange mulige analyseenheter. Et interessant aspekt av fenomenet er arbeidsinnvandreres geografiske spredning, som viser betydningen av rurale områder og lokalsamfunn (Rye & O'Reilly, 2021). Å legge for stor vekt på den nasjonale konteksten kan overskygge viktigheten av det lokale elementet i migrasjonsforskning og lokalsamfunnenes betydning i innvandreres integreringsprosesser, eller vår forståelse av sammenhengen mellom innvandring og sosial ulikhet (Slettebak, 2020; Stachowski & Bock, 2021).

Konklusjon

Utgangspunktet for dette kapitlet har vært å reflektere rundt migrasjonsforskningens blindflekker, ved å se nærmere på begrepet «arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa til Norge» og hvordan det har blitt anvendt og forstått i forskningen.

En refleksiv holdning kan bidra til å synliggjøre forskningens og forskeres logikker. Blant aspektene som vi diskuterte har vært de problematiske aspektene knyttet til selve betegnelsen «arbeidsinnvandrer» og «Øst- og Sentral-Europa». Disse kategoriene kan betegnes som grunnleggende omstridte og kjennetegnes av «konseptuell støy». Dette innebærer blant annet at de ikke er nøytrale, men bygger på en rekke spesifikke antagelser, ideer og konnotasjoner som til en viss grad er naturaliserte og ubevisst kan overføres til forskningsprosessen.

Målet med kapitlet har vært en kritisk utforskning av hvordan merkelappene «arbeidsinnvandrer» og «Øst- og Sentral-Europa» anvendes og utforskes. Mens vi har stilt oss kritisk til forenklingene som er innebygd i disse kategoriene, er vi bevisste på at forenkling er nødvendig i forskningen, og at argumentet om å inkludere flere nyanser ikke alltid

er hensiktsmessig (Healy, 2017). Samtidig handler argumentet vårt om å unngå en fetisjistisk bruk av disse kategoriene og deres potensielle implikasjoner for forskningen, som blant annet kan reprodusere og forsterke de symbolske grensene som disse kategoriene inneholder. En annen risiko som stammer fra en slik praksis er en mulig hindring for en mer holistisk analyse av migrasjonsprosesser, som dermed kan gi en begrenset forståelse av fenomenet.

Tidsdimensjonen er viktig i denne sammenhengen. Det vi kaller fenomenet «arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa» har fått et solid fotfeste i det norske samfunnet, og det å referere til fenomenet som «den nye innvandringen» gir lite mening. Spørsmålet om hvorvidt fenomenet er midlertidig eller permanent begynner å tilhøre fortiden. Denne innvandringen virker å ha gått inn i en fase hvor det er mange som har kommet for å bli, og det er et voksende antall etterkommere. Å betegne denne gruppen som arbeidsinnvandrere gir dermed kun delvis mening og referer først og fremst til de som faktisk er i Norge utelukkende på grunn av arbeid. Sagt annerledes, er det viktig å anerkjenne at innvandringsgrunnen ikke nødvendigvis bør være determinerende for hvordan vi forsker på fenomenet. Derfor bør forskningen ta høyde for at konteksten innvandring finner sted i er foranderlig, at det finnes en betydelig intern variasjon innad i de spesifikke innvandrerkategorier og nasjonalgruppene, og at innvandrerkategorier er dynamiske.

Referanser

Andersson, M. (2007). «Migrasjon som utfordring. Kritikk av metodologisk nasjonalisme». I Ø. Fuglerud & T. H. Eriksen (Red.), *Grenser for kultur? Perspektiver fra norsk minoritetsforskning* (s. 53–79). Pax.

Anderson, B. (2016). *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism.* Verso Books.

Anderson, B. (2019). New directions in migration studies: Towards methodological de-nationalism. *Comparative Migration Studies, 7*(36). https://doi.org/10.1186/s40878-019-0140-8

Andreassen, K. K. (2008). *Nye betegnelser om innvandrere.* Statistisk sentralbyrå. https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/nye-betegnelser-om-innvandrere

Anthias, F. (2001). The concept of «social division» and theorising social stratification: Looking at ethnicity and class. *Sociology*, *35*(4), 835–854. https://doi.org/10.1177/0038038501035004003

Apostolova, R. (2015). Of refugees and migrants: Stigma, politics, and boundary work at the borders of Europe. *American Sociological Association Newsletter*. https://asaculturesection.org/2015/09/14/of-refugees-and-migrants-stigma-politics-and-boundary-work-at-the-borders-of-europe/

Batt, J. (1998). Introduction: Defining central and eastern Europe. I S. White, J. Batt & P. G Lewis (Red.), *Developments in central and eastern European politics 2*. Macmillan Publishers. https://doi.org/10.1007/978-1-349-26589-3_1

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power.* Polity Press.

Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C. & Passeron, J.-C. (1991). *The craft of sociology: Epistemological preliminaries*. De Gruyter.

Brettel, C. B. & Holliefield, H. (2013). *Migration theory. Talking across disciplines*. Routledge.

Brubaker, R. (2004). Ethnicity without groups. I A. Wimmer, J. Goldstone D. L. Horowith, U. Joras & C. Schetter (Red.), *Facing ethnic conflict. Toward a new realism* (s. 34–52). Rowman & Littlefield. https://doi.org/10.4159/9780674258143

Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: Theory and history. *Thesis Eleven*, *106*(1), 98–117.

Crawley, H. & Skleparis, D. (2017). Refugees, migrants, neither, both: Categorical fetishism and the politics of bounding in Europe's «migration crisis». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *44*(1), 48–64. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1348224

Dahinden, J. (2016). A plea for the «de-migranticization» of research on migration and integration. *Ethnic and Racial Studies, 39*(13), 2207–2225. https://doi.org/10.1080/01419870.2015.1124129

Dingsdale, A. (1999). Redefining «eastern Europe»: A new regional geography of post-socialist Europe? *Geography*, *84*(3), 204–221.

Dyrlid, L. M. (2018). Polakken kan: Narrativer om polske migranters arbeid og tilhørighet i Norge. *Norsk antropologisk tidsskrift*, *29*(3–4), 124–145. https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2018-03-04-03

Dzamarija, M. T. (2019). *Slik definerer SSB innvandrere.* https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere/artikler/slik-definerer-ssb-innvandrere

Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *The British Journal of Sociology, 7*(3), 226–252. https://doi.org/10.2307/587994

Faist, T. (2012). Toward a transnational methodology: Methods to address methodological nationalism, essentialism and positionality. *Revue européenne des migrations internationales*, *28*(1), 51–70. https://doi.org/10.4000/remi.5761

Friberg, J. H. (2016). *Arbeidsmigrasjon. Hva vet vi om konsekvensene for norsk arbeidsliv, samfunn og økonomi?* Fafo.

Gillespie, A., Howarth, C. S. & Cornish, F. (2012). Four problems for researchers using social categories. *Culture & Psychology, 18*(3), 391–402. https://doi.org/10.1177/1354067X12446236

Hammersley, M. & Atkinson, P. (1995). *Ethnography. Principles in practice.* Routledge.

Healy, K. (2017). Fuck nuance. *Sociological Theory, 35*(2), 118–127. https://doi.org/10.1177/0735275117709046

Hermansen, A. S. (2016). Barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv. I I. Frønes & L. Kjølsrød (Red.), *Det norske samfunn* (bd. 1, s. 155–178). Gyldendal.

Høydahl, E. (2008). *Vestlig og ikke-vestlig – ord som ble for store og gikk ut på dato.* Statistisk sentralbyrå. https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/vestlig-og-ikke-vestlig-ord-som-ble-for-store-og-gikk-ut-paa-dato

Isofides, T. (2018). Epistemological issues in qualitative migration research: Self-reflexivity, objectivity and subjectivity. I R. Zapata-Barrero & E. Yalaz (Red.), *Qualitative research in European migration studies* (s. 93–109). Springer Open.

Jacobs, D. (2018). Categorising what we study and what we analyse, and the exercise of interpretation. I R. Zapata-Barrero & E. Yalaz (Red.), *Qualitative research in European migration studies* (s. 133–149). Springer Open.

Jenkins, R. (2016). Categorization: Identity, social process and epistemology. *Current Sociology, 48*, 7–25. https://doi.org/10.1177/0011392100048003003

Jones, R. (2008). Categories, borders and boundaries. *Progress in Human Geography, 33*(2), 174–189. https://doi.org/10.1177/0309132508089828

Korbøl, A. (2000). «Verden ellers»: Glimt fra innvandringsforskningens barndom 1970–73. I F. Engelstad (Red.), *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning*. Institutt for samfunnsforskning.

Kundera, M. (1984). The tragedy of central Europe. *The New York Review of Books*, *31*(7). https://doi.org/10.1515/9789048533084-015

May, T. & Perry, B. (2017). *Reflexivity: The essential guide*. Sage Publications.

NOU 2011: 7 (2011). *Velferd og migrasjon – den norske modellens framtid*. https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2011-07/id642496/

O'Doherty, K. & Lecouteur, A. (2007). «Asylum seekers», «boat people» and «illegal immigrants»: Social categorisation in the media. *Australian Journal of Psychology*, *59*, 1–12. https://doi.org/10.1080/00049530600941685

Pawlak, M. (2018). *Embarrassing identity. Emotions, ideologies and power among Polish migrants in Norway.* Jaggielonian University Press.

Piore, M. J. (1979). *Birds of passage*. Cambridge University Press.

Przybyszewska, A. (2021). Habitus mismatch and suffering experienced by Polish migrants working below their qualification level in Norway. *Central and Eastern European Review*, *9*(2), 71–88. https://doi.org/10.17467/ceemr.2020.13

Riabchuk, M. (2021, 6. april). *Shifting the wall further east. Kundera's tragedy of 'central Europe' three decades later.* Eurozine. https://www.eurozine.com/shifting-the-wall-further-east/

Rye, J. F. (2018). Transnational spaces of class: International migrants' multilocal, inconsistent and instable class positions. *Current Sociology*, *67*(1), 27–46. https://doi.org/10.1177/0011392118793676

Rye, J. F. & O'Reilly, K. (2021). *International labour migration to Europe's rural regions.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003022367

Sapieżyńska, E. (2022). *Jeg er ikke polakken din*. Forlaget Manifest.

Sayad, A. (2004). *The suffering of the immigrant.* Polity Press.

Schinkel, W. (2018). Against «immigrant integration»: For an end to neocolonial knowledge production. *Comparative Migration Studies*, *6*, art. 31. https://doi.org/10.1186/s40878-018-0095-1

Slettebak, M. H. (2020). Labour migration and increasing inequality in Norway. *Acta Sociologica*, *64*(3), 314–330. https://doi.org/10.1177/0001699320930261

Social- og indenrigsministeriet. (2020). *Afrapportering fra arbejdsgruppe om opgørelser af personer med indvandrerbaggrund.* https://im.dk/publikationer/2020/maj/afrapportering-fra-arbejdsgruppe-om-opgoerelser-af-personer-med-indvandrerbaggrund/

Stachowski, J. (2021). *To be or to belong? Processes of (g)localised integration among Polish migrants in rural Norway* [Doktorgradsavhandling, Norges.teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. https://hdl.handle.net/11250/2978594

Stachowski, J. & Bock, B. (2021). Unsettled settlement? Translocal social anchoring and patterns of (im)mobility among Polish families in rural Norway. *Geoforum*, *126*, 372–382. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.09.001

Stachowski, J. & Rasmussen, B. (2021). Når hjemme er borte og borte hjemme: Fortellinger om lokalintegreringens komplekse dynamikk. I B. Gullikstad, G. K. Kristensen & T. F. Sætermo (Red.), *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (s. 156–179). Universitetsforlaget. https://doi.org/10.18261/9788215042961-2021-07

Starr, P. (1992). Social categories and claims in the liberal state. *Social Research*, *59*(2), 263–295.

Statistisk sentralbyrå. (2022, 3. mars). *Sysselsetting blant innvandrere, registerbasert.* https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/sysselsetting/statistikk/sysselsetting-blant-innvandrere-registerbasert

Stokes, G. (1999). Eastern Europe's defining fault lines. I S. Ramet (Red.), *Eastern Europe. Politics, culture, and society since 1939.* Indiana University Press.

Swedberg, R. (2021). How do you establish the research object in sociology. I H. Leiulsfrud & P. Solberg (Red.), *Constructing social research objects. Constructionism in research practice* (s. 9–23). Brill.

Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe. The map of civilization on the mind of the enlightenment.* Stanford University Press.
Wimmer, A. (2007). How (not) to think about ethnicity in immigrant societies. Toward a boundary-making perspective. I K. Schittenhelm (Red.), *Concepts and methods in migration research.* Conference Reader.
Wimmer, A. & Schiller, N. G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: An essay in historical epistemology. *International Migration Review*, *37*(3), 576–610. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x

Forfatterbiografier

Brita Bungum er førsteamanuensis i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Hun har forsket på en rekke tema innen norsk velferds- og familiepolitikk, som kontantstøtte, fedrekvote, barn og unges hverdagsliv og betydninger av kjønn i arbeids- og familieliv. Bungum har de siste årene jobbet med et prosjekt om polske migrantfedre. Hun er medredaktør av blant annet boka *Den norske modellen – internasjonalisering som utfordring og vitalisering* (Fagbokforlaget, 2015).

Linda Dyrlid er sosialantropolog (ph.d.) og er ansatt som førstelektor ved Institutt for sosialt arbeid, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Hun har lang erfaring med undervisning og veiledning i emner som omhandler mangfold, mobilitet og arbeidsinkludering. Dyrlids forskningserfaring inkluderer temaer som migrasjon, transnasjonalisme, inkludering og marginalisering, og hennes siste publikasjon på feltet er «'Det var Norge som var målet'. Polske migranters fortellinger om sted og tilhørighet», i boka *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (Universitetsforlaget, 2021).

Jorunn Kaasa er stipendiat i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Hun jobber med kvantitative studier av migrasjon og velferd i Norge, og skriver doktorgrad om innvandring og det norske arbeidsmarkedet. Kaasa har sammen med kollegaer bidratt med to kapitler om kvantitativ metode i boka *En smak av forskning. Bacheloroppgaven som prosjekt, prosess og produkt* (Cappelen Damm Akademisk, 2021).

Bente Rasmussen er professor emeritus i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

(NTNU). Hun har publisert boka *Nye kvinneliv – kvinner i menns organisasjoner* (Ad Notam Gyldendal, 1990) og redigert boka *Arbeidslivets klemmer. Paradokser i det nye arbeidslivet* (Fagbokforlaget, 2007), begge sammen med Elin Kvande. Hun har bidratt i antologier om arbeidsorganisering av velferds- og kunnskapsorganisasjoner, og de siste årene også i studier av arbeidsinnvandrere i lakseindustrien. Rasmussen ble sammen med Kvande tildelt Neon-prisen 2022 for sin pionerinnsats med å bringe kjønnsperspektivet inn i norsk organisasjonsforskning, og Norsk sosiologforenings hederspris 2023 for sitt omfattende arbeid og bidrag til å endre forståelser av arbeids- og organisasjonsliv i lys av kjønn, likestilling og mangfold.

Johan Fredrik Rye er professor i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Han arbeider med problemstillinger knyttet til internasjonal migrasjon, arbeidsmarkeder og sosial ulikhet. Rye ledet forskningsprosjektet *Global Labour in Rural Societies*, som utforsket den økte arbeidsinnvandringen til Norge og andre vestlige samfunn (2017–2022), og har publisert en rekke artikler og redigerte bøker på feltet, blant annet *International Labour Migration to Europe's Rural Regions* (med Karen O'Reilly, Routledge, 2021). Rye har tidligere forsket på andre former migrasjon og mobilitet, spesielt innenlandsk ungdomsmigrasjon, fritidsmobilitet og rural-urban mobilitet.

Marie Holm Slettebak er postdoktor i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Hun forsker på migrasjon, mobilitet, arbeidsmarked og ulikhet, og flere av publikasjonene er samlet i doktoravhandlingen *Labour migration to rural Norway* (NTNU, 2022). Slettebak har også sammen med kollegaer bidratt med to kapitler om kvantitativ metode i boka *En smak av forskning. Bacheloroppgaven som prosjekt, prosess og produkt* (Cappelen Damm Akademisk, 2021).

Jakub Stachowski er postdoktor i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).

Han forsker på tematikker knyttet til migrasjon og mobilitet, integrering, arbeidsinnvandring og lokalsamfunn. Stachowski har flere publikasjoner på feltet, blant annet doktoravhandlingen *To be or to belong? Processes of (g)localised integration among Polish migrants in rural Norway* (NTNU, 2021).

Ingvill Stuvøy er førsteamanuensis i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Hennes primære forskningsinteresser er assistert og transnasjonal reproduksjon, teknologi og økonomi, og ulikhet og velferd. Stuvøy har publisert en rekke artikler om transnasjonal surrogati og norsk biopolitikk i både internasjonale og norske tidsskrift og antologier. Hun har undervist og veiledet på bachelor- og master i sosiologi, og er en av redaktørene av boka *En smak av forskning. Bacheloroppgaven som prosjekt, prosess og produkt* (Cappelen Damm Akademisk, 2021).

Turid Sætermo er sosialantropolog (ph.d.), seniorforsker ved NTNU Samfunnsforskning og førsteamanuensis II ved Institutt for tverrfaglige kulturstudier, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Hun forsker på tematikker knyttet til migrasjon, integrering, mangfold og tilhørighet. Sætermo er medredaktør av boka *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn* (Universitetsforlaget, 2021).

Inga Sæther er stipendiat i sosiologi ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo. Sæther skrev sin mastergrad om polsk arbeidsinnvandring til fiskeindustrien, og er i dag tilknyttet prosjektet Global Labour in Rural Societies (NTNU) hvor hun forsker på sesonginnvandring til det norske landbruket.

Erik T. Valestrand er stipendiat i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). I doktorgradsarbeidet analyserer han plattformmediert gig-arbeid i renholdsbransjen i Norge med utgangspunkt i begreper som arbeid, migrasjon, klasse og velferdsstat. Valestrand har tidligere publisert artikler

innenfor arbeidsmarkedsorganisering og er aktiv i forskningsfelter innenfor ulikhet, migrasjon og digitalisering.

Mariann Villa er professor i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Hennes forskning og formidling har i hovedsak vært knyttet til urban-rural migrasjon, diskurser om bygda som bosted, lokalt kulturliv, fritidsbefolkning og skole i lokalsamfunn. Villa er medredaktør av blant annet boka *Lokalsamfunn* (Cappelen Damm Akademisk, 2016) og spesialnummeret «Rural schools and rural communities in times of centralization and rural–urban migration» i *Journal of Rural Studies* (2021).

Alexander Zahl-Thanem er forsker ved Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning. Han er også stipendiat i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). I sitt doktorgradsarbeid bruker han registerdata for å analysere sosial og geografisk ulikhet i utdanning og arbeidsliv blant ungdom og unge voksne i Norge. Zahl-Thanem har publisert flere artikler i internasjonale tidsskrift innenfor bygdesosiologi, inkludert innvandring, helse, landbruk og kvantitativ metode.

Migrasjon og mobilitet former hverdagsliv og omgivelser for dem som flytter og reiser, og på de stedene det flyttes og reises til. Denne antologien viser noe av mangfoldet av perspektiver, teorier og metodologier som preger forskningen innen migrasjon og mobilitet.

Gjennom elleve kapitler belyser forfatterne internasjonal migrasjonsforskning og nasjonal flytte- og turismeforskning. Bidragene inkluderer empiriske studier av arbeidsinnvandrere og deres omsorgspraksis, marginalisering på arbeidsmarkedet og etterkommeres muligheter, innenlands sosial mobilitet, repromigrasjon og lokalsamfunns respons på og tilpasning til mobilitet. Boka tilbyr også en mer overordnet diskusjon om norsk integreringspolitikk og om metodologiske utfordringer og blindsoner i norsk migrasjonsforskning. Samlet sett er *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* et bidrag til videre utvikling av forskningsfeltet migrasjon og mobilitet.

Boka retter seg mot alle med interesse for hvordan migrasjon og mobilitet studeres i norsk sammenheng, men særlig mot forskere på feltet og studenter i sosiologi, sosialantropologi, samfunnsgeografi og andre samfunnsvitenskaper på høyskole- og universitetsnivå.

Migrasjon og mobilitet er redigert av Mariann Villa (professor i sosiologi, NTNU), Erik T. Valestrand (doktorgradsstipendiat i sosiologi, NTNU), og Johan Fredrik Rye (professor i sosiologi, NTNU).

ISBN 978-82-02-79612-9

9 788202 796129

www.cda.no

CAPPELEN DAMM AKADEMISK